

7. 33, 42, 106, 130, 134
 20/16/2 ראובן 7. 5
 ראובן פר 7. 102
 70 אל 138, 79
 107/14/107 110, 84, 83
 84 קב"ה
 107 אל 5 89

80

98

KAUFMANN
 DÁVID
 KÖNYVTÁRA
 B. 80

M

M

M

قفرة / 1845, 50, 255
3, 186, 4, 26

Hochmath Israel

oder

die jüdische Religionsphilosophie

umfassend

sämmtliche philosophische Werke jüdischer Gelehrten
seit R. Saadja Alfajjumi bis R. Joseph Albo.

Nach Handschriften und älteren Ausgaben recensirt und
mit Commentaren versehen vom Herausgeber

David Slucki.

Zweiter Theil.

Emunot we-Deot.

Leipzig, 1864.

Druck von C. W. Bollrath.

ספרי

חכמת ישראל

הוצאה כוללת מיטב ספרי חכמי ישראל, בפילוסופיה
האלהית ובחכמת המדות. שחברו משנת ד' אלפים
תרצ"ג (רבינו סעדיה גאון) עד שנת ה' אלפים קע"ג
(רבינו יוסף אלבו)

נסדרו ונערכו עם הוספות רבות ויקרות, והוגהו בעין פקוחה ע"י הוצאות
שונות וכתבי יד עתיקים.

ע"י

דוד סלוצקי

חלק שני

האסונות והדעות

לייפציג

לפ"ק

תר"כד

שנח

ספר

האמונות והדעות

חברו בלשון ערב

הגאון רבינו סעדיה הפיתומי ז"ל

ראש ישיבה במתא מחסיא.

והעתיקו לשפת קדשנו

ר' יהודה אבן תבון מרמון ספרד.

ועתה יצא לאור עם הוספות רבות. (א) מראה מקומות בתנ"ך ובתלמוד.
(ב) הוגה מאד ע"י כל ההוצאות אשר בידינו. (ג) תולדות המחבר וקורות
ספריו. (ד) עם באור חדש ומספיק להבנת דברי הספר.

כל אלה פעל ועשה

דוד סלוצקי

לייפציג

תר"כ

אלה תולדות

הגאון רבינו סעדיה הפיתומי ז"ל.

א

השקפה בללית על מעמד ומצב העת אשר בה נולד וחי רבינו סעדיה.

בעת אשר ענני החשך והסכלות כסו את שמי הארץ, וערפל התולתה, כי מאשרי העם היו מתעים, וכהניהם הוליכו שולל את הלאומים להאמין בשוא נתעה. ובאש קנאת הדת עזרו את עיני המאמינים, לבלתי יחזו את אור הדעת. ובלהט חרב המתהפכת אשר בזרוע עזם שמרו את הדרך העולה קדימה (פארווערטס)¹. — בעת ההיא זרחה שמש החכמה על ראשי עם קדוש. ולבני ישראל היה אור במושבותם. כי גדוליהם וכהני-התורה גללו חשך מפני אור, ויתנו מהלכים להשכל והתבונה בתוך מקדשי-אל. ובהיכלי הדת השכינו גם את הדעת. והאמונות והדעות הלכו אחוזי יד וצמודות יחד באין שטן ובאין מפריע — בין המאורים הגדולים האלה יתנוסס שם רבינו סעדיה לגאון ולתפארת. הוא היה מהמצוינים אחרי בעלי התלמוד, אשר עשו שלום במרומים, בין התורה והחכמה. יראתו, תורתו, וחכמתו, הכו שרש טוב בלבבות בני דורו, ויעשו פרי הלולים גם להבאים אחריהם. ולדור דור יגון שמו, ותורתו וחכמתו תעמדנה לנש בני עמנו, לעד! —

¹ ראה דברי הימים לבני ישראל להכחם גראָטץ חלק חמישי עמוד ע"ב.

ב

המשקיף ומתבונן בעין רוחו, על השתלשלות קורות עם ישרון, תחינת
 עיניו נפלאות: בי ההשגחה הפרטית תספור ותשמור את צעדי המקרים
 וההשתלשלות. ובראותה כי לפי מצב המקום ורוח הזמן, ההכרה לשנות
 ענין מה בתהלוכות רוח - האומה, או להסיר הדבר כלו ממכוננו ולשום
 אחר תחתיו, אשר יתאים עם קורות ימי עולם הכללי — אז טרם ישנה
 או יִסֵּר הדבר, תכין ההשגחה את המלא מקומו, והוא על משמרתו
 יעמוד, ומצפה מתי יבוא יומו ותגלה מלכותו, והיה כאשר תגיע העת,
 יצא ממחבואו ויקח רסן הממשלה בידו. — ככל החזיון הזה רואים אנחנו
 פה, כאשר ראתה ההנהגה העליונה והואילה להסיר את ממשלת „ראש
 גלותא" מבני ישראל — זכרון ממשלה אשר נשאר לנו מכל תפארתנו
 וגדולתנו אשר היו לנו בעת ישבנו על אדמתנו — הכינה בטובה וחסדה
 את הרפואה קודם להמכה. ועד שלא שקעה שמשו של ראשי גלויות,
 זרחה שמש החכמה, אשר היא בלוית אחותה הבכירה התורה, לקחו
 את הממשלה בידן, לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח משפט, וברוח
 הרעות. ובכנפיהן הסתתר היהודי ביום סעה וסער. וכמי עולם תהיה עמידתו,
 אם ישען עליהן. וגם בין העמים לא יתבולל, כאשר רבות ראינו. האבן
 פנה ויסוד מוסד להשנוי העצום והגורא הזה בקורות עם ישרון בארץ
 הקדם, היה רבינו סעדיה, כי הוא היה הראשון, אשר הפיץ ענני החשך,
 ויחל להאיר במחשבי לבות אחיו, אשר הלכו חשכים ולא נוגה להם.
 וחכמתו עמדה לו להיות חזק מצור, ולבלתי חת מפני כל, וגם להראש
 גלותא אשר היה בימיו לא נשא פנים; ואת אשר הגה רוחו הוציא מפיו
 בלא מורא ופחד. כאשר יחזה הקורא במרוצת דברינו אלה.

ג

ואם נחזור עוד הלאה, נמצא כי פי שנים ברוחו. ועוד תעודה אחרת,
 כונה ההנהגה, בשלחה את רבינו סעדיה עלי אדמה בעת ההיא.
 כי הוא היה כמלאך מושיע לתורת אל חי, ויצילה משיני האריות

הטורפות. —

כי לדאבון לב החכמים הראשונים בעלי הרבנים. הכתה כה הקראים שרש בימים האלה, והענן החל להעיב את שמי דתנו. ובקשיות עורף ובמצח נחושה, הכחישו בתורתנו המסורה. — ואלה מזה היו אנשים, עזי פנים ככלבים נובחים אשר עוד היוזרו ברוחם לגעת גם בקרשי קרשים (חזי הבלכי עין בוברינו להלאה). — אז הופיע סעדיה הדור בלבושו, לבוש בשריון התורה והחכמה, צעה ברוב כחו, ובמלחמת תנופה נלחם עם מלומדי מלחמה אלה ויובל להם, אף כי המלחמה היתה לו מפנים ואחור. מאמריו בכל סכתיו וספרי התנגדות אשר כתב, חוצבים להבות אש, וכל מי אשר איננו נזהר בגחלתו נכוה. כאשר יחזה הקורא גם בספרו הנוכחי האמונות והדעות.

ד

תולדת ר"ם וימי עלומיו.

הגאון הזה נולד בשנת² ארבעת אלפים שש מאות וחמשים ושתיים ליצירה, (892 למספרם)³ בעיר פיתום (פאיום בערבי) בגליל מצרים העליון (אָבֶרְעָאִיפֶטְעוֹן). שמו הנכבד בקרב עמו הוא: סעדיה (בערבי סעיד) ⁴ בן יוסף, ⁵ אבו - יעקוב (כן הוא שם הבנוי שלו) הפיתומי (אלפאיומי,

² ע"ל זמן לידתו אין מחלוקת כלל בין החכמים האחרונים, ואך מקום אחד בספר האמונות הוא החעה אחדים כי נולד קודם, אולם כבר הוכיחו האחרונים שטעות סופר הוא וראה בכורי העמים חקפ"ט עמוד כה - כי הערה א' בדברי הגאון ש"ר ע"ל הסעיף הזה. והבט בבאורי להאמונות והדעות בסוף שער הראשון הערה פ"ט. — החכם רי"ף בספרו בית-עקד לספרי עזרים טעה בחשבוןו בשנה אחת בכחבו: נולד 891 נכחר לגאון בשנת 927, ומה בשנת 941. וז"ל 892 — 928 — 942. ³ גם על זה אין מחלוקת כלל שנולד בעיר פיתום, כי כן כחבו חכמי ישראל הראשונים (רש"ג הראב"ע) וחכמי הערבים. וע' בכורי העמים שם הערה ב'. ⁴ כן יקרא אביו בפי חכמי ישראל. אולם סופר דברי ימים להערבים מסודי אשר היה בן דורו של ר"ם, כנה את אביו יעקב ׀סעיד אבן יעקוב׀. והחכם מונק בספרו (Notice Sur R. S. Gaon, Paris 1838 החליט שם אביו יוסף. ע' שם עמוד ה' הערה ב'. — והחכם גייגער בספרו: Geffers Zeitschr. I. Jahrgang) טעה לדעת הערבי (?). ⁵ כן כחב החכם פירסט בספרו

ע"ש מקום מולדתו פאזיס. זאל, הוא ה' הידיעה בערבי). קורות ימי ילדותו
 נעלמים ממנו ואין אתנו יודע עד מה. אך שני מורים אשר יצק מים על
 ידיהם בזהעים לנו: הראשון⁶ אבו פתיר. והשני⁷ יוחנן בן זכריה. בימיו
 הייתה ארץ מצרים עניה ודלה בתורה ובחכמת התלמוד,⁸ גם ב"י מהגאונים
 אשר קדמוהו מעטים היו לפניו, כי מיום חתימת התלמוד עד זמן ר"ס אין
 אתנו ספרים דקשאלות לרב אחאי זבה"ג ואיזה תשובות גאונים. והעלם
 הזה נשען אך על כוחות נפשו ורוח האלהים אשר התנוססה בו, עלה
 בחכמת התלמוד ובכל החכמות לכל סעיפיהן במעלה העליונה. בשנת
 עשרים ושלושה לימי חייו כבר מצאנוהו בשדי סופרים, וילמד ידיו לקרב
 ואצבעותיו למלחמת מצוה, כי בעטו השגון כחרב פיזות, הכה את קרקדי
 אויבי תורתו המסורה, ענן וחבריו מיסדי כת הקראים. ויחבר את ספרו: כתאב
 אל רוד עלי ענן. שמה גלה לעין שמש צדקת תורה שבעל פה, ויגל את
 קלון הקראים בכלל, וחדפת ענן בפרט. ובראיות נכוחות הוכיח כי שטתם
 בנויה על אדני תהו ובהו וקורי עכביש יסודם. כי הכופר בתורה המסורה,
 אין לו תורה כלל. כי תורת משה קלועה וארוגה עם המסורה. — הרעיון הזה
 לשום לאל תורת הקראים, העיר את רוחו, ויאזר כגבר חלציו, ויעתיק לשפת ערבית
 צחה וברורה, את כל ספרי תנ"ך. עם הערות ובאורים.⁹ להראות לבני
 תבל כי התורה המסורה כלולה בדברי תורת משה, ואין לפנות מדבריהם

(Bibliotheca Judaica, Leipzig 1849). וגלג מלאחי מקור אחר
 לזה, וראה הערה ד' למעלה. ואולי למד החכם פירסט זאה מדברי הסופר
 הערבי (?).⁶ ראה דברי הימים לבני ישראל להכנס גרמאן חלק חמישי עמוד
 רפ"ב. (Geschichte der Juden von Dr. Grätz, 1860) מה
 שהביא שמה בהערה א' בסם הסופר הערבי מאסודי: ופאן קד קרא (סעיד
 אלפיומי) עלי לבי כחיר, ר"ל סעדיה הפיחומי למד אלל לכו כחיר. ועיון שם
 עמוד ש"ג.⁷ פירסט בספרו ה"ל. — הקראים גשו בנפשם שקר לאמר כי
 אחד מחכמיהם שלמון בן ירוחם (נולד 885, ומת 960) היה ג"ל מורה
 לר"ס. אבל כחשם על פניהם יענה בגאון שי"ר בכל"ע עמוד ל"א
 הערה ל"א — חולס הוא היה אחד מנחנגדי בגאון, ויכתוב מרורות בגד רס'
 בספרו "מלחמות" ופרקים אחדים נדפסו ממנו. וכלו מונח ככ"י - ראה גרמאן
 שם עמוד ש"ז.⁸ בגאון שיר שם הערה ג'. וראה גרמאן שם.⁹ חאה דברי
 החכם גרמאן שם, המדבר בהשכל ודעה ע"ד כונה ומערת ר"ס בהעתיקהו.

ימין ושמאל. תורתו חכמתו וקגאתו לאלהיו, נודעה לכל בני הגולה. עד
 כי שמו הטוב הגוע גם לארץ בבל מקום הישיבות וראשו הגולה.

ה

מעמד הישיבות בבבל, ור"ם נכתר לגאון.

בימים האלה ירדה ישיבת מתא מחסיא (סורא) פלאים, כי אפסו
 חכמים ויודעי תורה. אשר כח להם לעמוד בהיכלי הישיבות, ולהעניק
 מתורתם להשומעים דבר ד' זו הלכה. דוד בן זכאי נשיא הגולה (ראש
 גלותא) לא מצא בכל ארץ בבל אף איש אחד, אשר יסמך ידו
 עליו, לכתרו בפעלת „גאון“ וההכרת אבף עליו לשום את המשרה הנבוה
 הזאת על שכם ארג אחד: ושמו יום טוב כהגא בן יעקב. אבל ימו קלו
 מני-ארג, כי כלו ואפסו תקות-חיו (לעבענספארען) ויגע ויאסף אל
 עמיו, ואך שתי שנים נהג גאונותו. פה היתה ישיבת סורא אולת יב. עד
 שהגאון ראש ישיבה מפומבדיתא, ר' כהן צדק, הטו את לבב הנשיא
 ר"ד ב"ו. להסיר את ישיבת מתא מחסיא מגבירה. ולספחה אל ישיבת
 פומבדיתא. — אשר פרחת או תחת הנהגתו. — ולהסמך גאון אחד לשם
 (טיטולאר גאון) מסורא, וישיבתו תהיה בפומבדיתא. הנשיא לא מצא
 דרך אחרת לפניו, ויסכים בדעתו לעצת כהן צדק, וכבר יעד את איש אחד
 אשר נכתר בשם גאון (טיטולאר גאון) כי ילך לפומבדיתא. — אולם
 הגאון-לשם הזה מת לפתע פתאום! המקרה הזה החריבה את לב ראש
 גלותא, וכל בני הישיבה נבהלו, ויראו כי אצבע אלהים היא אשר לא
 תיש הישיבה הנכבדה ממקומה. — ויער ד' את רוח ראש גלותא,
 וימלך בלבו לחדש כנשר-נעורי הישיבת, ולבקש ראש ישיבה מארץ מרחקים,
 אם לא נמצא בארץ בבל. ואחרי אשר שמע מרוחב לב ר' סעדיה וצדקתו,
 בחר בו ויקראוהו סמצרים לסורא. ויכתר בכתר גאון בחודש אייר שנת
 ד"א תרפ"ח בהיותו בן שלשים ושש שנים. הבחירה הזאת היתה לפלא, כי
 עד היום לא זכה שום איש, אף מארץ בבל אשר לא למד שנים רבות בהישיבה,

לעלות למעלה „גאון“ ואף כי יליד ארץ נכריה, לא מארץ בבל. —
 הישיבה עלתה תחת משמרתו כפורחת, וישיבת פומבדיתא אשר היתה
 לפנים הראשונה במעלה, ירדה אחורנית, כי אור תורת ר"ם הקדיר את
 כל המוכבים העומרים סביבו. ובכל כחו ואונו התאזר עוז ויעש חיל לרומם
 קרן התורה ולהקימה מעפר. ויקרא להישיבה אנשים ידועים ובעלי תורה,
 היודעים לכלכל עניני הישיבות. אף כי היו צעירים לימים. כי זקן הוא
 מי שקנה חכמה.

1

המשטמה בין הנשיא והגאון ר"ם.

כאשר ספרו לנו חז"ל (יומא ח-ט פסחים נ"ו ועוד) על אחדים מכה"ג
 בימי בית שני, כי לא שמרו את משמרתם משמרת הקודש, ואך כבוד
 וגדולה, ואהבת הבצע היתה כל מגמתם, לחצו את העם, והפשיטו עורם
 מעל בשרם, כי הרבו לתת הון לממשלת הרומים, למען יעמדו על
 כהונתם. ואך ע"י שוחד באו לחצרות ד' ואל מקדשו. כן יספרו הגאונים
 אשר חיו בימי הנשיאים, כי גם הראשי גליות הפסיעו על ראשי עם
 קרוש, ומשמרתם קנו בכסף מלא מידי הכלפים, או עושי רצונו (וועזיר).
 לכן הכבידו את אכפם על עם ממושך וממורט הסרים למשמעתם, וינצלו
 את בני ישראל. — הנשיא דוד בן זכאי שלח פעם אחת את בנו לסוכב
 על הערים הכפופות תחת ידו, ולאסוף מהם מתנות נכבדות, וכאשר
 מאנו יושבי עיר חמדן, לשאת את סבלו ושבת הנגש בם, אכל הראש
 גלותא קורצי בי עושי רצונו של הכליף (וועזיר), והוא גלה את און אדונו
 המושל, ויצו לענשם בכסף ענושים ובמס כבד. כזה זכוח רמסו הר"ג את אחיהם
 ברגליהם, וכולם שמו יד לפה. כי אין אדם יכול לדין עם מי שתקיף ממנו.
 גם הגאון ר"ם ראה און ולא יתבונן, כי קצר קצרה ידו להציל את
 חעשוקים מיד עושקיהם כח, כי כבודו חדש עמדו, ובלעדי זאת רבו שונאי
 חנם אשר קנאו בגדולתו. כמו הגאון מפומבדיתא, ועשיר אחד אהרן אבן
 סרגדו. ע"כ חסם את פיו ורוחו המלאה צדק ומשפט על כל גדותיה.

אולם בא הקץ על שתיקתו ע"י מקרה קטן. והוא: הנשיא הוציא משפט מעוקל בדבר ירושה, ולמען תת לפסק דינו כח ועצמה אשר לא יזיד איש לערער עליו, צוה הנשיא את שני הגאונים לאשר ולקיים את משפטו אשר חרץ. הישיש כהן צדק מלא אחרי בקשתו. אולם ר"ס לא אבה לתת את שמו על משפט לא צדק. באמרו תורתנו אמרה לא תכיר פנים במשפט.

אז חרה אף הנשיא, וחמתו בערה בו, וישלח שנית את בנו, להוריעהו כי אם לא ימהר לאשר את מוצא משפטו, יסירו ממשמרתו. בנו אחרי אשר ראה כי בדברים לא יוסר הצדיק ר"ס, הרים ידו בהגאון להכריחו לקיים משפט אביו, אולם אוהבי ועבדי ר"ס הכרו ופצעוהו. אז פרצה אש המריבה בין הנשיא ור"ס. הנשיא החרימו, ויעבירוהו ממשמרתו חגבוה, וישם אחר על מקומו איש נער בשנים, אשר לא הגיע לקרסוליו בתורה ובמדות. — אולם ר"ס לא נכנע לפניו ולא השפיל רוחו, והוא עם אחוזת מרעיו הוציא או בפיהם משפט חרוץ בשם הצדק והמשפט: כי הנשיא יוסר מפקודתו, ויקמו אחר תחתיו. את אחי ר"ג. — שני הצדדים האלה הגישו עצומותיהם לפני כס הכליף אלמוקתדיר. וראש מתנגדיו אהרן אבן סרגדו, עזר את אוהבי הכליף בשוחד עשרת אלפים דינר כסף, למען יטו את לבבו להסיר את ר"ס מכהונתו. אבל לא הכריעו את הכף לצדם. כה נמשך הדבר שנתים, עד אשר נהרג הכליף (932), ויקח רסן הממשלה בידו העני כאהיר-אשר בגרים לא היה לו עת עלה על כס המלוכה, וישאל מאת מכיריו-אז נצחו בעלי הכיס אויבי ר"ס. כי פורו הון עצום, ומלאו את אמתחות הכליף הרקות, ויתרץ משפטו להסיר את ר"ס ממקומו ויגרשהו מסורא, וכן היה גורל הנשיא השני אחי זכאי. —

רבינו סעדיה הלך לבגדד, ויחי שם ארבע שנים במסתרים כי ירא מתגרת יד רודפו דוד בן זכאי-אבל רוחו הגביה עוף שמימה, כי הקדיש כל עתותיו לתורה וחכמה, ויחבר בעת ההיא רבי ספריו בתלמוד, בפליסופיה, בחכמת השיר, בחכמת הלשון ובסוד העבור. כאשר יראה הקורא להלאה ברשימת ספריו.

כריחת ברית שלום בין המתנגדים. ואחרית ימי ר"ם.

לא לעולם רבו גדולי ישראל, ולא לנצח נשקעה אשן המשטמה בבית יעקב. באה העת ויאמר למלאך המשטיף הקף. —

כאשר נתגלע הריב על אודות דבר חוק ומשפט (סעיף ו') בין בא השלום לרגל הדין. שני אנשים אשר רבו ע"ד ענין גמבר, בחר האחד לשפוט את הגאון ר"ם, והשני בחר את מתנגדו הראש גלותא. וידע הדבר לדוד ומלא חמה, וענש את האיש אשר הרהים בנפשו עוז לברור לדין את ר"ם. אולם המעשה הזה, הרבה המבוכה בישראל, כי באמת היה להאיש הבורר את ר"ם רשות לברור כחפצו וכרצונו, כי לא היה מהעיוות העומדות תחת שלטון ראש גלותא. ויתאספו גדולי וחכמי ישראל להתייעץ כדת מה לעשות, להקים עמודי השלום על מכונן. ויבחרו באיש נכבד אחד ושמו כשר בין אהרן חותנו של אבן-סר גדו, ויבקשוהו לעשות שלום בין מרדמים, ולשטר ביניהם. ויתן און קשבת לבקשתם, ויש את לב חתנו לר"ם, ואחד הלך לראש גלותא, ויאמר לו: עדי מתי תאכל חרב המריבה ביני הגאון ר"ם, גרש את המשטמה בלבך, וכרתו ברית אחים, הנשיא נעתר לדבריו. וכן לא אחר ה' סעדיה לקבל את השלום בלב ונפשו הפצה, — וכיום תענית אסתר תרצ"ז כרתו שניהם ברית אחים בבית המדוך כשר, וכל העם פצחו רנה, וילו את גדולי ישראל, אל חדר פגישתם. ופילו גורל מי משניהם יאכל בבית רעהו, ויפול הגורל על ר"ם, ויאכל על שולחן הראש גלותא, וישמח אתו כל ימי המורים, ושני ימים אחריהם. — הבדית אשר כרתו היה בלא לב ולב, וכאשר מה הנשיא ויאסף על עמיו (940), הסכים ר"ם עלינו יהודה להעמידו על משמרת אביו. אבל לא אדמו לו ימי מלכותו, ואך שבוע ירחים נהג בנשיאותו וימת, וישאיר אחריו עלם קטן נער בין י"ב שנים, ויקחהו ר"ם לביתו ויגדלוהו ויחנכוהו כאב את בנו, באמרו עד יגדל ומלא מקום אבותיו בנשיאות. אבל ר' אמר לבית יעקב רד מגדולתך, כי המושלמים קנאו בכבוד ישראל, ויסימו כולם להרוג את הנשיא בעת יסע במרכבת כבודו, ועמל הכליף לא

הועיל ביום מעברה להצילו, כי נרצח מידי המקנאים האלה. והוא היה האחרון לנירממשלה בישראל, עד יערה רוח ד' ממרום.

הישיבה של סורא, החשה נעוריה, ויפה בה ה"ס נשמת רוח חיים, ומקצה הארץ הריצו אליו גדולי וחכמי ישראל שאלות ותשובות והוא השיב לשאלו דבר ד' זה הלכה, אף כי עמודי גיתו חופפו מאש המחלוקת, כי רוחו הוא סמכתו - אולם לא ארכו הימים, ויגע ויאסף אל עמו, בשנת חמישים לימי חיו בשנת תש"ב (942). ויקבר בכבוד גדול בסורא (מתא מחסיא).

מעטים ורעים היה ימיו מגדו פת עלי אדמה. אבל רבו פעולותיו, אשר פעלו ועשה. ובכל סעיפי התורה והחכמה יהו הדת. כאשר יחזה הקורא בסעיף הבא.

ח

רשימת ספריו היקרים.

רבים ועצומים המה הספרים אשר כתב הגאון ז"ל, אבל מעטים המה אשר ראו אור הדפוס, כי רבם מונחים בבתי עקדי הספרים. ואחדים נאבדו מאתנו לדאבון לבנו. ואך שמם הטוב נשאר לנו לברכה בקרבנו. זאלה המה. (א) שאלות ותשובות, על כל סעיפי הדת, חברים כלשון ערב, ונעתקו לשפת ערבית בלילה תלמודית, יש מהם נדפסים בקובץ שו"ת הגאונים, בשם שערי צדק, בהוצאות שונות. גם בספר העטור נמצאו ממנו שו"ת - ובמדרש שמואל (קוש' 1522) בסופו נדפסו ג"כ שו"ת ממנו. (ב) פרושים ותדושים על התלמוד. (ג) פסקים והלכות, ובה נכלל ס' השטרות, ס' טומאה וטהרה, דיני שבועות היסת. (ד) ספר הזהרות. והוא כולל כל תרי"ג מצות כלולות בי' הדברות, ע"ד השיר בשפת עברי. עיין גראטץ חלק חמישי הערה כ'. ועיין מונק בספר הנ"ל. ובית עקד הספרים לפירסט ותראה חדשות. (ה) סדר התפלות, או סדר ר' סעדיה, זהו ספר גדול (כמו ס' ר' עמרם), ושירים ותפלות אחדות נדפסו ממנו ע' פירסט ביבליאטעקא שלו, הסדר הזה היה כולל מלבד שירות ותשבחות עוד

דיני ברכות ק"ש ותפלה וכדומה. ראה בכורי העתים עמוד י"ג להג' שי"ר. (ז) ספר העבור. פירש להבריתא הישנה סוד העבור (ר"ה כ ב). שמה הראה חכמתו בחכמת התכונה לפי מצבה אשר עמדה בימיו. (ז) כתב אלתמיד (בעברי כפר המבחקן. או הכרה) נגד הקראים. (ח) כתאב אלרד עלי בן סקויה (תשובות על בן סקויה) ג"כ נגד הקראים. ולפי החכם גראטץ הצדיק שמה ר"ס את האגרות חז"ל אשר דברו עליהם הקראים דופי. (ט) כתאב אלרד עלי ענן. נגד הקראי הנודע אשר כבר דברנו אודותיו. (י) תשובות על חייו הבלבי, הוא היה יהודי. אך העיו לשאול שאלות על תורת משה ולהסתפק בנסיה, ובקש לבאר הכל ע"ד הטבע. ושני מאות שאלות שאל. ובספר אמונות ודעות, נמצאים שאלות רבות ממנו, אשר המחבר משיב עליהן אף כי לא נזכר שמו בפרוש (ראה גראטץ שם) והחייו הזה היה כחייו א לב"י (עיין חמדה גנוזה הוצאת בן-דודי. החכם צבי הירש חן טוב, עדלמאנן ז"ל) ונקרא אל ב ל ב כ, ע"ש מקומו, והסופרים הפכו שמו ל ב ל ב י, לגנות שמו. (יא) תשובות על בן זוטא ג"כ קראי. ועיין ראב"ע (שמות כ"א כ"ד) שהביאו, וע' בכורי העתים שם. (יב) האמונות והדעות (כתאב אלאמאנאת ואלאעתקאדאת, בערבי), ויש ממנו שני העתקות, אחת אשר לפנינו מר"י חבון, והשנית מר' ברכיה הנקדן, ושמו אצל ר"ב: פתרון ספר אמונות ומליצות חרצב הבינות. השערים יכנה בשם „מגלות" והעתקתו יותר קלה ונכונה, (יג) כתאב אלמבדי (ספר יצירה) המיוחס לאברהם אבינו, העתיקו הגאון לערבי ועם פרוש בלשון ההיא ע"ד הפילוסופיה. והפירוש המיוחס לר"ס הנדפס כמה פעמים, אינו ממנו, כאשר רואים אנחנו מהכ"י הנמצאים בכיבלותקיות. (יד) תפסיר אלתורא. העתקת חמשה חומשי תורה לשפת ערבי עם באור גדול, וכן העתיק רוב נ"כ. ונודעו לנו על ישעיה תהלים משלי איוב. וע' בכורי העתים שם. נחל קדומים עמוד ד' הערה א'. וראה גראטץ הערה כ' הנ"ל. וגם פתיחה על פרוש התורה כתב, כאשר זכר בספרו האמונות, וע' בבאורי סימן מ"ב. — (טו) אגרון, חסדו בלה"ק, ולפי הגאון שי"ר הוא כולל עניני טעמים ונקודות מלאים וחסרים. (טז) תשובות על בן אשר, הנודע למיסד המסורה, ועיין דברי החכם גראטץ. (יז) פתרון תשעים (או שבעים) מלות בודדות

וזרות הנמצאות בתנ"ך. (יח) צחות. ג"כ על דקדוק ודרכי הלשון. ולא נודע ממנו יותר אך שמו. (יט) לשון עברית. ג"כ על הנ"ל והביאם הראב"ע, והגאון שו"ר יאמר כי אולי היה כולל פתרון השבקים מלות בודדות, הנוכרים למעלה. (כ) שיר על מספר כל אות כמה פעמים הוא בתורה, הוא מעשה ידי אמן, ונדפס בסוף תשובות הגאונים (פראג). (כא) ספר הגלוי. על עת ביאת המשיח. (כב) העתקת ששה סדרי משנה לשפת ערבי, כפי אשר העיד הנוסע ר' פתחיה בסכובו. וע' לגראטץ הערה כ' עמוד תקלו. (כג) דרכי התלמוד, מובא בשטה מקובצת מ"ר בצלאל אשכנזי. וע' שם הגדולים ח"ב — ועוד יחסו לו אחרים: ספר הגרלות. אבל אינו ממנו. וכן יחסו לו אבן הפלוסופים על הקבלה. אבל ג"כ אינו ממנו, כאשר כבר הראה הג' שיר ג"י. וע' עוד שם מה שיחפוץ הג' שיר ליחס לו „י"ב דרושים" אשר הוציא ר' ליב מרגליות בשם ר"ס גאון. ראה הערתו סימן ג'.

קורא יקר! אנכי הודעתך ע"ד ספריו בקצור, ואם תאבה להשתעשע בארוכה. אראך את מעינות הישועה אשר שאבתי מהן. ותחקור בהנה. ואלה המה בכורי העתים תקפ"ט תולדות ר"ס וקורות ספריו לשי"ר ג"י. החכם מונק בספרו בשפת צרפת נאטיסע סוד ר. ס. גאון. בית-עקר הספרים להח' פירסט ערך פאיומי. נחל קדומים מהח' דוקעס. תולדות בני ישראל להח' גראטץ חלק המישי. גייגערס צייטשריפט שנה ראשונה. (1835) ארענט להחכם פירסט שנת 1845. פראנקעלס עלת החודש. ושמה תרוה ענג. ואנכי בחרתי את הדרך הקצרה,

מ

ע"ד ההוצאות השונות מהאמונות והדעות.

אחרי הדברים האלה חובה עלי להטיף מלים מעטים על אודות ההוצאות השונות. וגם דברים אחרים על דבר ההוצאה הנצבת עמך בזה קורא יקר! —

הראשונה, היא דפוס קושטאנטינא (קאנסטאנטינאפאל) בשנת שכ"ב (1562) בתבנית רביעית יריעה (קווארט) ובאותיות רשי גדולות, ומחזיק

פ"ה דפים. — שם המדפיס כתוב בסוף הספר ואלה דבריו: בה"ח אייר
שנת ישמחו ויהי לנו על ידי צעיר המחוקקים שלמה יעבץ בכמהרה יצחק
יעבץ בן זכו יוסף יעבץ עב"ל. — בראש הספר קודם הקדמת הגאון
ר"ם יש שור קמץ, ולא נודע אם הוא מהמעתיק ר"י אבן תבון. —
או מהמדפיס הנ"ל זה לשונו:

גשה אלי אחי חכמות וחרות גשה נא לאכול מגדי תבונת
אשר ארו לך שפתי יהודה בנו שאול בספר האמונות.

ההוצאה הזאת היא ערומה כיום צאת הספר מיד מעתיקו, אף מראה
מקומות אין בה. אך הערה אחת נמצאה בצדה מאיש אלמוני על באור
מלת „מגדה" ולא מצא ידיו ורגליו (ראה הוצאתי בבאורי עמוד ט').
השניה, היא דפוס אמסטרדם בשנת ת"ג (1653) והפרט הזה נרשם
בשער הספר כזה; היובל הזאת. ועולה מלת הזאת ת"ג. ובטעות נרשם
על השער השני (אשר הוא בשפת רומי) למספרם (1647), וכן נמשך
כ"ז בטעות להגביל מועד הדפסת ד"א (1647), וכן לא כון יפה החכם
ר"ף במפרו בית-עקד לספרי עברים ערך פאיומי. שם המדפיס הוא יוסף
בן-ישראל בן החכם וכו' מגשה בן ישראל. ג"כ בתבנית רביעית יריעה,
אך באותיות רש"י ממוצעות (גארמאנט) ומחזיק נ"ב דפים. ההוצאה הזאת
שוה היא ל"ק. אך כ"ז יש ביניהם שנוים קטנים. כאשר יחזה הקורא
בבאורי אשר הערותי לפעמים. — ואולם דבר אחד הוסיף בד"א, והוא
„מפתח למצוא המבוקש מזה הספר חקירות טעמים ובאורים."

השלישית היא דפוס בערלין שנת תקפ"ט (1789) בתבנית רביעית
יריעה, ופנים הספר באותיות מרבעות ממוצעות, מחזיק קי"ב דפים.
נרפסה בדפוס הירוע „חברת חנוך נערים". ההוצאה הזאת עולה היא על
הבאשונות. כי המו"ל החכם מהרי"ל בן זאב ז"ל, שתל כשתילי זתים
סביב דברי המחבר שגו באורים (א) שומר אמנה תעודתו לבאר דברי
המחבר. (ב) חקר דעה, מגמת פניו לעלות בגבהי החקירה, ולרדת עמקן
תבוס השאלה, לפלפל בדברי הגאון, לבנות ולהרם לעקר ולנשוע. ועוד
יתרה עשה לנו כו חלק כל שעה ושעה על פרקים מיוחדים ובראש כל

פרק הודיע בקצר מלים תכן כונת המחבר. — גם אחרי כל שעד שר
המחבר שיר המכלכל מהות השעד. —

אבל באמת איננה שזה פנים ההוצאה הזאת מאומה, כי מלבד
התקונים המעטים אשר עשה, בלבד והשחית את דברי המחבר, וחוסף
וגרע כאדם העושה בתוך שלו. ולפי הנראה דמה ב"ו כי עם באורו קנה
את ספר האמונות ודעות לצמיתות. ולבי אומר לי כי ב"ו לא דאה כלל
את ההוצאות הנדפסות, אך היה לפניו ספר האמונות ודעות בכ"י אשר
העתיק איש אחד מהנדפס. כי כן כתב בעצמו בסוף הספר וז"ל כאשר
נססוף נכספתי (לשמע אונג) על הספר הזה ולא מצאתיו, והוא השאיל אותי
הספר הזה בכתיבת ידו עכ"ל-לכן לא יפלא כאשר תחזינה עינינו
הפרעות אשר הנה בהוצאות ב"ו. —

גם באורו לא טוב הוא. ובצדק אמר עליו הגאון שי"ר (בכורי העתים
תקפט בתולדות דס"ג) כי פרושו הוא בלתי מספיק. במקומות הכבדים
וצריכים באור, לא דבר מאומה, ובמקום אשר דברי המחבר מובנים בהשקפה
ראשונה, הרבה להלאות את הקורא.

גם לשונו איננה צחה, ורוח השפה עור לא היה בקרבו בעת ההיא,
כאשר ראינו בספריו האחרונים בזמן וראשונים במעלה. כי היה עור לצעיר
לימים בן עשרים שנה, ועוד לא הבשילו פרי תבמתו. אולם אנתנו
בהוצאתנו קבלנו מהוצאתו את הטוב ואת הרע לא קבלנו, כאשר יתבונן
הקורא.

הרביעית, היא הפוס וליפסיא תרי"ט, בתבנית שמינית יריעה
(אקטאו) ובאותיות מרבעות, יצאה לאור ע"י ירחם פישעל. ההוצאה
הזאת איך בה חדשות כי היא נמשכה אחרי הפוס קושטאנטינא, ככתוב
בראש ההוצאה. אך בהוספות מראה מקומות בתנ"ך אבל לא כראוי.
ועם שתי הערות בשפת אשכנזית. וגם את זה קבלנו בהוצאתנו.

מלבד הד' ההוצאות הנזכרות נדפסו פעמים רבות שערים אחרים בפני
עצמם ובשם מיוחד, עד כי רושמי הדפוסים (ביבלוגרפים) דמו כי המה
ספרים מיוחדים מר' סעדיה, ולא ראו כי המה אך שערים מלוקחים מספרו
האמונות והדעות. ואלה המה:

השער החמישי, היה נודע לספר מיוחד, עוד לפני שש מאות שנה תחת שם ספר התשובה. עיין ספר חסידים סימן תי"ב - י"ג. אולם לפי הנראה מסגנון הלשון אשר הביא הספר חסידים, איננו הוא העתקת ר"י אבן תבון, אך העתקת ר' ברכיה הנקדן (ראה למעלה סימן ח') — השער השמיני נדפס ג"כ הרבה פעמים לספר בפני עצמו, תחת שם ספר הפדות והפורקן, או הגלות והפדות. גם ההעתקה הזאת איננו של תבון, אך לפי הנראה של ברכיה הנקדן.

השער השביעי נדפס בפ"ע (עפ"י הוצאות מהרי"ל ב"ז) בלעמבערג (1835) — הקורא יחזה כי ההוצאות חאלה מעטות הנה, לפי ערך הזמן, כי זה קרוב לאלף שנה אשר נכתב, וגם לפי ערך יקרת הספר אשר כלו אומר כבוד לתורתנו וחבמינו.

ובצדק נוכל לאמר עליו מאמר קדמונו: הכל תלוי במזל אפילו ס"ת שבהיכל. ואולי מטעם אחר לא היה הזיווג נפרץ, מפני שדבר דברים אחרים מדבר האמונה השולטת.

על אודות העתקות הספר האמונות והדעות ללשונות מערביות.

כאשר נפלאת בעיניך קורא יקר בראותך למעלה (סעיף ט) כי ההוצאות העבריות מהספר הנכבד הזה, מעטות הנה לפי זמנו ומעלתו, כן תוסיף להתפלא בשמעך כי מעט מזעיר נהנו מאורו השפות האירופיות. אם אמנם נוצרים מלומדים הכירו את חין ערכו, כי הוד הזקנה והחכמה חופף עליו. ויתחילו להעתיקו לשפת רומית, אולם לא יצאה מחשבתם הטובה לאור. נוצרי אחד שלח על פני הבל, אך עלה מבחן אחד. והשני העתיק אך שער השביעי, וראה בית עקר הספרים להחכם ר' יוסף פירסט.

(Siehe Bibliotheca Judaica von Prof. Dr. I. Fürst, Leipzig 1849 — 1863 Artikel Fajjumi).

השער השמיני נעקק ע"י הח' י' סאלאמאנן לשפת אשכנזית תחת שם שלשה שושנים (דאנציג 1675), וגם כתב נגד דברי המחבר בשער הזה, בספר מיוחד. ראה בבית עקד לספרי עברים להג"ל. — החכם הגדול ש' מונק בספרו. (Notice Sur R. S. Gaon, Paris 1838). הביא לדוגמה הפתיחה משער ח' בשפת ערבית, ותעתיקה ללשון צרפתית. אולם החכם ר"י פירסט הגדיל לעשות, כי הוא העתיק לשפת אשכנזית צחה ונעימה את כל הספר הזה - מלבד השער העשירי. — (לייפציג 1845). העתקתו היא יקרה מאד, וראויה לכל איש האוהב חכמת ישראל לאספה אל ביתו. כי עפ"י רוב ירד אל עמקי כונת המחבר, וקלע אל המטרה ולא החטיא. מלבד במקומות אחדים, כי לפי הנראה היה לפניו בעת העתקתו הוצאת ב"ז. והוא הוליך את המעתיק טועה. כאשר הערנו על זה בבאורנו.

יא

ההוצאה הנוכחית ומעלותיה.

ההוצאה הזאת אשר לפניכם אדונים יקרים, נדפסה עפ"י כל ההוצאות אשר עד כה. ובכל כחי ואוני עמלתי לנקותה, עד מקום שידי הכהה מגעת. שמרתי בה סימני החבור וההפסק (אינטערפונקציאן) כי סימנא מילתא היא. והמה יהיו לעינים להבנת דברי המחבר, — ולפעמים טפת דיו כחרדל (קאממא) תשא במאזנים עם הבאורים הצוללים במים אדירים. ונקודה קטנה כגמלה (פונקט) תכבד יותר מהמפרשים הגדולים כענקים. כאשר כבר גלוי וידוע הרבר הזה לפני כס הבקורת. ועוד העמדת את ציוני הפסוקים ומאמרי חז"ל על מקומם. ועל כלם אקוה כי עשיתי טוב בעמי, עם הבאור הקטן אשר ספחתי אליו, שמה הערותי לפעמים על שנוי נוס' המועילים להבנת המאמר, ובאור במקומות הקשים, וכדומה. ועם בכל אלה לא יצאתי ידי חובתי, ועוד מקום הנחתי להבאים אחרי להתגדר במלאכתם, אקוה כי יסלח לי הקורא, כי לא טוב אנכי מהמו"ל הראשונים. —

גם ע"ד שגיאות הדפוס אם ימצא הקורא, אבקש מאת כבודו הסליחה, כי לא נעלם מכל מביני חכמת הדפוס, וכי הוא דבר אשר אי אפשר, שיצא ספר מוגה בלא שגיאות* (אחתה). וכבר התפארו רבים זכך שלמים, ונכשלו. וגם בלשונות החיות אשר המסדר האותיות יודע ומבין את השפה, בכ"ז המצאנה שגיאות הדפוס, ואף כי בשפת עברית, אשר המסדר האותיות הוא בלתי מלומד, ועושה מעשה קוף-מעלמא. ולפעמים היס דרים המה נוצרים אשר אך תמונות האותיות נודעות לו ולא יותר. ועל המגיה קשה הדבר לנקות מכל וכל. כל ישכח הקורא! כי בעמוד אחד לפעמים יש יותר משבעת אלפים אותיות הן ומשמשיהן, ואיך לאל יד להשקיף על כולנה בסקירה אחת? —

(* וכבר התנצלתי על כמו אלה בספר אלפי מנשה ח"א אשר הוצאתי לאור עם הערות תלמודיות ממני (ווארשא תר"כ) וכתבתי שמה המכתם הקטן הזה.

לפתח בית הרפואה השגיאה רבצת
 אף אם להמגייה אלף עינים
 אולם אם לקמצים היא נקבצת
 אות כי המלאכה נעשתה בעצלתיים.

בירח מנחם אב תרכ"ד.

הכ"ד עבדכם.

דוד בן-לוי סלוצקי.

הקדמת המחבר

אמר יהודה בן שאול, פתח מחברו ואמר: ברוך יי"י אלהי ישראל אשר לו יאות¹ עין האמת הברורה, המאמת² למדברים מציאות נפשותם אמת ברורה,³ ומצאו בה מוחשיהם מציאה ברורה, וידעו בה ידיעותם ידיעת צדק, נסתלקו בה מעליהם השבושים, וסרו עמה הספקות,⁴ ונצללו להם הראיות,⁵ והודרכו להם המופתים, וישתבח על כל ספור נעלה לתהלה.

ואחר מה שפתחנו בו⁶ מתהלת אלהינו ושבחו במאמר קצר, אני מקדים לספר הזה אשר כוננתי לחברו, הודעת סבת נפילת הספקות לבני אדם⁷ בדירושיהם ואופני הסרתם, עד שתשלם הגעתם אל הדרוש⁸ ושלוש קצתם על קצתם, עד אשר קיימו אותו אמתות כפי מחשבתם וסברתם. ובאלהים אעזר לגלותם מעלי עד אשר ישלם לי מה שאגיע בו אל עבודתו, כאשר שאל אותו הסידור באמרו (תהלים קי"ט י"ח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. ורצוני לשום את זה עם דברי הספר כלו מאמר קרוב ולא רחוק, מהדברים הקלים ולא הקשים, משרשי הראיות והטעם ולא⁹ מסעפותם, לבעבור יקרב דרכו ויקל טרחו וישר למודו ויגיע בו מבקשו אל הצדק והאמת, כמו שאמר החכם על החכמה כשהיא קרובה (משלי ב' ט') אז תבין צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב.

ואודיע תחלה סבת נפילת הספקות לבני אדם. ואומר כי המושכלות מפני שהיו יסודותם מושמים על המוחשים, והיו הדברים המושגים בחוש

¹ עין האמת. כן הוא בדפוס קושטניטש, ובהולאט ווהרי"ל העיון.
² למדברים. כן יבונה האדם בפי בעלי האסוסות, כאשר הוא חי מדבר. וזה גדרו האותי להבדילו מכל החי אשר על פני האדמה. ויולאו וכו' ברורה. החכם ווהרי"ל בהולאט' עוב את הואמור הזה (??) ונלללו. לשון תלמודי, זך ובסיר, כמו שבת ק"ט יין ללול וויים ללולים. ואלוי יותר טוב להגיה "וכהלו" חש' זהל, אשר אחת ווהוראותיו, הוא כמו זהר (לייטעטן גלחכנען) בחלוק למח"ר הידוע, ווהפעיל וווכו כולל (בתהלים קד טו) להטהיל פנים משון. וכן העתיק החכם שירסט (שפיעגעהלעלל). ווהדרכו. בן זאב הגיה זהוד ככו. ווהתהלת אלהינו. ב"ו ווהתלה לאלהינו. ברדושיהם. ר"ל בדרישתם וחקירתם בחכמה. ושלוט קינ"ק. כי בן דרכי הווסת להרכיב קלתו על קלתו על דרך התולדה. עד"ו"ו כאשר כראה עשן יולא וובית כדע שיש בו אש בהשליט עליו תחלה כי לא יזייר ווליות עשן בוולת אש (כ"ו בבאורי). ווהחכם ר"י שירסט בהעתקתו האשכנזית העתיק לור שטושענכחוססיג געשטייגערטען ענדענעטוויקקלונג גיבלאכגט. ווהסעפותס. לשון סיעיף ועכף.

נופלים בהם הספקות בא' משני סבות; וזה אם מפני קוצר ידיעת הדורש בדרושו, או מפני שהוא מקל על עצמו ומניח העיון וההשתכלות. כאדם שמבקש את ראובן, ונסתפק לו בא' מב' דברים, אם בעבור שאין יודע אותו, ואפשר שיהיה לפניו ולא יכירנו או שיהיה זולתו ויחשוב שהוא הוא, או מפני שהוא מקל על עצמו ומבקש אותו בקלות ורפיון לב. ובעבור זה לא יתברר לו ג"כ הדברים המושכלים, יפול בהם הספק לאחד משתי סבות האל. אם מפני שמבקש המדע השכלי אינו יודע אופני הראיות, ומשים הראיה לא ראייה, ומשים ג"כ מה שאיננה ראייה ראייה. או שהוא יודע דרך העיון, אך הוא מקל על עצמו וממחר לגזור על הידוע קודם השלמת מלאכת העיון בו. וכ"ש אם יתקבצו באדם ב' הדברים יחד, ר"ל שלא יהיה בקי במלאכת העיון ועם זה איננו ממתין עד שישלים מה שהוא נודע ממנה כמשפט, ויהיה רחוק מבקשתו א' בענין יאוש. ואמר החכם בראשונים מן הנזכרים (כחמיה י' כ"ט) יודע מבין, ובאחרונים מהם (תהלים פ"ב ה') לא ידעו ולא יבינו. וכל שכן אם יצטרף אל שני הדברים האלה דבר שלישי, והוא שיהיה המבקש לא ידע מה יבקש, כי אז יהיה יותר רחוק מן הדבר, עד שיקרה לו האמת או ימצאהו ולא ירגיש בו. והוא כמי שאינו בקי במלאכת המשקל ולא¹⁰ דמות המאזנים והאבנים, ולא כמה זונים יש לו אצל המחוייב לו אפילו היה המחוייב לו¹¹ פורעו משלם, לא היה מתברר לו שפרעו מה שהיה חייב לו, ואם יקה ממנו פחות ממה שהוא חייב לו¹², הוא הושב שהונה אותו. וכמו שיהיה זה הענין בשנים התובע אחד מהם את חברו, כן ענין הדורש לשקול לעצמו ואיננו יודע כלי השקילה ולא הכמות השקולה. ומשלו עוד במי שהוא מקבל ממון לעצמו או לזולתו¹³ ברצוי עצמו, והוא אינו בקי במלאכת הרצוי, ויקח פעמים רבות המעות הרעות ויניח הטובות. וכן אם יהיה בקי במלאכה אם לא יסתכל בטוב. וכבר דמה הכתוב רצוי דברי הצדק ברצוי הממון באמרו (ושלי י' כ') כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט. ושם אשר ידיעתם במלאכת הרצוי מעטה או סבלם מעט רשעים, מפני שהם חומסים האמת, כאשר אמר (ושלי טז) לב רשעים כמעט. ושם המרצים צדיקים בעבור סבלם וידיעתם,¹⁴ בהקדמתו כסף נבחר לשון צדיק. ואין החכמים משובחים והספקות מסתלקות מעליהם, כי אם בסבלם עול ידיעת תכלית חלקי המלאכה אחר ידיעתם אותה,¹⁵ כמו שאמר החכם (איוב ל"ב י"ח) הן הוחלתי לדברכם אזין ער תבונותיכם עד תחקרון מלין. ואמר [דוד] הצדיק האחר (תהלים קי"ט ו"ג) ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד:

ואשר הביאני אל הדבר הזה? הוא מה שראיתי רבים מבני אדם באמונתם ורעותם, מהם מי שהגיע אל האמת והוא יודע אותה ושמה בה, וכן אמר הנביא (ירמיה ט"ו ט"ז) נמצאו דבריך ואוכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי. ומהם מי שהגיע אל האמת והוא מסתפק בה ואיננה מתאמת אצלו ולא מחזיק בה, וכן אמר הכתוב (הושע ח' י"ב) אכתוב

¹⁰ דעות הוואזים. כ"ז כד נות וואזים. ¹¹ סורינו וושלם. כהו' כ"ז סורינו וושלם לו. ¹² [גס] הוא חושב שהוכה. ר"ל גס אס הוולוה כתן לו סחות מוניה שלוה, ידוה הלוה שכתן לו יותר, והוא הוכה את הוולוה. ¹³ ברצוי ידיעת חלוק מוטבנות (וועקסלער). ¹⁴ בהקדמתו וכו. כן זאב עוב את הוואזר הוה. ¹⁵ כ"ט החכם. כן זאב ככל ווקוס עוב וולת החכם, אשר כראה שדקדק הגאון לסוין בו את אינו, וכן להלאה עוב וולת "הצדיק" אשר יסוין בו את דוד המלך??

ק"ו ח"ב) יראו ישרים וישמחו וכל עולה קפצה פיה מי חכם וישמר אלה ויתבוננו חסדי י"י. ובוה ייטבו מצפוני בני אדם וחוד תפלתם כאשר יהיה עם בלבם, גוער במ על התעות ומעיר אותם על הנכונה, וכאשר אמר החסיד (תהלים קי"ט י"א) בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך. ותתקיים אמונתם בעסקיהם ותמעט קנאת קצתם בקצתם על עניני העולם, ויבאו כלם לפני אנשי החכמה ולא יטו אל דבר אחר, ותהיה להם תשועה וטובה ורחמים, כאמרו (ישעיה ח"ב כ"ב) פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ כי אני אל ואין עוד. כל זה יהיה עם הסתלקות הספקות והסרת השבושים, ותתפשט הידיעה באלהים ובתורתו כהתפשט המים בחלקי הים, כמו שאמר (תנ"ך ב' י"ד) כי תמלא הארץ לדעת את בבור י"י כמים יכסו על ים.

ואולי יאמר אומר מה ענין החכמה שהבורא יתברך שם אלה השבושים והספקות בין הברואים? ונקדים הנה התשובה על זה ונאמר היותם ברואים הוא עצמו חייב להם הספק והשבוש. והוא, כי כאשר היו צריכים בחלק הבריאה בכל פעל שיפעלוהו אל מדה מהזמן ישלם בה פעלם חלק אחר חלק, והיה המדע אשר הוא אחד מהפעלים צריך בלא ספק אל כמו זה, ותחלת מה שתחלינה ידיעותם להם, תחלינה מדברים מקובצים ומשובשים, ובכח השכל אשר במ אינם מניחים לזקק אותם ולצרפם במדה מהזמן עד סור מעליהם הספיקות ויזדקק להם הזך בלתי מעורב עם שום ספק, וכאשר יש לכל מלאכה ממלאכתם חלקים, אם הם פוסקים מעשיהם קודם השלמתם לא תתום המלאכה להם, כמו הזריעה והבנין והאריגה ושאר המלאכות אשר לא ישלמו כי אם בהמתין עושיהם עד אחריתם, כן מלאכת חמדע צריכה שתחול מתחלתה והולכים עמה פרק אחרי פרק עד אחריתה. ובענין ההתחלה יהיו הספקות על דרך הדמיון עשרה, ובענין השני ישובו תשעה, ובענין השלישי ישובו שמונה. וכן כל אשר יעיין האדם ויסתכל יחסרו הספקות עד אשר יזרק בסוף הענינים האחד הוא המבוקש וישאר לבדו בלי ספק עמו ולא שבוש בו. וביאור זה כמי שמבקש מופת שיעמוד בו על האמת, ואנחנו יורעים כי המופת דבור, והדבור מין מן מיני הקול, והקולות על דרכים רבים, וכאשר יבא המבקש לזקק מבוקשו וכבר מצא הקולות משובשים מסופקים והחל בחלוקם, והפריש מהם התלה קול¹⁹ הקשת הגרמים, כנפול אבן על אבן, וכהבקע קצת הגשמים, ונקול הרעש והרעם, והדומה להם, וידע כי אלה המינים לא יועילו לו להביא מופת, ויעלה אל ענין השני אל קולות החיים בלבד והוא אשר יקווה למופת להיות בהם. ואח"כ יפריש מהם קולות החיים שאינם מדברים²⁰ כצחילה והנהיקה והגעיעה והנעירה והדומה להם, מפני שאין בהם שום חכמה, ויעלה בענין שלישי אל קולות בני אדם בלבד אשר במינם כל מדע, עד שיפריש מהם הקול הטבעי אשר הוא קולנו והדומה לו, בעבור שאין בו הועלת, ויעלה בענין רביעי אל קול האדם הלמודי, ר"ל אשר הוא מכלל אותיות, ויפריש ממנו האותיות הנפרדות, מפני שכל אות נפרדת מהם לא יועיל על דבר, כאמרך א ב ג ד כל אחד לבדו, ויעלה אל הענין החמישי אל האותיות המורכבות, עד שיהיו שמות כל אחד מהם משתי אותיות או ג' או יותר. ואחר כן יפריש מהם כל שם נפרד שיאמר לבדו,

ידעתי מי הכריחו בזה לשכמותי. ובאותיות כחוקות רבות בא לתקן ויגיה. ¹⁹ קול הקשת הגרמים. ר"ל הכאת גלס קשה על חנירו, המשמיעיך קול המולה. ²⁰ הסיכה, יאמר בכל"ק על כחירת ולינקת הסוס. כהיקה, על פרא. גנייה, על

כאמר שמים כוכב אדם, כי אין בטבע השמות האלה כשהם נפרדים שיוור על יותר מהנקרא בהם, ויעלה בששי אל הדבור המחובר, כאמרך כוכב מזוהר, אדם כותב, והדומה לזה מה שיהיו שתי מלות מחוברות או מלה ושם או יותר מזה, כי הוא מקום שיגיע במחברים האלה אל מבוקשו. ואח"כ יפריש מאלה השתי מלות המחוברות או יותר כל חלק שאיננו הגדה. ואח"כ יעלה במעלה השביעית אל ההגדות, כאשר יאמר כבר זרחה השמש וכבר ירד המטר והדומה לזה. ואחר כן ידע כי ההגדות על ג' דרכים²¹, ראוי, כאמרך האש חמה. ונמנע, כאמרך האש קרה. ואפשר, כאמרך ראובן באשכנז או בבבל. ואח"כ ישום שני חלקי הראוי והנמנע לצד²², ויעלה בשמינית אל ההגדה האפשרית ויחקור עליה אם היה כאשר הגיד המגיד עליה אם לא? ואח"כ יעלה בענין התשיעי אל הבאת הראיה בדבר ההוא, אם הוא מן הראוי, ויציא ממנו מה שמחייבו בקצת הדרך אשר אני עתיד לבארה. אבל הנמנע ימנע בו כל הדומה בדבר אשר גזר בו. וכאשר יבטלו כלם ולא נשאר כי אם האחד ההוא אשר עלה בידו בענין העשירי והזקק לו והזדקך, יפיל כל השערים הראשונים מלבו אשר היו מספקים מבוקשו ומשבשים אותו קודם העיון בו, והסיר כל א' ואחד מהם. וכבר התבאר, כי המעיין החל בעיון מדברים מעורבים, ולא זו לזקק אותם תשעה מעשרה, ואחר כן שמנה מתשעה, ואחר כן שבעה משמנה, עד שיסתלקו מעליו כל הערכובים, נשאר לו המזוקק הצרוף. ואם הוא פוסק העיון בהגיעו אל הענין הרביעי או החמישי או איזה מעלה שתהיה, כבר סרו מעליו מן הספקות כפי המעלות אשר הניח אחריו, ונשארו עליו מהם כפי אשר הניח מן המעלות לפניו. ואם הוא מחזיק הענין שהגיע אליו, יקווה לו שישוב עליו וישלימנו, ואם איננו מחזיק צריך לשוב אל הענין מראשיתו. ובעבור הדבר הזה טעו אנשים רבים ומאסו בחכמה, קצתם, מפני שלא ידעו הדרך אליה, וקצתם, ידעו ונכנסו בדרכה, אך לא השלימוה והיו מהאובדים, וכמו שאמר הכתוב (ושלי כ"ח ט"ו) אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח.

ואמרו חכמי ישראל במי שלא השלים ענייני החכמה, משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צורכן רבו המחלוקות. (סנה' פ"ח) ולמדנו מזה כי התלמידי כשהם משלימים הלמוד, לא תהיה בניהם מחלוקות ולא ערבוב, על כן אל ישוב הכסיל או הקץ, חטאו על הבורא יתברך הוא הטוב, אלה הספקות סכלות וקוצו ועצלתו בהם כאשר בארנו, כי לא יתכן שיהיה מעשה ממעשיו ברגע אחד בהסתלקות הספקות, כי אז היה יוצא מחוק הברואים והוא נברא. ומי שלא תלה החטא בזה בעצמו, אך התאוה שישמיהו הבורא יודע מדע שאין בו ספק, כבר של שישמיהו אלהיו דומה לו, כי היודע בלא סבה הוא הבורא יתברך, וכאשר אני²³ עתיד לבאר. אבל כל הברואים לא יתכן שיהיה מדעם בלא סבה, והיא הדרישה והעיון הצריכים למדה מהזמן כאשר ספרנו, והם מתחלת רגעי הזמן ההוא עד אחריתם בספקות כאשר בארנו. והמשובחים הם הממתנינים עד אשר יצרפו הכסף מן הסוג, וכאשר אמר

שור. כעירה, נל לריה. ²¹רלווי. בכל ספרי וחקר כוון המורה. מלת הגיון רוח חן וכו' נעתק כשם הכר, וזה יסומן יותר חזק ונשדר לו. ²²הראוי והכוננו ללד. כי נל הראוי והכוננו לל יכסר ונפת, כי הנפת לוננס נל הדבר היכסר כשני חלקי הכותר שזה, שהנפת ילדיק החלק היכסר בנולאות השמות. (נ"ו נבאורו) ²³עמיד לבאר. בנאמר שני סרן יוד.

(משלי כ"ה ד') הגו סיגים מבסק, וימיצו חלב המלאכה עד אשר יוציאו חמאתה, וכמו שא' (סס ל' ל"ג) כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו', ועד אשר יצמח זרעם ויקצרוהו, כמו שא' (כוסג י"ג) זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד, ועד שיתבשל פרי עצם וישוב למזון, וכמו שא' (משלי ג' י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה.

וביון שהשלמנו מה שרצינו לזכרו מענין השבושים והספקות, אנחנו צריכים לבאר מה היא האמונה? ונאמר כי היא ענין עולה בלב לכל דבר ידוע בתבונה אשר הוא עליה, וכאשר תצא חמאת העיון יקבלנה השכל ויקיפנה ויכניסנה בלבבות ותמוג בהם, ויהיה בהם האדם מאמין בענין אשר הגיע אליו, ויצניעהו לעת אחרת או לעתים, וכמו שא' (סס י' י"ד) חכמים יצפנו דעה, וכמו שא' (איוב כ"ג כ"ב) קח נא מפיו תורה.

והאמונה על שני דרכים, אמת ושקר. והאמונה האמתית הוא שידע הדבר כאשר הוא, הרב רב והמעט מעט, והלבן לבן והשחור שחור, והנמצא נמצא והנעדר נעדר. והאמונה השקרית היא שידע הדבר בהפך מה הוא, הרב מעט והמעט רב, והלבן שחור והשחור לבן, והנמצא נעדר והנעדר נמצא. והחכם המשובח מי ששם אמתות הדברים שרש ומנהיג עליהם דעתו, ועם חכמתו בוטח אל המובטח בו, ונזהר ממה שצריך להזהר ממנו. והבסיל המוגנה, מי ששם דעתו לשרש, וחושב כי אמתות הדברים הולכות אחר דעתו, ועם²⁴ סכלותו בוטח במה שצריך להזהר ממנו, ונזהר מהבטוח בו, וכאשר אמר החכם (משלי י"ד ט"ו) חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח:

ואחבר אל המאמר הזה זכרון אנשים תמהתי²⁵ עליהם, המה עבדים וחושבים כי אין אדון להם, וסמכו על כל מה שהרחיקו שהוא בטל, וכל מה שיקימוהו ש הוא מקויים, אלה אשר צללו בתהומות האולת, וכבר הגיעו אל תהומות האברון. ואם האמת אתם, מי שאין לו מהם מומן יעלה על דעתו שתיבותיו ו ארגויו מלאים מומן ויראה מה יועיל לו. או יעלה על דעתו שהוא בן שבעים שנה והוא בן²⁶ ארבעים ויראה מה יועיל לו. או יעלה בדעתו שהוא שבע כשהוא רעב, או שהוא רוח כשהוא צמא, או שהוא מכוסה כשהוא ערום ויראה ענינו מה יהיה²⁷. ומי שיש לו מהם אויב מויק יעלה בדעתו שאויבו כבר מת ואבד ואיננו ירא ממנו, ומה מהרה תבואהו רעה שלא יגור ממנה. וזאת היא האולת הגמורה מאנשים חשבו כי כאשר לא יאמינו באלהותו ינחו ממצותיו ואזהרותיו וגמולו וענשו ושאר מה שרומה לזה, ובכמותם אמר הכתוב (תהלים ב' ג') ננתקה את מוסרותימו ושלטיכה ממנו עבותימו:

והנה קצת אנשי הודו התגברו לסבול האש והיא שורפת אותם בכל עת שיקרבו אליה. וקצת מהמתפקדים בעניני הבחרות. מתגברים לסבול מכות המטות והמקלות והם מכאיבים אותם בכל עת שיפגעו בהם, כ"ש שיותר יהיה חזק מה שיגיע אל המתגברים על בורא הכל בענין הזה, והם עם

²⁴ סכלותו. בהו' בן זלזל, וכן בהו' ליפסיל תרי"ט כדפס בטיעות ש כ לו ת, ²⁵ תמהתי עליהם, ב"ו תמהתי בהם, וזה בטיעות. ²⁶ בן ארבעים. החכם ר"י פירסט כ"י הנייר, כי בכונה תפס הגאון ר' סעדיה ווספר ארבעים, יען כי ביצת כתיבת ספרו (ליוסטרס 933) היה לו ארבעים שנים. ²⁷ אויב וויק וכו' גס סה הנייר בלדק החכם הכ"ל, כי בכונה ויוחדת לקח הווחבר הושל וואויב וסוכל. יען כי ביצת חבר ספרו כבר היה כדרך וורודפו ר' דוד בן זכאי ביציר סודא. ואך בנוסטרס היה לאל ידו לכתוב רובי תורתו וחקנותו.

אולתם אינם נמלטים ממה שהייתה חכמתו, וכמו שאמר החכם (לייב ט' ד')
 חכם לבב ואמין כה מי הקשה אליו וישלם.

וכיון שהשלמנו מה שראינו לחברו אל המאמר הראשון, צריך שנדבר
 הנה על²⁸ משני האמת ונותני הביורור אשר הם מוצא כל ידוע ומבוע כל
 גודע, ונדבר עליו כפי מה שהוא ראוי לענין הספר הזה, ונאמר שהם שלשה
 משכים. הראשון ידיעת הנראה. והשני מדע השכל. והשלישי
 ידיעת מה שהכרח מביא אליו. ונסמך לזה באור כל אחד מאלה
 השרשים, ונאמר כי ידיעת הנראה הוא מה ששיגהו האדם באחד מן החמשה
 חושים, אם בראות או בשמיע או בריח או במשוש או בטעם. אבל מדע
 השכל הוא אשר יעלה בשכל, כמו שהצדק טוב והכוב מגונה. אך מדע
 ההכרחית הוא מה שאם לא יאמין בו האדם יתחייב לבטל המושכל או
 המוחש. וכאשר לא יתכן לבטל א' מהם מכריחו הדבר להאמין בענין ההוא.
 כאשר אנחנו מודים בעל כרחנו כי יש לאדם נפש, אף על פי שאין אנו
 רואים אותה, שלא נבטל פעלה הנראה. וכי יש לנפש שכל, אף על פי שאין
 אנו רואים אותו, שלא נבטל פעלו הנראה. ואלה השלשה שרשים מצאנו בני
 אדם שאין מודים בהם, והמעט מהם שכפר²⁹ בשרש הראשון, ואני עתיד
 לזכרם במאמר הראשון מן הספר ואשיב עליהם. ובכפירתו בראשון כופר
 בשני ובשלישי מפני שהם בנויים עליו. ורבים מאלה מי שהודה בראשון
 וכפר בשני ובשלישי, ואני עתיד לזכור עוד דבריהם במאמר הראשון ואשיב
 עליהם. ויותר מכלם מי שהודה בשני השרשים הראשונים וכפר בשלישי.
 וסבת התחלק מעלותם בזה, שמדע השני יותר נעלם מהראשון³⁰, והשלישי
 יותר נעלם מהשני, והכפירה יותר ממותרת אל הנעלם מאל הנראה. ויש
 אנשים שכפרו במדה הזו להחזיק בתמורה, וכל אחד מהם שלא כדעת
 חברו, וכל אחד מהם מקיים מה שהרחיק בעל דינו וטוען עליו שההכרח
 מביאו לזה, כמי שקיים שכל הדברים נחים וכפר בתנועה, ואחר קיים כי כל
 הדברים נעים וכפר בנוח, וכל אחד משים הראייה שמביא חברו ספק ושבוש.
 אבל אנחנו קהל המיחדים מאמינים באלה השלשה משכים אשר למדעים,
 ונחבר אליהם משך רביעי הוצאנו אותו בשלש ראיות ושב לנו שרש, והוא
 ההגדה הנאמנת, כי היא בנויה על מדע החוש ומדע השכל, ומה שחייבו³¹.
 כאשר אני עתיד לבאר במאמר השלישי מן הספר הזה.

ואומר³² הנה כי זה המדע, רוצה לומר ההגדה הנאמנת וספרי
 הנבואה מאמתים לנו אלה השלשה שרשים כי הם מדעים אמתיים. מפני
 שהוא מונה המוחשים המורחקים מן העצבים ומשים אותם חמשה ומחבר
 אליהם שנים, כאומר (תהלים קט"ו ה') פה להם ולא ידברו עינים להם ולא
 יראו. והחמשה הם החושים עצמם. והשנים המחוברים אליהם, אחד מהם
 התנועה, כמו שאמר (שם שם ו') רגליהם ולא יהלכו, ובה יודע הכבר והקל,
 כאשר ימנע האדם התנועה לכבודותו או שלא ימנעהו לקלותו. וזה שהאנשים
 רצו להוסיף במספר אלה החושים ואמרו במה מהם תודע הקלות והכובד,
 ונאמר בחושי התנועה שבה תמצא הקלות והקושי. והאחר הדבור, כאמרו
 (שם שם ו') לא יחגו בגרונם, והוא כלל הדבור בעל השמות והחבור וההקדמות

²⁸ ושני החוות. ר"ל הדברים המושגים ומוקדמים לתקנות. (ערכינכוננס ליגב
 דער ווארטייט.) ²⁹ בשרש הראשון. ב"ו יגזז מלת שרש. ³⁰ והשלישי. ב"ו
 ודע השלישי. ³¹ ומה שחייבו. ב"ו הוסיף מלת ההכרח. ³² הכה. ב"ו נחק מלת

והמופתים כאשר בארנו. ובאשר אמר³³ לנו מדע השכל וצוה בצדק
 והזהיר מהחזב, באמרו (ושלי ח' ז') כי אמת יהגה חכי וגומר בצדק כל
 אמרי פי וגומר. ואח"כ אמת לנו המדע ההכרחי, כי כל מה שמביא לדחות
 מאומה מן המוחש או מן המושכל שהוא שקר, ובטול מה שדוחה המוחש,
 באמרו (ליו"ז י"ח ד') טורף נפשו באפו חלמענד תעזב וגו', אבל בטול מה
 שדוחה המושכל מהכזב והצדק, באמרו (סס כ"ד כ"ה) אם לא איפה מי
 יכזיבני וגומ'. ואח"כ הודיענו שכל המדעים בנויים על מה שהשגנו בחושינו
 אשר זכרנום, ומסתעפים מהם ומוצאים מהם, כאמרו (סס י"ב י"ח) שמעו
 חכמים מלי ויודעים האוינו לי כי אין מלים תבחן וחיך אבל יטעם לו. ואחר
 כן אמת לנו האמרים הצדיקים שהם אמת, כאמרו (סס ט"ו י"ח) אחוך שמע
 לי וגו' אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם להם לכדם נתנה הארץ וגומר.
 ויש להם תנאים³⁴ כבר בארנום בפ"א אלה הפסוקים במקומם. וכיון
 שזכרנו אלה חשרשים הד' צריך שנבאר אופני הראיה מהם. ונאמר כי מדע
 החוש כל אשר יפול חושינו האמתי ברבוק אשר בינינו ובינו ראוי שנדע
 שהוא הוא באמת כאשר השגנוהו אין בו ספק, אחר אשר נהיה רגילים בעיני
 הדמיונים ולא נטעה בהם, כעם אשר חשבו כי הצורה אשר תראה במראה
 כי היא צורה ברואה שם באמת, ואינה כי אם טבע מיוחד לגשמים הזכים
 שתהפך צורת מה שהוא נכחה בה. ולא כעם אשר שמו הקומה אשר תראה
 במים נהפכת שהיא אמת תברא בעת ההיא, ולא ידעו שהסבה בזה היא
 בשיהיו המים יותר עמוקים שיעורם משיעור אורך הקומה. וכאשר ישמר
 מזה וזולתו, יגיע אל דעת המוחשות באמת ולא תטעהו הדמות, כאשר אמר
 הכתוב (ו"ב ג' כ"ג) ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם. אך
 המושכלות כל אשר יצטייר בשכלנו הנצל מכל פגע והוא מדע אמת אין בו
 ספק, אחר שנדע איך נעיין, ואחר כן נשלים העיון ונשמר מן הדמיונים
 והחלומות. כי יש עם שקיימום אמתות ברואות בצורות אשר ראה האדם,
 והייבו עצמם זה כדי שלא ידחו הנראה, ולא ידעו כי קצתם יהיה³⁵ מעניני
 היום מחולף אשר עברו על המחשב, ובוה אמר הכתוב (קהלת ה' ב') כי בא
 החלום ברוב עיני. וקצתם מפני המזונות וחומם וקורם רובם ומעוטם. ובוה
 אמר הכתוב (ישעיה כ"ט ח') כאשר יחלום הרעב והגה אוכל וכאשר יחלום
 הצמא וחנה שותה. וקצתם מפני המסך הגובר על המזג, והחם והלח ידמה
 שמחות ומיני שחוק, והיבש ידמה אבל ודאגות, וכמו שאמר הכואב החולה
 (ליו"ז י' י"ג) כי אמרתי תנחמני ערשי ישא בשיחי משכבי וחתתני יבחלומות
 ומחוינות תבעתני. אך בהם רמז מעט עליוני מתערב בהם על דרך הרמז
 והדמיון, כמו שאמר (סס ד' י"ג) בחלום חיוון לילה וגו'. אבל ההכרחיים
 מהמדעים כאשר ישגו חושנו בדברים אחרים עמו, אנו חייבים שנאמין בהם כלם בין
 שיהיו מעט או הרבה, מפני שלא התקיים המוחש ההוא כי אם בהם ואפשר
 שיהיה א' ואפשר שיהיו ב' או ג' או ד' או יותר מזה ואפילו הגיעו ל' מה
 שחגיגו, מפני שא"ל בלתי המוחש ההוא וא"ל בלעדיהם כלם.
 והאחד מהם כי כשאנחנו רואים עשן שנאמין מציאות האש במציאות

הכה. ³³ חזר לנו וודע, כ"ג, כאשר חזר כוודע השכל. ³⁴ כבר בחרנו. כוונתו
 כוונת פרוש, לכאורו על ליו"ז, ושמו כלכזן יצרכי כתיב על תחלדיל, ר"ל ספר
 וולמודי ונשפטי ולדקת השס. (החכם פירסט נהינתקתו השלכנתי). ³⁵ ונניכנו היום
 חולף. כוונתו חז"ל אין ורשין לו לאדם ללל ונהרודי דוונול (נרכות סדק תשיעי)

העשן, כי לא יתום זה כי אם בזה. וכן כאשר נשמע קול אדם מאחורי הפרגוד או מאחורי הכותל, אנחנו חייבים שנאמין במציאותו, מפני שלא יהיה קול אדם כי אם מאדם נמצא. אבל מה שיוסיף על האחד כמו שאנו רואים, המזון נכנס בבטן בעל חי מוגשם ותצא הפסולת ממנו; ואם לא נאמין בד' דברים לא יושלם מה שהשיגו חושינו, והוא שיש בהם כח מושך המזון לפנים וכן מחזיק בו עד שיתבשל, וכן שמעכל אותו, וכן דוחה פסלתו בו נדחה חוץ. וכאשר יהיה המוחש לא יתום כי אם באלו הארבעה צריך שנאמין שארבעתם אמת. ואפשר שלא תשלם לנו אמונת מה שנאמין עד שנחדש לו מלאכה שתאמתה לנו, ואפשר שנצטרך למלאכות רבות, וכאשר יתאמת שהדבר ההוא המוחש נתלה בהם; אנו חייבים שנחשוב אותם כלם אמת עד שיתקיים המוחש ההוא. וזה כאשר נראה הירח מאיר על הארץ והוא בא בעתים שונים מיום ומלילה, ועם זה הולך הליכה³⁶ ארוכה ותליכה קצרה, כאשר יקצר עתים להגיע אל א'³⁷ המחנות השמנה ועשרים אשר השגנום וקראנו להם שמות, וימשך עתים ויעבור אותם. ועם זה אנו רואים אותו פעם הולך בנגב ופעם בצפון, ונדע מזה כי אם היתה לו הנועה אחת בלבד לא היתה מתחלפת הליכתו ורחבו. וראותנו התחלפותו מחייב שיש לו הנועות רבות, ושהנועות הרבות לא תהיינה כי אם מגשמים רבים, מפני שהגשם האחד לא ינוע בעת א' שתי הנועות מתחלפות, כ"ש ג' או ד'. ושגשמים הרבים השוים בצורתם פוסקים קצתם את קצתם, ולכן התנועות יחסרו קצתם מקצתם או יוסיפו עליו, ושזה לא יתאמת לנו כי אם במלאכת השיעור שנקראת הגדס³⁸. והיא תראה אותם לנו נכנסים בצורה על דרך ההרכבה, אחר שנעמוד על הפשוט מהם והתעסקנו לדעת הצורות הפשוטות, אחר הנקודות והקוים, עד שידענו הצורה המשולשת והמרובעת והעגולה והנכנסת והפשוטה והפוסקת, עד שהגענו לידיעת הצורה הפוסקת ומה שמתברר מחלקיה, ומה שמתבטל, עד שידענו כי צורות הגלגלים כדוריות או עגולות ומקצתם בתוך קצתם. ובהשלמת המלאכות האלה יתברר לנו כי הליכת הירח מורכב מארבעה הנועות, וצריך שנאמין כי אלה המלאכות אמת, מפני שלא תתום לנו אמונת התחלפות הליכתו על החק הטבעי כי אם בהם. וכיון שבארנו איך יהיה המדע ההכרחי, צריך שנזכיר מה שישמרהו מן ההפסד, והוא שרוב מחלוקות בני אדם והתחלפות ראיותיהם בו וממנו. ונאמר כשיאמר אומר האמתני בכך שלא אבטל המוחש, אנו חייבין לעיין שמה המוחש יתקיים בזולת מה שהאמין בו, ואם הוא כן, מה שהאמין בו בטל. וזה כמי שהאמין ב³⁸ המגורה בעבור שרואים מלבנתה שחיה עליה סבוב גלגל השמש מקדם, וכאשר יבחנו דבריו נמצא זולתן אפשר, והוא שיהיה זה איד עולה מחלק אישוי עומר, או ככבים קטנים נקבצים, או

³⁶ הליכה ארוכה קצרה. יצין ר"ה ה', וע' יסוד עולם פ"א ומוזכר ב'. ותני את כל. וכוונתו בהנחכות השמונה ויגשרים על כל כ"ח יום שיסוב הירח גלגל הנוולות, וכל ויגלה שיהלך ביום יכנה וזכה. וע' ברובם בקדום המדע. ³⁷ הנוחכות כ"ח אש"ר. כ"ל, וכן הוא בדפוס קוש'. ובטיעות בדפוס אלוסטרדס א' נוד. ולו ראה ב"ו את דפוס קוש', לז ידע כי לא מפי הגהתו אנו חיים. ³⁸ המגורה. הוא כתיב—החלבי (ווינך טרלסס), הכרחה כלילה בהיות השמים בהיר בכוכבים. ודעת אקסטטרדס היתה שתיב החלבי הוא ותכונת כלולי השמש כלילה. כ"ח חגורה, וקרוי לשם שדה בניבית. אשר הודלתו החגורה

*Life Plate, Bibl. 1097. 6. * 25114/8, 120.*

זולת זה, ויתבטל מה שאמר. ואם יאמר אומר האמנתי כך שלא אבטל
 המושכל, אנו חייבין לעיין אם המושכל ההוא יתחייב בזולת מה שהאמין בו,
 בטלה אמנותו. וזה כמי שחשב שיש ארץ אחרת זולת זאת, וראיתם על זה
 שתהיה האש באמצע, כי כל דבר חשוב שמור באמצע. וכבר התיישר לנו
 שנחשוב זה לאדם השוכן בארץ אשר הוא באמצע הכל, ובטל מה שחייבותו
 עצמם בו. וכשיאמר אומר האמנתי בכך הקשה על המוחש, והיתה האמנות
 ההיא מפסדת מוחש אחר, נדון בגבול שבשני המוחשים, כמו שחשבו כי
 הדברים כולם הוחלו מן המים כי ב"ה מיסוד לה, ועזבו מה שהם רואים
 אותו מהגרת המים מהתוכו לא יתכן שיהיה שרש כי לא יעמוד בעצמו,
 וכאשר נפגשים בהבאת הראיה כמו אלה השנים הגדול שבהם יותר ראוי
 לראיה. וכאשר יאמר אומר האמנתי כך הקשה על המוחש, ויהיה קצת
 מאמרו סותר את קצתו מאמרו שקר. כמאמר אשר חשבו כי הטוב הוא
 כל מה שהוא ערב לנו מפני שכך הם חשים, ואינם זוכרים שהריגתם תערב
 לשונאיהם כאשר הריגת שונאיהם תערב להם, ויהיה טוב ורע יחד דבר
 שסותר זה את זה. וכשיאמר אומר האמנתי כך לעלת כך ודקדקנו העלה היא
 ומצאנו אותה מחייבת דבר אחר איננו מאמין בו כבר בטלה, כמאמר אנשי⁴⁰
 הקדמות האמינו כי הדברים קדומים, מפני שאין אנו מאמינים אלא במה
 שהשיגוהו חושינו, ואשר אין מאמינים כי אם במה שהשיגוהו חושיהם
 ימנעם שיאמינו כי הדברים קדמונים, כי אי אפשר שיחושו הקדמון בקדמותו.
 וכן אם יאמר אומר האמנתי כך לעלה כך, ותמצאהו שנכנס ביותר קשה ממה
 שברח ממנו, כאשר ברח קצת המיחדים מאמור³⁹ שאינו יכול על השבת
 אתמול, נכנס במה שהוא יותר רע לספר עליו מה שהוא הבל, וכאשר אני
 עתיד לזכור במאמר⁴⁰ הראשון.

ואנחנו עתה כאשר נדרוש קיום אמת מדע ההכרחי, נשמרהו מחמשה
 הענינים הלה המפסידים אותו. והוא שלא תגור בזולתו אמת המוחש,
 ולא תגור בזולתו אמת הידוע. ולא שיהיה מפסיד אמת אחרת, ושלא
 יסתור קצתו⁴¹, כל שכן שיכנס ביתר רע מזה שברח ממנו. וזה אחרי
 שמירת המוחש והמושכל ברגילות אשר זכרנו. והיו שבעה ענינים עם המתון
 על מלאכת העיון עד השלמתה תצא לנו האמת. וכשיבא זולתנו להביא לנו
 ראייה במדע ההכרחי, נבחין דבריו באלה השבעה. וכאשר יבחן במבחן
 וישקל במאזנים יהיה אמת גם כן מקובל, וכן נשתמש בהם בעניני ההגדה
 הנאמנת, רוצה לומר ספרי הנביאים, אך אין זה מקום לבאר בו כל אופניהם,
 וכבר בארתי מזה קצת נרחב⁴² בפתירת פירוש התורה. ואם יאמר
 אומר איך נשים עלינו לדין העיון בדיעות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם
 כפי מה שיתבררו במלאכת השיעור ויתישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת
 עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה ומביא אל האפיקורסות? נאמר
 כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם, כאשר סוברים עמי הארץ שבעיר
 הזאת כי כל מי שהוא הולך אל ארץ חודו יעשיר. וכמו שנאמר על עמי
 הארץ שבעירו שהם סוברים שדבר שחוא דומה לתנין בולע הירח ונקדר.

וכתיב החלב. וע' עלת' שנת שנת תרג. ³⁹ שאינו יכול וכ'. שאין ביכולת השם
 להשיב את היסוד הח'ץ להעובר. ⁴⁰ בחסוד הרשון, טינות, ול"ל ומאמר שני
 פרק יור. ⁴¹ ק'תו. ב"ו כוסף ק'תו את ק'לתו. ⁴² נפתחת פרוש התורה.
 ע"ד הפתיחה הולת דלה עלת' הנוגח שנת תר"ג ומראה כי אך נוגע והדבס

ע"י המג. XXII, 422 ע' הודו על אע"ל, אע"ל

וכאשר אומרים על קצת עמי הארץ שבערב שהם סוברים שמי שמת מהם ולא ישחטו גמלו על קברו⁴³ יביאווהו ליום הדין רגלו. והרבה כזה ממה שראוי לשתוק עליו. ואם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה, ובלבד העיון בתחלת הזמן ותחלת המקום, כאמרם כל המסתכל בארבעה דברים דאוי לו כאלו לא בא לעולם; מה למעלה מה למטה, מה לפניו מה לאחור (חגיגה יג). נאמר ונעזר באלהים כי העיון האמתי לא יתכן שימנעוהו ממנו, ויוצרנו כבר צוה בו עם ההגדה הנאמנת, כאמרו (יציני ט' כ"ג) הלא תרעו הלא תשמעו הלא הוגד מראש לכם הלא הבינותם מוסדות הארץ. ואמרו החסידים קצתם לקצתם (ליו"ב ל"ד ד') משפט נבחרה לנו נדעה בינינו מה טוב. וכאשר יש לחמשת האנשים בזה, רוצה לומר איוב וחבריו מאמרים נרחבים. אבל מנעו שנעזוב ספרי הנביאים לצד ושנסמך על מה שיצא לכל אחד ואחד בעקרת עצמו בהעלותו על דעתו התחלות הזמן והמקום, כי כל המעיין מן הצד הזה אפשר שימצא ואפשר שיטעה, ועד שימצא יהיה בלא דת, ואם ימצא הדת ויתחזק בה לא יבטח מהעתקתו ממנה בספק שיעמוד לפניו ויפסיד עליו אמונתו, ואנחנו כלנו מסכימים שהעושה זה חוטא, אם הוא בעל עיון, אבל אנחנו קהל בני ישראל חוקרים ומעיינים על דרך זולת זו שהוא מה שאני עתיד לזכרו ולבאר בע"ה:

דע! אלהים יישירך האיש המעיין בספר הזה, כי אנחנו חוקרים ומעיינים בעניני תורתנו בשני ענינים. האחד מהם שיתברר אצלנו⁴⁴ בפעל מה שידענו מנביאי האלהים במדע, והשני שנשיב על כל מי שטוען עלינו בדבר מדברי תורתנו; והוא שאלהינו ית' חייבנו כל מה שאנו צריכים אליו מענין תורתנו על ידי נביאיו, אחר שאמת להם הנבואה אצלנו באותות ובמופתים, וצונו שנאמין בענינים ההם ונשמרם. והודיענו כי כאשר נעיין ונחקור יצא לנו הברור השלם בכל שער כאשר הודיענו על יד נביאיו. והבטיחנו כי לא יתכן שיהיה לכופרים עלינו טענה בתורתנו ולא ראייה למספקים באמונתנו. והוא באמרו כמה שהגיד לנו מן הדברים כלם שהם⁴⁵ מוחלים והוא הבורא את התחלתם והוא א' אין שותף לו, כאמרו (יציני ו"ד ו') כה אמר י"י מלך ישראל וגו' וי"י צבאות אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. ואמר אחריו כמה שצוה בו והזהירנו ממנו והגיד אותה לנו שהוא היה והוא יהיה, כאמרו (ס ע ס ו') ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עם עולם ואותיות ואשר תבאנה יגידו למו. והסיר פחדנו מן החולקים עלינו כי לא יתכן להם שיגברו עלינו בטענה ולא שיראו עלינו דבר מחוייב, כמו שאמר (ס ב ס מ') ה' תפחדו ואל תרשו הלא מאז השמעתיד והגדתי ואתם עדי היש אלוה מבלעדי ואין צור בל ידעתי. נאמרו אל תפחדו רוצה בו עניני בעלי דינים ברובם וכחותם ומדותם, כמו שאמר במקום אחר (ס כ"א י"ג) ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק. ואמרו ואל תרשו הוא כמו ואל תיראו כאשר יבא בענין התמורה ה' במקום אלה, ורוצה מן הדברים עצמם זמן הטעיות עצמם, כאשר אמר במקום אחר (יחזקאל כ' ו') מפניהם אל תירא ומדבריהם אל תחת, ואמר (שמות ט' כ') תירא את דבר י"י. ואמרו

כשירה בדיכוי.⁴³ יביאווהו ליום הדין רגלו. רגלו יביחו סונו ליום הדין הכורס.
⁴⁴ בפעל מה שידענו ונכילי וכו'. כ"ל, וכן הוא בכל הנושאים, ובלבד בהנחלת כ"ו יש מה ירכוב דברים, תחת "בפעל" כתוב "ביכל פה"?? ואלו זאת טיבות הדפוס. ותחת "שידענו" כתוב "אלו" שימדכו יליו.⁴⁵ מוחלים, יש

הלא מאז השמעתיקי, רוצה בו ההגדות שעתידים לבא, ואמרו, והגדתי רוצה בו ההגדות אשר הלפני, כמו שאמר (ישעיה ו"ג ט') הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד. ואמרו ואתם עדי, דומה ל' מה שראה העם מן האותות הנראות והמופתים הנגלים, והם על פנים רבים מבא העשר מכות על מצרים ובקיעת הים ומעמד הר סיני. ואני רואה כי ענין אות המן יותר נפלאות מכולם, כי הדבר המתמיד יותר נפלא מהנפסק, כי לא יעלה בדעת החבולה שתכלול עם שמספרם קרוב לאלף אלפים אדם ארבעים שנה לא מדבר, כי אם ממוזן מוחל יחל אותו הבורא להם באיור. ואלו היה הנה שום פנים לתחבולה לקצת זה, היו מקדימים אלה הפילוסופים הקדמונים והיו מכלכלים תלמידיהם בו, ומלמדים אותם החכמות והיו מספיקים להם, מהצורך להתעסק בקנין ולבקש עזר מבני אדם, ולא שיהיו המון בני ישראל מסכימים על הענין הזה ומספיק זה בתנאי כל הגדה נאמנת. ועם זה כשהיו אומרים לבניהם שאנחנו עמדנו במדבר מ' שנה אוכלים המן ולא היה לו שום עיקר, היו אומרים להם בניהם: הנה אתם מזכבים לנו; אהה פלוני הלא זה שדך ואתה פלוני הלא זה גנך אשר מהם הייתם תמיד מתפרנסים זה מה שלא היו בניהם מקבלים מהם בשום פנים. ואמרו היש אלוה מבלעדי, רוצה בו שמא הייתם יראים שיהיה קצת מה שהגדתי לכם שהיה או קצת מה שהגדתי לכם שיהיה⁴⁶ אין כן אם היתה בריאה מבורא זולתי, ושמא לא הייתי יודע כל מה שיעשהו, וכיון שאני אחד דעתי כוללת כל מה שעשיתו ומה שאעשהו. ואמרו ואין צורך בל ידעתי, נכנסו בו גדולי בני אדם ותכמיה, כי מלת צור נופלת על גדולי בני אדם, כאמרו (ישעיה כ"א ט') הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם וגו'. ועוד (תהלים פ"ט ו"ד) אף תשוב צור חרבנו ולא הקמותו במלחמה, ורוצה בו כי אין חכם ואין גדול שלא אדעהו, ולא יתכן שיהיה להם טענה עליכם בתורתכם⁴⁷ ולא שובר לאמונתכם, מפני שדעתי כוללת הכל והודעתי לכם אותו. ועל הדרך הזה ירחמך האל, נענין ונחקור להוציא אל מה שהודיענו אלהינו במדע ובהכרח, ויסמך לשער הזה שער שאנו צריכים לו. ונאמר כשיהיו דברי התורות מתקיימות בחקירה ובעיון הברור כאשר הגיד לנו אלהינו, מה אופני החכמה שהוריענו אותם מדרך הנבואה והעמיד עליהם מופתים ואותות הנראות לא המושכלות? אחר כך אשיב בעזרת האל התשובה השלמה. ונאמר מפני שידע בחכמתו כי המבוקשים המוצאים במלאכת העיון לא ישלמו כי אם במדה מהומן, כי אם⁴⁸ ימחה אותנו בדיעת תורתו עליה, נעמוד זמן בלא תורה עד שתשלם המלאכה ויתום העסק בה. ושמא רבים ממנו לא תשלם בו המלאכה בעבור חסרון שיש בו, או שלא ישלם לו להתעסק בה בעבור שיקוץ בה, או מפני שהספקות שולטים עליו ומבלבלים אותו, ושמרנו הבורא מכל אלו הטרחים כלם במהרה ושלח לנו שלוחיו והגיד לנו בהגדה והראנו בעינינו אותות עליה ומופתים שלא התערב בהם ספק, ולא מצאנו דרך לדחותם, כמו שאמר (שמות כ"ב ט) אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם.

להסתכלה. ⁴⁶ שיהיה. ב"ל עזב פה שלם בלדק ויאמר, וזה שהגדתי לכם שהיה וזה כוס' וזה שהגדתי לכם שיהיה כן אקונו כי אם וכ"ו!! ⁴⁷ טובה. ב"ל. והורחמנו מ"ש שוכר השטר הידוע בדברי תל"ל, ר"ל הוולג'ים וורסה כח הנכין. וכן הצתיק החכם ר"י פירסט (אייכט ווינדנרלענגונג). וככל הוולגות כתוב בטובות שכת. ?? ⁴⁸ ונחה, נוסחת ב"ל יכת.

ודבר עם נביאו בפנינו ושם זה מחייב להאמין בו תמיד, כמו שאמר (ט"ו י"ט) בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם. והתחייבנו מיד לקבל ענין התורה, וכל אשר נכלל בה כבר התקיים בעד המוחש והתחייב בקבולו כל מי שהוגד לו בראיית ההגדה הנאמנת, כאשר אני עתיד לבאר. וצונו שנרצה לעיין במתן עד שיצא לנו זה בעיון ולא סרנו מהמעמד ההוא עד שנתקיימה טענתו עלינו, והתחייבנו להאמין בתורתו ממה שראו עינינו ושמעו אזנינו, ואם יארך הזמן למעיין ממנו עד שישלם עיונו לא יחוש לזה, ומי שיתאחר בעבור דבר מונע מזה לא ישר מבלי דת. ומי שיהיה מן הנשים או הנערים ומי שלא ידע לעיין תהיה דתו שלמה לו ומגיע אליה, כי כל בני אדם שוים במדעים החושיים, ישתבה החכם המנהיג. ובעבור זה אתה רואה- בתורה מקבץ בהרבה מקומות הנשים והבנים והאבות בזכרון האותות והמופתים.

מ

ואחר כן אומר בהקרבת זה כמי ששקל מממונו אלף זוז, לחמשה לכל אחד כ"ב זוז, ולששה אנשים לכל אהר ששה עשר זוז ושני שלישי זוז. ולשבעה לכל אחד ארבעה עשר זוז ושתי שביעיות. ולשמונה אנשים לכל אחד שנים עשר זוז ושלוש שמיניות. ולתשעה אנשים לכל אחד עשרה זוזים ותשיעית. ורוצה לאמת אצלם במהרה מה שנשאר מן הכל, והוא אומר שהנשאר הוא ת' ק' זוז וישיים ראיתו על ממונו שקילת הממון, וכאשר ישקול אותו מהרה וימצאו ת"ק זוז התחייבו להאמין מה שאמר להם, ויש להם מתן לדעתו מדרך החשבון כל א' כפי השגתו והבנתו, ומה שקורה לו מדבר מונע. וכמי שספר על חולה מהחולים בענין מעניני החולי והוא נותן במהרה עליו אות טבעית עד שיעמוד הדורש אותה מדרך העיון על מבוקשו. וראוי שנאמין עוד שהתורה היתה לבורא על בראיו קודם בני ישראל באותות ובמופתים נגלים, מי שראה יש עליו טענה במה⁴⁹ שהשיגו חוש ראותו. ומי שהוגד לו יש עליו טענה במה שהשיגו חוש שמעו. וכמו שאמרה תורה על קצתם (כראשית י"ח י"ט) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו'.

ואסמך לדברים ח"ה מה שעלה בדעתי בסבות, אשר הפילו בכפירה ובכזב וברוח מהאמנת האותות והעיון באמונות. כי אני רואה מהם שמונה, הם נמצאות הרבה. תחלה הם כובד הטורה על טבע בני אדם, וכאשר ירגיש הטבע בענין שבא עליו לחזק אותו ולאמצו בראיה ומשתמש בה בענין התורה הוא בורה ומפחד מזה. ובעבור זה אתה רואה הרבה בני אדם אומרים: האמת כבדה. ומהם אומרים: האמת מרה. והם רוצים בחירות ובורחים ממנה, ועליהם אמר הכתוב (יחזקאל י"ח ט"ו) רחוק מעל י"י לנו היא נתנה הארץ למורשה. ולא הבינו הפתאים כי אם ילכו לרצון הטבע בברחם מהעמל והיגיעה ישארו רעבים ונענים בבטול הזרע והבנין. והשנית הסכלות הגוברת על רבים מהם והוא מדבר בלשון האולת וחושב בלבו העצלה ואומר מבלי מחשב, אין דבר, וכן במצפוננו. ובאלה הוא אומר (היציג י' ג') כי עתח יאמרו אין מלך לנו כי לא יראנו את י"י והמלך מה יעשה לנו. ואינם חושבים כי כאשר הם מדברים בקצת האולתות הא' והגבוהות ימותו ויאברו. והשלישית נטות האדם למלאת תאוותיו במאכל ומשתה, ומשגל, ובקנין, והוא ממחר לעשות זה בזריוות בלי מחשבה, ובהם אומר הכתוב (תהלים כ"ג ב') אמר נבל בלבו אין אלהים וגו'. ולא חשב כי כאשר יעשה זה בחליו ובבריאותו ויאכל

מ

⁴⁹ שהשיגו, כ"ג הציג, וכן להלכה שהציג חוש שויענו.

כל מה שיתאווה, וישגל כל אשר ימצא, ימות ויאבד. והרביעית הקיצה בעיני ומיעוט התישבות בעת השמע והמחשב ומספיק לו המזער ויאמר כבר עיינתי ולא יצא לי כי אם זה, ובהם אמר הכתוב (משלי י"ב כ"ז) לא יחרוך רמיה צידו וגו'. ופירוש רמיה הקץ לא יגיע לחפצו, ולא ידעו כי אם ינהגו בזה בענין תאותם לא תשלם להם. והחמישית עזות וגאווה שגוברים על האדם, ולא יודע כי יש חכמה נעלמת ממנו⁵⁰ ולא מדע עמד לפניו, ובהם אמר הכתוב (תה"ל י' ד') רשע בגובה אפו בל ידרוש וגו', ולא הרגיש כי הטענה הזאת לא תועילוהו בעשות טבעת ולא בכתיבת אות. והששית מלה שישמענה האדם בשם אחד מן המכחישים והגיעה אל לבו ותמחצוהו ויעמוד כל ימיו במחצו, ובו אומר (משלי י"ח ח') דברי נרגן כמתלהמים וגו', ולא חשב כי אם לא יגן על עצמו מהחום והקור יביאוהו אל המות. והשביעית ראייה חלושה שמע אותה מאחד מן המיחדים והוא חושב כי הכל הוא כן ויהיו משחקים עליהם ומלעיבים בהם, ולא העלה במחשבתו כי סוחר הבגדים היקרים אם איננו בקי בקפולם לא יפחית זה הבגדים מאומה. והשמינית אדם שיש בינו ובין קצת המיחדים שנאה ומביאו זה עוד לשנא אלהיו, ובהם הוא אומר (תה"ל קי"ט קל"ט) צמתתני קנאתי כי שכחו דבריך צרי, ולא ידע הבסיל ששונאו לא יוכל להגיע ממנו מה שהגיע הוא מעצמו, כי אין ביכולת משנאו להתמיד עליו העניו המכאיב עדי עד. אך מי שהיה מנהגו חלוף הדעות, כאשר חשב בפסוקים מהמקרא, וראה בהם מה שהרחיקו או שהתפלל לאלהיו ולא ענהו ושאל ממנו ולא נתן לו. או שראה רשעים שלא נקם מהם. או שהיה תמה איך תעמוד לכופרים מלכות, או שראה המות אוסף את הבריות וכולל אותם, או שענין האחדות והנפש וענין הגמול והעונש לא עלה בשכלו. אלה כלם והדומה להם אני עתיד לזכור כל א' מהם במאמר אשר הוא ממנו, ובשער הראוי לו, ואדבר עליו כפי היכולת, ואקוה שאגיע בו אל תקות המנהגים בזה בע"ה.

וכאשר הגיעו הדברים עד הגה, אני רואה לזכור ענין הספר ומספר מאמרים, ואח"כ אחל לבארם, ואקדים בהתחלתם זכרון מה שבא בדברי הנביאים, ואח"כ אביא עליהם המופתים המושכלים כאשר הקדמתי. ואומר כי כל מאמרי הספר הזה עשרה.

המאמר הראשון בשתעולם וכל אשר בו מחודש. המאמר השני בשהבורא אהר. המאמר השלישי בשיש לו צווי ואזהרה. המאמר הרביעי בעבודה והמרי. המאמר החמישי בזכויות ובחובות. המאמר השישי בנפש ובענין המות ומה שאחריו. המאמר השביעי בתחיית המתים. המאמר השמיני בנאות בני ישראל. המאמר התשיעי בגמול והעונש. המאמר העשירי במה הוא הטוב לאדם שיעשהו בעולם הזה.

ואחל בכל מאמר במה שהוא לו ממה שהודיענו לאהינו, ובמה שמחוקו מן המושכל, ואחר כן אסמך לו מי שנטה ליו, ומישחלק עליו ממי שהגיע לי, ואזכור מה שיש לו מן הדברים ומה שיש עליו מן התשובות, ואח"כ אהתום בראיות הנבואה אשר לענין ההוא אשר לו המאמר. ומהאלהים אשאל להישירני וכל מי שמעיין בו, ולהגיעני אל תאותי, בעדו וחסידי וזהו שומע קרוב. נשלמה ההקדמה.

⁵⁰ ולא וודע צמוד לשניו. החכם רי"ף היצתיק פדער איינע גרקונכטנסים, בייס דער זיס אין דינכטס לז טעינהונן האכענן. ויהיה צמוד לשכיו, ויננין שרות הכנולס ככ"ק. וה"ל בנבלי הגלוס ידמו כי אין צוד חכמה וודע כתכל, אשר הס לריכיס לנבנד אלה.

המאמר הראשון

בשהנמצאות כלם מהודשות:

אמר יהודה בן שאול, אמר מחבר הספר¹, הקדמת המאמר הזה, כי² כל מעיין בו הוא דורש דבר שלא נפל עליו ראות העין, ולא השיגוהו החושים. אך הוא משתדל לקיים אותו מדרך הבאת הראיות מן המושכל. והוא איך היו הדברים לפנינו. ועיקר הדבר שהוא דרוש דק למאד, לא ישיגוהו החוש, והוא משתדל להשיגו במחשבה. וכיון שהענין המבוקש כן, היתה כוונת מבקשו³, שימצאהו כאשר ימצאנו, על הצורה אשר בקש למצאו בה, אין ראוי להרחיקו ולא שיתעסק למצאו בצורה אחרת. וידיעת איך היו הדברים לפנינו, הוא דבר שלא ראה אותו אחד מן המדברים, אבל כלנו מכוונים להגיע בשכלנו אל דבר רחוק ועמוק מחושינו, וכאשר אמר החכם בזה (קבלת ז' כ"ד) רחוק מה שהיה ועמוק עמוק וגו'. וכאשר יצא לנו כי הדברים חודשו לא מדבר, וחשינו לא נפלו על דבר כזה, אין ראוי לנו להתרחק ממנו ולמהר לומר איך נודה בדבר שלא ראינו, כמוהו, אך תנוה דעתנו עליו ונשמח בו, כיון שהגענו אל מה שבקשנו. והוצרכתי להקדים ההקדמה הזאת, שלא יקוה הקורא בספר הזה⁴ שאמציאנו דבר לא מדבר בראות עין, והקדמתי לו כי אין היה זה אפשר, לא היה צריך⁵ לראיה, ולא לעיון, ולא להוציא דבר מתוך דבר. ועוד כי היינו אנחנו ושאר בני אדם שויים במציאותו, ולא היינו חולקים בדבר מעניניו. אבל הצטרכנו אל עיון שיגלה אותו לנו, ולראיה שתבארהו לנו, מפני שלא היה נראה ולא מוחש. ולא אנחנו בלבד הסכמנו עם נפשנו על הודאת דבר שלא ראינו כמוהו בתחלה, אך כל המעיינים והמביאים ראיות, הסכימו עם נפשם על כזה. כי אנשי⁶ הקדמות הם משתדלים לקיים דבר שאין לו תחלה ולא סוף, ולא נפלו חושיהם על דבר שחשו אותו והשיגוהו שאין לו תחלה ולא סוף; אבל הם משתדלים להשיג את זה בשכלם. ⁷ובעלי השניים משתדלים לקיים שני שרשים זה הפך זה מתפרדים⁸, נמוגו והיה העולם. והם לא ראו שני דברים זה הפך זה נפרדים, ולא איך נמוגו ונתערבו.

¹ הספר, בן זאב הגיה הוא. ² כל מעיין. ³ ב"ז הוסיף כל מי שנועיין. ⁴ מבקשו לנולאו, שימצאהו. כן הגיה בן זאב, וכונת המחבר. כמו שהדרוש והמבוקש הוא דבר שלא יפול עליו אחד וחחושת חושים, כן על המבוקש להשתדל לבקש מופתים וראיות, אשר אך בשכל יסודם, ולא מוחשים ומוחשים באחד מהחושים. ואין ראוי להרחיק את הראיות בעבור שאינן נוספות תחת החוש. — ⁵ שאנוציאנו, בן זאב שאני אנוציאנו. ⁶ לראיה ב"ז או לראיה. ⁷ אנשי הקדמות. הם הפליסופים ארוטטו וחבריו אשר הסכימו כי העולם הוא קדום בלי תחלה ומכללה. ⁸ ובעלי השניים. הנה המוכים (וואניכח"ע"ד) אשר האמינו בשתי דעות והוא שני יסודות כפרדים בעצמם ונותנגדים, ובכ"ז כתמוגו והיו לאחד. ⁹ וותפרדים, כמוגו. ד"ל ותחלה היו כפרדים, ואחר כן כמוגו והרכבו, וזהם כתהוה העולם. ולפני כן היתה נוסחא מוטעת. ע"כ עמול לתקן.

אך הם משתדלים להביא ראיה על זה בדרך השכל. ובעלי⁹ התמר הקדמוני הם מכוונים¹⁰ לקיימו היולי, דבר שאין בו חוס ולא קור, ולא לחות ולא יובש, נהפך בכח מהכחות, והיו בו אלה הארבעה. והם לא השיגו דבר אין בו אחד מן הארבעה, ולא איך יהפך ויתחדשו בו הארבעה. אבל מונתם לעמוד עליו מדרך הקשת השכל¹¹ וכן כל שאר הדעות, כאשר אני עתיד לבאר. וכיון שהדבר כן¹², כבר הסכים הכל עם נפשו על הודאת דבר בתחלה לא נפל עליו ראות עין. ואתה המבקש, ירחמך ה'! כאשר יצא לך ממאמרנו כמו זה, והוא היות דבר לא מדבר, א' תמהר להרחיקו, כי כמו זה בקשת מתחלת בקשתך, וכל מבקש זולתך כן בקש. אך שמע והתבונן, כי ראיותך חזקות מראיותיהם, ויש לך טענות שתשיב בהם על כל כת מהם, ואחר זה שאתה יש לך יתרון עליהם באותות ובמופתים שהתקיימו לך, החזק באלה השלשה דברים בכל שער מהספר הזה, והם, שראיתך יותר חזקה, ושיש לך תשובות על מי שחולק עליך, ואותות נביאך מהיתרון.

וכאשר בארתי ההקדמה הזאת, אומר, כי אלהינו יתברך ויתעלה הודיענו כי כל הדברים מחודשים, והוא חדשם לא מדבר¹³ כמו שאמר (בראשית א' מ') בראשית¹⁴ ברא אלהים וגו'. ואומר עוד (ישעיה מ"ד כ"ד) אנכי י"י עושה כל נוסח שמים לבדי וגומ'. ואמת זה אצלנו באותות ובמופתים וקבלנוהו. ואחרי כן עינתי בענין הזה, היתאמת בעיון כאשר התאמת בנבואה? ומצאתיו כן מפנים רבים, אקצר מכללם ארבע ראיות. הראשונה מהם¹⁶, מן התכליות, והוא שהשמים והארץ כיון שהתברר שיש להם תכלית בהיות הארץ באמצע וסבוב השמים סביבותיה, התחייב שיהיה לכהם תכלית; כי אי אפשר שיהיה כח לאין תכלית בגשם בעל תכלית, ודוחה זה הידוע. וכאשר יכלה הכח השומר אותם התחייב שיהיה להם תחלה וסוף. ואחרי שנגלתה לי זאת הראיה, התישבתי בדקדוקם, ולא מהרתי לגזור אומר בה, עד שבררתיה באמרי שמא הארץ אין לה תכלית בארץ וברחב ובעמק? אחרי כן אמרתי אלו היתה כן, לא היתה השמש מקפת אותה עד שהיא משלמת סבובה בכל יום וילילה פעם אחת, ותשוב זורחת ממקום שזרחה ובאה למקום שבאה, וכן הירח ושאר הכוכבים. ואחרי כן אמרתי שמא השמים אין להם תכלית?

⁹ חומר הקדמון, הוא פלטו וסיעתו אשר הסכימו כחדש העולם אך לא מלפני גמור ומוחלט, כי אם היה כחן חומר קדום וחמכו כה זה העולם.¹⁰ הם מכוונים כ"ו. ב"ו השתדלו לקיים היולי דבר שאין לו בו לא חוס וכו'.¹¹ וכן כל שאר הדעות, ר"ל כונו שהיולי הוא דבר אשר לא השיגו, אך ידמו לבוא עליו מדרך השכל. כונו כן הוא גם שאר דעות הפלסופים, הנלתי מושגים בחוש אך בשכל. וב"ו ענב את המאמר הזה בהולאתו. ולא ידעתי מודע. ¹² הסכים הכל עם כפשו. ב"ו הסכימו כולם עם כפשו. ¹³ לא מודבר, ב"ו הוסיף ולא על דבר. ¹⁴ ברא. פעל ברא הוכח לפידעת המופתים הגדולים אך פעל בהנראה מוהנדר ואין מוחלט. ע' מורה ב פ"ל, וע' ראב"ג בראשית. ורוב"ן על פסוק ויברא ד' את התניינים. ¹⁵ אכזי ד' כו, דאף עקרים ומאמר ב' פרק יא—יג. ולדעתי גם, "מוחלתי" רומזת לדעת המהבר מי היה לי לסגוד ועוד בהנראה גם לא חומר היולי. וכן מוחלתי דרשת חז"ל, "מי אחי".¹⁶ התכלית. ר"ל ברשותו שיש לכל דבר בעולם גבול ותכלה (אין עבדליסקייט אונד בעגרענלונג דער וועלט) — ע"ד המופתים האלה, ואם תרצה להבינם ולהשלים החסר פה דאף בעין פקוחה מורה חלק ב' בהקדמות.

זאמרתי ואיך יהיה זה והם¹⁷ מתנועעים כלם וסובבים סביב הארץ תמיד¹⁸ כי לא יתכן לחשוב כל הגלגל הקרוב אלינו הוא אשר יסוב, והשאר יותר גדול משיסוב, מפני שאין אנו משבילים כי אם זה הדבר אשר יסוב, ולא נשכיל אחריו דבר אחר, כל שכן שנאמין שהוא שמים ונאמר שהוא סובב. ואחרי כן חקרתי ואמרתי שמא יש ארצות רבות, ושמים רבים, יקיפו כל שמים מהם הארץ שלהם, והיו עולמים שאין להם תכלית. וראיתי זה נמנע מצד הטבע, כי לא יתכן להיות עפר ממעל לאש בטבע ולא אויר תחת מים בטבע, כי האש והאויר קלים שניהם והעפר והמים כבדים שניהם. וידעתי כי אילו היה בנמצא גוש עפר חוץ לארץ הזאת היה בוקע כל¹⁹ אויר וכל אש עד אשר יגיע לעפר הארץ הזאת. וכן אם היה מקוה מים חוץ למים האלה היה בוקע האויר והאש עד שיגיע למים האלה. ומצאתי המציאה הגמורה כי אין שמים בלתי אלה ולא ארץ כי אם זאת, וכי השמים האלה יש להם תכלית, והארץ הזאת יש לה תכלית, וכאשר נשמיהם יש להם גבול, כן יש לכחם גבול מגיע אל קץ ויעמוד אצלו, ולא יתכן להם לעמוד אחר כלות הכח ההוא ולא ימצאו קודם היותו, ומצאתי הכתוב שהעיד עליהם בתכלית, באמרו (לזכרים י"ג ח') מקצה הארץ ועד קצה הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים. והעיד כי השמש תסובב סבוב הארץ והשוב בכל יום: וזרח השמש ובא השמש (קהלת א' ה').

והראיה השנית מקבוץ החלקים והרכבת הפרקים, והוא, שראיתי הגשמים חלקים מחוברים, ופרקים מורכבים, והתבאר לי בהם סימן מעשה העושה והחדוש. אחר כן אמרתי שמא אלה הפרקים והחבורים אינם כי אם בגשמים הקטנים; רוצה לומר²⁰ גשמי החוש והצמח. ופשטתי מחשבתי אל הארץ והנה היא כן, כי היא עפר ואבן וחול והדומה להם מקובצים. ועלייתי בה אל השמים וראיתי בהם כתות רבות מן הגלגלים קצתם בתוך קצתם, יש בהם כתות מן²¹ המאורים הנקראים ככבים, נגזרו, גדול וקטן,

¹⁷ מתנועעים כולם. ראה מורה ב' א' — ד' ע"ד המופת הזה. ¹⁸ כי לא יתכן וכו'. גם לא יתכן לאמר: כי אך גלגלי השמים הקרובים אלינו המה בעלי חנועה, (ואז אך המה בעלי תכלית) אולם הגלגלים הרחוקים מהארץ אינם בעלי סבוב, והשאר, אשר אין לו חנועה, גדול מהגלגל אשר יסוב, זאת אי אפשר, מפני שאין אנו וכו'. ¹⁹ כל אויר וכל אש. ב"ה, כל אש וכל אויר, וכן נכון כי האש הוא מלמעלה, וכן העחיק כסדרן רי"ף, וכן ב"ה להלכה. ²⁰ גשמי החוש והצמח. הגשמים הנחפשים ומושגים בחושינו, או הגשמים הנמחים וגדלים, כן העחיק החכם רי"ף: ד"ה דורך ד"ה זיננע לו אומפאסענדען. ולפי זה לא ידעתי מדוע הוליא המחבר את "הלמח" מהכלל, הלא גם הוא נחפס בחוש? — ולדעתי "גשמי החוש" בונחו על בעלי חיים החשים (פיהלענדע קרפער), ויהאיים היטב עם סוג הלמח הנא אחריו. ועל לדברי דברי המחבר להלכה נראה ב' שגם שם בחקירתו אם החץ יולאח מכלל, אמר כפירוש "למח וחיים" ע"ש. ²¹ המאורים הנקראים ככבים, נגזרו וכו' כל"ל. ר"ל. הכוכבים נחלקו למחלקות ומפלגות וכחות שונות, מהם גדולים, קטנים, רב אור, או מעט וחלש, ויהיה הנפעל נגזרו, משם גזר"ה (קלחסע, אכטעוילינג) הנודע לכן איש בספרי הדקדוק. והחכם בן זאב צדה מלבו ברסא חדשה: המאורים הגדולים הנקראים וכו'.

לב אור ומעט אור, והורכבו בתוך הגלגלים ההם. וכאשר נתברר לי הקבוץ והחבור וההרכבה, אשר הם החרושים בגשם השמים וזולתם, האמנתי בעבור הראיה הזאת עוד, כי השמים וכל אשר בהם מחודשים, ומצאתי הכתוב אומר כי פירוד חלקי החיים והבורם יורה על חרושם, והוא אמרו (חכלים קי"ט ע"ג) ידיך עשוני וימוננו, ואמר בארץ, (ישעיה מ"ה י"ט) יוצר הארץ ועושה הוא כוננה, ואמר בשמים, (חכלים ח' ד') כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וככבים אשר כוננה.

22 והשלישית מן הראיות²³, המקרים. והוא שמצאתי כל הגשמים לא ימלטו ממקרים שיקרו בכל אחד, אם מעצמו אם מזולת עצמו, כמו שז"ל התי והצמח ויגדל עד אשר ישלם, ואחר כן יחסר ויתפרדו חלקיו. ואחר כן אמרתי שמה הארץ נמלטת מאלה המקרים? והשתדלתי בה ומצאתיה שאיננה נמלטת מצמח וחיים שהם מחודשים, וידוע כי מה שאיננו נמלט מן המחודש שהוא כמוהו. אחר כן אמרתי שמה השמים נמלטים מחודשים כאלה? והשתכלתי והנה אינם נמלטים מחודשים, ועקדם התנועה הדבקה בהם, לא תנוח, אבל תנועת רבות שונות, עד אם תערוך אחת מהנה אל האחרת; תרע כי יש להם אחר ומהירות, ומהם נפילת אור קצתם על קצתם, ויתחדש בהם האור כירח. ומהם שמראה קצת הככבים לקצת האורם והלובן והירקק והירוק. וכאשר מצאתי החרושים שכללו אותם והם לא קדמו להם. האמנתי כל מה שלא קדם החרוש הוא כמוהו, בעבור שהוא נכנס בגדרו. ואמר הכתוב בחרושי הארץ והשמים שהם מורים על תחלתם (ישעיה מ"ה י"ג) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי²⁴.

והראיה הרביעית מהזמן. והוא שידעתי²⁵ כי הזמנים שלשת חולף ועומד ועתידי; ואף על פי שהעומד פחות מכל עתה, שמתה העתה בנקודה. ואמרתי אם יהיה האדם משתדל במחשבתו לעלות מהנקודה הזאת למעלה,

והוא הולך חוּבָה לדעתי, גם אם החכם רי"ף להעמים בכונת המחבר אשר לא כיון, וזה לשונו: לאנן געוויססע פאן דען גרפססען ליכטקארפערן אדעמגיגע קלאססען, וויא דיע סטערנע א. ז. וו. ואלוי גס מלח, כגזרו" היחה להמעתיק למפסול, כי פרשה מהוראה השניה בספרי הדקדוק ובעלי האספות, "סס כגזרו" (אזבעלייטעט), והנראה לדעתי כהנחי. ²² והשלישית. ב"ז והראיה השלישית מן הראיות. והוא, הוסיף מלה ראיה, ועצב מלח מקרים? ²³ מקרים. מקרה יאמר אלל המחקרים על הדבר הנשוא על העגס, ואין לו מציאות עלמי בלתי העגס (אקזידענליען). מקרה הבא מעגס, הוא כמו ידה התי ולמיחת הלמה, והמקרה מזולה עמנו הוא, כמו דבר קר אשר נחמסם, או שחור נצבע על לבן, ולפי זה כל מקרה מחודש, ובזה חבין דברי המחבר. ²⁴ להבנה הראיה ב', עיין רוח חן פרק יוד, מו"כ ב' הקדמה כ"ג. ²⁵ הזמנים שלשה וכו'. ר"ל העתה נחלקת לפי בחינתו בעבר הוה עתיד. חולס אחרי העיון גם זמן ההוה — העומד — איננו במציאות האמתי, אשר מוכל לאמר עליו כי הוא זה, יען כי הזמן נמשך לחנושה הגלגל, והגלגל לא ינוח כלל, נמצא כי הזמן איננו עומד במציאות, וכל נקודה שיוחר קטנה היא מורכבת מעבר ועתיד, אבל ב"ז סס ע"ד העברה חן הזמן העתה בנקודה המחברת את העבר עם העתיד. ולפ"ז הנקודה הזמנית היא אך בלמיון, כמו הנקודה בחכמה החשבון (מאטהעמאטישער פונקט). וזה כוונתו

לא יתכן לו זה בעבור ²⁶ שהזמן אין לו תכלית, ומה שאין לו תכלית לא תעלה בו המחשבה למעלה ²⁷ ותעבור בו. העלה עצמה תמנע שתלך בו ההווה למטה ותעבור בו עד שהגיעו אצלנו. ואם לא הגיע ההווה אלינו לא נהיה. ויהיה הדבר מחוייב שאנחנו המון ההוים אינם הוים והנמצאים אינם נמצאים. וכאשר מצאתי עצמי נמצא, ידעתי כי ההווה עברה על הזמן עד שהגיעה אלי. ולולי שיש לזמן תכלית לא היתה ההווה עוברת בו, ²⁸ והיתה דעתי (בזמן) גם כן בזמן העתיד, כאשר היתה דעתי בהולף בלא עקוב. ומצאתי הכתוב אומר כמו זה בזמן הרחוק (ליוצ' ל"ו כ"ה) כל ²⁹ אדם חזו בו אנוש יביט מרחוק; ואמר (סס ל"ו ג') אשא דעי למרחוק. והגיעני על אחד מהמכחשים, ממי שפגע זולתי מהמאמינים שטען על הראיה הזאת, ³⁰ ואמר היתכן שיעבור האדם מה שאין לו תכלית לחלקיו בהליכה? כי כל מיל שילך אותו האדם או אמה, ויעלה אותו על מחשבתו, נמצאהו מתחלק לחלקים שאין להם תכלית. ומקצה המאמינים הוצרך להורות ³¹ בחלק שאינו מתחלק. ³² וקצתם הודה בטור"ה; פירוש הוא הדלוג מלמטה למעלה. ³³ וקצתם הודה בנפילת חלקים רבים על חלקים.

ועפ"י שהעומד פתוח וכו'. ²⁶ שהזמן אין לו תכלית. ר"ל כח החלוקה שמור בו לאין תכלית, כאשר נזר המחבר בסמוך, אבל בפועל הזמן הוא בעל תכלית. (ב"ז בבאורו). ²⁷ ותעבור בו העלה וכו' עד לא היחה ההויה. כיון שהויה הוא דבר מגיע אל תכלית, וההויה עוברת על הזמן, איך אפשר קו בעל תכלית יקיף את קו בלתי בעל תכלית? ונמצא בהכרח שגם הזמן הוא בעל תכלית (ב"ז בבאורו). ²⁸ והיחה דעתי ג"כ בזמן העתיד. כ"ל, ר"ל אז היחה גלויה לפני האדם עת העתידה, כאשר נודעה לנו עת החולמה והעוברת. ²⁹ כל אדם חזו. כלפום קונטשינגדא, וכן בדפוס ליפסויא הר"ט, אשר נמשך אחרי ד' קול' כסומא אחרי הפקח, נדפס בטעות הפסוק הזה, ולפי הנראה לא ידעו המו"ל, כי אלה דברי חוב, וחשבו כי זאת דברי המחבר (??) — ³⁰ ואמר היתכן וכו'. ר"ל כאשר נביא ראייה על תכלית הזמן מההויה אשר היא ב"ה העוברת על הזמן, א"כ איך יתכן שיעבור האדם אשר הוא גם ב"ה על קו המקום אשר הוא מתחלק לחלקים ב"ה? כי בזה הזמן והמקום שוים. ³¹ הולרכו וכו' בחלק שאינו מתחלק. הם המדברים אשר יאמינו כי כל העצמים מחוברים מעצם פרדי (אטאמען) והמה גבול החלוקה, ולא יתחלקו עוד. ³² וקצתם הודו בטור"ה, כ"ל וזאת מלה ערבית (Tafra) ר"ל קפיצה. והיא דעה החכם הערבי חנרייס אבן סאיאר אשר החליט, כי כל הדברים מתחלקים לאין סוף (דיא טהייל-בארקייט חונס אוונגדליכע), וכאשר שאלוהו, איך העבור הנמלה — אשר היא ב"ה — מראש סלע אל קצהו, דבר אשר הוא ב"ה? אז ענה; היא חמדוד את המקום הזה, מעט ע"י ההליכה ומעט ע"י הקפיצה. ועין הו' ליפסויא הר"ט בהערה האשכנזית. וראה העתקה החכם ר"י פירסט שלא הבין כן. וז"ל; אנדערע נאהמען אין בעצוג חויף דיא זייט עבענפאלנס קיינע אוונגדליכע טהיילבארקייט אן, אין דעם זיא דען פערלויף דערזעלבנען נור אלס און גלייכמאססיגעם פארטשענעלעגן דעם מקמענטס אין דיא פערגאנגענהייט אנזעהען עכ"ל, ולא ידעתי מקורו להדברים האלה? — ³³ וקצתם הודו בנפילת חלקים ע"כ כ"ל. ג"כ אחד מדעת המדברים הסוברים עצמם פרדי, ויאמרו שאין הנועה ממרהה מחנועה אחרת, רק

והשתכלתי בטענה הזאת ומצאתיה³⁴ נבהלה, מפני שחלוק הדבר לאין תכלית אינו נופל³⁵ כי אם במחשבה, ולא יתכן שיפול בפועל, מפני שהוא דק מנפול הפעל עליו או החלוק. ואם הזמן החולף עברה אותו ההווה במחשבה לא בפעל, הוא בעיני דומה הטענה הזאת, ואם ההווה עברה בזמן בפעל עד שהגיע אליו, תהיה זאת הטענה אינה שוברת טענותינו מפני שהיא במחשבה — ואחרי אלה הראיות יש לי ראיות אחרות, מהם מה שכתבתי בפרשת בראשית, ומהם מה שכתבתי³⁶ בפירוש הלכות יצירה, וכתב שובותי על³⁷ חיוי הכלבי, חוץ מדברים אחרים תמצאם בשאר חבורי. ועם כל זה אומר כי התשובות אשר אשיב בהם במאמר הזה על מי שחולק על הדעת הזה, הם כלם מחזקות ומאמצות אותו, וצריך שיתבונן האדם בהם, ויחזר מהם אל הדעת הזה מה שהוא דומה לו. וכאשר התברר לי ברור גמור כי הרברים כלם מתודשים, עיינתי אחר כן, היתכן שיעשו את עצמם או לא יתכן שיעשה אותם כי אם זולתם. ובטל אצלי שיהיו הם עושים את עצמם, מפנים אני זוכר מהם שלשה. הפנים הראשונים הם שכל גשם שנכוין אליו מן הנמצאות וחשבנו שהוא יעשה את עצמו, אנחנו יודעים שאחר היותו יהיה יותר חזק ואמיץ על עשות כמוהו. ואם עשה את עצמו והוא חלש ועשה כמוהו והוא חזק; וכאשר נלאה לעשות כמוהו והוא חזק, כבר נלאה לעשות כמוהו והוא חלש. והפנים השניים כי כאשר נעלה במחשבתנו שיעשה הדבר את עצמו, זה שקר על שני חלקי הזמן, כי אם נשתדל להודות בעשותו עצמו קודם שהיה, יורעים אנחנו כי אז היה נעדר, והנעדר לא יעשה דבר, ואם נאמר כי אחר שהיה עשה את עצמו כיון שקדמה היותו אינו צריך³⁸ לעשות את עצמו, ואין בכאן חלק שלישי כי אם עתה אשר איננה סובלת מעשה. והפנים השלישיים כי כאשר נחשוב שהגשם יכול לעשות את עצמו, לא יתכן זה אלא עד שנחשוב עליו שהוא יכול לעיוב עשותו

מה שגראה מהירת התנועה, הוא שכלם זינו מנוחת מעט, ומה שחננעהה מאוחרת שכלם זינה מנוחת הרבה, והוא נעבור אמרם שאין תנועה חלל עלם פרדי מן החלקים ההם אל עלם פרדי הסמוך לו, ועין במורה פע"ג הקדמה ב' (ב"ז נבאורו) וליחר ההבנה נביא פה העהקה החכם רי"ף ז"ל; נאך אנדערע, לאסם דיא צעוועגונג אינמער נור לאס שטרעבען איינעם אטקעם נוס אנדערן, קענע אייגענטליכע וואהרע פערשיעדענהייט, זיין, אלס לאסם דיא צעוועגונג ניכט אונטערליך טהיילבאר, זאנדערן אינמער בלייך איסט, אונד דיא שנעללערע אונד לאנגזאמערע צעוועגונג נור אין דער גרעסערן אדער גרינגערן העממנים דורך פויזען, אונס זא פערשיינט עכ"ל. ³⁴ נבהלה. ב"ז הבהלה. ³⁵ כי אם במחשבה וכו'. אבל בפעל הנה חגיע אל תכלית, ואלו עברה ההווה על הזמן רק במחשבה לבד, היה פתוח פה לטוען לאמר כמו שנעבור הדרך ואם הוא בלתי מהחלק, כן ההווה עוברת הזמן עם היותו בלתי מהחלק, אבל מפני שהווה עברה בזמן בפעל, ובפעל בהכרח יש לזמן תכלית, לכן אין טענות הטוען כלים (ב"ז). ³⁶ הלכות יצירה. זה ספר יצירה הנודע לנו עם פי ר' סעדיה. ³⁷ חיוי הכלבי. שאל ב' מאוח שאלות, והגאון השיב עליהם בספר מיוחד ע' תולדות הגאון בראש והדע. ³⁸ לעשות את עצמו. ראה בעין חודרת חוכה הלכות ח"א פ"א הקדמה א'. מו"כ ב' הקדמה י"ח. עקרים מאמר ב'

את עצמו, ואם נחשוב עליו זה נמצאהו נמצא ונעדר יחד, מפני שמחשבתנו יכול לא יהיה כי אם נמצא, וחברנו אליו מאמר שלא יעשה את עצמו הוא שנאמין שהוא נעדר, ומה שהביא לקבץ נמצא עם נעדר לדבר אחד בענין הוא שקר משהת. ומצאתי הכתוב שקדם להכחשת הענין הזה; באמרו (תהלים חק' ג') הוא עשנו ולא אנחנו, ובקצפו על מי שאמר (יתחק' כ"ט ג') לי יאורי ואני עשיתיני, וענשו אותו.

ואחר הפנים האלה אשר בטלו אצלי שיהיה הדבר מחדש את עצמי, וחייבו שזולתי עשהו, עיינתי במלאכת העיון אם מחדשו עשהו מדבר, או לא מדבר כאשר נכתב בספרים? ומצאתי שנעלה בשכלנו שחדשו מדבר טעות, מפני שהוא דבר סותר קצתו את קצתו, מפני שאמרנו חדשו מחייב שיהיה העצם נברא³⁹ מוחל. ואם נשער המאמר מדבר נחייב שחומר שלו קרמון לא נברא ולא מוחל, וכאשר נעלה על השכל חרושו לא מדבר, נמצאהו דבר ישר. ואם יאמר לי אומר הייבת לדברים עושה בידוע, מפני שלא ראית במוחש עשוי כי אם מעושה ולא פעול כי אם מפועל, ג"כ לא ראית במוחש שיהיה דבר כי אם מדבר, ואיך שמת ראיתך שאין פעול כי אם מפועל, ולא שמת ראיתך שאין דבר כי אם מדבר, והם שוים במציאה? אומר לו כי היות דבר מדבר או לא מדבר הוא המבוקש אשר דרשתי להביא הראיות עליו, ולא יתכן שיהיה הדבר אשר יתעסקו להביא עד עליו שיעיד הוא על עצמו באחת משתי המעלות, אבל מביאים עד מזולתו כאשר היה אין פעל כי אם מפועל לצד מן המבוקש הזה אשר אנהנו מבקשים אמתתו, לקחתיו לראיה עליו וזן לי היות דבר לא מדבר. עם שמצאתי קצת מהדברים אפשר שיאמר עליו זה, אלא שהמאמר דק יוצא חוץ לענין הספר והנחתיו ולקחתי הגלוי. והתבאר לי עוד, כי כל מה שנחשוב שהנמצאות נבראו ממנו, כבר חייבנו שהדבר ההוא הוא קדמון⁴⁰, ואם היה קדמון ישתנה הוא והבורא בקדמות, התחייב שלא יוכל לו לברוא ממנו דברים, ולא היה נשמע לו להפעל כרצונו ולהצטייר כחפצו, אלא שנחבר אליהם עלה שלישיית למחשבתנו הפרידה ביניהם, עד שהיה בה זה עושה וזה עשוי, ואם נאמר זה, נאמר דבר שאיננו נמצא, כי לא מצאנו כי אם עושה ועשוי לבד. וזכרתי עוד כי עקר מבוקשנו היה⁴¹ מי עשה מדבר, כי העושה ראוי שיקדם לעשוי, ואין א' מהם יותר ראוי להיות סבה להוויית האחר ממה שיהיה האחר סבה להווייתו, וזה שקר גמור. וזכרתי עוד, כי האומר שהוא ברא דבר מדבר, כשימשך האדם עמו ימשכנו עד שיביאנו אל שלא ברא דבר כלל. והוא שהסבה המפלת בלב היות דבר מדבר, הוא המוחש כן⁴² השגהו, ויאמר כי המוחש גם כן יושג שיהיה במקום ובזמן, ובצורה מצויירת, ובשיועור משוער⁴³, ובמצב נצב, ובצירוף מצטרף, ושאר ההכונות הדומות לאלה, כי משפטם כלם בשער הזה, כמשפט דבר מדבר. ואם נבוא להשלים כל משפטיהם עד שנאמר

פ"ד, וחזין את המופת על מכונו. ³⁹ מוחל כ"ל. וכן הוא בכל ההולאות אשר לפני, ולא ידעתי אי זה הולאה היתה לפני כ"ז, אשר חשב הנוסח "מוחל" לדבר חדש. והוראתו כמו מוחל מל' החלה. ⁴⁰ ואם היה קדמון. כ"ז עוצ המלות האלה בהולאות. ⁴¹ מי עשה מדבר וכו'. כ"ז נתקשה בהבנת המאמר וברם: מי עשה מלא דבר, כי העושה ראוי שיקדים להעשוי ואם לאמר כחמר קרוס ח"ל אין אחד מהם וכו'. ועל פי' העתיק החכם רי"ף כ"י. ⁴² השגהו וכו' יושג. כ"ז השיגהו וכו' ישיג. ⁴³ ונמצא נצב וכו'.

נברא דבר מדבר בזמן ובמקום ובשיעור משוער ועל מצב נצב וכצורת
 מצטרף והדומה להם, והיו כלם קדמוניות, לא נשאר אם כן דבר לבורא,
 ותבטל הבריאה כלל. ודקדקתי עזר כי אם לא נודה היות דבר לא מדבר
 לפניו, לא יתכן שימצא דבר כלל. והוא שאם נעלה במחשבתנו דבר
 מדבר יהיה דרך הדבר השני במאמר כדרך הראשון ותנאו, שלא יהיה
 כי אם מדבר שלישי, ודרך השלישי כדרך השני ותנאו, שלא יהיה כי אם
 מדבר רביעי, ויגיע הדבר עד אין תכלית. וכיון שמה שאין לו תכלית לא
 ישלם, כבר נתחייב שלא נמצא, והנה אנחנו נמצאים; ולולי שהדברים
 אשר היו לפנים יש להם תכלית לא היו נשלמים ער שנמצינו. ואשר יצא
 לנו מן המושכל, הוא הכתוב בספרי הנביאים, כי הגשמים תחלתם מאת
 הבורא, כאשר נאמר (תהלים ל' ז') בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל
 ומעולם ועד העולם אתה אל. וכיון שהגעתי לאמת אלה השלשה שרשים
 בדרך העיון, כאשר התאמתו בדברי הנביאים והמופתים, והוא שהדברים
 מחודשים ושמהדשם זולתם, ושהוא חדשם לא מדבר, והיה זה הדעת
 הראשון מן המאמר הזה אשר הוא העיון להתחלות. ראוי שאביא
 אחריו שנים עשר דעות, למי שחלק עלינו באמונה הזאת, ויהיה
 הכל שלש עשרה. ואבאר בו כל מה שטען בו כל עם לדעתם
 ומה שכתר אותו. ואם יהיה לו דומה מן הכתוב אבארוהו בגורת השם.
 והדעת השני דעת מי שאמר שבורא הדברים⁴⁴ יש לו גשמים
 רוחניים קדמוניים, מהם ברא אלה הגשמים המורכבים. וטען על זה,
 מפני שלא יהיה דבר כי אם מדבר. וכאשר עלו במחשבתם למעלה
 והתעסקו לדמות, איך ברא הבורא הדברים המורכבים מן הרוחניים, אמרו
 נדמה לנו שהוא כקץ מהם נקורות קטנות, והם החלקים אשר לא יחלקו,
 והם מעלים אותם במחשבתם שהם דקים עד מאד יותר דק מה שאפשר
 להיות מן האבק, ועשה מהם קו ישר, ואחר כן גזר הקו ההוא לשני
 גזרים שוים. אחר כן הרכיב מן האחד מהם על השני הרכבה אלכסונית,
 עד שיהיו כצורת⁴⁵ הסמך היונית, אשר היא כצורת אלף למד בערבי בלא
 תושבת כזה. ואחר כן סימר אותם במקום שנפגשו, ואחר כן גזר אותם
 ממקום הסימור ועשה האחד מהם הגלגל העליון הגדול, ועשה מן האחרת
 הגלגלים הקטנים. ואחר כן צייר מן החלקים ההם הרוחניים צורה
 אצטובולית, וברא מהם⁴⁶ עגלת האש. ואחר כן צייר מהם צורה שמינית
 וברא ממנה עגלת העפר, ואחר כן צייר מהם צורה שתים עשרוניי ושם
 עליה סבוב האויר, ואחר כן צייר ממנה צורה עשירימייה וברא ממנה כל
 הימים וגזרו בזה ושמו בזה אמונתם. והביאם אל המאמר הזה, שלא
 ידו ככה שאינו בנמצא. ואלה הצורות אשר טרחו בהבאתם לדמותם אל
 צורות הטבעים האלה הנמצאים. והנני מבאר מה שיש עליהם בשערים
 האלה. ואומר, שיש עליהם במאמרים האלה שתים עשרה תשובות. מהם
 הארבעה הראשונות, אשר הורו אותנו שהדברים מחודשים, ומהם האחרות
 אשר הורו אותנו שבורא הדברים בראם לא מדבר, ואחר שיסבלו אלה

הנע בצורם ההגיוני ברוח חן פרק י', וכמלה ההגיון שער יוד. ⁴⁴ יש לו
 גשמים וכו'. הלא דעה חכמי היונים, אלאקסאגוראס, דעמקריע עפיקור,
 והס חניס נרגסיס בחום, לכן קראום רוחיים. ⁴⁵ כצורת הסמך וכו'. הגלגל
 ש"ר הגיוני כ"ף היונית א. ⁴⁶ עגולת האש. זה השמים וכל כנחם — ואם

of the
 holo 8. 3
 18

השמונה תשובות, אני מוצא ארבעה תשובות אחרות שיתחייבו גם, תחילה שהם האמינו, במה שאין כמורו בנראה, והם הרוחניים, אשר הם מדמים במחשבתם כאבק ובדק מכל דק, ובהלק שאין מתחלק, זה דבר שלא יושבל.

והשנית אני הואה כי אלה הדברים אשר טענו, לא יתכן שיהיו חמים ולא קרים ולא לחים ולא יבשים, מפני שהם אומרים שאלה הד' טבעים מהם נבראו. ואני רואה עוד, שלא יתכן להיות להם מראה, ולא טעם ולא ריח, ולא גבול ולא שיעור, ולא רוב ולא מיעוט, ולא במקום ולא בזמן, מפני שאלה הדברים הם¹⁷ תארי הגשמים, והדברים ההם הם אצלם קודם הגשמים, וזה תוספת למה שלא יושבל, וברחו מהיות דבר לא מדבר, ונמנכו במה שהוא יותר רחוק ועמוק ממנו.

והשלישית שאני מרחיק ואחשוב לשקר, התחפכות דבר לא מצויה¹⁸ בצורה, עד שיצויר בצורת האש המים והאוויר והעפר, והצמיחה מה שאינו ארוך ולא רחב ולא עמוק, עד שהיה ממנו הארוך הרחב העמוק, וכן השתנות מה שאין לו ענין, עד שיהיו לו כל הענינים הנראים עתה. ואם אצלם שנתקנו כל החפכים והשנוים, מפני שהבורא חכם יכול להפכם ולשנותם, חכמתו אם כן ויכלתו לברא דבר לא מדבר. ונגזח מאלה הרוחניים השקרים.

והרביעית שלא התקיים מה שטרחו בו¹⁹, מהאמת ההתוך והדבוק וההרבה והסימור וההתוך השני, ושאר מה שנשמך אל המעשים האלה מפני שאין ראיה מעמדת על דבר מהם, אבל הם מחשבות וסברות אבל אני רואה שיש במלאכה הזאת סתירה, והיא, שהעושה אצלם אם הוא יכול להפוך את הרוחניים גשמים, הוא יכול להפכם ברגע אחד, ובטלו אלו החלוקים. ואם הוא אצלם אינו יכול להפכם כי אם מעט, כמעשה הברואים דבר אחרי דבר, כל שכן שלא יוכל להפכם מן הרוחניות אל הגשמיות. וסבלו אלה השקרים כלם, מלבד עויבת האותות והמופתים, ומן ההודאה בבילתי המוחש לא נחו. והגיעני כי יש אנשים מעמנו, השבו כי הענין שאמר בו הכתוב (משלי ח' כ"ב) יי קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז ושאר הפרשה הוא ענין אלה הרוחניים. התבוננתי בדבר,

ומצאתיו שטעו בפירוש הענין הזה, מחמש עשרה פנים. השנים עשר אשר בארתים מדרך חשבל, אך הג' אחרים, מדרך לשון העברים ודברי המקרא תחלתם כי מלת קנני מורה על בריאת הדבר, כמו שאמר (בראש' י"ד כ"ב) קונה שמים וארץ. וכמו שאמר עוד (תהי' ק"ד כ"ט) מלאה הארץ קנינד. ואם הם מחזיקים שהמלה הזאת מחייבת קדמות יחשבו גם כן כי השמים וכל אשר בהם קדמונים ויבטלו בריאתם מרוחניים אשר היתה כוונת אליהם. ואם תהיה אצלם מלת הקנין בשמים ובארץ מחייבם בריאתם, היא עצמה מחייב בריאת הרוחניים. והשנויים שמלת ראשית דרכו מורה על ענין החלת הבריאה, כי כמות נאמר בגדול שבבהמות (איוב מ' י"ט) הוא ראשית דרכי אל, וכאשר ענינה שם שהוא תחלת מה שביא בבהמות יהיה גם כן ענינה הנה, כי זה הזכור החלת מה שפרא

קרה להבין פה דברי המחבר בכלל, הענין הברואה עפ"י חכמה המסבון, ראה בית האויר למהר"ל עמוד רלב. ¹⁷ תארי הגשמים. בז' פעלי הגשמים. ¹⁸ מהאמת המתוך וכו'. ר"ל העמוק, מסוד ומסוך השני' בעפעפסטינגענדעם,

מצויה

אין

אין

מהדברים. ואם אינם רוצים בפירוש הזה, יחייבו שהבהמה היא קדמונית. והשלישיים שזה הענין הנזכר אוהב האמת ושונא השקר, כמו שאמר (משלי ח' ח') בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש ומי שאהבו אוהב את החיים, ומי ששנאו אוהב המות, כמו שאמר (סס סס ל"ה) כי מוצאי מצא חיים וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות. והוא מצוה לבקשו ולהזהר בו. כמו שאמר (סס סס ל"ג) ועתה בנים שמעו לי והקשיבו כל אמרי פי. ואם הם הרוחניים אין נמלטות המדות האלה שיהיו להם, אם בענין פשיטותם או אחר הרכבתם, ואם נחשוב אותם להם בפשיטותם אין עמם בעת ההיא צדק ולא טוב, ולא חיים ולא מות, ולא אדם נמצא שיבקשם ויגיע אליהם. ואם נחשוב שהם להם אחרי ההרכבה, החלק אשר יש לנו מהם אנחנו מגיעים אליו בהכרח, וחלק הנשאר אשר לא הורכב אי אפשר להגיע אליו, כי המורכבות יבדילו בינינו וביניו כפי דבריהם. והגיעני שאחרים חשבו, כי פרשת (איוב כ"ח י"ג) והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה, ושאר הענין שהוא תאר הרוחניים, מפני שאמר באחרונה אלהים הבין דרכה ותוא ידע את מקומה. ומצאתי אלה גם כן טעו בפ' יותר מטעות הראשונים, מפני שהענין הראשון אין מפורש בו שהיא החכמה, אע"פ שיעל האמת שאין בו ספק שהוא על החכמה, אבל הענין השני היה זכרון החכמה בו מפורש, ואיך הטעו עצמם בכניוין? וראיתי עוד שהכתוב מבאר על החכמה הזאת כי נמצאת עם הארבעה יסודות לא קודם, כאשר נאמר אלהים הבין דרכה ותוא ידע את מקומה, כי הוא לקצות הארץ יביט תחת כל השמים יראה; וזכר השמים והארץ, ואחר כן לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה; וזכר האויר והמים, אחר כן ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, וכבר נגלה בטול סברת שני הענינים האלה ברוחניות. אך הם על החכמה; ואין החפץ בה שהיא היתה-לבוא ככלי שכרא בה הדברים, אבל החפץ בה שהיא חדשה מבריאת היסודות וטעפותם, ונתבארה חכמתו שבה הכל מתקן.

והדעה השלישית דעה מי שאמר, שבורא הגשמים בראם מעצמו. מצאתי אלה האנשים לא נהנן להם לכחש בעושה, ועם זה לא קבל שכלם כפי מחשבתם היות דבר לא מדבר, וכיון שאין דבר כי אם הבורא, האמינו כי ברא הדברים מן עצמו. ואלה, ירחמך האל! יותר כסילים מן הראשונים. וראיתי לגלות אולם בשלש עשרה פנים; מהם הארבעה אשר על בעלי הרוחניים, וארבעה ראיות החדוש, וארבעה ראיות היות דבר לא מדבר. אך אופני התשובה אשר על מי שאמר בקדמות הרוחניים, אינם חייבים בהם, אך הם חייבים כמותם חמש ענינים כל אחד מהם הרחיק אותו. הראשון⁴⁹ השתנות הענין הקדמון אשר אין לו צורה, ולא תכונה ולא שיעור ולא מקום ולא זמן, עד ששב קצת גוף שיש לו צורה ושיעור וגבול ומקום וזמן ושאר מה שנכללו עליו הנמצאות, ואין להעלות זה על הלב כי אם⁵⁰ מרחוק שברחוקים. והשני⁵¹, בחירת האדם אשר לא ישיגו

ויעדערטהיילענדעם, וע' הולאה בז' בספרו חקר דעת. ⁴⁹ השתנות הענין וכו'. ר"ל כי זה דבר אשר הוא רחוק מאד, ואין להעלות על לב, אשר הבורא הקדמון, המשולל מכל הארי המליחות יצא מעצמו — בני השתלשלות מלא דבר — ענינים הנפלים תחת כל מקרי והארי המליחות. ⁵⁰ מרחוק שברחוקים. ב"ז כי אם להרחיקו. ⁵¹ בחירת האדם. ב"ז בחירת האדם.

שנוי, ולא יפעל בו פועל, ולא ישיגורו משיג, שישים קצתו גוף, עד שישגורו
 המשיגים, וער⁵² שיפעלו בו הפועלים, ועד שיסכל אחר החכמה, ויאנש
 אחר המנוחה, וירעב ויצמא וידאג וייגע, וישגורו שאר הרעות, והוא היה
 החוק מכל אלה, ואין לו צורך לקנות מהם תועלת, אין אלה הדברים כי
 אם מעניני ההבל. והשלישי, הצדיק אשר לא יעול, איך גור על קצת חלקיו
 להפילם ברעות האלה? וכאשר אשתדל לדעת זאת, לא אמצאהו שיעבור
 אחר משני ענינים, אם שבא עליו זה בדין והתחייב בו, לא יהיה כי אם
 בעבור רעה שעשה או בחטאים שחטא, או שיהיה בלא חיוב, ויהיה זה
 חמס שחמסו ועול שעול עליו ועל אי זה משני הענינים שבא הדבר,
 מצאתיו מופסד ושקר. והרביעי, איך קבל החלק ההוא מצות שאר החלקים
 עד שהטבע ונתקן ונצטייר ונכנס תחת הצער? אם היה זה בעבור פחד
 שפחד או תקוה שקוה, ואלו היה זה על אי זה משני הענינים, לא ימלט
 שיהיה דרך הכל שיפחד ושיקוה, או שיהיה זה דרך הקצת לבד? ואם הוא
 זה דרך הכל, מאי זה דבר יירא, ולמה יקוה ואין דבר זולתו? ואם יהיה
 זה דרך הקצת, לאי זו עלה שב הקצת מקוה ומפחד והשאר לא יקוה ולא
 יפחד? ואם הקצת קבל מצות הרוב לא לתקוה ולא לפחד ולא ליראה, זו
 רעה, מפני שאין לו עלה ידועה, וכל זה כזכ ושקר. והחמישי מי שיוכל
 להשיב חלקיו מן הצערים, והוא חכם, לא יתכן שלא ישיבם. ואם נעביר
 על דעתנו שהוא יעשה כן, יבטלו הברואים, ואם אי אפשר בלעדיהם בסוף,
 כאשר לא היה אפשר בלעדיהם בתחלה, יהיו אלה החלקים שהם גופים
 לעתים, וכל חלק מהם יצטייר ויתכן מדה מהזמן, ואחרי כן ימלט ויסתלק
 ויכנס תחתיו חלק בהפעלות. ועם כל זה לא יתכן שיהיה תכלית לעתים
 האל, מפני שהכלל אשר הם ממנו אין לו תכלית, וזה מה שידחנו השכל
 ותמאנה אותו המחשבות הברורות⁵³. ואינני חושב הפתאים בכרחם מהיה
 דבר לא מדבר, עד שהאמינו באלה האולות כלם, אלא כמי שבורת מן
 החום אל האש ומן המטר אל תחת⁵⁴ המרזבים⁵⁵ חוץ ממה שרחו מדבר
 האותות והמופתים.

והרעה הרביעית דעת מי שחבר בין אלה השנים, וחשב כי הבורא
 ברא הנמצאות מעצמו ומדברים קדמונים. ויתחייבו באלה י"ז תשובות,
 הי"ב הראשונות אשר על בעלי הרוחניים, ואלה החמש אשר על מי
 שחשב כי הבורא ברא הדברים מעצמו, והיה זה יותר סכל משתי הכתות
 הקודמות. ואם אלה ההבלים כלם נטו אליהם, בעבור יכולת הבורא, וחשבו
 עליו שהוא⁵⁶ יכול על כל, שקר משנוי עצמו ומה שיתחבר אל זה. ואני

ר"ל הנחירה והנחירה להיות חכם (דיא זעלבנסטעטימונג לו חיינעס
 מענשען). וכונת הראיה בכלל, כי גם זה הכל ורעות רוח לאמר: כי
 הענין הקדמון הנעלה מכל שנוי ותמורה, יבחור אל"ע להיות דבר הנפול
 תחת מקרי הזמן ופגעיו. ⁵² שיפעלו בו הפועלים. כאל"ל, וכן הוא בדפוס
 קוש' ובהול' ב"ז. וכל' אמסטרדם וכל' ליפסיא (הרי"ט) בטעות שיפלו.
⁵³ ואינני חושב וכו' עד והמופתים. ב"ז עזב את המאמר הזה בהול' אחו'
 ולא ידעתי איזה רוח עבר עליו? — ⁵⁴ מרזבים. (טרויפע, ריינע) זכורות.
 מקום החקבלות טפי מי גשמים, וכשכיס בקלות צמוד. ⁵⁵ חוץ מה שדחו
 וכו' ומלבד זה עוד יכזבו ולא יאמינו במליחות האוחות והנכונה. ⁵⁶ יכול
 על כל, שקר משנוי עצמו כאל"ל. ר"ל אלה בעלי ההבל החלוטו, דעוהיס,

רואה שיכלתו על היות דבר לא מדבר יותר קל על הנפש, ויותר קרוב אל השכל, ויותר נאות לאותות ולמופתים.

והדעת החמישית, דעת מי שאמר בשני עושים קדמונים. ואלה, יישורך האלהים! יותר סכלים במה שנטו אליו מכל מי שקדם זכרו. והוא שהם מרחיקים שיהיו⁵⁵ שני פועלים מפועל אחד, ואומרים כי לא ראו כזה, והסכימו על זה ואמרו; הנה אמתנו רואים הדברים כלם שיש בהם טוב ורע נזק ותועלת, וכבר התחייב שיהיה הטוב אשר שם, משרש כלו טוב, ויהיה הרע אשר בם משרש כלו רע. והביאם זה לומר כי מוצא הטוב אין לו הכלית מהמשה צדדים, והם המעלה ומזרח ומערב ודרום וצפון, ויש לו הכלית מלמטה ממקום שהוא ממשש מוצא הרע; וכן מוצא הרע אין לו הכלית מלמטה צדדים, והוא מטה ומזרח ומערב ודרום וצפון, ויש לו הכלית מלמעלה ממקום שהוא ממשש מוצא הטוב. ואמרו עוד שאלה השני שרשים, לא סרו נבדלים זה מזה, ואחר כן נמוגו והתחדשו אל⁵⁶ הגשמים מהמוגם.

וכחלקו מסכת המוגם, שקצתם חשבו כי הטוב היתה סבתו שירפא⁵⁷ הצד הפוגש אותו מן הרע; ומקצתם חשבו, כי הרע היתה סבת המזג לתקומו בטוב שיהנה במה שבו מן הערבות. והסכימו כי זה המזג לו עד זמן כשיהיה בלתי, תהיה התגברות לטוב ויחלש לרע ויפסק מעשהו. והנני כותב מה שיש על אלה מן התשובות בכל שער ממה שטענו בו. ואומר כי יש עליהם תחלה הארבעה פנים אשר הביאונום ראה על חרוש הגשמים, ואחריהם הד' פנים אשר הביאונום ראה על היותם לא מדבר; ואחריהם החמש פנים אשר על מי שחשב שהבורא יתברך בראם מעצמו, ואלה י"ג פנים, ועליהם אחריהם מה שהוא מיוחד בהם ט"ו מינים מן התשובות במאמר הזה, חוץ ממה שיש עליהם במאמר השני. והוא שלקחתי קטבי דבריהם, וסבבתי עליהם אופן העיון, ונתקו בו עד שלא נשאר מהם דבר. והשיבותי אל לבי ראשון (ראשון), מה שחשבו כי אין בגראה שני פעלים זה הפך זה מעושה אחר. ומצאתי שהיות שני פעלים מפועל אחד נכון מכמה פנים; אחד מהם שהאדם יקצוף ויכעס, ואחר כן ירצה וימחול, ויאמר כבר רציתי וכבר מחלתי. ואם הטוב הוא המחול הוא ג"כ היה הקוצף, ואם הרע הוא המחול, כבר היטיב כאשר מחל; ועל שתי הפנים יחריו כבר היו שני המעשים לא'. ועוד כי אנו רואים האדם רוצה וגונב, וכאשר יביאווה להודות יורה במה שחטא וכמה שעשה; ואם הרע הוא שהודה כבר צדק, והצדק הוא טוב. ואם הטוב הוא אשר הודה, הוא גם כן אשר רצה וגנב, ועל שני הענינים יחד כבר התקיימו לאחד השני מעשים. ועוד שאם יהיה הכח הבועס איננו הכח הרוצה. וכן הכח הגונב, איננו הכח המורה, ראוי א"כ שלא יזכור הרוצה בעת רצונו מה שהיה ממנו בעת קצפו, ולא יזכור המורה בעת הודאתו מה שהיה ממנו בעת חטאו, ואמתנו מוצאים המוחש בהפך זה כלו. ואחר כן השתכלתי מה שהכשירוהו מהיות פועל א' לשנים, והנה הוא מופסד משני פנים. אחד מהם שאם נעלה בדעתנו ששנים שיעשו עשוי אחד ונחשוב שאחד מהם עושה את כלו, והשני גם כן עושה את

נעבור סמכו א"ע על סברתם, כי הסורף הוא כל יכול, גם דברים נמנעים נעלמם, אבל ספחו שסברתם לחייה, ומה שאין ביכולת היל"ם לשנות את עצמו, ויגדל סוף בנינים, כאשר יגדל דבריו המחבר מאמר ב'.⁵⁷ שני פועלים. כז' שני פעולות. ⁵⁸ הגשמים, כ"ז המרכיבים הגשמיים.

כלו, יהיה כל זה הבל, כי העושה את כלו לא נשאר לשני מה יעשה. ואם נחשוב כי א' מהם עושה את קצתו, והאחר עושה קצתו, כל העושה א"כ כבר היה לעושה אחד ואין לן שותף בו. והפנים השניים, כי המעלה על דעת שני דברים יעשו מעושה אחד, א"א לו שלא יחשוב לכל אחד מהם⁵⁹ שכמו שיכול שיעשה הדבר ההוא, כן הוא יכול שיעזוב עשותו. וכאשר נעלה על דעתנו שתי בחירות זו הפך זו במעשה אחד, בחד האחד מהפעולים עשוהו, ובחר האחר שיעזוב עשותו, נראה אותו בשכלנו עשוי, עזוב, בעת אחד, וזה הפך מבואר. והנה אתה רואה אותם, שהרחיקו מה שהתקיים בעדות הנראה, והורו במה שבטלו הנראה. ואלה המשה השוכות, שלשה על הרחקתם שני מעשים מעושה אחד, ושתיים על קיומם מעושה א' לשנים. ואחר כן אומר, ברחו מהיות דבר לא מדבר, מפני שלא ראו כמותו, והפילו עצמם בגומץ לא נראה כמותו. ותחלת זה, שהם הורו כי כל אחד מהשנים אין לו תכלית מחמשה צדדים, אשר לא ראו, והיה יותר טוב להם שישימם שיש להם תכלית⁶⁰, הקשה על הששית אשר ראו אותה, ודגו בהפך זה. ועוד שהם במה שחשבו, כי הרב מכל אחד מהשנים נפרד בלתי נמוג; והם כל דבר שהשיגו מהם לא השיגוהו כי אם נמוג, ועזבו להאמין כי הכל נמוג, הקשה על הקצת, ויחשבוהו בהפך זה. ועוד במה שחשבו, שהמזג חדש בלתי קדמון לא היה לפניו מזג, ומה הודיעים? ואולי שני הענינים⁶¹ לא סרו נמזגים, ונפרדים עד אין מספר. ועוד במה שחשבו, שהם עתידים להפרד אחר זמן, ומה הודיעם שזה יהיה? ואולי לא יהיו נפרדים לעולם, הקשה על הנראה לו⁶², שמא יפרדו וימזגו בעתיד לאין תכלית? ראה! איך ברחו מהיות דבר לא מדבר, מפני שלא ראו כמותו בנמצא; והסכימו על חלקים בלתי נמזגים, ושהם אין להם תכלית, ובמזג לא היה מזג לפניו, ובחפד לא יהיה אחריו מזג, ולא ראו דבר מזה לנמצאות, אך ראו הנמצאות בהפך זה. ואלה ארבעה תשובות אחרות. ואחר כן⁶³ עיינתי בשתי עלות המזג אצלם, ומצאתים נפסדות שהיה, והוא

⁵⁹ שכמו שיכול וכו'. עיין חו"ה שער היחוד פרק ז' באופן הסביעי, ולקמן במאמר השני. (ב"ז בצאורו). ⁶⁰ הקשה על הששית. מלשון יקח דברי חז"ל. ר"ל היה להם לדמות החמשה לדדים להססיה ולהוליא חולדה, שכמו שיש להם חכמה, כן יש לכל הדדדים. ⁶¹ לא סרו נמזגים, ונפרדים וכו'. ר"ל אולי לא סרו מקדמותם מלהיות נמזגים, או אולי לא סרו מעולם מלהיות נפרדים, וישתמם הו' ממלת ונפרדים, כמו או. וכן העתיק החכם רי"ף: זה זינד פיעללייכט עוויג געזאנדערט אדער עוויג געמישט. — אולם מלת "אין מספר" יורו בכל מקום על הסגות הדבר, והכפלת הענין פעמים הרבה, ופה על כרחנו תהיה הוראתם על קדמות הזמן (עוויג)? ואולי הכוונה. לא סרו מלהיות נמזגים ונפרדים, פעם נמזגים פעם נפרדים, וכה יוכלו לאין מספר, וישתמה לדברי המחבר להלכה: שמה יפרדו וימזגו בעתיד לאין תכלית, אבל לפי זה עכ"פ המזג חדש, (כי זאת לא יתכן לאמר כי הפרוד והמזג המה צבת אחת ושיניהם קדומים) והמחבר רוצה לדחותו אולי המזג קדמון? — ⁶² לו שמה וכו' כן הוא בכו"ף חמ" ונהו"ף לפיפוא הרי"ט. אולם בדפ' קו"ס' כחוב חמ" מלה לו "או" וכן הגיה ב"ז מדעתו: או שמה יפרדו, וכן העתיק רי"ף. ⁶³ עינתי בשתי עלות המזג. ר"ל החכונתי בטבעי השתי יסודות, בפעל עוב ונפעל רע, אשר לפי

כי הפועל אם היה בשאר אמרו קצתם בכון הטוב, כבר שב רע בהתערבו
 עם הרע בכוונו בקשת הרע, ואם הוא בכון הרע כבר נהפך המכוון
 מעצמותו⁶¹; וזה מה שממאנים להודות בו. ועוד אם הוא המזג מפועל
 הטוב לא הגיע אל מה שכוון (מהר"זה) הצד הממשש אותו. אבל אנחנו
 רואים צערו בהכנס הרע יותר גדול מהמושש וזה תאר עצל פתי. ואם הוא
 הפועל לרע כבר הגיע אל בקשתו, והנה אנחנו רואים אותו שיערב לו
 הטוב ויאכלהו וישתהו וירוח אותו ויקרב אליו, ועל שני העניינים כבר נפל
 היושש מגבור הטוב על הרע. ואחרי כן התבוננתי אפני המזג אחר שהיו
 נפרדים, וראיתי המוחש דוחה את זה, כי אנחנו רואים האש מתרחק מהתחבר
 אל המים, ונראה האויר בורח מהתערב בעפר, וכאשר יהיו חלקיהם המעטים
 על זה ההמגע, כל שכן שימנעו חלקיהם הרבים ולא ישלם המזג לעולם
 זה מבואר. ועוד אם העם נתלים בחקשה יש לנו עליה אלה השלשה
 תשובות אחרונות; ואם מצד ההגדה אומרים המאמרים האלה, ההגדה
 הבורה לא תהיה כי אם מדרך הנבואה, וכל נביא איננו כי אם אחרי
 המזג, וכזה שלש טענות. הראשונה שאדרי הפרדו ממוצא הגמור אינו
 יודע מה יהיה מהמוצא ההוא. והשנית כי בהתערבו עם הרע כבר נשתנה
 צדקו ולא יהיו הנפשות בוטחות בו. והשלישית כי הנביא אין מתקיימת
 לו הנבואה כי אם באהות המלאות, והאותות המלאות לא תהיינה כי אם
 בחדוש מה שאין בטבע ולא כמנהג, והם מכחישים מה שהוא הפך הטבע
 והמנהג, והם מביאים ראיה המיד במה שהם סוברים בטבע ובחק. וזה
 ממה שמרחיק אותם מטענת הנבואה, כי לא יתכן אצלם להביא מופתים
 עליה, וזה השלמת החמשה עשר פנים. ואני עתיד לזכור אחריהם פנים
 אחרים במאמר השני מאמר היחוד בעזרת האלהים ואמצתו. ולא תנח
 דעתי אחר כן במקום הזה על כל מה שזכרתי, עד שאבאר כי זה הדבר
 אשר החזיקו בו העם הזה⁶², ר"ל: החשך, אינו הפך האור, אבל הוא העדר
 האור. ואם יאמרו מאי זה טעם אתה אומר כי אין החשך הפך האור?
 אביא בזה ג' ראיות. אחת מהן כי האדם אינו יכול לברא שיש, והנה
 אנחנו רואים אותו כשהוא עומד לשמש וישים כפו האחת על השנית כמו
 קובה, יהיה מה שיש ביניהם חשך, והאדם אינו בורא שרש החשך, אך סך
 בעד האור מהגיע אל האויר אשר בין כפיו, וחשך מפני שחסר האור.
 והשנית כי אני רואה את האדם יש לו צל כשהוא עומד לפני נר א',
 ואם נקיפהו בנרת רבים לא יהיה לו צל, ואין בכח האדם לכלות שרש
 מהשרשים, אבל המציא האור אשר היה נעדר בקצת האויר המקיף את האדם.
 והשלישית כי לא ראיתי שני גופים זה הפך זה שיהפך אחד מהם וישבו

דנריהם כמזבני, ומנחמים כפסדוה וכו'.⁶⁴ וזה מה שממאנים וכו'. ר"ל
 על כרחך לפי שיטתם מוכרחים לנו לאמר: כי הפועל הטוב נהפך לרעה,
 וזאת הם ממאנים להודות, כי לפי דנריהם הטוב לא יהיה לעולם רעה.
 ובכאור ב"ז בטענה.⁶⁵ אשר החזיקו בו העם הזה; ר"ל החשך, איננו וכו'.
 ר"ל המאמינים האלה, אשר החזיקו את החשך ליסוד עזמי, והוא הפועל
 הרע, טעו בזה, כי בלמח החשך אינו בריאה כפ"ע אך הוא בל מהעדר
 האור. וימשך מלת "ר"ל" מהמחבר אך על החשך, ומלות איננו וכו', הוא
 הסחירה על דנריהם. ובז' הגיה: כי זה הדבר אשר הרחיקו בו העם
 הזה, כי לא יכול להצין בלא הגהחו, ולפי הגהחו העתיק ר"ל. אבל
 לדעתי נכון כמו שכחתי, אם אך נפסיק מעט אחר מלת "חשך" ונעמיד

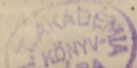
האחר על השלמות, כאשר לא יהפכו המים אש ולא האש מים. וכאשר ראיתי
 האויר החשוך ישוב מאיר, ידעתי כי החשך איננו הפך האור אבל הוא העדרו.
 ואחר כן מצאתי שאר המוחשים על הדרך הזה, והוא שהאויר מקבל הקול מן
 המדבר ומגיעו אלינו, ואם לא יקרעוהו קול לא נשמע דבר, ולא נאמר באויר
 שהוא איננו משמיע הפך הקול, אבל הוא העדר הקול. וכן המאמר בריח, כי
 האויר מקבלו באי זה מקום שיהיה ומגיעו אלינו, ואם לא יהיה לא נריח
 דבר, ואין זה הפך הריח, אבל הוא העדרו. וכן האויר מקבל האור ומגיעו
 אל עינינו, אם לא יהיה אור לא נראה דבר, אין זה הפך האור, אבל הוא
 העדר האור. וכאשר ראיתי הגופים העינים מונעים האור ונדמה לבני אדם
 כי הצל יולד מהם, אמרתי אולי ישענו כי החשך יולד מן העפר. והתבאר
 לי כי אם היינו לוקחים גוש עפר ועמדנו במקום השמש ורינו את עפרו
 באויר, לא היינו רואים לחשך מקום כלל. ונאמר עוד, אולי הם טוענים
 באדם אשר הקיפוהו הנרות כי צלו שב אל גופו, וידעתי שאם היה זה
 כן היה משחיר הנראה מגופו. ואלה דברים נראים מוחשים, דוחים התחדשות
 השבועים אשר נאמרו כי החשך באור, ואני יודע כי האלהים ספר על
 עצמו (ישעיה מ"ז ז') שהוא יוצר אור ובורא חשך. ואומר במה שהוא
 נאות למוחש הזה, כי הוא ברא האויר המקבל האור והחשך במציאות
 והעדר, כאמרו אחריו (סס סס) עושה שלום ובורא רע. ואנחנו מסכימים
 כלנו כי הבורא לא ברא רע, אך ברא לדברים אשר הם סובלים שיהיה
 לאדם בהם שלום ורע בבחירתו, שאם יאכל המאכל כפי צרכו וישתה המים
 כפי צרכו יהיה זה שלום, ואם יקח מהם מה שאינו סובל יהיה זה רע,
 וכאשר אני עתיד לבאר במאמר הרביעי בשער הצדק, אבל יחס האור
 והחשך לבריאתו, בעבור רוע מחשבת מי שהאמין בשנים, ועל כן אמר
 יוצר אור ובורא חשך, והודיענו עוד כי יש לאור ולחשך תכלית, וכאשר
 השיבונו אל העם הזה באמרו (ליוז כ"ו י') חק חג על פני מים עד
 תכלית אור עם השך.

והדעת הששי דעת מי שהודה בארבעה יסודות. אלה חשבו שכל
 הגשמים מורכבים מארבעה יסודות, והם החום והקור והלחות והיובש, שאלה
 הארבעה, היה כל אחד נפרד בתחלה, ואחר כן התחברו והתחדשו מהם
 הגשמים. ומביאים ראיה על זה כי הם רואים הגשמים מקבלים מחוץ חים
 האור וקורו, וכיון שהרבר לא יקבל כי אם הדימה לו, כבר נתחייב שיהיו
 בתוך גשמייהם אלה הארבעה. ואלה סכלים מכל מי שקדם, בעבור דברים
 אני אספרם ואבארם עליהם, עזבו בהם דרך הראיה ותעו מדרך האמת.
 ואומר תחלה, שהם הרחיקו היות דבר לא מדבר כדי שלא יורו במה שלא
 נראה כמוהו, ונכנסו במה שלא נראה כלל והאמינו בו. והוא ששום אדם
 בעולם לא ראה חום נפרד, ולא לחות גמור, ולא קור פשוט, ולא יובש
 לבד, אך השיגו החושים, והם נקבצים נגשמים. וטענו אלה כי בתחלה
 היה כל אחד מהם נפרד, ולא ראו מזה דבר. ואחר כן מה שהם מאמינים
 שהתחברו, אחר שהיו נפרדים, הוא עוד בהפך המוחש, כי אנחנו והם לא
 ראינו מעולם מים שהתחברו עם האש, ולא אש שהתחבר עם המים, עד
 שהמים והעפר אשר יתכן חבורם, ולא יפסדו כשאנו מחברים אותם, ואחר
 כן נעזבם, הם מתחילים להפך ושוקע העפר וצפים המים, ודבר שאם יכרר
 להתחבר, יפרד, מן השקר שיבא הוא מאליו להתחבר עם הפכו. ואחר כן
 עיינתי במה שזכרו מן ההתחברות, ומצאתיו איננו נמלט משיהיה התחברותם

לעצמם, או לדבר אחר זולת זה, ואם ההתחברות ההוא לעצמם, בטל מה שאמרו עצמיהם לא סרו נפרדים, והתחייב שמאז המצאם הם מורכבים. ואם התחברות לדבר זולת זה, אל הענין שהוא היה כונתינו ואמרנו כי יש להם בורא בראם מחוברים. ואחר כן עיינתי בהפך אשר שמוהו קדמון, ואם הוא לעצמם בכל עת שימצא עצמם, לא יהיו כי אם נפרדות, ובטל החבור, ואם הוא לדבר אחר, תהיה עלה חמישית, צריך שיהיו נתבעים לבד אותה, וזה מה שלא ימצאוהו. אבל הבאתם הראיות על מציאות אלה הארבעה בגשמים, אין זו תשובה עלינו, אך אנחנו נאמר שהם נמצאים יש להם מציא המציאם. ואלה התשובות עליהם, אמרו בכל א' מהן הפך הנראה, ומהיותו כל אחד מארבעה נפרד, ובואם מאיליהם אל ההרכבה, ומהיותם בכל ענין⁶⁶ או לזולת עצמם. אלה התשובות עליהם עם השתים עשרה הקודמות; ר"ל ד' ראיות החדוש, וד' ראיות שהדבר אינו עושה את עצמו, וד' ראיות היות דבר לא מדבר, ואלה השתים עשרה, מלבד מה שהוא מתחייב באותות וכמופתים. ומי שידעתיו מעמנו שסבר קדמות דבר מחטבעים, לא מצאתיו שחושב כי אם קדמות המים והאוויר, מפני שהתורה ספרה על עגלת האש והיעפר (בראש' א' ח') בראשית ברא, אלהים את השמים ואת הארץ, אבל סבר על המים והאוויר שהם קדמוניות, מפני שחשב שענין (סס סס ז') והארץ היתה תהו ובהו. ורוח וגו' המים, שהם כן קודם הבריאה. וזה מאמרנו אולת גמורה, כי התורה לא אמרה והארץ היתה, אלא אחר שהקדימה בראשית ברא אלהים, והיתה הארץ כאשר נבראה עפר מים ואויר⁶⁷, וכבר ספר הכתוב על הרוח, באמרו (עמוס ד' י"ג) כי הנה יוצר הרים ובורא הרוח. ועל המים התחוננים באמרו (חזקיהו ל"ה ה') אשר לו הים והוא עשהו, ועל העליונים באמרו (סס קמ"ח ד') והמים אשר מעל השמים כי הוא צוה ונבראו.

והדעת השביעי דעת מי שאמר בארבעה יסודות וההיולי, ואלה הם יותר סכלים מכל מי שקדם זכרם, מפני שקיימו העשוי עושה, וקיימו הדברים לא עצם ולא מקרה, ויתחייבו ה"ו חייובים אשר על בעלי הטבעים, ועמם החמשה חייובים שעל בעלי הרוחניים, ואלה אחד ועשרים. וכאשר נאמר לאלה השתי כתות, כאשר אינכם רואים עושה הגשמים האלה, למה אמרתם שהטבעים עשו אותם, ולמה לא אמרתם שאין להם עושה? נמצאם שאומרים אף על פי שלא ראינו להם פועל בנראה, צריך שנאמין שיש להם פועל שאיננו נראה, שאין⁶⁸ פעל הווה כי אם מפועל, וראיתם זאת בעצמה מבטלה שיהיה הדומם עושה דבר, כי אין אנו רואים פועל כי אם בוחר, ונמצאם עוד אומרים ראינו המים כשפוסקים אותם מן האילן לא יעשה פרי, והוא ראיה כי מעשה הפרות למים. ונאמר כי בורא הגוף בלא סבה יכול שיבראהו בסבה, כי לא יתכן שיהיה יכול הדבר הגדול וילאה מהקטן, וכיון שאין פעל כי אם מבוחר, יתחייב שיהיה הבוחר הוא אשר עשה הפרי בסבה היא המים. ונמצאם עוד אומרים, כבר הסכמנו

נקודה. ⁶⁶ ענין וכו'. ⁶⁷ ב"ז הוסיף אס לעצמם או לזולת. ⁶⁸ וכבר ספר וכו' עיין במדרש רבה בראשית פ"ח מה שהשיב סס על שאלות הפליסופוס היוגע לדברי המחבר פה. ⁶⁸ פעל הווה כי אם מפועל, כ"ז לנקד בכל מקום שיכוח בדברי המחבר מלת פעל נגד זועל, והוא סס מפשט זכר (אין ווערק) ולחסם הגיה ב"ז בכל המקומות פעל.

בלנו על שהאש שורפת, ולמה יחסתם הפעל לזולתה? נאמר כאשר הסכמו על שהסבין בורה, והפעל איננו כי אם למניעו, ואפשר שיהיה למניע ההוא מניע אחר. כן נאמר כי האש שורפת ולאש מניע הוא האויר, ולאויר מניע הוא הבורא, והפעל אם כן לבורא אשר הוא המניע הראשון. וכבר אמר הכתוב במעשים שהם למניע הראשון, באמרו (ישעיה י' ט"ו) היתפאר הגרון על החוצב בו אם יתגדל המשור על מניפו כהניף שבט את מרימיו כהרים מטה לא עץ. והכאתי אלה השבושים בסוף אלה הדעות, שלא יפגשו קצת התלמידים ויתבלבלו.

והדעת השמינית דעת מי שאמר, כי השמים הם הפועלים את הגשמים, והוא משים אותם קדמונים, ואינם מאלה הארבעה טבעים; אך הם ⁶⁹ מדבר המישי. וכאשר ישיבו עליו ⁷⁰ מחוס השמש, הוא אומר כי אין עצמה הם אבל היא ⁷¹ מחמימות האויר מרב סבובה ויגיע אל חומו. ואומר זה, מכיב ראה על השמים שהוא טבע המישי, מפני שהוא רואה תנועתה עגולה; כהפך תנועת האש או האויר אשר הם למעלה; והפך תנועת העפר והמים אשר הם למטה. וכבר טעה טעות מבוזרת, במה שהביא ראה ממנו, וכמה שהביא ראה עליו. ואני מבאר הכל, ואומר: כי אופני טעותו במה שהביא ראה מן השמים, כי אלו היתה אש היתה תנועתה למעלה, כאשר אנחנו אומרים כי תנועת האש עצמה הטבעית היא הסבוב, והראיה על זה תנועת השמים אשר היא אש גמורה, כאשר התבאר לנו מתנועת השמש המוחשת, אך זאת התנועה שתראה לאש למעלה, היא מקרית, בעבור שתצא מעגלת האויר, וכאשר תצא מעגלת האויר ותגיע אל מוצאה, תשתה תנועתה חסבובייה. וזה כמו האבן אשר אין לה תנועה במוצאה; אבל היא שוקעת, וכאשר ישליכה למעלה התנועה למטה, עד שתצא מעגלת האויר, וכאשר ⁷² תצא, ממטה יראה טבעה שאין לה תנועה. וכאשר נראה האבן אשר אין לה תנועה, מתנועת בהכרח עד שתגיע אל מוצאה, תהיה האש אשר יש לה תנועה סבובייה יותר קרובה לתבניתו, שתנועת תנועה זולתה, עד שתגיע אל מוצאה. הלא תראה כי האיש הזה, בעבור זה הספק החלוש, חייב את נפשו להאמין בדבר חמישי שאיננו מושכל, ובא ליחס חוס השמש שהוא מוחש אל האויר, לא אל עצמו. וזה תמה מעצתו שישים הברור ספק, וחספק ברור קיים, ויברח מהיות דבר לא מדבר, מפני שלא ראה כמוהו, והוא מאמין בטבע חמישי ולא ראה כמוהו. ויתחייב עוד בהפסד אמונתו, שעצם השמים יש לו תכלית, וכמו אין לו תכלית, ובעבור זה אינם אצלו כלים, וזה תחלת מה שהקדמנו לכתור דבריו, ושאר השנים עשר מאמרים הקודמים. ועם כל זה אשיב

⁶⁹ מדבר חמישי. הדעה האלה שחומר השמים הוא איננו מן ד' היסודות, הוא דעה אריסטו, ונדעה מאלו בספרי הרמב"ם, אשר נמשך אחריו בסעיף הזה. ⁷⁰ מחוס השמש. הנוערת על הארץ, ומזה נראה שחומר השמש הוא מיסוד האש. על זה ישיבו מענה: כי החוס איננו עצמי להשמש, אך יבוא מסבה סבובה ותנועה, המ חממה אה האויר. ועיין רוח חן פ"ז, ובמורה נבוכים ב' פי"ט. ⁷¹ מחמימות. ב"ז מחממת, וכן נכון. ⁷² וכאשר תצא ממטה וכו'. ר"ל וכאשר תצא מעגול האויר, אז רואים אנחנו ממטה (ר"ל צעה שהיא מונחת על הארץ) שאין לצבעה תנועה. ואם נרצה להגיע הגהה קטנה, וכאשר תצא למטה"ל אז ירוח לנו מאלו, ולפני ב"ז היחס נוסחא

עליו כמה שטען מקדמות השמים, מד' פנים אחרים. תחלתם סדור הגלגלים, והוא שהדבר הקדמון לא תהיה קצתו יותר ראוי במעלה החשובה מקצתו האחרת, ואם הפנימי הוא החשוב או החיצון, הוא מחוייב המענה. וכן המאמר בסדור הכוכבים, כי קצתם בגלגלים ורובם בגלגל החיצון. והשניים מהשיגנו השמים בעינינו. וידוע שעינינו אינם משיגים כי אם מה שהוא מאלה הארבעה יסודות, כי טבעיהם מתחברים עם טבעי עינינו, אבל אם יהיה יסוד חמישי נמצא אין לו בעינינו דבר דומה שידבק בו, ויראנו החוש, אלא אם יחשוב שיש בנו גם כן מאומה מן הטבע החמישי, וזה שאיננו חושב. והשלישיים מהתוספת והחסרון. והוא, שכל יום חולף מן הזמן קלגלגל, הוא תוספת על מה שחלף וחסרון מן העתיד, ומה שהוא סובל התוספת והחסרון, יש תכלית לבחן, ותכלית מחייבת החדוש. ואם יתגבר חושם ויחשוב כי חליפת יום מן הימים, לא תוסף על מה שחלף ולא תחסיר ממה שעתיד⁷³, נקח המציאה והנראה. והרביעיים מהתחלפות הנועות. והוא, שהכח אשר אין לו תכלית לא יתחלף בעצמו, וכאשר ראינו הנועות השמים מתחלפות, עד שקצתם נערכים אל קצת על שלשים כפל, ועל שלש מאות וחמישים וחמש, ועל יותר מזה, ידענו שכל א' מהם יש לו תכלית. וביאור זה, שהנועה המזרחית לגלגל הגדול, תראה סובבת בכל יום ולילה פעם אחת. והתנועה המערבית⁷⁴ לכוכבים הקיימים, הנוע בכל מאה שנה שיעור מדרגה אחת. ועל הערך הזה לא הסוב סבוב שלם⁷⁵ כי אם באלף שנה, יהיו ימים י"ג אלף אלפים וק' מ' אלף יום. אלה בפלי התנועה המזרחית, מלבד מה שיש בין זה מן הנועות. ומה תאמר בכח שתעבור הנועה זה המעבר, איך לא יהיה לו תכלית? ואלה הי"ז פנים על האומר זה, מלבד טענת האותות והמופתים. ואמרו הספרים כי השמים לא יעשו דבר וכל מעשיהם הם ליוצרינו יתברך, הוא אמרו (ירמיה י"ד כ"ב) ה'יש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יהנו רביבים הלא אתה יי' אלהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה, ואמר עוד (ישעיה מ"ה י"ב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויהי.

והדעת התשיעי⁷⁶ דעת המקרה. אלה האנשים חשבו כי שכלם הורה אותם שהשמים והארץ היו במקרה, בלא כוונת מכוון ולא פועל ולא בוחר ולא דומם⁷⁷. וכאשר שאלו אותם איך יעבירו זה על דעתם, אמרו כי גשמים לא יודע מה הם, נקבצו אל המקום הזה ונדרחקו ונלחצו, ומה שהיה מהם קל מהר לעלות למעלה, ושם שמים וכוכבים, ומה שהיה מהם

מוטעה. ⁷³ נקח המציאה. ב"ז נקח ראייה מן המציאה והנראה. ⁷⁴ הכוכבים הקיימים. המה (תיקסשטערנע) ונקראים קיימים, צעבור שתנועתם איננו מורגשת לנו בזמן קרוב, כאשר מרגישים אכחנו תנועת המזרחית. ⁷⁵ כי אם צאלף שנה וכו'. החשבון איננו לודק, ע"כ הגיה ב"ז: סבוב שלם כי אם בל"ו חלק שנים וכו'. ולפי זה יכון היטב גם מספר הימים. וכן העתיק עש"י רי"ף בחרגומו האשכנזית. ⁷⁶ דעת המקרה. היא דעת אפיקור וההולכים בשטחן, עיין חקר דעת דברנו מהרי"ל ב'ז מה שהביא שם שטחו בארוכה. ⁷⁷ ולא בוחר, ולא דומם. לבריאה שמים וארץ לא היתה לפי דעתם, לא בורא בעל בחירה, וגם לא פועל הכרחי. (ער זי"א פרי"א ווהאלענד אדער שמום קאטשווערדיג. רי"ף) וישתמש המחבר במלה "דומם" על העדר

כבר שקע למטה, וצף עליו הלח והתמצע בינם הרפה, וכבב אותם הוא האויר, והשוה אותם והעמידם. ואין כפס שאלה יותר סכלים מכל אשר קדם זכרם. ויתחייבו מההשבות עליהם השנים עשר פנים אשר הקדמנום, זמתחייבים עוד אלה השלשה פנים אשר אני מספר אותם. תחלתם שהדבר הבא במקרה יוחם אל דבר טבעי, ויהיה הדבר ההוא בטבע, וזה במקרה, ואם יהיה כל דבר במקרה מה הוא הדבר שיהיה בטבע? והשני כי הדברים הנפלים במקרה מעטים בשיעורם, ואם יהיו כל הגשמים הם הדבר המעט, א"כ מה הוא הדבר הרב? והשלישי שהדבר הנפל במקרה אין לו קיימא, מפני שאין לו שורש הולך עליו, ולא משך שמכלכל אותו ההתמדה, אם יהיה כל דבר אין לו קיימא, מה הוא אשר לו קיימא? ואלה, ירחמך האלהים! דברים מופסדים, והיות שאין להם קיימא בעת המבחן והנסיין. וכאשר בארתי טעותם במאמרם במקרה, כן אבארהו בשאר מה שסברו וחשבו. ואומר, כי מאמרם כי הדברים באו ונקבצו ונדחקו יראה לנו מאין באו, והם יודעים מקום שהיו בו זולת זה אשר קצתם מקום לקצתם, ומאי זה דבר ברחו, ואיזה דבר היה סבת עזיבתם לראשון והליכתם אל השני. ואחר כן יאמרו איך היו מקודם זה הקבוץ, העל מה שהם או על זולתו? ואם הוא ענינם בהפך מה שהם עליו, איך חושבים האיכות היא? ואחרת מאולתם, אמרם כי כל דבר מזהיר חלק, עלה מהם למעלה, מורה אמרם זה, על שהם סוכרים שהכוכבים כשיעור החול או הברדלח אשר ימצא בארץ, ולא ידעי כי א' מן הכוכבים ככל הארץ כפלים רבים, והם רחוקים מזה, והוא מהם והדומה לו מרומם. אחר כן אומר, ואם הם אומרים אמת על המקרה, ימצאוהו שיהיך התחברות חלקי בית מאבנים ועצים מעצמם, ויפסלו ויתרכבו עד שיהיה בית, או יתחברו חלקי הספינה מעצים וברזל ויתחזקו מאליהן ויבאו בים. וזה מה שלא ימצאונו נראה, ולא יכשירוהו במאמר שלא יחשבו לפתאים. וכאשר החבר אלה השבעה השוכות אל מה שקדם, תהיינה השע עשרה; חוץ ממה שנתברר באותות ובמופתים.

והדעת העשירי הדעת הידוע בקדמות. והוא, דעת מורכב מצלעות רבות. אפשר ששתפוחו עם ההיולי, ואפשר ששתפוחו עם הארבעה טבעים, ואפשר ששמייהו נפרד לבדו. ואומרים בעליו: כי הדברים בלם לא סרו על זה שאנחנו רואים מהארץ והשמים ורצמח והחיים ושאר המקרים, אין להם תחלה ולא סוף. והגדולה שבטענתם, שהם אין מאמינים אלא במה שיפול עליו ראותם, ולא השינו חושיהם לגשמים האלה תחלה ולא סוף. ואלה, ירחמך האלהים! אשר אני חושב, שבבני אדם מה שיחשב שהם מלאים, המתוכח עמהם שלא תהקיים עליהם טענה. ואבאר שאלה יותר סכלים מכל מה שקדם זכרו, ובאלהים אעזר ואביאם במטה הויכות, עד שאביאם אל ההודעה בידוע. ואומר כי תחלת טעותם, שאחר שאמרו שלא נודה כי אם במה שיפול עליו חושינו, הודו במה שלא נפל עליו חושם, כי לא אמרו: לא ראינו תחלת הגשמים וסופם, ויצדקו על חושם, אך הם אומרים; כבר התברר לנו שאין להם תחלה ולא סוף, וזה ענין לא יהיך שיראוהו בחוש. ובאשר ישיבו לטעין שהם השכילודו בשכל, הקשה על המיחש, יעזבו שורש טעותם, ויודו בידע בלתי המוחש אך אני מוצא אותם סותרים

הנמירה. ⁷⁸ אל הסודעס, ⁷⁹ סגיה הסודלה (נעקענטניסס) וע"כיו העמיק

דבריהם, שכל אחד מאמין שהמדינות אשר הלך בהם, והמעשים אשר עשה, ובני אדם שראה, והחשבון אשר חשב, וכבר רחקו מעיניו או⁷⁹ מהו, אמת, והוא אינו רואה אותם בחושו, מפני שרחקו ממנו, אבל הוא יודע בשכלו אשר קבל צורתם דמותם ונטבעו אצלו. אבל אני רואה אותם כותרים דבריהם, אחר שישמעוהו ויראוהו. והוא, שחוש הראות אין לו ממשלת על השמע, וחוש הטעם אין לו ממשלת על המשוש. וכאשר יגיעו חושי האדם לדבר שיש לו מראה וקול וטעם ומשוש, אם לא יהיה הנה מדע תקבץ בו הנפש כל אלה המוחשים, לא תגיע אליהם. ואחר כך אני מוצא כל אחד מהם כשהוא רואה אדם, ואחר כך ישאלוהו: הראית אותו, ואמר כן, ואם המענה הוא לחוש, הוא איננו מדבר, ואם המענה לדבור, הוא לא ראה מאומה. וזאת ראה שיש הנה מדע צפנהו חוש הראות והליץ בעד הדבור. ובאמרם כי אין מדע כי אם מה שיפול עליו החוש, הם עוזבים זה השרש. והוא שהם כשאין להם לקיים דבר כי אם בחוש, אם כן אין להם גם כן לבטל כי אם בחוש, ומי יתן שיאמרו באי זה חוש בטלו כל מדע, בלתי המוחש, בראות או בשמע או בזולת זה; ובמצאנו שחם יראים מהדברים שיש לירא מהם, כמו הבית הרעוע שיפול עליהם, ויקוו הדברים המקווים כמו הזרע והלידה, ממה שיורה כי כלם מתנהגים במדע ולא בחוש לבד, כי אין החוש נופל על תקוה ויראה. ובמה שאנחנו רואים אותם שהם מתרפאים בעת החולי וכ"ש ברפואות הנמאסות, אשר הם מרגישים בצערם, והם חושבים שהם עושים בטבעם, ראה שאינם סומכים על החוש, כי אם על המדע. ובשאלנו אותם על השלג, אשר עינינו רואות אותו יורד מן האויר, אם הוא חלק מן האויר, יתבאר עינינו שאם ישימוהו חלק מן האויר יבערו. ואם ישימוהו חלק מן המים ויאמרו, אבל האויר הקפואו, כבר הודו בידוע ועזבו המוחש. וכ"ש אם יודו בהיותו אד קודם היותו מים, ואי זה סבה העלתהו מן הארץ, או היתה לסבה ההיא סבה אחרת, כ'ש שכבר הודה במה שיש אחר המוחש. ואנחנו לא נסיר שוטינו מעליהם, עד שנביאם מהאמונה במוחש אל האמונה במה שסמוך לו. ואם יש שם שלישי, אל מה שסמוך, למה שסמוך לו. ואם יש שם רביעי אל מה שסמוך, למה שסמוך לו, וכן לעולם, עד אשר ישלם המדע⁸⁰, ונורה בו על חרוש הדברים. ואלה השמונה פנים הם חייבים בהם עם השנים עשר הראשונים, רצוני לומר: החרוש וארבע ראיותיו, וארבע ראיות המחדש, וד' ראיות היות דבר לא מדבר, ויהיו עשרים. ומי שיש מהם שחבר ההילולי אל מאמרו, יתחייב במה שיש עליו מן התשובה. ומי שיש מהם שחבר הטבעים אל מאמרו, יתחייב מה שיש עליהם מן התשובות. והספרים כבר חברו הידוע אל המושכל ואל המוחש ואל הטבע, באמרו (ליוז י"ג י"א) הלא און מלין תבחן וחיך אבל יטעם לו⁸¹. (בישישים חכמה וארך ימים תבונה.)

והרעת האחד עשר הוא דעת בעלי העקשות. אלה שמים הנמצאות, קדמוניות מחדשות יחד, כי אמתת הדברים אצלם אינה אלא כפי הרעות, והם יותר סכלים מכל שקדם זכרו. ותחלת מה שאבאר מסכלותם, כי

ד"ף. ⁷⁹ לו מהו, אמת. ר"ל חף שהמדינות אשר ראו כבר רחקו מעיניהם, והלשים אשר חזו, כבר מהו ואינם, ככ"ז יאמינו שכל מה שראו אז אמת. ⁸⁰ ומרוכו, ב"ז וכיאהו. וע"פיו העתיק ר"ף. ⁸¹ ביששים חכמה וגי'. ב"ז

הדברים לא היו בעבור הדעות, אבל הדעות היו בעבור הדברים שיבינום על אמתם, והפכו אלה הכסילים הדבר, ושמו הדברים הולכים אחר הדעות. וכבר הקדמנו בפתיחת הספר הזה דברים קצרים בענין הזה, והנחתי דבר אחר בו ואמר אותו הנה. והוא, שאלה הושבים כי הדבר כשחולקים בו שנים. יאמינהו האחד על דרך אחת, ויאמינהו השני על דרך אחרת, יתחייב שיהיה לדבר ההוא שתי אמתות, ומאמרם זה מביא אל דרכים רבים מן ההפסד, ואזכור מהם שבעה. אומר, כאשר מחייבים שתי אמונות, כן יהיו חייבים שהאמונות מחייבות לדבר עשרה אמתות. ואחר כן התחייב, שעצם הדבר אשר יש לו עשר אמתות בעבור עשרה מאמינים, שיהיה בכל עת שיראה אדם אחר לדבר ההוא אמונת אחד עשר, תוסיף אמת אחת באמתותיו, ושיהיה בכל עת שתבטל אצל אדם מן העשר אמונות, שתבטל בזה אחת מאמתותיו, ושלא יפסקו על דבר בעצמו כמה יש לו מן האמתות, כי לא פגשו כל בני אדם וידעו כמה יש לו אצלם מפני האמונות. ויתחייבו עוד, שאם בני אדם יהיו טרודים שלא יעיינו באי זה דבר ולא האמינו לו ענין בלל, שיבטל הדבר ההוא ולא תהיה לו אמת כלל. וכאשר יתחייב, כי השתי דעות שהם בשתי ראיות, מקנים הדבר הא' שתי אמתות, יתחייב כמוהו בשתי הדעות, שהאחד מהם בראיות והשני בזדון, רוצה לומר: שמוזידים בו לומר השקר, שיקנו הדבר שתי אמתות, ויהיה כזב, מי שכזב על פלוני החי ואמר שהוא מת, מקנהו אמתת המות, כאשר הקנהו צדק, מי שצדק עליו החיים. וכאשר יתחייב זה בשני מאמרים האחד צדק והאחד כזב, יתחייב גם כן בשני מאמרים שניהם כזב, וזהו אז המראה האדום, כשיראו אותו השנים, ומאמין האחד שהוא לבן, והשני שהוא שחור, יהיה המראה ההוא לבן ושחור יחד, ותבטל אמתתו אשר היא האדום. חוץ ממה שהם חייבים כמה שכתבנוהו מאמתות הדברים בפתיחת הספר הזה, ומן הראיות הנזכרות בחדוש. ואמר הכתוב במי שחשב שהדבר הולך אחר אמונתו ונתחקק עם מחשבתו, (איוב י"ח ג') טורף נפשו באפו הלמענד העזב ארץ.

והדעת השנים עשר⁸² דעת העמידה. אלה האנשים חשבו, כי האמת הוא שיעמוד האדם ולא יאמין בדבר, כי אמרו: כי העיון רב ספקות, ואנחנו רואים, כמו הברק הלוהט, לא יאצר ולא יתפש, והראוי שנעמוד מהאמין. ואלה יותר סכלים מאנשי העקשות, מפני שהם חברו אל האמתת הנמצאות שקרים, ואלה עמדו מהאמת והשקר יחדיו. וראיתי לבאר מה שיש עליהם בזה להשיבם בו אל האמת, כי הם יתוקנו בדבר עמהם בדרך העיון, אם לא טבעו באולת שנתיאש מהם, כמו הכת אשר אחריהם. ואומר, אם תהיה אצול אמתת כל דבר העמידה ממנו, הם חייבין שעמדו מן העמידה, ולא יגזרו עליה שהיא האמת, ולא דנתי עליהם בזה עד שדנתי בו על עצמי, כי כאשר האמתני כי המדע אמת, האמתני שבו ידעתי שהוא האמת. ואחר כן אומר, כי דבריהם עם המדברים עמם לחייבם בעמידה,

עזב את המסוק הזה. ⁸² דעת העמידה. ר"ל להעמיד את עצמו (ויך לוריק-האלטענע) ולמנוע. מלחרוך נשפט ברור על כל דבר, כי לדעתם אין דבר ברור בחבל, ולפתח החקירה הם פק רובץ. וזאת דעת פיררו והנריו. ועיון בחקר דעת להחכם בן זמננו מה שהביא בשם "מכתב מיי הפלוסופים למענעלאן" ידענה הזאת נודעם בן סמרי הפלוסופים בשם "המסקוס" (דיל סקטטיקער).

עו. מ. ז. זשיהיה
לדבר
שתי
אמתות

47

20

48

יוצאים בזה ממה שטענוהו, ובאים להצדיק במדעים, ולולי זה לא היו חושבים לקיים העמידה. ואומר עוד, ⁸³ כי רוצם עמנו אל שכלם, בעת הצורך אל ההנהגה; כאשר הם רצים אל ראותם, בעת שהם צריכים לראות, ואל שמעם, בעת שהם צריכים לשמוע, יבטל עמידתם ויאמת המדעים, כמו החושים. ואומר עוד: כי מה שהם שוכרים האומן הבקי והרופא המומחה, ⁸⁴ והמשער המופלג, ממה שמורה כי לא יאמינו בענין העמידה, ואלו היה הדבר כן, היו לוקחים כל מי שימצאוהו. ואומר עוד: כי זכרם מה שהיה מן הפעילים, ומה שקרה להם מן המקרים, וכל שכן אם יגזרו עליו העדות, ממה שמבטל העמידה ויקיים האמתות. ואומר עוד: כי השתמשם במחשבה בכל דבר שיש לו אחרת; מבקשים שתהיה אחרתו טובה ולא רעה, בטול העמידה והכנע אל האמתות. ואומר עוד: כי מה שהם משבחים המטיבים, ומגנים המרועים, וכן שהם מצדיקים הצידיקים, ומכזיבים הכוזבים, ממה שמבטל העמידה ומקיים האמתות. ואלה הארבעה עניינים עם מה שקדם בפתחת הספר, יעירום על אמתת האמת, ונורם בו על הדוש הדברים, וכמו שצוה התכמה ואמרה (משלי ח' ה') הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב.

והדעת השלשה עשר דעת הסכלים. והם העם אשר עם הכחשתם המדעים כחשו המוחשות עוד, ואמרו: כי אין אמת לשום דבר כלל, לא לידוע ולא למוחש. והם יותר סכלים ממה שקדם זכרם, כי הם כאשר יאמר להם, היתכן שיהיה הדבר הקדמון לא חרש, או חדש לא קדמון, או חרש וקדמון יחדיו, או לא חרש ולא קדמון, יאמרו כן. וכאשר יאמר לאחר מהם, היתכן שיהיה האדם ההוא אדם לא חמור, או חמור לא אדם, או אדם וחמור יחד, או לא חמור ולא אדם, אומרים עוד כן. ומי שהביאתהו האולת, או הוציאתהו העקשות אל עיניו כזה, אין אופן לדבר אתו, ולא תועלת בהתוכח עמו, והוא שכל ראייה שתשוב עליהם בה, מכחישים בה ומחזיקים בעקשות ובהבהלה, וככמוהם אמר הכתוב (סס י"ס א') בכל תושיה יתגלע. ואמר עוד (סס כ"ג ט) באזני כסיל אל תדבר כי יכזו לשכל מליך. ומי שמתוכח עמהם ויאמר להם: במדע אמרתם שאין מדע או באולת? אז יהיו במבוכה מפני שאין אצלם לעיון דרך אמת. אך הפנים, ירחמך האלהים! בזה, שירעבו עד שיתרעמו מהרעב, ויצמאו עד שיגיע מהם הצמא, ויוכו המכות המכאיבות עד שיבכו ויזעקו. וכאשר יבטאו להודאה בכאב, כבר הודו במוחש, וכאשר יבקשו המאכל והמשתה והמנוחה, כבר הודו בתחלת דבר שסמוך למוחש. ולא נסור מהם להעלותם מדבר אל דבר, עד שנעלם אל המדע השלם, ונורם בו שהדברים מחודשים. ואם הם לא יודו בדברים אלה, כבר נפלו ביאוש הגמור מהתקן, ובם אמר הכתוב (סס כ"ז כ"ב) אם הכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו. וראוי לבאר הנה דעות אחרים מלבד אלה השנים עשר, אבל אינם שרשים, אך קצתם סעיפים משרש אחד, וקצתם סעיפים נקבצו משני שרשים א' משלשה, ואין צריך לזכרם הנה ולא להשיב עליהם. אבל בזכרי אלה השנים עשר שרש, ובארתי השובר עליהם, בטלתי בזה סעיפיהם ונברתו פארתם, וההקיים השרש הראשון, כי הדברים מחודשים,

⁸³ כי רוצם עמנו וכי, כאשר הם רצים אל ראותם כ"ל. וכ"ל "רוצים" וענות גדול סוף, כי הסוג; כי גם המצפיקים רצים ומתקפים משלט אלל השכל. — ולולי טוב להגיה תחת "רוצים" ב"כ רצים. ⁸⁴ המשער המופלג. בעל משכון

ושמחדשם חדשם לא מדבר, כאשר בארתי ופרשתי. וכיון שהשלמתי ביאור הדעות האלה, ומה שהביא ממנו ראיה כל א' מהם על דעתו, ומה שיתחייב לו מן הטענות, אסמך לדברים האלה, מה שאפשר שישאלו עליו קצת בני אדם בשער הזה. ואומר: כי הם שואלים אם יהיו הדברים מחודשים, איך יאמר החכם (קהלת א' ל') דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת? ואבאר ואומר: כי החכם לא רצה בזה עמידת הארץ לאין תכלית, אך שם המאמר הזה ראיה על חדושה. והוא ממה שראינו אותה שאין החדושים נפרדים ממנה, כי דור הולך ודור בא מאנשים ובעלי חיים וצמח, והיא כן עומדת עד סוף עולמה, ההבאר לנו בזה שהיא מחודשת, כי מה שאיננו נפרד מן החדושים מחודש, מפני שהחדוש כולל אותו. ואולי חושב יחשוב ויאמר: איך יבא דבר לא מדבר? ונאמר: אלו היו⁸⁵ הברואים מוגיעים לעמוד על זה איך הוא, לא היינו חייבים שייחדו שכלנו לבורא הקדמון, כאשר נהיה כלנו משיגים, אבל דנו השכלים ביחד הבורא בפעל הזה, מפני שאין דרך לנבוא לעמוד עליו איך הוא, ומי שיצדיקנו להראותו זאת האיכות, הוא מצריך שנשים עצמנו ונשימנו בודאים. אבל נשקיף עליה בשכלנו, מבלי שנדמה אותה ולא נציירנה. או שמא יחשב במקום הארץ, ויאמר: אי זה דבר היה במקומה זה? ומאמרו זה אמנם מביא אותו סבלותו בגדר המקום, וסברתו כי ענין המקום הוא מה שהוא מושם תחת הדברים, והבקש נפשו מקום למקום, וראה שאין לזה תכלית, ויהיה נבדך וצריך שאבאר כי אמתת המקום איננו⁸⁶ כמו שחשב, אבל הוא פגישת שני הגשמים המתמששים, ויקרא מקום מושום מקום. אבל ישוב כל א' מהם מקום לחבירו, והארץ עתה בכבודה קצתם מקום לקצתה. וכאשר לא תהיה ארץ ולא גשמים יבטל שיאמר מקום בשום פנים. ושמא יחשב ג"כ בזמן, ויאמר: קודם⁸⁷ שהתחדשו (מקום) הגשמים האלה, איך היה הזמן ההוא ערום מהנמצאות כלם? וזה עוד אין אומר אותו, כי אם מי שהוא סכל בגדר הזמן, ויחשוב כי הוא דבר יוצא חוץ לגלגל, ושהעולם כלו בו. ואין אמתת הזמן כן, אבל אמתתו⁸⁸ השארות הנמצאות האלה ענין אחד אשר מהגלגל ומה שלמטה ממנו, וכאשר לא יהיו אלה הנמצאים, בטל שיאמר זמן בשים צד. ושמא עוד ימעיטו בעיניו אלה הגשמים ויאמר: זאת היא כל היכולת וכל החכמה? הנה נאמר לו, ברא מה שידע שנשיגהו ונדעהו ונשמרהו, ויספיק לנו לקבל הודאה בו על אלהותו. ואם יאמר: ההיגיון דבר שלא ברא אותו? נאמר, הלא הוא בורא כל דבר. ואולי יאמר: איך יקבל השכל, כי אין לעולם כי אם⁸⁹ ד' אלפים ושש מאות

גדול הנקי בחכמת השיעור.⁸⁵ הברואים. ב"ז הדברים. ר"ל אלו היה אל ליד הברואים להשיג את איכות העולם, ומלאו, כאשר היא, אז היו בעלמם בוראים. כי הנבוא איננו יוכל להשיג את האין. אך בלנו על בריאת העולם מאין, כי אם מלד ראיות ומופתים, מבלי דעת איך היא?⁸⁶ כמו שחשב וכי'. דעת החושב היא דעת אריסטו. ואם הרצה להבין על נכון ב' דעות האלה, עיין עקרים פי"ז מאמר ב' שמה מנבאר בהרוכה גדר המקום, ומאריך לנטל סברה אריסטו מפנים שונים.⁸⁷ שהתחדשו הגשמים. כן הגיה ב"ז ומחק מלה מקום.⁸⁸ השארות הנמצאות וכי'. (דאם סאטרטויערן דער געשאפטענען) כי הזמן סבתו התנועה והתנועה סבתה הגלגל, וכאשר אין גלגל אין תנועה, וכאשר אין תנועה אין כלן זמן, ובעל השלם. (ב"ז נבאר).⁸⁹ ל"א חר"ב,

ותשעים ושלוש שנה. ונאמר כי כאשר נאמין עולם נברא, א"א לו בלא התחלה, התראה אם היינו אנוחנו הברואים בשנת מאה לבריאת עולם, ההיינו תמהים ומבחישים את זה? כל שכן שלא נבחישהו בזמן הזה. ואולי יאמר בלבו: כאשר יהיה אצלנו מי שעזב דבר, שהוא פועל בעצבתו ההיא, ולא סר הבורא עזב הדברים עד שבראם, וכיון שעזבתו ההיא נקראה פעל, לא נעדר עמו פעל עם ערך הזמן, ונאמר: כי לא היו ענינו בני אדם פעלים, כי אם לפני שהם פועלים המקרים, כי אם לא ירצו יכעסו, ואם לא ישנאו יאהבו; אבל הבורא פעלו שיחדש הגשמים, והגשמים אין להם הפך שיהיה, כאשר יעזבם כבר פעל אותם, אך כאשר יעזב לחדשם לא ימצא דבר זולתו. ואולי יחשב: לאי זו עלה ברא הבורא אלה הנמצאות? ובזה שלש תשובות. הראשונה שנאמר בראם לא לעלה, ולא יהיה עם זה לבקלה, כי האדם יהיה פועל לבטלה, כשהוא פועל ללא עלה, מפני שהוא מניח תועלתו, וזה מרומם מהבורא. זה שנית שרצה בזה להראות החכמה ולגלותה, וכמו שאמר (תהלים קמ"ה י"ב) להודיע לבני האדם גבורותיו. זה שלישית רצה בזה תועלת הברואים, במה שמנהיגם בו ויעבדוהו, וכאשר אמר (ישעיה מ"ח י"ז) אני יי' אלהיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך. ואם יאמר⁹⁰ למה לא בראם קודם הזמן הזה? נאמר כי לא היה זמן שנשאל עליו, ועוד כי זה דרך כל בעל בחירה שיעשה בכל עת שירצה.

כן הגיהו החכמים החדשים, ולא כמו שכתוב בכל ההולאות הישנות 717 ל"א חרל"ג כי לפי כל סופרי דברי הימים נולד הגאון בשנת ד'לא חרל"ב, וחי חמישים שנה, ומת בשנת ד'לא חס"ב, וח"כ איך יוכל להיות כחיבת ספרו בשנת ד'לא חרל"ג? והחכם די רוסי מלא בכ"י ישן כבירסת החכמים החדשים ד'לא חרל"ב. ועיין בחולדות המחבר בראש הספר. ⁹⁰ למה לא וכו'. עיין מזה במורה. חלק ב' פרק י"ב—י"ד.

א"א ב"ה ב"ה א"א 1871 63:23 להקדו"ש ע"ה החדש
 א"א ב"ה ב"ה א"א 1871 63:23 להקדו"ש ע"ה החדש

המאמר השני

בשמחדש הדברים אחד

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר: אקדים במאמר הזה לאמר¹

כי התחלות המדעים גדולות, ותכליותיהם דקות. ושהם מגיעות אל הידוע האחרון, ולא יהיה אחריו ידוע אחר. ושהאדם עולה ביריעותיו מענין אל ענין, וכל מעלה יעלה אליה, היא בהכרח תהיה יותר דקה מהמעלה

אשר לפניו, עד שתהיה המעלה האחרונה יותר דקה מן הידיעות כלם. וכאשר יפגשנה האדם בדקות ההיא, הוא אשר בקשהו. ולא יכשר שיתעסק

בה שתהיה גדולה, ואם הוא מתעסק בזה, הוא משתדל לשוב אל הידוע הראשון אשר ממנו החל, או השני אשר בו שנה, והוא כבר עוות דרכי

המדעים ותמסם. וכל אשר הוא מתעסק להגדיל² הידוע האחרון, הוא מתעסק לבטל עיונו ולבטל מדעו, ולשוב אל הסכלות בו. וצריך שאבאר

מאין אמרתי אלה הששה מאמרים. ואחר כן אומר הסבה אשר הביאתני למנות אותם בתחלת המאמר הזה. ואבאר תחלה שחתחלות המדעים גדולות.

ואומר, שהם מתחילות מן המוחש, וכל דבר שיפול עליו החוש הוא הדבר הכולל, אשר אין בו יתרון לקצת בני אדם על קצתם, שיהיה אחד מהם

יותר יודע מן האחר בו; אבל אין להם בו יתרון על הבהמות. כי אנחנו מוצאים אותם שהם חשות בראיתם ושמעם, כאשר יחושו הם, וכל דבר

שישחוו בו הבהמות עם בני אדם א"א להיות דבר יותר עבה ממנו. וכאשר יעמוד האדם על זה הדבר המוחש, וידע כי הוא גשם, יראה בדקות שכלו

שיש בו מקרים, והוא מפני שראה משחיר עת ומלבין עת ויחס עת ויקר עת. ואחר כך יוסף לדקק ויראה שיש בו ענין עולה ממנו ענין הכמות,

והוא בעמרו על ענין ארך רחב ועמק, ואחר כן יוסף לדקק ויראה שעמו ענין הילך עם מצבו עולה ממנו המקום והוא פגישתו, ואחר כן ילך עם

דקות עיונו ויגיע אל שעמו ענין הולך עמו, עולה ממנו הזמן והוא קיומו. ועל הדרך הזה איננו זו מגיע ומפליג, והוא הולך עם מחשבתו והברתו

עד שיגיע אל סוף מה ששיגהו. ויהיה זה האחרון ההוא יותר דק מכל אשר עלה לו, כאשר היה הראשון יותר עבה מכל מה שעלה לו. ומזה

דגתי כי סוף הידועים הוא הדק שבהם. ואמרתי שהאדם עולה מידוע אל ידוע. שאין אחריו ידוע, בעבור ג' דברים. אחד מהם, כי האדם כיון שנופו

מוגבל, מתחייב שיהיה לכל כח שבו גבול, וכח המדע אחד מהם, וכאשר אמרתי בשמים, כי כח עמידתם חייב שיהיה לו תכלית. והשני כי המדע

¹ גדולות, ותכליותיהם דקות. וכו'. ר"ל ראשית ההשגה אשר יגיע אל המדע מענין ודרכי ע"י החושים, היא עבה וגסה, כמו שצ"ל בסמוך. אבל קלה וסוף ההשגה הבאה לאדם, היא דקה נאל, ואיננה מורגשת כלל בחוש. ² להגדיל הידוע כו'. ר"ל שרואה להגשים את ההשגה האחרונה; כי כונת המחבר פה במלת

V6

איננו נתפש לאדם אלא מפני שיש לו תכלית, ואם יחשב שאין לו תכלית³ אז יבטל להתפש לו, וכאשר יבטל זה, יבטל שידעוהו אדם. והשלישי כי השרש אשר ממנו יתילדו כל המדעים; רצוני לומר החוש, יש לו תכלית בלי ספק, ולא יתכן שיהיה מה שיתילד ממנו באין תכלית, ויהיה הסעיף בחלוף השרש. ואמרתי שהאדם עולה מהם מענין אל ענין, מפני שכל מדע יש לו שרש שיתילד ממנו, ואין לסכלות שרש שיתילד ממנו; אבל הסכלות העדר המדע בלבד, כאשר בארנו בענין החשך שהוא העדר האור ואיננו הפכו. וכמו שהבאנו שם ראיה כי החשך אילו היה הפך האור, לא היה נהפך האור המחשיך לאור. וכן נאמר כי הסכלות אלו היתה שרש כמדע, לא היה אפשר שיהפך הסכל יודע, אבל היה המדע והסכלות מתקבצים בחלק א', והיו נמנעים. ומזה אמרתי שהאדם יעלה במדע מענין אל ענין אחר, מפני שהוא נולד משרש ומסתעף, ולא יתכן שיעלה בסכלות מענין אל ענין, כי אין הסכלות מעלות יודך כס; אך הוא עזיבת מדע דבר אחר דבר ותעדו. ואמרתי שהאחרון יותר דק מן הכל, בעבור מה שאנחנו רואים שהשג יורד ממקום האור, ואנחנו רואים אותו⁴ כאבן, ונדקדק העיון ונדע שהוא ממים, ואחר כן נדקדק המחשבה עוד, ונדע שהמים ההם לא יעלו כי אם על דרך⁵ האד ותעליה, והאמננו כי החלתו אד. ואחר כן העמקנו עוד, ואמרנו: אי אפשר שלא יהיה לאד ההוא סבה שתעלהו. וכבר התבאר כי הסבה העולה בידינו באחרונה, היא דקה מן האיד, אשר היא יותר דק מן המים, אשר הוא יותר דק מן השלג, וזאת הסבה הדקה עליה כיון האדם והגיע. ואמרתי שמי שהתעסק שיהיה סוף ידיעותו כמו תכליתם חומס אותם, כאשר גליתי מחקיהם וסדרם. ואמרתי אך הוא משחית מדעו, שב במבוקשו, כמי שחייב את עצמו שתהיה הסבה המעלה האד מן הארץ שלג, כמו השלג אשר התעסק החלה, וכבר השחית; מפני שהשלג הוא אשר בקש, והשלג דבר עלה לו מבלי דרישה, ואם לא יפרש הדרישה שיהיה שלג או מים, אבל אמר רוצה אני שאראנו, ואם לא, לא אאמין בו, הוא אומר כבר בקשתי שלג או מים או אד, אבל בקש אותו בזולת הדבור הראשון, מפני שלא יתכן לראות בשער הזה כי אם הדברים האלה. ואם ישוב על דרך סבת האד, ובטלו, בעבור שלא עלה לו נראה, ואמר שאין סבה, כבר בטל ענין, שכבר התברר אצלו, לתוחלת נכובה או עצה נבערה. — וכיון שהשלמתי אלה הבאורים צריך לבאר הסבה אשר הביאתני להקדימם הנה. ואומר. כאשר הגעתי אל שער ידיעת העושה, ראיתי אנשים דוחים את זה בעבור עלת שלא ראוהו, ואחרים מפני עומק ענינו ודקוהו, ואחרים חושבים שתהיה ידיעתו ידעה אחרת, ואחרים חושבים לציירו במהשבתם גשם. ואחרים⁶ אינם בושים בהגשמתו בפירוש, אך הם מבקשים לו כמות או איכות, או מקום או זמן והדומה לזה. ובקשתם זאת היא בקשת עצם

V7

VV

הבדול"ה הוא כמו עבה וגסה. ³ אז יבטל להתפש וכ"ו. כי ח"ך יחפסו בשכל האדם שהוא ב"ח ענין מדע ב"ח? וכאשר יבטל להתפש, ר"ל: שיוכלל במקום בחפסיה אחר דבר שהוא ב"ח, ח"כ יבטל שידעוהו האדם (ב"ח).
⁴ כאבן. כוננו על הברד הנופל משמים ארצה. ⁵ האד והעליה. מלה והעליה אין לה מובן סה, ולאולי ל"ל לא יעלו העליה כי אם על דרך האיד וכ"ו.
⁶ אינם. טעות הדפוס בכל ההולאות, ול"ל הם בושים וכ"ו, וכן הגיה ב"ו.

בעצמה, מפני שאלה הספורים לא יהיו כי אם לגשם. והקדמתי הדברים האלה להסיר מחשבותם התועות, ואניח לנפשות מטרדם, ואמת כי היות ענין הבורא בתכלית הדקות, הוא בירורו, ומציאתנו אותו בשכלנו יותר דק מכל ידוע, הוא אמתו. ואשר אמרו לא נאמין כי אם במה שיראו עינינו, ובטלו המדעים, כבר השיבותי עליהם בזכרי דעת בעלי הקדמית ובעלי העקשות והעמידה, במה שאם יצטרך המעיין להסתכל בו, ישוב לעיין אותו שמה במה שאמרת. ואשר אינם מודים בעינינו בעבור דקותו ועמוקו, כבר הניחו מבוקשם השני אחר הראשון. והוא, שאתה יודע כי כבר בארתי בשער המדע, כי כוננו בו אל דבר דק ועמיק ונעלם שלא נראה כמוהו. ואמרת שבו אמר הכתוב (קהלת ז' כ"ד) רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאו. וכבר ראיתי זולתנו איך חשבו ענין ההוא דק כאבק ושער, וכחלק שלא יתחלק, ואנחנו איך יצא לנו דבר לא מדבר. וכאשר יהיה זה הענין הידוע במעלה ההיא, בדרכה יהיה ענין הידוע במעלה אשר לאחריה; ורצה לימר הבורא יתברך יותר דק מכל דק, ועמוק מכל עמוק, וחזק מכל חזק, ונעלם מכל נעלם, וגבוה מכל גבוה, עד שלא יתכן לעמוד על קצתה כלל. וכזה אמר הכתוב (חייזר י"א ז') החקר אלוה המצא אם עד תכלית שדי תמצא גבתי שמים מה הפעל עמקה משאול מה הדע ארכה מארץ מדה זרחבה מני ים. ואשר ישתדלו שיחשבוהו גשם, יעורו מאולתם, הלא הגשם היה תחלת ידוענו? ובמה שיש בו מן הסימנים, חקרנו ודרשנו, עד שהגענו אל ידיעת עושהו, איך ישובו אל א' ב' ג' ד' על הדמיון, ⁸ ומתעסקים בו שהוא גשם, ונהיה הגשם אשר בקשנו לו העושה, איש ידוע בעצמו, עד שיתכן שיהיה עושהו איש אחר זולתו. אבל בקשנו עושה לכל גשם שראינוהו והשכלנוהו, וכל גשם שיעלה במחשבתנו, זה העושה עושהו, והוא יוצא חוץ לו. ואשר בקשנו מה שיש אחריו, כבר דחינו מה שבקשנו, מצד האדם החכם, והיוב תכלית חכמתו בתכלית כחו, ומצד הידוע, שמי שלא הגיע אל התכלית יופסק, איננו נחפש לנפשות, ומצד השרש אשר עליו נבנו המדעים כלם. ואוסף הנה ביאור ואומר: ואולי חושב יחשוב שיתכן להיות אחר הידוע הזה ידוע אחר, ומחשבת אחר מבני אדם לא הגיעהו, או מחשבותם כלם לא הגיעו לו? ואמר: כי זאת מחשבה נפסדת, מפני שכל הידיעות אינם נודעות, כי אם במצוץ הגשם, כאשר הקדמנו בתחלת הספר. וכאשר יצא הידוע מהיותו גשם או בתוך גשם, כבר נמנע שיהיה אחריו ידוע אחר כלל. ואשר לא בקשו לקיים אותו גשם, אך בקשו שתהיה לו תנועה או מנוחה, או כעס או רצון או מה שדומה לזה, כבר בקשו היותו גשם באמת בדרך [הענין] (הענין), לא בדרך הדבור. ודומה למו שאומר אינני תובע ראובן במאה זוז, אך אני תובע אותו בגדר רבבה, כי הוא סלק מעל ראובן לשון המאה; אבל קיים ענינה. וכאשר תמנע [תמצא] הבקשה שהוא [איננו] גשם הסתלק ממנו הבקשה במאומה ממקרי הגשם הכלליים. והשיבותי הדברים בהקדמה, עם שמנהגי לקצר, להשיבועה ביאור, מפני שהיא מכוונת כל הספר הזה וקטבו, ואתעבב בה מעט, כי היא מספיק מיגיעה רבה אחריה. ואם יאמר: איך היה הענין הזה צריך אל היגיעה הזאת הרבה, ואל אלה המאמרים הרחבים,

⁷ הספורים. ר"ל החללים והנשואים (פרעדיקאטע) וע' מלוח הגיון שער ח'.
⁸ ומתעסקים. נ"ז והמתעסקים, ועיין בלורו.

ואומר: כי זה לשתי סבות. אחת מהם כי כל דבר יקר⁹ ההשגחה במה שיעלה ממנו, יתרה ורחבה, מהשגחה בדבר הנקל, כאשר הוא ידוע, כי מציאת הזוכית יותר קלה מציאת הפנינים. והשנית כי המתעסקים במרע הזה רבו מאמריהם, והיתה סבת זה אם מיעוט הבנה או מיעוט שכל או זדון לרחות או עויבה ועצלה או נטות אל תאווה, כאשר הקדמנו בפתיחת הספר, ובעבור זה נצטרכנו לגלות תעוהם, כמה שנצטרך לגלות האמת. וכאשר כליתי מאלה המחשבות הטעות אתחיל בעצם המאמר. ואומר, שאלהינו ית' הודיענו על ידי נביאיו שהוא אחד חי יכול חכם לא ידמה לו דבר ואין דומה לפעליו. והעמידו לנו על זה האותות והמופתים, וקבלנוהו מהרה אל מה שיעלה לנו מן העיון. מה שהוא אחד, כמו שאמר (דברים ו' כ"ו) שמע ישראל יי' אלהינו יי' אחד. ואמרו עור (שם ל"ב ל"ט) ראו עתה כי אני הוא ואין אלהים עמדי וגומר, ואמרו (שם ל"ב י"ג) ברך ינחנו ואין עמו אל נכר. ומה שהוא חי אמרו (שם ה' ל"ג) כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש וגומר. ואמרו (ירמיה י' י') ויי' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם. ומה שהוא יכול, אמרו (איוב מ"ב ז') ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מומה. ואמרו (דה"א א' כ"ט י"א) לך יי' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד וגומר. ומה שהוא חכם, אמרו (איוב ט' ד') חכם לבב ואמין כח מי הקשה אליו וישלם. ואמרו (ישעיה מ' ט"ח) אין חקר לתבונתו. ומה שאין דומה לו ולא לפעליו, אמרו (תהלים פ"ו ח') אין כמוך באלהים יי' ואין כמעשיך. ואחר ששמענו אלה החמשה ענינים מספרי הנביאים, התעסקנו לקיימם מדרך העיון, ומצאנום כן, ומצאנו עמו בטול כל טענה שיטעון עלינו כל מי שחולק עלינו על דבר מהם, והם אינם משתדלים בזה כי אם משני פנים אין להם שלישי¹⁰. אחד מהם הקשתו על הברואים. והשניים שחאו הופש אותנו בכל מלה שנתארהו בה, וכל מלה שנכתבה בהגשמת המלה, לא בהעברתה. וכאשר חתישב לנו הידיעה הזאת נבאר זה ביכולת הכורא ואמצתו.

ואומר תחלה, כי מצאנו מה שירה על שהוא אחד, אחר מה שקדם מן הראיות מה שאומר מעושה הגשמים, מפני שהיה שלא ממיניהם, והיו הגשמים רבים, יתחייב שהוא אחד, מפני שאם יוסף על האחד¹¹ יפול עליו המספר, ויכנס תחת חקי הגשמים. ועוד כי השכל גור בענין העושה, במה שאי אפשר בלעדיו, אבל מה שמוסיף עליו אפשר בלעדיו, ואין צורך אליו. ועוד כי העושה האחר תחיים בראיה הראשונה, אשר היא ראית החדוש, אך מה שמוסיף עליו צריך אל ראיה שנית, וזלת הראיה התוא, להורות עליו, ואין דרך לראיה שאיננו מדרך חרוש בשום פנים. ואחר אלה השלש ראיות על שהוא אחד, אומר: כי כל טענה שהיא מפרידה בין שנים, היא טענה לאחד, וכבר עמדת על מה שקדם מחשבותינו

⁹ ההשגחה. ס"א ההשגה, וכן להלכה מהשגחה. ¹⁰ הקשתו על הכרואים וכו'. ¹¹ ר"ל בעלי ההשגחה, יסערו סברתם משני פנים. א' כי ידמו היוצר ליצורי כפיו, לאמר: מה הם בעלי גשם כך הוא. וב' כי יקחו את הכחובים ככ"ק המחארים את הכורא כל כחארי גשם, על דרך האמת, ולא ע"ד העברה וסרחת הלשון כמו שיבאר המחבר בסמוך. ¹¹ יפול עליו המספר. ע' מורה נב' בהקדמה ט"ז, מוכח הלבנות שער היחוד פ"ז חקן ד'.

על בעלי הדעת הזה. ואומר הנה עוד, שמצאתי אלה כשיאמר להם: למה סמכתם כל אלה הנמצאות כלם אל שני שרשים בלבד, ולא חשבתם שלכל אחד מהם שרש שחדשו? הם אומרים אנחנו רואים אותם ואם רבו אפניהם, כי הם נקבצים אל התועלת וההזק, ואין ביניהם שלישי, על כן סמכנום אל שנים. והתבוננתי במאמר הזה ומצאתי שיש למדבר עמם, שיאמר להם: זכר מצאנו התועלת והזק שנקבץ אל חמשה חושים. מהם מה שיוחש בראות, ומהם מה שיוחש בשמע, וכן בשלשה האחרים, ואינם יותר ראויים בקבצם אל שנים מזולתם, לקבצם אל חמשה. יש לנו לאמר להם עוד: שכל תועלת וזק מתקבצים תחת המראה, ושרשי המראה הטבעית שבעה, לזבן ושחור ירוק וירקרק ואדום ומראה השמים ומראה העפר, ואינם יותר ראויים בקבץ הכל אל שנים מזולתם, לקבצם אל שבעה. ועוד יש לנו לומר להם שהם נקבצים תחת הטעמים, ושרשי הטעם תשעה, המתוק והרשן והם חמים לחים והמר והמליח והחריף והם חמים יבשים והקובץ והחמיץ והעפוש זהם יבשים קרים, והתפל והוא קר לח, ואינם יותר ראויים לקבצם אל שנים מזולתם, לקבצם אל תשעה. וכן יאמר להם על¹² הארבעה טבעיים אשר הם סומכים אליהם הכל. וכן בעשר המאמרות אשר על העצם¹³ וכן¹⁴ בששת מיני התנועה, וכן¹⁵ בשבעה מיני הכמות, וכן בשלשה הזמנים,¹⁶ ושלוש הגויות, ושלוש הצורות, לא אאריך בדברים עד שיתברר הפסד מה שנטו אליו מאפני ההתחלקות, שחלצו מספר מבין שאר המספרים, וגזרו עליו. ואוסף בזה ביאור ואומר: כי כל אחד מהם כשהוא רוצה לברוא דבר, לא יהיה לו כי אם בעזר האחר לו, ושניהם א"כ נלאים. ועם זה אם יהיה חפצו מכריח האחר לעזרו, שניהם מוכרחים. ואם יהיו בוחרים, ירצה אחד מהם להחיות גשם, ורוצה האחר להמיתו, יתחייב שיהיה הגשם ההוא¹⁷ חי מת יחד. ואומר עוד אם יהיה כל אחד מהם יכול להעלים דבר מחבירו, שניהם א"כ אינם יודעים. ואם אינם יכולים על זה, שניהם א"כ נלאים. ואומר עוד, כי אם הם דבקים, הם דבר א'. ואם הם נפרדים, יש ביניהם דבר שלישי, ולא אפשר לבעליהם¹⁸ לדמותם אל החשך והאור, המשתמשים בלא שלישי, כי אלה מקרים, והם אצלם גשמים. ויצאו אלה הטענות מסכימים למה שאמרו הספרים, כי אין בורא כי אם א', באמנם (דכריס ד' ל"ה) אתה הראת לדעת כי י"י הוא האלהים אין עוד מלבדו. ואמרו (שם ד' ל"ט) וידעת היום והשבות אל לבבך כי י"י הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ועוד (ישעיה מה כ"ב) פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ כי אני אל ואין עוד. ועוד (שם מ"ה ו') למען ידעו מזמורת

¹² ד' טבעיים. המה הארבעה יסודות הרמ"ע. ¹³ ב' מאמרות אשר על העלם. ע' רוח חן פ"ז; מלות הגיון ש"י, והמה עם העלם עשרה. ¹⁴ ב' מיני התנועה. תנועת ההעתיק ג' תנועות, המעלה והמטה והסובב. ותנועת הכמה כמו השמחה. ותנועת הליכות והולך ההשתנות, ותנועת העלם ופירא הכויה והפסד. (ב"ז). ¹⁵ ב' מיני הכמות. עלם השכלים הנבדלים ועלם הגלגלים, עלמני הד' יסודות לכל אחד נבדו, ועלם המורכב מהם. ¹⁶ שלש הבזרות וכו'. ע' בשיר היחוד ליום החמישי. ושלש זורות, זורה עולם המלאכים, הגלגלים, השפל. (ב"ז). ¹⁷ חי מת יחד. ראה מורה א', פע"א, חוכה הלכות א' פ"ז אופן ז'. ¹⁸ ולא אפשר וכו'. הדכריס האלה אינם מובנים, הלא האור והחשך הם הפכים זה לזה, משא"כ בשני בוראים? וע' בבאור בן זאב.

שמש וממערבה כי אפס מבלעדי אני י"י ואין עוד. ועוד (סס) אני י"י ואין עוד זולתי. ועוד (סס מ"ה כ"ח) הלא אני י"י ואין עוד, והדומה לזה. ואם יאמר אומר: אם כן מה ענין אלה השני שמות המשתמשים תמיד במקרא י"י אלהים? נאמר לו כבר אמת שהוא לענין אחר, באמרו (סס מ"ה י"ח) כי כה אמר י"י בורא השמים הוא האלהים. ואמרו (תהלים ק"ג) דעו כי י"י הוא האלהים. ואם זה הביאור אל השגיח אם יספר אחד מהם בפעל אחר, והשני בפעל אחר: דומה לזה, בלשון (שופטים ח' ל"ט מ') וילך ירבעל בן יואש וישב בביתו ולגדעון היו שבועים בנים יוצאי ירכו. ספר השם הזה בפעל אחר, וספר האחר בפעל אחר, ולא השגיח, כי כבר אמת, כי ירבעל הוא גדעון. ואם יאמר אם כן מה ענין אמרו (תהלים ע"ה כ"ג) אלהי וי"י לריבי. וכן (ש"ב כ"ב י"ד) ירעם משמים י"י ועליון יהן קולו? נאמר זאת עלה שנית, ירעם מפני שהוא י"י ושהוא עליון. העירה כי אתה אלהי ואתה י"י. ודמיונו בלשון (תהלים מ"ט ב') שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי הלב גם בני אדם גם בני איש יהו עשיר ואביון. ענינו שאתם עמים ואתם יושבי הלב, ואתם בני אדם ואתם בני איש, ודומה לאמרו (ישעיה מ"ד) אל הירא עברי יעקב ואל תחת ישראל. אל הירא עבדי יעקב וישורון בחרתי בו, שאתה יעקב ואתה ישורון. וכלל אומר כל מה שימצא בספרים ובדברינו אנחנו המיחדים, מלשון בספור בוראינו ומעשיו, וחולק על מה שמחייבו העיון האמתית, בלי ספק שהוא דרך העברה מהלשון, ימצאוהו המחפשים כאשר יבקשוהו. ואין השער הזה צריך להרחיב בפרושו בספר הזה, ושנבאר דרכי ההעברות והשמוש ורחב הלשון. כי כבר בארתי מזה שיעור רחב בפתחת פירוש התורה, לא אשוב לשנותו. אך אבון לבאר מה שיש (בלבד) בלשון בכל ספק שבא לידי בלבד — ואם יאמר: מה ענין אמרו (סס מ"ח ט"ז) י"י אלהים שלחני ורוחו. נאמר כי יכשר להיות ענינו ברוחו, באמרו (תהלים ק"ה ד') דרשו י"י ועזו ופרושו בעזו. וכאמרו (ישעיה ס' ב') ועליך יורח י"י וכבודו עליך יראה, ופירשו (תהלים ק"ב י"ז) כי בנה י"י ציון נראה בכבודו. וכאמרו (ישעיה י"ג ה') י"י זכלי זעמו ופירשו (חבק' ג' י"ח) בזעם הצעד ארץ, כן פירשו הגה (נחמיה ט' ל') והעד במ ברוחך ביד נביאיך. אלה ואי זה דבר מזה שיבא לידינו ונמצא לו העברה ושמוש שאפשר אין אנו צריכים יותר מזה. ואחר כן אומר שמצאתי מדרך העיון, מה שיורה שהוא חי יכול חכם, הוא מה שהתאמת לנו שהוא ברא הדברים, וככה שכלנו התברר, כי לא יעשה כי אם יכול ולא יכול כי אם חי, ולא יהיה העשוי המתוקן, אלא ממי שירע קודם שיעשה ואין יהיה. ואלה השלשה ענינים מצאום שכלנו לעושינו פתאום בלי מהשבה²⁰ מביאה אהה, והוא, שבמה שעשה התקיים לו שהוא חי יכול חכם, כאשר בארתי. ולא יתכן שיגיע השכל אל אחר מהשלש הענינים האלה קודם האחר, אך הוא מגיע אליהם פתאום, מפני שהוא שקר אצלו שיעשם זולת חי, ושיעשם זולת יכול, ושיבא מעשה גמור ומתוקן, ממי שלא ידע איך יבא הפעל, כי מי שאינו יודע לא יהיה מעשהו מתוקן ולא מבון. וכאשר התקיימו בשכלנו אלה השלשה ענינים בבח אחת,

¹⁹ ע"ד העברה. אם יש לה נספך לרווח למחוק נספיק זה ראה מורה נבוכים חלק ה' בפ' קיס רביס המבאר שמה נהשלל ודעת, כל עניני החולאים במיוחדים בכ"ק לנורה כנ' ע"ש. ²⁰ מביאה אחת. ב"ז ושללה אחת.

לא נתכן ללשוניותנו להגיעו בבת אחת, כי לא מצאנו בלשון מלה מקצת אלה הג' ענינים, ונצטרכנו להליץ עליהם בשלש המלות, אחר אשר קשרנו הדבר בביאור שהשכל ראם בבת אחת. ואל יחשוב חושב שהקדמון יתברך יש בו ענינים שונים, כי כל אלה הענינים הם כלם בענין שהוא עושה, אך מליצתינו היא אשר הביאתנו להוציא זה הידוע בשלש מלות. כי לא מצאנו בדברים המושמים מלה שתקבץ אותם, ולא יתכן לברוא להם מלה, ותהיה המלה בלתי ידועה, ותהיה צריכה לפירוש, ונשוב למלות רבות במקומה. ואם יחשוב חושב: כי הענינים האלה מחייבים שני, ר"ל: שיהיה זה זולת זה, אבאר לו הפסד מה שחשב בעיון האמת, והוא שהשני וההשתנות לא יהיו כי אם בגשמים ובמקרים, אך בורא [הגשמים ו] המקרים הוא מרום מכל שני ההשתנות, ולא יספיק לו זה עד שאשביעוהו באור. ואומר, כי כאשר אמרנו עושה, איננו מועיל תוספת בעצמו, אך מועיל שיש לו הגה עשוי. כן אמרנו חי יכול חכם אשר הם פרושי עושה, אבל לא יהיה עושה, כי אם מי שאלה הענינים לו בבת אחת [[א"ב] אינו מועיל תוספת בעצמו אבל מועיל שיש לו הגה עשוי]. ואחר שהתבוננתי בזה ותקנתיו, שבתתי אל ספרי הקדש ומצאתי בהם בבטול הזולת ממנו, (דכריס ד' ל"ו) אין עוד מלבדו. (לויב כ"ו י"ד) ומה שמץ דבר נשמע בל' ועוד (זכריה י"ד ד') יהיה י"י אחד ושמו אחד. ואחר כן אומר שבשער הזה טעו הנוצרים וחשבו בו זולתו, והביאם זה אל שישימוהו שלשה, ויצאו אל הכפירה. והנה אני מקיים שיש עליהם מהתשובה מהמושכל, ובאחד האמת באחרותו אעזר. ואינני מכיין בתשובה הזאת עמי הארץ שבהם, כי הם אינם יודעים כי אם השלוש המוגשם בלבד, ולא אטריד ספרי בתשובתם מפני שהוא מבואר ונקל, אבל אכוון להשיב אל חכמיחם, אשר חושבים שהם מאמינים בשלשה בעיון ובדקות תבונה, ובאו אל אלה המדות ותלו עצמם בהם ואמרו: לא יבא כי אם דבר חכם חי, וחשבו כי חיותו וחכמתו שני דברים זולת עצמו, ושמו אצלם ג'. והחלת מה שתגל בו התשיבה עליהם, שהם אינם נמלטים משיחשבוהו גשם או לא גשם, ואם חשבוהו גשם. הם טועים כפתי עמם, ועם זה הם חייבים בכל תשובה שהשיבונו בה על כל מי שיגשימהו. ואם לא יחשבוהו גשם, אמרו שיש בו שני, עד שיהיה הארו זה אינו הארו האחר, הוא אמרם שהוא מוגשם באמת, אבל אמרוהו בלשון אחר, כי מה שיש בו שני הוא גשם בלא ספק, ואנחנו כבר קיימנו, כי הענינים האלה הם האר אחד, אבל בלשון לא יוכל לקבצה בדבור, כאשר יוכל השכל לקבצה במדע. ודומה זה למי שאומר שהוא אינו עיבד האש, אבל הוא עובד הדבר השורף המאיר העולה למעלה, אשר הוא האש באמת. ואחר כן נשתדל עמם שיאמרו בפייהם שהוא גשם, ואם ימנעו מזה ויאמרו לא יתכן לאמר שהוא גשם, שכל גשם עשוי, וכן יתחייב שלא יאמרו שחיותו וחכמתו זולתו, שכל מי שחיותו זולתו עשוי. ואלה, ירחיב האל! סכלו לפני הבאת הראיה, והוא שאנחנו המון המיוחדים האמננו שחיי האדם זולתו, בעבור שראינוהו פעם חי ופעם מת, ידענו כי דבר היה בו והיה חי, וכאשר סר ממנו שב מת. וכן כאשר ראינוהו פעם חכם ופעם סכל ידענו כי דבר היה בו והיה חכם, וכאשר סר ממנו שב סכל. ולולי מה שראינו מאלה ב' הענינים באדם, היינו מאמינים כי האדם חי חכם לעצמו. וכיון שבטל באמת מצוא עת לברוא הכל, שלא יהיה בה חי ולא חכם, כאשר

נמצא לאדם, התחייב בלי ספק שיהיה חי לעצמו וחכם לעצמו, ובטל מה שנטו אליו האנשים האלה מעיקרו. ועם זה לא השלימו מה שראוי לידועם על דעתם, והוא שאמרו עצמו וחיותו וחכמתו, ועזבו לומר ויכלתו וכן ענין שומע ורואה. ואם אמרם חי מספיק להם מיכול, ואמרם חכם כי אם חי. הלא תראה שהם לא הלכו על דעתם אפילו אחר עיונם, אך הבהילו במאמר הזה לעמוד בו כנגד מה שנאמר להם. ואחר כן אומר: כי אם היה אפשר בענינו שנוי אחד, היה אפשר בו כל שנוי שבעולם²¹ כי העיון איננו מעיין כי אם בכללי הדברים ומיניהם, ואיננו מעיין באישיהם ופרטיהם. ואם האנשים האלה חשבו להביא ראיה מן המושכל, כבר בארנו הפסדו עליהם במה שנטו אליו. ואם הביאו ראיה מן הכתוב, במה שאומרים קצתם, ראייתי הכתוב אומר רוח ומלה, הוא אמרו (ש"ל כ"ג ז') רוח י"י דבר בי ומלתו על לשוני. נאמר כי זה הרוח והמלה ברואים, הם הדברים המופרדים אשר שם הבורא בפי נביאו, וכבר ידענו כי הספרים קוראים שם הבורא נפש, כאשר אמר (חכ"ל כ"ד ז') אשר לא נשא לשוא נפשי במקום שמי. וכאשר היה בברואים נפש ורוח ענין אחד, והיה נפש בבורא ענינו שם, כן לו רוח וענינו חוץ ונבואה. וזה מאלה המביאים ראיה מעוט ידיעה בלשון העברים. וכן מצאתי קצתם מביא ראיה, כי הספרים אמרו, כי רוח האל עושה. כאמרו (לויז ל"ג ז') רוח אל עשתני ונשמת שדי תחיני. ואמרו שדבר הבורא עושה, כאמרו חכלים (ל"ג ה') בדבר י"י שמים נעשו. וראיתי שגם זה ממעוט ידיעתם בלשון; אך חפץ הספרים באמרם כי העושה עשה הדברים בצווי, או במאמרו, או בחפצו, או ברצונו; כלומר שעושה אותם בכונה, לא על דרך השוא ולא בשגגה, ולא בחכרה, כאשר אמר (לויז כ"ג י"ג) והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. ורוצים באמרו שהוא עושה אותו בדברו וברוח פיו ובמאמרו ובקריאתו שעושה אותם בבת אחת, לא במדה מהזמן, ולא חלק אחרי חלק, כאשר אמר (ישע' מ"ח י"א) קורא אני אליהם ועמדו יחדיו. ונדמה לנו זה בדבר אשר נאמר לו בו או שנפה בו ברוח פיו, כן אמר (חכ"ל ל"ג ו') וברוח פיו כל צבאם. מנשמת רוח אפך (שס י"ח ט"ז) ומזה אני מוצא אותם עוזבים דעתם, כי הספרים אומרים כי ידו תעשה (לויז י"ב ט') כי יד י"י עשתה זאת. ושעניו תצור (משלי כ"ב י"ב) עיני ה' נצרו דעת. ושכבודו יאסוף (ישע' ל"ח ה') כבוד י"י יאספך. ושאפו עולה (חכ"ל ע"ח ל"א) ואף י"י עלה בהם. ושרחמינו באים (שס קי"ט ע"ז) יבואוני רחמך ואחיה. ויהיה כל אחד מאלו הענינים והדומה להם מדות אחרות מוספות על הרוח והמלה, מפני שלכלם פעל מיוחד להם כאשר להם פעל מיוחד. ואלה, יישירך האלהים! והרומה להם אצלנו העברות בדבור והרחבות נרחבה בהם הלשון, ולכל אחד מהם הקרבה והבנה, אבאר אותו בעתיד בעזרת האל.

ומצאתי קצתם חושב ענין י"י קנני ראשית דרכו (משלי ח' ל"ב)²²

²¹ כי העיון איננו וכו'. ר"ל השגה השכלית היא לעולם השגה כללית, כי השכל מפשיט הטורה מהחומר ומתחבון עליה, ויניב גדרה וסדלה, כמו שהשכל ישפוט ע"ד האדם אשר הוא חי מדבר, גדר כללי, המקיף כל מין בני אדם. ²² שלבדור' מלה וכו'. ידוע בחמונת הנולדים להקבץ (מלה) אשר לפי דעתם קדמון הוא, והתחבון בחכמת חז"ל כראשית ברא. כראשית נמי מאמר הוה. הוה לקבץ והבן.

שלבורא מלה קדמונה לא סרה ברואה. והשער הזה²³ כבר השיבותי קודם הפעם הזאת על אשר השיבותי אל הרוחניים, ובארתי שמלת קנני ענינה בריאה, וגליתי שהתאר ההוא תאר החכמה; ואין רוצים בו שברא הדברים בכלי הוא החכמה, אבל רוצים בו שברא הדברים מתוקנים, יעיד מי שיראה אותם כי חכם עשה אותם. וראיתי אחרים נתלים בנעשה אדם בצלמנו (בראש' א') ואומרים שזה הדבור רומז לרבים²⁴. ואלה יותר סכלים מהאנשים ההם, כי לא ידעו כי לשון העברים מתרת לגדול לאמר נפעל ונעשה והוא אחד, כאשר אמר בלק (צמדכר כ"ג ו') אולי אוכל נבה בו. ואמר דניאל (צ' ל"ו) דנא חלמא ופשרא נאמר קודם מלכא. ואמר מנח (סופטים י"ג ט"ו) נעצרה נא אותך ונעשה לפניך גדי עזים והדומה להם. ואחרים חושבים בענין (בראשית י"ח א')²⁵ וירא אליו י"י באלוני ממרא ואומרים, שזה הענין אשר נראה לאברהם הנקרא בשם הזה הוא שלשה; כי הוא פירש אחריו, שלשה אנשים נצבים. ואבאר כי אלה הם סכלים מהכל, והוא, שלא המתינו עד שייגעו לסוף הענין, ואלו היו ממתינים עד שישמעו (שס סס כ"ב) ויפנו משם האנשים וילכו סדומה ואברהם עוודו עומד לפני י"י. היו יודעים כי האנשים כבר הלכו וכבוד י"י עומד ואברהם לפניו, ובטל שיהיה הוא הם, אבל נראה הכבוד תחלה לאברהם שילמד ממנו שאלה אנשים חסידים ויראי השם. על כן אמר להם (שס סס ג') אדני אם נא מצאתי חן בעיניך; רוצה לומר, מלאכי י"י, על דרך ההסתר הנמצא בלשון העברים ובלשונות אחרות, כאשר אמרו (סופטים ז' כ') לי"י ולגדעון רוצים, חרב לי"י ולגדעון. ואומרים (שס ט"ז ב') לעזתים לאמר. וכבר הסתירו (שס ט' כ"ה) ויוגד. ואמרו (ש"ב ט"ו י"ב) וישלח אבשלום. והסתירו ויקח את אחיתופל והדומה לזה.

ואלה האנשים, ירהמך האל! ארבע כתות. השלש מהם יותר קדמונים, והרביעית מקרוב יצאה. הראשונה רואה כי משיחם גופו ורוחו מהבורא יתברך. והשנית רואה שגופו נברא ורוחו מהבורא לו. שלישית רואה שרוחו וגופו נבראים, ויש בו רוח אחרת מבורא. אבל הרביעית חושבת שהוא כמו הנביאים בלבד, וסוברים בכך הנזכר אצלם בו, כאשר נסבור אנחנו בבני כמורי ישראל (שמות ד' כ"ב) כי הוא להגדיל ולפאר בלבד. וכאשר חושבים זולתנו ענין אברהם ידיד הבורא. וזאת הכת האחרונה התחייבו ממה שאשיב עליהם בספר הזה, וממה שאזכרנו בשער השלישי בשער בטול התורות שנקרא בערבי אל נס"ך. וכל מה שאזכרנו במאמר השמיני בביאת המשיח. אך הכת הראשונה האומרת כי קצת האל שב גוף ורוח, היא מתחייבת עם שתי התשובות האלה כל מה שיתחייבו בו האומרים, כי הדברים הנבראים חס מן הבורא. והכת השלישית האומרת שגופו ורוחו מחודשים, תחייב כי גוף מחודש שב אלוה בשתוף דבר בו אלהי, ומקישין אותו לחול הכבוד על הר סיני, ובעץ הסנה, ובאהל מועד. וזה מחייב אותם להאמין, כי האהל והסנה וההר, האלהים גם כן, ויוסיפו רעה, ועם זה התחייבו מה שזכרתיו בשער בטול התורות ובשער ביאת המשיח. אך הכת האמצעית התחייב בו מה

²³ כבר הסבוחי. מלאמר א' דעת הרביעית. ²⁴ רומז לרבים. עיין מדרש רבה בראש' פ"א ע"ד הענין זה. ²⁵ וירא וכו'. עיין בענין זה דברי הסכם ראב"ע על פסוק הזה בפרשו על החורה.

שהתחייבו בו השתי כחות יחד, תתחייב מה שהתחייבה בו הראשונה, מפני שאמרה שהרוח אלהית עליונה, ומה שהתחייבה בו האחרונה, מפני שאמרה כי הגוף מחודש. ואם זה מה שיש בשער בטול התורות וביאת המשיח לא תמלט ממנו, והוא, מה שזכרתיו בקצרים לגלות התשיעה על מי שהאמין שהוא שנים או שלשה או יותר, אך הוא אחד נפרד. ואסמך לזה מה שאולי יאמר אומר: איך יהיה מה שהיא יותר דק מכל דק בענין חזק מכל חזק? אומר: כי החכם שם לשער הזה סימנים בנמצא, והוא, שהנפש יותר דקה מהגוף והיא חזקה ממנו ובה מנהיג את עצמו, ועל כן היו האבות נשבעים (ירמיה ל"ח ט"ז) חי י"י אשר עשה לנו את הנפש הזאת. וכן החכמה יותר דקה מן הנפש והיא חזקה ממנה ובה תתנהג, ובעבור זאת תמצאנה לבריה מיוחסת אל הבורא, (משלי ג' י"ט) י"י בחכמה יסד ארץ. וכן בארבע יסודות אנו רואים המיס שהם יותר דקים מן העפר, והם יותר חזקים ממנו, מפני שהם שוקעים בו ועוקרים אותו. והרוח יותר דק מן המים והוא חזק מהם, כי הוא מניע אותם ופעמים ישליכם. והאש יותר חזקה מן הכל, כי עגלת האש סוכבת הכל, ומתנועה העליונה המתמדת תנוח הארץ וכל אשר עליה במרכז, והתנועה העליונה המזרחית אשר מסכבת הגלגל הגדול לא ידע לה אדם סבה מניעה, כי אם מצות יוצרה ית', אשר הוא דק מן הכל וחזק מן הכל. וכבר התבאר כי כל דבר שהוא יותר דק בענין הוא חזק ממנו. וכיון שהקדמתי הענינים האלה, אני רואה לכתוב רוב התארים והדברים ששואלים עליהם בענין הזה, ממה שעולה על הלב, ונמצא בכתוב, ונשמע מדברי מאמין. ואקרים לזה מאמר כולל.

ואומר: כי כל מה שרומזים אליו בענין הזה מעצם ומקרה, או תאר לעצם ומקרה, לא יבשר ממנו לא רב ולא מעט בענין העושה. כי זה העושה יתברך ויתעלה התקיים לו שהוא עושה הכל, ולא נשאר עצם ולא מקרה ולא מה שיתואר בו, אלא שכבר נבר ונגבל ונכלל והתקיים שזה העושה עשהו, וכבר נמנע ונשתקר שיאמר עליו מאומה ממה שהוא עשהו. וכל מה שימצא בספרי הנביאים מתארי העצם והמקרה, אי אפשר שלא ימצא להם בלשון ענינים זולת ההגשמה, עד שיסכים למה שמחייב אותו העיון. וכל מה שנאמרו אנחנו המון המאמינים מתארו ממה שידמה להגשמה, הוא ממנו הקרבה והמשלה, ואינו בגשמות הרברים אשר נאמר כמוהם על בני אדם. וכיון שבארתי אלה השלשה ענינים, אל יטעון המעיין בספר ויכניסו עליו הספקות, מאמרך חיה, ומאמרך חפץ, ומאמרך רצה וכעס והדומה לזה. וכן ממה שיש בספרים, כי אלה המעלות לא נאמר אותם אלא אחר קיום השרש, כאשר הקדמנו אליו שישבו אליו וינשאו עליו, כי הבנין איננו נבנה כי אם מהיסוד ולמעלה, ואיננו נבנה ממעלה למטה. על כן אל תהי נבוך בעבור תאר שתראה אותו בספרים, או שתמצא אותו מסכימים עליו, והשוב בספק. אבל הקש אותו על השרש כאשר כבר התברר והתקיים באמת.

והנה אני מציע אלה הענינים על עשר המאמרות, ואדבר על כל אחד מהם במה שיבשר ואומר כי אנשים סברו כי זה הענין עצם, ונחלקו דעותם בו. אמר קצתם אדם, ואמר קצתם אש, ואמר קצתם אויר, וקצתם כסף. ואחרים אמרו דברים אחרים זולת אלה, וכיון שהתקיים שהוא בורא

כל אדם, וכל אש וכל אויר וכל כסף, וכל נמצא, כבר התבטל בראית השכל כל אלה המחשבות. וכאשר התקיים זה בשכל, כן התקיים מן הספרים, והוא, שהדברים הנמצאים חמשה שרשים; המוצק, והצומח, ובעלי חיים, והכוכבים, והמלאכים. והרחיקו הספרים מהדמות חמשתם אל הבורא או שידמה להם, ואמרו ביקר שבמוצק, והוא הזהב והכסף (יטעיה מ"ו ס' ו') למי תדמינוי ותשוו ותמשילוני ונרמה. הזלים זהב מכיס וכסף בקנה ישקלו. ואמרו יתברך: למי תדמינוי ותשוו, בטל בו שיהיה דבר דומה אליו, ואמרו: תמשילוני ונדמה, בטל בו שיהיה הוא דומה אל דבר. ואמרו ביקר שבצמח, הארז והשטה (סס מ' י"ח—כ') ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו? הפסל נסך חרש. המסכן תרומה עץ לא ירקב יבחר. ואמרו בבעלי חיים כלם (דברים ל' ט"ו—י"ח) ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה תבנית כל בהמה אשר בארץ תבנית כל צפור כנף אשר תעוף בשמים תבנית כל רומש באדמה תבנית כל דגה אשר במים מתחת לארץ. ואמרו בכוכבים (יטעיה מ' כ"ה כ"ו) ואל מי תדמינוי ואשוה יאמר קדוש שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא בספר צבאם. ואמרו במלאכים (תהלים פ"ט ז') כי מי בשחק יערך לי"י בבני אלים. וקבצו כל נמצא והרחיקו, שידמו לבורא או שידמה אליהם הבורא. ואלה הדברים המפורשים, הם השרשים (הברואים) הבטוח בהם, וראוי שיושב כל דבר מסתפק מהעבורות הלשון אליהם עד שייסכים עמם. ומה מה שאמר הכתוב (בראשית א' כ"ז) ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו. ואבאר שזה על דרך ההגדרה והחשיבות, והוא, כאשר כל הארצות שלו והגדיל אחד מהם, באמרו: זאת ארצי, ושכל ההרים שלו והגדיל אחד מהם, באמרו: זה הרי. וכן יש לו כל הצורות והגדיל אחד מהם באמרו: זאת צורתי, על דרך היחוד והסגולה, לא על דרך ההגשמה. ומהם מה שאמר הכתוב (דברים ל' כ"ד) כי י"י אלהיך אש אוכלה הוא. ואבאר שרוצה בזה שהוא כאש שורף למי שכפר וכחש, ואני מוצא בלשון שהוא מדמה בלא כף. ויוציא אתכם מכור הברזל (סס ט' כ') שענינו כמכור הברזל. ועוד (ס"ח כ"ד ט"ו) אחרי כלב מת אחרי פרעוש אחד, ענינו, ככלב מת, או כפרעוש. ועוד (דה"י א' י"ב ח') ופני אריה פניהם בבני גד, ענינו, כפני אריה. כן אש אוכלה ענינו כאש אוכלה הוא שהוא עונש. ואחר כן אדבר אל הכמות ואומר: שענין הכמות סובל שני דברים לא יתכנו על הבורא, אחת מהם מרת ארך ומדת רחב ומדת עמק, והאחרים פרקים וחבורים יתפרקו ויהתברו קצתם אל קצתם, ולא יאמר על הבורא מאומה מזה, בראיות, מן המושכל, ומן הכתוב, ומן המקובל. מן המושכל; שאלה הפרקים והחבורים הם אשר בקשנו להם בורא ומצאנוהו בשכלנו. ומצאנו שלא נשאר מהם דבר שלא נכנס תחת ענין שהוא עשהו. ומן הכתוב, כאשר הקדמנו (דברים ט' ט"ז) פן תשחיתון, ושאר הכתובים. ומן המקובל, כי מצאנו חכמי עמנו הנאמנים על תורתנו בכל מקום שמצאו מאומה מאלה הדמיונים, לא תרגמוהו מוגשם²⁶, אבל השיבירו אל מה שמסכים לשרש הקודם. והם תלמידי הנביאים, ויודעים יותר דברי הנביאים. ואלו היה אצלם שאלה המלות כגשמותם, היו מתרגמים אותם לנו כאשר הם.

²⁶ אבל וכו'. כוננו על חרגוס לונקלם, שהיה ספר מאד נמר' בהרמקת

אך התברר להם מהנביאים, חוץ ממה שיש בשכלם, כי אלה המלות המוגשמות, רצה בהם ענינים גדולים ויקרים, תרגמום כאשר התברר להם. ומה תרגמו (שמות ט' ג') הגה יד י"י הויה, הא מחא מן קדם י"י הויה (שס כ"ד י') ותחת רגליו, תרגמוהו ותחת כורסיה יקריה. ותרגמו (שס י"א ח') ע"פ י"י, על ממרא די"י. ותרגמו (במדבר י"א י"ח) באזני י"י, קדם י"י, וכן כל מה שדומה לזה. וכיון שבארתי שהמושכל והכתוב והמקובל הסכימו כלם על הרקת הדמיון מאלהינו יתברך, אני רוצה להציע אלה המלות הגשמייות, ואומר שהם עשר. ראש באמרו (ישעיה כ"ט י"ז) וכוּכְעַץ ישועה בראשו. עין באמרו (דברים י"א י"ג) המיד עיני י"י אלהיך בה. אזן באמרו (במדבר י"א י"ח) כי בכיתם באזני י"י. פה באמרו (שמות י"ז ח') על פי י"י. שפה באמרו (תהלים פ"ט ל"ה) ומוצא שפתי לא אשגה. פנים באמרו (במדבר ו' כ"ה) יאר י"י פניו אליך. יד באמרו (שמות ט' ג') הגה יד י"י. לב באמרו (בראשית ח' כ"א) ויאמר י"י על לבו. מעים באמרו (ירמיה לא כ') על כן המו מעי לו. רגל באמרו (תהלים ל"ט ה') והשתחו להדם רגליו. ואלה דברים והדומה להם ממעשה הלשון והרחבה, תפיל כל אחד מהם על ענין וסברתו במה שנמצאנו בזולת ענין הבורא, ונדע כי הלשון כן אמתתה ומנהגה, שתרחיב ותשאל ותדמה, כאשר מרחיבה ואומרת שהשמים מדברים (שס י"ט ז') השמים מספרים כבוד אל. ושמים מדבר (ישעיה כ"ג ד') כי אמר ים מעוז הים לאמר. ושהמות מדבר (לוי כ"ח כ"ג) אבדון ומות אמרו. ושהאבן שומעת (יהושע כ"ד כ"ז) הגה האבן הזאת תהיה לנו לעדה כי היא שמעה. ושההרים מדברים (ישעיה כ"ה י"ג) ההרים והגבעות יפצחו לפיכם רנה. ושהגבעות לובשות (תהלים ל"ה י"ג) וגיל גבעות תחגרגה, והדומה לזה, מה שלא יספר מהרה. ואם יאמר אומר: מה היתה התועלת שהרחיב הלשון זאת ההרחבה שתפיל לנו אלו הספקות, ולמה לא סמכה על מלות אמתות, והיתה מסירה מעלינו זאת הרעה? אומר: כי אלו סמכה על מלה אחת, היה השמוש בלשון מתמעט. ולא היה מגיע להגיד בה על קצת המכוננות. ואלו היינו באים לספר עליו בלשון האמת, היינו חייבים לעיזב ולהניח שומע וזאת רחום חפץ, עד אשר לא יעלה לנו כי אם הישות בלבד. וכיון שבארתי הדבר הזה, אשוב אל העשרה ההם בביאורים וענינים, ואומר: שרצו הנביאים בראש ענין ההגדלה וההעלאה, כאשר אמר בבני אדם (שס ג' ד') כבודו ומרים ראשי. ורצו בעין השגחה, באמרו (בראשית מ"ד כ"א) ואשימה עיני עליו. ורצו בפנים הרצון והכעס, כמו שאמר (משלי ט"ל ט"ו) באור פני מלך חיים. ונאמר (ש"א ח' י"ח) ופניה לא היו לה עוד. ורצו באזן קבול הדברים, כאמרו (בראשית מ"ד י"ח) ידבר נא עבדך דבר באזני אדני. ורצו בפה ובשפה באור וצווי, כאמרו (במדבר ד' כ"ז) על פי אהרן ובניו. (משלי י' כ"א) שפתי צדיק ידעו רבים. ורצו ביד יכולת, כאמרו (ישעיה כ"ט ח') הן לא קצהה יד י"י. ורצו בלב הכמה, כאמרו (משלי ז' ז') נער חסר לב. ורצו במעים חנות, כאמרו (תהלים מ"ט ט') ותורתך בתוך מעי. ורצו ברגל הכרח, כאמרו (שס ק"ו ח') עד אשית אויביך. וכיון שמצאנו אלה המלות בבני אדם על זולת ההגשמה, ואחר כן אומר בקצת העתים, קל וחומר שיכשר פרושם בענוני הבורא על זולת ההגשמה. ואחר כן אומר: כי כבר מצאנו אלה המלות במוצק, ולא שיכשר שיהיה לו מאומה מן

אלה האברים, והוא, שאנחנו מוצאים בלשון לארץ ולמים שתיים עשרה מלות. תחלתם ראש (משלי ח' כ"ו) וראש עפרות תבל. ועין כאמרו (שמות י' ד') וכסה את עין הארץ. ואזן כאמרו (ישעיה ח' א') והאזיני ארץ. פנים, כאמרו (במדבר י"א ל"ח) על פני הארץ. ופה, כאמרו (ס' ט"ז ל"ג) ותפתח הארץ את פיה. כנף כאמרו (ישעיה כ"ד ט"ז) מכנף הארץ. יד כאמרו (רמילל י' ד') על יד הנהר. שפה, כאמרו (שמות ב' ג') על שפת היאור. לב, כאמרו (ס' ט"ו ח') קפאו תהומות בלב ים. טבור, כאמרו (יחזקאל ל"ח י"ג) על טבור כארץ. בטן, כאמרו (יונה ב' ג') מבטן שאול שועתי שמעת קולי. רחם, כאמרו (איוב ל"ח ח') ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא. זיך, כאמרו (ירמיה ל"א ח') וקבצתים מירכתי ארץ. וכאשר מצאנו הלשון שעשה אלה המלות, למה שהעיד חושנו, שאין מאומה מאלה האברים, אבל הם כלם העברות, כן עשתה זה למה שהעיד לו שכלנו שאין לו מאומה מאלה האברים; אבל הם כלם העברות. ואם יאמר אומר: אין הלשון עושה, אלא מה שהוא מוגשם, יתחייב שימצאנו אלה השתיים עשרה בארץ ובמים, וכמו שעברו אלה המלות, עכב עוד המצטרף אליהם מהטה אונך, פקת עיניך, שלח ידך, והדומה לזה, ועברו פעליהם המיוחסים אליהם, מוראה, וישמע, וידבר, ויחשב. והדומה לזה, והיה לכל אחד מהם סברא, עד יורח י"י, אשר משמעו קשה, הוא קבול, כאמרו (איוב י"ד ט') מריח מים יפרוח, כפי מה שמסכים למושכל ולבתוב ולמקובל. ואם יפרץ פרץ ויאמר: ואיך יתכן שיסבור אלו הסברות, באלו המלות המוגשמות, ובמה שיוחס אליהם, והכתוב כבר פרש שצורתו בצורת האדם? ראוה הנביאים מדברת עמם, ומיוחסים אליה דבריו, וכל שכן שהוא על כסא, ומלאכים נושאים אותו ממעל לרקיע אשר על ראשם, כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה. וכבר נראית הצורה הזאת על כסא ומלאכים מימינה ומשמאלה, כאמרו (מ"א ל"ב י"ט) ראיתי את י"י וישב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו. נענה כי זאת הצורה ברואה, וכן הכסא והרקיע ונושאי כלם מתורשים, חדשם הבורא מאור לאמת אצל גביאו, כי הוא שלח דבריו אליו, כאשר אבאר במאמר השלישי. והיא צורה יקרה מן המלאכים עצומה בכריאתה, בעלת הוד ואור, והיא נקראת כבוד י"י, ועליה ספר קצת הנביאים (רמילל ז' ט') חזה היות עד די כרוסן רמיו. ועליה אמרו החכמים שכינה. ויש שתהיה אור בלא צורת איש, והבורא הגדיל גביאו, שהשמיעו הנבואה מצורה עצומה ברואה מאור נקרא כבוד י"י כאשר בארנו. וממה שמורה על מה שאמרנו, מה שאמר הנביא על זאת הצורה (יחזקאל ב' א') בן אדם עמוד על רגלך ואדבר אותך. ולא יתכן שיהיה זה המדבר הוא ארון העולמים, כי התורה אמרה (דברים ל"ד י') ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו י"י פנים אל פנים, אבל שאר הנביאים המלאכים דברו עמם. ואם נמצא הכתוב שכבר פרש שם המלאך כבר פרש המחודש. ואם אמר כבוד י"י הוא מחודש, ואם יזכור שם ה', ולא סמך אליו כבוד ולא מלאך, אבל סמך אליו ראה, או האר איש, אין ספק שיש במאמר דבר נכתר הוא כבוד י"י או מלאך י"י כאשר הלשון מסתרת כמו שקדמתי. ואחר כן אדבר על האיכות, והם המקרים, ואומר: שהוא באמת לא יתכן שיקרהו מקרה, כי הוא בורא

המקרים כלם. וזה אשר נמצא שאומר שהוא אוהב דבר או שונא דבר, הענין בזה שכל אשר צונו בו קראו אוהב אצלו, כאשר חייבנו לאוהב אותו, באמרו (תהלים ל"ז כ"ח) כי י"י אוהב משפט. (שם י"א ז') כי צדיק י"י צדקות אוהב והדומה לזה. וקבץ רבים מהם, ואמר (ירמיה ז' כ"ג) כי באלה חפצתי נאם י"י. וכל אשר הזהירנו ממנו שלא נעשהו, קראו שונא אצלו, מפני שחייבנו לשנאתו, כמו שאמר (משלי ו' ט"ז) שש הגה שונא י"י. (ישעיה ס"א ח') שונא גזל בעולה. וקבץ מהם רבים, ואמר (זכריה ח' י"ז) כי את כל אלה אשר שנאתי נאם י"י, ומה שאנו רואים שאומר שהוא רוצה ושהוא כועס, הענין בו, שקצת ברואיו כאשר חייב להם ההצלחה והגמול קורא זה רצון, באמרו (תהלים קמ"ז י"א) רוצה י"י את יריאיו. (שם פ"ב ב') רצית י"י את ארצך. וכאשר יתחייב קצתם הצער והענש, קורא זה כעס, באמרו (שם ל"ד י"ז) פני י"י בעושי רע. (עזרא ח' כ"ב) ועוז ואפו על כל עוזביו. אבל הכעס והרצון המוגשמים, והאהבה והשנאה המוגשמות, לא יהיו כי אם במי שיקוה וירא, ונמנע מבורא הכל, שיקוה לדבר ממה שברא, או שיראהו, ועל הדרך הזה נוציא שאר תארי היראה העולים במחשבה. — ועל המצטרף אומר: כי הבורא יתברך לא יתכן שיצרפו אליו על דבר ההגשמה ולא יוחס אליו, כי הוא לא סר קדמון, ואין דבר מן העשויים מצטרף אליו ולא מיוחס. ועתה כאשר עשם לא יתכן שישתנה עצמו וישוב מיוחס אליו ומצטרף אליו בהגשמה, אחר שלא היה כן. וזה אשר נראה בספרים שקוראים אותו מלך, ומשימים בני אדם עבדים אליו והמלאכים משרתים, באמרו (תהלי י' ט"ז) י"י מלך עולם ועד. (שם קי"ג א') הללו עבדי י"י. (שם ק"ד ד') משרתיו אש לוהט. אלה כלם על דרך הכבוד והגדול, בעבור שהגדול שבבני אדם אצלם הוא מלך, ועל ענין שהוא עושה כל מה שירצה, ומצותו מתקיימת, כמו שאמר (קהלת ח' ד') באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה. ואשר נמצא שמיחסים אליו אוהבים ושונאים, באמרו (תהלים ל"ז ז') אוהבי י"י שגאו רע, ואמרו (שם פ"א ט"ז) משנאי י"י יכחשו לו. זה מהם על דרך הכבוד והגנוי, וכבודו החסידים מבני אדם בשם אוהבים, וגנו החטאים בשם שונאים, וכן שאר מה שנכנס בשער הזה. — ואומר במקומות לא יתכן שיצטרך הבורא אל מקום²⁸ שיהיה לו, מכמה פנים. תחלתם, שהוא בורא כל המקומות. ועוד שלא סר לבדו ואפס מקום, ואיננו נעתק בעבור בריאתו למקום. ועוד כי הצריך אל מקום הוא הגשם, אשר הוא ממלא מה שיפגשוהו וממששו, ויהיה כל אחד מן המתמששים מקום לאחר, וזה כלו נמנע מהבורא. וזה אשר הנביאים אומרים שהוא בשמים, על דרך הגדול והכבוד, מפני שהשמים אצלם רמים מכל דבר שידענהו, כמו שאמרו (קהלת ה' א') כי האלהים בשמים ואתה על הארץ. ועוד (מ"א ח' כ"ז) כי השמים ושמי השמים לא יכללוהו. וכן המאמר כשהוא שוכן בבית המקדש (שמות כ"ט מ"ח) ושכנתי בתוך בני ישראל (ויאל ד' כ"א) וי"י שוכן בציון. וכל זה להגדיל המקום ההוא והישות. ועם זה כבר הראה בו אורו הנברא, אשר הקדמנו זכרו, הנקרא שכינה וכבוד.

הגשמות, וע' נמורה א' פרק ח' — כב. ²⁷ רצית י"י את ארצך. כ"ל. וכן הוא (בתהלים פ"ב ב') ונטעות הוא נדפסו אמטרדם, קוש', ליפסיה (חרי"ט) רצית את אוהבך. וכן הגיה ב"ז, ובעמיק ד"ף. ²⁸ שיהיה וכו' תחלתם. כן

ועל הזמן לא יתכן שיהיה לבורא זמן²⁹, מפני שהוא בורא כל זמן, מפני שלא סר לבדו ואין זמן, לא יתכן שיעתיקהו הזמן וישנהו, ושהזמן איננו כי אם מדת קיום הגשמים, ואשר איננו גשם מרומם בהזמן וממדות הקיום. ואם נספר עליו בעמידה וקיומה היא על דרך הקרוב כאשר הקדמנו. וזה אשר בספרים האומרים (תהלים ל' ז') מעולם ועד עולם אתה אל. ועוד (ישעיה מ"ג י"ג) כי מיום אני הוא. ועוד (שם ס"ו י') לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה. אבל שבים כל אל הנקודות מן העתים על פעלו. ואשר אמרו: מעולם ועד עולם אתה אל, אינם רוצים בו כי אם לא סרת מושיע תחלת הזמן לעבדיך, כאמרם (תהלים ס"ח כ"א) האל לנו אל למושעות. ואמרו ית': לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה, רוצה בו, קודם שאשלח נביאי ואחר ששלחתיו, אין אלוה מבלעדי; כי כבר הקדים לפניו עבדי אשר בחרתי, ובלשון העם יכשר שיאמר האדם לפני, ותוא רוצה, קודם פעלי. כמו שאמר יואב (ע"כ י"ח י"ד) לא בן אחילה לפניך. ויאמר אחרי, והוא רוצה, אחר פעלי. כמו שאמר נתן הנביא (מ"ח א' י"ד) ואני אבא אחרריך ומלאתי את דבריך. וכן גם מיום אני הוא, רומז אל יום נכבד יום מעמד הר סיני או מה שדומה לו, והוא אומר מן העת ההיא, אני הוא המצווה אתכם בזה, והמהויר אתכם מזה, והמציל אתכם מזה, מפני שגמר המאמר אפעל ומי ישיבנה. ועל הקנין כי כל הברואים הם ברואיו ומעשיו, ולא יתכן שנאמר שקונה זה מבלעדי זה, ולא שְׁקַנְנֵהוּ לזה יותר ולזה פחות. ואשר נראה בספרים אומרים ששם סגולתו וקנינו וחבלו ונחלתו (דברים ל"ב ט') כי חלק י"י עמו יעקב חבל נחלתו. אין זה כי אם על דרך הגדול והכבוד, מפני שאצלנו סגלת כל אדם וחלקו יקרים אצלו. ועוד כי משימים אותו גם הוא על דרך העברה, חלק החסידים ומנתם, באמרו (תהלים ט"ז ה') י"י מנת חלקי וכוסי, וזה על דרך הסגלה והגדול. ועל הדרך הזה יהיה ענין קריאתו אלוה לאדם ולמאמינים, כאמרו אלהי אברהם יצחק ויעקב. וכאמרו אלהי העברים, כי הוא אלהי הכל, וזה סמנו על דרך הגדול והכבוד לחסידים. — ועל המצב כי הבורא יתברך וית' אינו גשם, ולא יתכן שיהיה לו מצב מהמצבים, לא מיישבה ולא מעמידה והדומה לה. והכל נמנע מפני שאיננו גשם, ושהוא לא סר ואין דבר זולתו. ומפני שהמצב איננו כי אם השען גשם על אחר, ואפני המצב מחייבים שנוי וחלוף לנצב. ומה שאומרים הספרים (שם כ"ט י') וישב י"י מלך לעולם, רוצים בו הקיום. ואשר אומר (במדבר י' ל"ד) קומה י"י ויפוצו אויביו, אינם רוצים בו כי אם הקדמות העזר והעזוש. ואשר אמר (שמות ל"ד ה') ויתיצב עמו שם, רוצים בו האור ההוא שנקרא שכינה. ואשר אמר (בראשית י"א ל"ג) וילך י"י כאשר כלה, רוצים בו לעלות האור ההוא. ועם הדרך הזה הוא מתקיים כל מה שדומה לדברים האלה. ואומר על הפועל כי הבורא יתברך, אף על פי שאנחנו קוראים

הוא בכל הסגולות אשר לפני, מלבד ב"ז עזב את המלות האלה (??) ²⁹ מכני שהוא בורא וכ"ו ושהזמן וכ"ו. יכלול פה המחבר ג' מופתים שהבורא מרומם ועלמם מכל זמן, א' מפני שהוא בורא כל, גם את הזמן, ב'. מפני בעת שהיה לבדו טרם כל אשר ברא, נעלה מהזמן, לא יתכן שהזמן הנכבד ישנהו. ג'. שהזמן הוא מדת השארה וקיום הגשמים. והוא איננו נעל גשם. — וכדברי המחבר למעלה ע"ד המקום, סמן המחבר בפירוש כל ראיה לכזה, במלות

אותו עושה ופועל, לא יתכן ענינים בזה מוגשם; והוא שהפועל על המוגשם
 לא יוכל לפעול בזולתו עד שיפעל בנפשו, וינוע תחלה ואחר כך יניע, והוא
 ית' יתפוך ויהיה הדבר, וזה דרך פעלו תמים. ועוד כי כל פועל מוגשם,
 צריך אל חומר יעשה בו, ואל מקום וזמן שיעשה בשם, ואל כלי שיפעל
 בו; וכל זה מרומם ממנו. כאשר בארנו. וזה אשר נמצא בספרים זוכרים
 מקצת הפעלים הדבר והפכו, או מקצתם בדבר לא הפכו, כלו מושב
 אל שהוא כשחפץ לחדש דבר ימציאהו בלי שיפגעהו מעשה ולא ממוש.
 ובשער הבריאה אמרו בדבר והפכו, ויעש אלהים, וישבת. וכאשר "ויעש"
 איננו בתנועה ולא ביגיעה; אבל הוא המציא הדבר המחודש, כן בלי ספק
 "וישבת" לא מתנועה ולא מיגיעה, אבל הוא עזיבת המציא הדבר
 המחודש. ואף על פי שאמרו וינת, איננו דבר יותר מעזיבת החדוש
 והבריאה. ובשער הנבואה אמרו וידבר יי'. וענין הדבור שהוא ברא
 דבור, הגיע באויר אל שמע הנביא, או העם. והפך הדבור מה שאמרו
 (ישעיה מ"ג י"ד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק. וענין החרישות הזאת
 המתנה ואריכות. כי לשון הערב מספרת עליו ספור הדבור כפי סברתו,
 ואינה מספרת עליו החרישות ולא בסברא, וכאשר נוציא כמו החשיתי אל
 הפרוש, יתברר מה שזכרנוהו וספרנוהו בתחלת הדברים באריכות. ובהצלת
 הברואים מענין שמצער אותם קוראים אותו זכירה, שאמרו (בראשית ח' א')
 ויזכר אלהים את נח. (שם ל' כ"ג) ויזכר אלהים את רחל והרוממה לזה.
 ואמרו בשתי הלשונות זכירה³⁰, ולא ספרה עליו אחת מהן הפך הזכירה
 אשר היא השכחה בעזב ההצלה. אך רוב מה שהם אומרים (איכה ג' א')
 ולא זכר היום רגליו. הטובה והרחמים, נאמרים עליו בשם אל רחום
 וחנון. והנקמה והעונש, נאמרים עליו בשם אל קנוא ונוקם. ואלה הענינים
 גם כן שהיה על הברואים, כאשר אמר (נחום ג' ב') נוקם יי' לצרו
 ונטר הוא לאויביו. ואמר (דברים ז' ט') שומר הברית והחסד לאוהביו
 ולשומרי מצותיו לאלף דור. וכל אשר בא מאלה השמות ענינם שב אל
 הברואים. וזה הוא ההפרש³¹ בין שמות העצם ושמות הפעלים וכאשר
 בארנו בפרוש ואלה שמות. — ועל הנפעל אין חושבים שמאומה
 מההפעלות נופל על הבורא³² כי אם הראוה בלבד. וצריך שאבאר עוד
 שהראות אינה נופלת עליו, והוא, שהדברים אינם נראים כי אם במקרים
 הנראים בשטחיהם, המיוחדים אל³³ הארבעה טבעים, ומתחברים עם

ויעור" ופה קור' בלשוננו.³⁰ ולא ספרה עליו וכו' אך רוב וכו'. במכון אמר
 המחבר מלה רוב" כי בלחם נמלא ככ"ק גם פעל ש כח מיוחד על דרך העברה
 על הנורה י"ח כמו (איכה ה' כ') וכדומה במקומות ככ"ק.³¹ שמות העלם.
 ר"ל, תארי העלם (ויעזענטיכע אטריבוטע) כמו חכם, גדול, חי, והמה בכל
 מקום בואם מתיחסים על הנורה. (אכל בלחם אך ע"ד השלילה. כנודע לרוב
 בספרי הראשונים) חולם שמות הפעולות כמו רחום חנון נוקם וכו', שנים
 המה אך על הברואים. כמו שמבאר הגאון. וליהר באור ראה מורה ח"א, עקרים
 פכ"ד מאמר ג'. ובעקדה שער ל"ד. ובדברי הח' ב"ז בחקר דעה.³² הראות
 ל"ד. ע' בדברי מהר"ל בבאורו, מה שנתקשה בהכנה דברי הגאון.³³ ב'
 ענבים ומתחברים וכו'. ר"ל ד' היסודות, כי העין ג"כ מתחברת מאלו ד'
 היסודות, לכן יש להם התחברות ע"י אלמנטות האויר. כי לורה המוקש יחשם
 כהאוויר הסמוך לו, והסמוך בסמוך לו, עד הגיעו אל העין בדעה אריסטו,

הבחות אשר בראות העין ממיניהם באמצעות האויר ויראו, אך הבורא מן השקר שיחשוב עליו חושב שיש בו מאומה מן המקרים, אין שלטון לראות על השגתו. והנה אתה רואה, אי אפשר למחשבות לדמותו ולציירו בהם, ואיך יהיה דרך לראות אליו? וכבר בלבב דעת קצת בני אדם ענין משה רבינו, איך שאל מאלהיו (שמות ל"ג) הראני נא את כבודך, והוסיף להם בלבול תשובתו: לא הוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי, ונכפל בלבולם באמרו: וראית את אחורי ופני לא יראו³⁴. ואומר בגלות כל זה זבארו, כי יש לבורא אור בראוהו, והראוהו לנביאים להיות ראה להם כל דברי הנבואה אשר ישמיעום הם מאת הבורא, וכאשר יראה אותו אחד מהם אומר ראיתי כבוד י"י. ויש שאומר ראיתי את י"י, על דרך ההסתה. ¹⁰ וכבר ידעת כי משה זאהרן ונרב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל אמר עליהם בתחלה (שם כ"ד י') ויראו את אלהי ישראל. ופרשו אחר כן (שם שם י"ז) ומראה כבוד י"י כאש אוכלת בראש ההר; אבל כשהם רואים האור ההוא, אינם יכולים להסתכל בו מרוב כחו ובהירותו, ומי שמסתכל התפרד הרבכתו ויפרח רוחו, כמו שאמר³⁵ (שם י"ט כ"ה) פן יהרסו אל י"י לראות ונפל ממנו רב. ושאל משה רבינו שיחזקו הבורא להסתכל באור ההוא, והשיבו כי תחלת האור ההוא עצומה, לא תוכל לראותה ולא להסתכל בה, שלא ימות, אך יסך עליו בענן או במה שדומה לו, עד שיעבור תחלת האור ההוא, מפני שחזק כל דבר נוגה בהתחלתו, כמו שאמר (שם ל"ג כ"ג) ושכתי כפי עליו עד עברי. וכאשר עבר תחלת האור, גלה מעל משה הדבר הסוכך עד שהסתכל באחריהו, כאשר אומר (שם שם כ"ח) והסיתות את כפי וראית את אחורי. אבל הבורא עצמו לא יתכן שיראה אותו אחד מהם, כי זה מדרך השקר.

ואחר כן אומר: איך יתקיים במהשבתנו הענין הזה, רוצה לומר הבורא יתברך, וחוש מחושינו לא נפל עליו? ואומר: כאשר יתקיים בה, הטבת הטוב וגנות הכוב, וחושינו לא נפלו עליו. וכאשר נעלה בשכלנו המנע מקבץ נמצא ונעדר, ושאר המתרחקים, והחושים לא ראו את זה. ואמר הכתוב (ירמיה י' י') וי"י אלהים אמת. ואומר: ואיך יעלה בשכלנו המצאו בכל מקום, עד שלא יהיה מקום רק ממנו? מפני שלא סר קודם כל מקום. ואלו היו המקומות מפרידים בין חלקיו לא היה בורא אותם. ¹⁰ ואלו הגשמים מטרידים המקומות ממנו או מקצת, לא היה בורא אותם. וכיון שהדבר כן המצאו אחרי שברא הגשמים כלם, כהמצאו קודם לכן, בלא שנוי ולא פרידה, ולא הסתר ולא הפסק, וכמו שאמר (שם כ"ג כ"ד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם י"י הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם י"י. ואקרב להבין זה ואומר: לולא שהרגלנו שקצת הכתלים אין סותרים בעד הקול, וכן אנו רואים שהזכוכית איננה שכה בעד האור, וידענו כי אור השמש לא יזיקוהו הלכלוכים אשר בעולם, היינו

(אשר סובר כי לרמז המוחש יבוא אל העין, ומן העין נלחי יולא נלוך כלל) או ע"י שהגלויות יולאים מן העין, בלוי הסמוך, והסמוך נסמוך, עד יתחברו אל המוחש, והוא כאלמנעו האויר, אבל הבורא יח' כיון שהוא נעלה מכל גשם אין דרך להראות, לראות אותו כלל. (ב"ז בבארו). ³⁴ ופני לא יראו. עיין מזה היטב בדברי הרב המורה א'. ובדברי הרב בעל העקדה שער ג"ר. ובבארו על שמונה פרקים להרמב"ם פרק ח' (ווארשא תרכ"ד) ותרום ענג.

תמהים על זה. ואלה כלם פליאות מעידות על אמתת ענינו. ואומר עוד:
 איך יעלה בלב שהוא יודע כל מה שהיה וכל מה שיהיה, ושידיעתם אצלו
 שיה? ואבאר שהברואים אינם יודעים מה שעתיד, מפני שידיעתם אינם
 כי אם מדרך החושים, ומה שלא יצא אל שמעם ואל ראותם ושאר חושיהם
 לא יעמדו עליו. אבל הבורא אשר אין ררך ידיעתו בסבה, אך היא מפני
 שעצמו מדע, והחולף והעתיד אצלו יחד בשוה, ידעם בלא סבה. וכאשר
 אמר (ישעיה מ"ו י') מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר
 עצתי תקום וכל חפצי אעשה. — וכאשר יגיע האדם אל ידיעת הענין הזה
 הדק, בדרך ההגדה וראות האותות והמופתים, תאמינהו נפשו ותמוג ברוחו
 וישוב נמצא בחדריה, וכל אשר תעמוד בהיכלה תמצאנו, כאשר אמר
 הנביא (שם כ"ו ע') נפשי אוהיך בלילה אף רוחי בקרבי אשתרך. והשגה
 באהבתו אהבה שלמה שאין בה ספק, כמו שאמר. (דברים ו' ו') ואהבת
 את י"י אלהיך בכל לבבך וגומר. ויהיה העבד ההוא זוכרו ביום בלכתו,
 ובלילה על יצועו, וכמו שאמר (תהלים ס"ג ז') אם זכרתי על יצועי
 באשמורות אהגה בך. וכמעט שתהיה מדברת ר"ל הרוח שתהמה בעת
 זכרו מהנוסף והכליון, וכמו שאמר (שם ע"ז ז') אזכרה אלהים ואהמיה
 אישיחה ותתעטף רוחי סלה. ויוזן אותו זכרו יותר מן הדשנים, וירוח אותה
 שמו יותר מכל רוח, כמו שאמר (שם ס"ג ו') כמו חלב ודשן תשבץ נפשי
 וגומר, עד שתשיב כל עניניה כלם אליו, ותהיה חוסה בו ובוטחת תמיד,
 כאשר אמר (שם ס"ג ע') בטחו בו בכל עת עם שפכו לפניו לבבכם
 וגומר. ואם ייטיב לה, תודה, ואם יצערנה, תסבול, וכמו שאמר (שם כ"ב
 ל') אכלו וישתהו כל דשני ארץ. ואלו היה מפריד בינה ובין גופה היתה
 מיחלת לו, ולא היתה חושדת אותו, כמו שאמר (לויב י"ג ט"ו) הן יקטלני
 לו איחל. וכל אשר תסתכל בעניניו תוסיף יראה ופחד, וכמו שאמר (שם
 כ"ג ט"ו) על כן מפניו אבהל אתבונן ואפחד ממנו. וכל אשר תתבונן
 במדותיו, תגדיל שבחיהם ותוסיף שמחתה, וכמו שאמר (תהלים ק"ו ו')
 ישמח לב מבקשי י"י, עד שתאהב אוהביו ותוקיר מוקיריו, כמו שאמר,
 (שם קל"ט י"ז) ולי מה יקרר רעיך אל וגומר. והשנא משנאיו ותאיב
 אויביו, וכמו שאמר (שם שם כ"ה) הלא משנאין י"י אשנא וגומר, עד
 שתטעון בעבורו והשיב על מי שמדבר בו ובעניניו, בשכל ובדעת, לא
 בכבודו, כמו שאמר (לויב ל"ו ג') אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק
 כי אמנם לא שקר מלי תמים דעו עמך, ותשבחנו ותהללנו בשכל וביושר,
 לא בגוזמא ובשקר, כמו שאמר הכתוב במשבתים (ד"ה ל"ב ל' כ"ב) וידבר
 חזקיהו על לב הלויים המשכילים שכל טוב לי"י. ולא תשבחנו בשווא
 ישים החמשה יותר מן העשרה, שלא יוסיף בהם, ולא שיוכנס העולם בחלל
 הטבעת, שלא יצר זה וירחיב זה, ולא שישב אתמול החולף, כי כל זה
 הבל. ואפשר שישאלנו קצת הכופרים על כל אלה ונשיב, כי הוא יכול
 על כל דבר, וזה אשר שלא עליו איננו כלום, כי הוא הבל, וההבל איננו
 כלום, וכאלו שאלו היוכל על לא כלום; אך על זה שאלו באמת. אבל
 היא משבחת אותו בענינים העצמיים, שהוא הקדמון אשר לא חלף ולא
 יחליף, כמו שאמר (דברים ל"ג כ"ז) מעונה אלהי קדם. ושהוא אחד
 בעצמו באמת, כמו שאמר (נחמיה ט' ו') אתה הוא י"י לברך. ושהוא
 החי והקיים, כמו שאמר (דברים ל"ב מ') כי אשא אל שמים ידי

וגומר. ושהוא יכול על כל דבר, כמו שאמר (נחמיה ט' ל"ג) האל הגדול הגבור והנורא. ושהוא היודע כל דבר ידיעה שלמה, כמו שאמר (חיוז ל"ז ט"ז) התדע על מפלשי עב מפלאות המים דעים. ושהוא בורא כל דבר תחלה, כמו שאמר (ירמיה י' ט"ז) לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא. ושאיננו עושה השוא ולא התהו, כמו שאמר (יעקב מ"ה י"ח) לא תהו בראה לשבת יצרה. ושאיננו מעול ולא חומץ, כמו שאמר (דברים ל"ג ד') הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. ושאינו עושה לעבדיו כי אם הטוב, שנא' (חזקיהו קמ"ה ט') טוב י"י לכל וגומר. יודוך י"י כל מעשיך וגומר. כבוד מלכותך יאמרו וגומר. ושאיננו משתנה ולא יחלוף, כמו שאמר (מלכי ג' ו') אני י"י אלהים לא שניתו ואתם בני יעקב וגומר. ושמלכותו לא תחלוף ולא תכלה, כמו שאמר (חזקיהו קמ"ה י"ג) מלכותך מלכות כל עולמים וגומר. ושמצות קיימת אין משיב לה, כמו שאמר, (שם ק"ג י"ט) י"י בשמים הכין כסאו ומלכוהו בכל משלה. ושחובה לשבחו במדותיו הטובות והגדולות, כמו שאמר (קל"ח ה') וישירו בדרכי י"י כי גדול כבוד י"י. ושכל מה שיספרו עליו המספרים וישבחוהו בו המשבחים הוא נעלה וגדול ומרומם מהכל, כמו שאמר (נחמיה ט' ה') ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה וההלה. וזה אשר המצא במקומות מהספרים מן השבח וההלה איננו מיוחס אליו, אך הוא מיוחס אל ספוריו, כמו שאמר (חזקיהו ג' י"ג) ברוך שם כבוד י"י ממקומו. ואמרו (חזקיהו ס"ח ה') זמרו שמו ופעמים תמצאנו לספר ספורו ויאמר (שם ע"ג י"ח) ברוך שם כבודו. ואמר (שם ל"ז י"ג) והודו לזכר קדשו. אך בדברי רבותנו רבים כאלו, הוא לספר ספורו שהם אומרים; ברוך שם כבוד מלכותו. ואומר בכל זה שהוא גם כן ממעשה הלשון, והוא, כאשר הוא מכונה להגדיל ולהאדיר, מקרמים המלות קודם שיוכרו המגודל ההוא. וכל אשר ירכו המלות הם הקודמות, יהיה בהם יותר גדולה, כמו שנאמר (חזקיהו ל') בהראותו את עושר כבוד מלכותו ואת יקר הפארת. והוא הוא עשור ומלכותו וגדולתו, והוא גם כן יקרו והפארתו וגדולתו. ודמו הספורים קצתם לקצתם. — הסהכל. יישירך האלהים! מה שכתבנוהו, והתבונן בו בנפשך, והעלהו במחשבתך, ואל תמהר לגזור על המלות. אבל גזור על השרשים הקודמים. ושים המלות העברה והקרה, כאשר בארנו.

111

112

113

114

115

המאמר השלישי

בצויו וכאזהרה

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר: אשר ראוי לקדם אותו התחלה למאמר הזה, כי הבורא יתברך כיון שהתברר שהוא קדמון לא היה עמו דבר, היתה בריאתו לרברים טובה וחסד ממנו. וכאשר זכרנו בסוף המאמר הראשון, בעלת בריאת הרברים, וממה שימצא בספרים שהוא טוב ומטיב, כמו שאמר (תהלים קמ"ט) טוב י"י לכל ורחמיו על כל מעשיו. ותחלת הטבתו לברואים שחננם ההויה, רצוני לומר: המציאו אותם אחר שלא היו. וכמו שאמר לחשובים (יט"ו מ"ג ז') כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגומר. ואחר כן חננם סבה שמגיעים בה אל ההצלחה הגמורה והטובה השלמה, כמו שאמר (תהלים ט"ז י"א) תודיעני ארח חיים שבע שמחות את פניך וגומר. והוא מה שצום והזהירם ממנו. וזה המאמר תחלת מה שיקוף השכל ויחשוב בו, ויאמר: הוא היה יכול שייטיב להם ההטבה הגמורה, ויצליחם ההצלחה המתמדת מבלתי שיצום ויזהירם? אבל יראה שטובתו בדרך ההיא טוב להם, בעבור מה שישתלק מעליהם מעניני הטרח. ואומר בבירור הענין הזה, כי שומו סבת הגעתם אל הטובה המתמדת בהטריחם במה שצוה בו, הוא יותר טוב. והוא, שהשכל דן שיהיה מי שמגיע לטובה על מעשה שהעבד בו, יש לו כפל מה שיעגרהו מן הטוב מי שלא עשה דבר, אבל הוא מתחסד עמו. ואין השכל רואה להשוות ביניהם. וכאשר הדבר כן נטה בנו בוראנו אל החלק היותר להיות תועלתנו על הגמול, כפל תועלתנו אשר תהיה על לא מעשה, וכמו שאמר (יט"ו מ' י') הגה י"י אלהים בחזק יבוא וזרעו מושלה לו הגה שכרו אתו ופעולתו לפנתי. וכיון שהקדמנו ההקדמה הזאת אומר פותח, הודיענו אלהינו יתברך בדברי נביאיו, שיש לו עלינו תורה נעבדהו בה, ובה מצות שצוה אותנו בם, אנחנו חייבים לשמרם ולעשותם בלב שלם. הוא אמרו (דברים כ"ו ט"ז) היום הזה י"י אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך. והעמידו לנו נביאיו על המצות ההם האותות והמופתים המלאים, ושמרנום ועשינו אותם מיד. ואחר כך מצאנו העיון מחייב שנצוה בהם, ולא היה ראוי לעזבנו מבלעדי דבר. וראוי שאבאר ממה שמחייב אותו העיון לענין הזה דברים וענינים, ואומר: כי השכל מחייב להקביל כל מטיב אם בהטבה, אם הוא צריך אליה, אם בהודות, אם איננו צריך לגמול. וכאשר היה זה מחייבו השכל, לא היה נכון שיעזבהו הבורא יתברך בעניני עצמו, אבל התחייב לצוות בראוי בעבודתו והודות לו, בעבור שבראם. והשכל מחייב עוד, שהחכם לא יתיר לגדפו ולקללו.

להקביל כל מטיב וכו' הוא ענין נגד ונוכח. (מצנין מקבילות הללו שמות

והתחייב עוד, למנוע הבורא עבדיו מזה להקביל בו. והשכל מחייב עוד, שימנע הברואים לחטא קצתם לקצתם, בכל מיני החטאים. והתחייב עוד, שלא יתיר להם החכם זה. והשכל מכשיר עוד, שיטריח החכם עושה בדבר מהדברים, ויתן לו שכרו עליו, בעבור שיגיעו אל התועלת בלבד, מפני שהיה זה ממה שמועיל לעושה, ולא יזיק המטריח. וכאשר נקבץ אלו הארבעה ענינים, יהיו כלליהם הם המצות אשר צונו אלהינו. והוא שחייבנו לדעתו, ולעבדו בלב שלם, כמו שאמר הנביא (דל"י ח' כ"ח ט') ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדו בלב שלם ובנפש חפצה. ועוד הזהירנו, מהקבילו בקללות ובגדופים, אף על פי שאינם מזיקים אותו, אלא שאין מדרך החכמה להתירם, כאמרו (ויקרא כ"ד ט"ו) איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו. ולא התיר לקצתנו להרע לקצתנו, ולחמסם, כמו שאמר (ס' ט"ט י"ח) לא הגנבו ולא הכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. ואלה השלשה ענינים, הם ומה שנסמך אליהם, הם החלק הראשון² משני חלקי המצות, ונסמך אל הראשון מהם, להכנע לו ולעבדו, ולעמוד לפניו, והדומה לזה, והכל בכתב. ונסמך אל השני, שלא ישותף לו, ולא ישבע בשמו לשקר, וזלא יתארהו בתארים המגנים, והדומה לזה,³ והכל בכלל. ויסמך אל השלישי, עשות המשפט, והאמת והצדק והדין, והרחקה מהרוג המדברים, ואיסור הניאוף, והגנבה, והרכילות, ושיאהב המאמין לאחיו מה שהוא אוהב לנפשו, וכל אשר נכלל באלה השערים, והכל בכתב. וכל ענין מאלה שמצוה בו, גטע בשכלנו טובתו, וכל ענין מהם שהזהיר ממנו, גטע בשכלנו גנותו, כמו שאמרה החכמה אשר היא השכל (משלי ח' ז') כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע. והחלק השני דברים אין השכל גזור אותם, שהם טובים לעצמם ולא מגונים לעצמם, הוסיף לנו הבורא עליהם צווי והזהרה, להרבות גמולנו והצלחתנו עליהם, כמו שאמר (ישעיה מ"ב כ"ח) י"י חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. והיה המצוה בו מהם טוב, והמוזהר ממנו מהם מגונה, למקום העבודה בהם, והוספו בענין השני בחלק הראשון. ועם זה אי אפשר שלא יהיה להם עם ההסתכלות, תועלות חלקיות, ועלילה מעטה מדרך המושכל, כאשר היה לחלק הראשון תועלות גדולות ועלילה גדולה מדרך המושכל. — וראוי שאקדם הדברים על המצות השכליות תחלה ואומר: מן החכמה לאסור שפיכות דמי המדברים, שלא יותר זה, ויכלה קצתם את קצתם, ויש בו אחר מה שמרגישים בו מן הצער, בטול הענין שכוון בו החכם, ומכרית אותם ההרג מאשר בראם לו והטריחם בו. ומן החכמה לאסור הזנות, שלא יהיו המדברים כבהמות, ולא ידע אחד מהם אביו שיכבדו גמול שגדלו, ושירישהו האב טרפו כאשר ירש ממנו המציאה, ושודע שאר קרוביו מדוד ואחי אם, ועשה מה שהוא מוצא להם מן החנינה. ומן החכמה לאסור הגנבה, כי אם תותר, יבטחו קצת בני אדם על גניבת ממון קצתם, ולא יישבו העולם ולא יקנו ממון, אך אם יבטח הכל על זה בטול הגנבה עוד בבטול הקנינים, מפני שלא ימצא מה שיגנוב כלל. ומן החכמה⁴ אך מראשיתה, דבר צדק ועזוב הכוב, כי

(כ"ו) וקצתה גמול נוכח גמול, הטבה מול הטבה (כ"ז). ² משני חלקי המצות. הם מצות השכליות, ומצות השמיעיות. ³ והכל בכלל. אולי י"ל והכל בכתב, כמו שכתוב בענין ראשון ושלישי. ור"ל והכל, כל הנינים והאזהרות האלה כחובים נחמתי. ⁴ אך מראשיתה. בז' אשר מראשיתה.

הצדק הוא האמירה על הדבר כאשר הוא ובענינו, והכזב הוא האמירה על הדבר לא כאשר הוא, ולא בענינו, וכאשר יפול החוש עליו, וימצאנו בתכונה מתכונות, וחליץ עליו הנפש בהפך בתכונת זולתה, מקבילות שני התכונות בנפש ומתהפכות, ותשער מהמנעם כדבר נכרי. ואחר כן אומר שראיתי מבני אדם, מי שסובר⁵, כי אלה ד' השרשים המזורים, אינם מזורים, אבל המזור אצלו, מה שיצערנו. וידיאגוהו, והטוב אצלו מה שייערב לו וידיגעהו. ולי על הדברים האלה תשובה רחבה במאמר הד' בשער הצדק. אך אזכור ממנה הנה קצת ואומר, כי מי שחושב זה, כבר עזב כל מה שהבאתיו לראיה הנה, ומי שעזב זה הוא סכל, והסתלק טרחו מעליו. ועם זה לא אנוח עד שארחיבוהו ההתהפכות וההמנע, ואומר: כי הריגת השונא מה שייערב להורג, ויצער ההרוג, ולקחת הממון והנשים הנשואות, ממה שייערב ללוקח, ויצער ללוקח ממנו. ועל המחשבה הזאת יתחייב להיות כל פועל מאלו השנים חכמה וסבלות יחד. חכמה מפני שייערב לגנב ולהורג ולזונה, וסבלות, מפני שהוא מצער בעל דינו. וכל דעת שמביאה אל ההתהפכות ועל ההמנע הוא שקר; אך יתקבץ עליהם ההפך הזה, באיש א', בדבש שנפל בו מעט ארט אכלו והוא ערב והורג, ומתחייבים שתהיה חכמה וסבלות יחד. אחר כן אומר בחלק הב' אשר הוא מותר בשכל, והתורה צותה בקצתו ואסרה קצתו, והניחה השאר מותר כמו שהוא, כמו קדוש יום בין ימים, כשבתות ומועדים, וקדוש איש משאר בני אדם, ככהן והנביא. וההמנע מאכול קצת המאכלים, ומשכב קצת בני אדם, והפרישות תקף לקצת המקרים בעבור הטומאה. ואלה השרשים ומה שיוולד מהם, ומה שיצטרף אליהם, אף על פי שהעלה הגדולה בקיומם מצות אלהינו, והבאתנו אל התועלת, אני מוצא לרובם עלות חלקיות מועילות, ואני רואה לזכור קצתם ולדבר עליהם, והכמת הבורא למעלה מהכל. ואומר: כי מתועלת קדוש קצת הזמן, תחלה בעזיבת המעשים בו, להגיע אל המנוחה מרב היגיעה, ולהגיע אל קצת החכמה, וחלק מן התוספת בתפלה, ויפנו בני אדם לפגיעת קצתם את קצתם בהתקבצם, וידברו בעניני תורתם⁶ ויכריזו בהם, וכל הדומה לזה. ומתועלת קדוש איש מיוחד, לקבל ממנו החכמה יותר, ולהפגיע בעדם, ולחבב לבני אדם הדרך הישרה; כדי שיגיעו אל מעלות, ושישתדל להישיר בני אדם כיון שהוא ראוי לכך, ומה שדומה

⁵ כי אלה הד' המזורים אינם מזורים. אבל המזור וכו'. הוא ציננו פעול מבני הפעול מנחי ע"ו, ושרשו זור, ע"ד מזור הייתי לחמו (הפלים ס"ט) וכונתו עם אלה הד' שרשים ש"ד, זנות, גניבה, ודבור כזב, המה לא ישימום שכלים, אבל זרים, אלה המה דברי החכם מהר"ל ב"ז בצמורו. — ולדעתי לא מלא ודיו ורגליו בהבנת דברי המחבר, וכמו זר נחשב בעיני בלורו, ומזור הוא בעיני כל קורא. והאמת כי ל"ל: המזורים אינם מזורים, אבל המזורה אללם וכו': ר"ל: כי יש איזה מבני אדם החושבים: כי אלה הארבעה שרשים (ש"ד, זנות, גניבה ודבור כזב) המזורים (אשר נזכרנו עליהם בחוררתנו לבנתי עשוהם) אינם מזורים. (אינם ראויים בלמה להיות מזורים ואסורים) אבל המזורה אללם וכו' (אבל הדברים אשר הם חושבים לדבר אסור ומזרה, הוא, מה שילער לחמו וכו') — ועין העהקה החכם ר"ף שהנין כדברי. — ⁶ ויכריזו. ר"ל ידרשו ויטיפו לעם דברי תורה ומוסר. וכן העהקה החכם ר"ף (הפסענטליך פרעדאגען), לפי שכן הוראה "כרז" בלשון ארמי. ועיין ערך מליס

לזה. ומתועלות⁶ אסור אכילת קצת בעלי חיים, שלא ידמוהו לבורא, כי לא יתכן שיהייב לאכול מה שהוא דומה לו, ולא לטמא, ושלא יעבוד האדם מאומה מחם, כי לא יתכן לעבוד מה שהושם לו למאכל, ולא מה שהושם אצלו טמא. ומתועלת הרחקת שכיבת קצת הנשים, אשת איש כאשר הקרמנו, אבל האב והאחים הצורך מביא להתיחד עמם, ובהתרת נשואיהם, היה עולה על לבם לזנות עמם, ושלא יתאו לצורה היפה מקרוביהם, ושלא ימאכו צורה שאיננה יפה, כשיראו קרוביהם אינם חפצים בה. ומתועלת הטומאה והטהרה, שיכנע האדם מעצמו ומבשרו, ושתיקר בעיניו התפלה, אחר שפסק ממנה ימים, ושייקר בעיניו הקדש והמקדש, אחר שנמנע ממנו ימים, ושישיב לבו ליראת שמים. ועל זה הדמיון כאשר יחקרו רוב המצות האלה השמעיות⁸ ימצא להם מן סעיפי העלילה ותועלותיה, דברים רבים, וחכמת הבורא בדעתו למעלה מכל מה שישגיגוהו המדברים, כמו שאמר (ישעיה' כ"ה ט') כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם: וכיון שאמרתי זה הכלל בשני חלקי המצות, והם השכליות והשמעיות, ראוי שאבאר מה היה הצורך לשלוחים ולנביאים. כי שמעתי כי יש אנשים שאנפרים כי אין לבני אדם צורך לנביאים, וששכליהם מספיקים להם להישירם במה שיש בהם מן הטוב ומן הרע. ושבתו אל מבחן האמת וראיתי בו, שאם היה הדבר כמו שאמר, הבורא יודע בו יותר מהם ולא היה שולח שלוחים, כי איננו פועל מה שאין לו ענין. ואחר כך הסתכלתי בענין, ומצאתי צורך הברואים אל השלוחים צורך גדול, לא מפני המצות השמעיות בלבד, להודיע אותם, אד מפני המצות השכליות, כי המעשה בהם לא ישלם כי אם בשלוחים, שיעמידו בני אדם עליהם. ומזה שהשכל דן בהודאה לאל על טובתו, ולא שם גבול להודאה ההיא, לא ממאמר מזמן ותכונה, והצטרכו לשלוחים. ושמו לו גבול, וקראוהו תפלה. ושמו לו עתים ומאמרים מיוחדים ותכונה מיוחדת ומגמה מיוחדת. ומזה שהשכל הרחיק חנאוף, באין בו גבול מושם, היך תהיה האשה נקנית לאיש, עד שתשוב כאשת איש. היהיה זה בדבור בלבד, או בממון בלבד, או ברצון אביה בלבד, או בעדות שנים, או עשרה, או בקבוץ אנשי העיר בזה, או בסימן שישמנו עליה, שירשמה ברושם. ובאו הנביאים⁹ ואמרו:

להחכם געועמים ערך כרו. ⁷ אסור אכילה קצת בעלי חיים וכ"ו. הדברים האלה הם משוללי הכנה. ולפי הנראה לא העתיקם המעתיק ר"י חנון כראוי, והחכם רי"ף קלע פה אל מטרת האמת; וחדר אל כונת המחבר: וז"ל דער לוועק, דאס מאלכעם ספן דען לוס עססען ערלויבטע טהיערען, וויא געוויססע פעטעטיקקע, פערבשטען ווארדע, ליעגט דארין, דאמיט דיע מענשען ניכט גאטט גלייך זיין זאללען, אונד דאס געניעססען וואס איזס געניעספערט ווארדע; דען גאטט קאן ניכט געשטאלטען, דאס לו געניעססען, וואס נור איזס חויף דען אלטאר געהאָרט עכ"ל. המחבר נוחן טעם למה נאסרו החלבים והאומרים גם כבהמות הטבומה ולגבזה סלקו, ואסורים להדיוט (ויקרא ג' יד ובשאר מקומות), מפני שלא ידמה האדם לגורלו, ואין ראוי להדיוט לאכול מהחלקים העולים לגבזה. ועיין דברי רי"ף בהערה הששטית מה שהאריך בזה. ⁸ ימלא להם וכ"ו. ע"ד טעמי מלוח השמעיות, רבו החכמים הראשונים. הנוחנים ומבקשים טעמים להנאות, ורבינו סעדיה חנר על זה ספר מיוחד, עיין הולדות הגאון בראש, והערה רי"ף בהערה קהו. וע' רמב"ם מורה חלק ג' המדבר על ברכנה. ⁹ במהר וכ"ו. עיין קדושין ריש פ"א,

במהר ושטר ועדות. ומוזה כי השכל מרחיק הגנבה, ואין בו איך יהיה הממון ברשות האדם עד שיהיה קונו מדרך המלאכה, או מדרך הסתורה, או מדרך הירושה, או מדרך ההפקר, כמו ציד הבר והים, או בתת הדמים יתקיים חמקה, או בתפישו חמקה, או בדבור בלבד, ושאר מה שיפול בשער הזה מן הספקות שהיא ארוך ורחב. ובאו הנביאים בכל שאר מהם בדין פוסק. ומוזה הערכת החבלות, כי השכל רואה לשער הנזק, ולא שם לשעורו גבול; אם בתוכחה בלבד, או בקללה עמה, או בהלקאה גם כן. ואם היה בהלקות, כמה שיעורו, וכן הקללה והתוכחות, או שלא יספיקו ממנו כי אם בהמיתו, ואם עונש כל מוזק אחד, או קצתם אינו דומה לקצתם. ושמו הנביאים לכל אחד מהם השלום ידוע, ושתפו קצתם עם קצתם בענינים, ושמו לקצתם תשלום ממון. ובעבור אלה הדברים אשר ספרנו, והדומה להם, הוצרכנו לשליחות הנביאים, כי אם היינו מונחים לעצנתנו, היינו חולקים בדעותינו, ולא היינו מסכימים על דבר, ועוד בעבור השמיעות כאשר בארתי. — וכיון שבארתי איך הביאה צורך לשליחות הנביאים, ראוי שאסמך לזה איך התקיימה להם השליחות אצל בני ארם. ואומר: בעבור שהיו בני ארם יודעים¹⁰ בכחש ויכלתם, שהם אינם יכולים להכריח הטבעים, ולא להפך העצמים, אך הם נלאים מעשות זה, כי זה מעשה בוראם, שהכריח הטבעים הנחלקים, ובראם מחוברים, ויהיה ענינם לברוח זה מזה, ושנה עצמי נפרדיהם, עד ששבו¹¹ מחוברים, לא יראה מהם עצם גמור, אבל נראה דבר אחר, זולת העצמים האלה המתבודדים; רוצה לומר: אדם או צמח, והדומה לזה מהגשמים, מתחייב להיות זה אצלם סימן מעשה הבורא. וכל נביא שיבחרו הבורא יתברך לשליחותו¹², נוהג לו אות מאלה האותות; אם הכרח טבע, כמו מניעת האש משרוף, ועצירת הנהר שלא יעבור, והעמיד הגלגל מהליכתו, והדומה לזה¹³ או הפוך עין, כאשר נהפך החי דומם, והדומם חי, והמים דם, והדם מים. וכאשר ינתן לו אות הזה, יתחייב הרואה אותם מבני אדם להקדישו, ולהאמין בו במה שיאמר להם, כי החכם לא נתן לו אות, ער שהיה נאמן אצלו. זה הענין אף על פי שהוא בשכל, הוא כתוב בספרים, כאשר ידעת מדבר משה רבינו, והאותות המלאים אשר נתנו לו, מה שאיני צריך לזכרם הנה. וכאשר הם מבוארים בספר ואלה שמות וזולתו ופרושם. וכמו שאמר לעמו (דברים ז' י"ט) המסות הגדולות אשר ראו עיניך. ומי שהאמין בו מבני אדם, הם הצדיקים, כאשר אמר (שמות ד' ל), ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם. ומי שלא האמין הם התועים; וכאשר נודע מענין מי שנאמר בו: כי לא האמינו באלהים. ואני צריך לאמר הנה דבר אשמור בו האמתות, והוא, שהבורא יתברך, איננו הופך עין, עד אשר יודיע לבני אדם שהוא עתיד להפכם, והעלה

ובגמרא שם. ¹⁰ כחש ויכלתם וכו'. ב"ז הביא בשם ס"א "וכחש" — ולדעתי גם מלך כחש חסיה מונחה, אם אך נגיה הגסה קטנה: כחש ויכלתם, ר"ל שני אדם יודעים שיכלתם הוא זה וזה וזה להכריח הטבעים. ויהיה הוראה כחש, כמו כחש בשרי (תהלים ק"ט ל"ד) ועוד במקומות רבות. ¹¹ מחוברים לא יראה מהם עצם גמור. ר"ל שהכריח להחבר יחד ענינים מחנגדים, עד שלא נכר בהם כלל, לורחם הראשונה, אבל נראה ונהיה לעצם אחר. ¹² נוהג לו אות, ע"ד הענין הזה, ראה רמב"ם הלכות יסודי התורה, עקרים מאמר סי"ח. ¹³ או הפך עין. ר"ל כי יתהפכו לעינינו עצם ומראה הדברים, כמו

בזה להאמין בנבואות, אבל בלתי עלה אינו הופך מאומה מן העינים. כי אם
 היינו חושבים זה, היו האמתות נפסדות לנו, והיה כל אחד ממנו, כאשר
 ישוב אל ביתו ואל בני ביתו, לא יהיה בטוח, שלא יהפוך עיניהם הבורא,
 ושיהיו זולת מה שעזבו. וכן בשיעור על אדם בעדות, או דן בדין, אבל
 צריך שנאמין כי הנמצאות על תכונתם. לא ישנה אותם בוראם כי אם
 אחר שיעיד עליהם. ואומר עוד שלא יתכן בחכמה, שיהיו השלוחים לבני
 אדם מלאכים, מפני שבני אדם אינם יודעים שיעור כח המלאכים, במה
 שיוכלו, ולא במה שילאו ממנו, וכאשר יבואו באותות מלאים, יש לבני
 אדם לחשוב שכל המלאכים כן טבעם, ולא יתאמת אצלם שהאות הוא
 מאת הבורא. אך השלוחים כשיהיו בני אדם כמונו, ונמצאת עושים מה
 שנלאה מעשותו, ומה שאיננו כי אם ממעשה הבורא, תתאמת להם השליחות
 במאמרו. ואומר עוד כי בעבור העלה הזאת, השווה בין הנביאים ובין שאר
 בני אדם במות, שלא יחשבו בני אדם, כי כאשר יכולים להיות לעולם
 שלא כדרךם, הם כן יכולים לעשות האותות המלאים, שלא כדרךם הם.
 ועל כן לא הספיק להם מבלעדי אכילה ושתייה, ולא מנעם מן הזוג, כדי
 שלא יפול הספק באותותם, ויסברו בני אדם שהמניעה היא מטבעם, וכאשר
 נחקנה להם, נתקנו להם גם כן האותות. ועל כן עוד לא הבטיחם בבריאות
 הנוף התמידה, ולא בממון הרבה, ולא בבנים, ולא ההצלה מחמס חומס,
 בין במכות, או בהרפות, בין בהריגה, כי אם היה עושה זה, היה אפשר
 שייחסו בני אדם הענין שהוא אל טבעם, שיצאו בו מגדר שאר בני אדם,
 ויאמרו: כאשר יתחייב יציאתם בענין הזה, כן התחייב שיוכלו על מה
 שנלאה ממנו. ואומר: בחכמתו נעלה על כל מאמר, כי עזבם בכל עיניהם
 כאשר בני אדם, והוציאם מכללם שנתן להם יכולת, על מה שנלאים ממנו
 שאר בני אדם, שיאמת אותו ותאמן שליחותו. ואומר: בעבור זה עוד לא
 שמש עושים האותות תמיד, שלא יחשבו המון העם, שיש בהם טבע מיוחד
 מחייב זה, אבל שם אותם עושים זה בעת מן העתים, וידעו זה עת
 מבלעדי עת, ויתבאר בזה שהוא בא אליהם מצד הבורא, ולא מעצמם,
 ישתבח החכם ויתברך. ואשר הביאני לזכור כל אלה הדברים הגה,
 שראיתי אנשים הפסידו אותם מחשבותם, כאשר חשבו בדברים האלה,
 וקצתם אמרו: הרחקתי שימות הנביא כאשר האדם, וקצתם שהרחיק
 שירעב ויצמא, וקצתם הרחיק שישגל ויוליד, וקצתם הרחיק שיעבור עליו
 החמס והעול, וקצתם הרחיק שיעלם ממנו דבר מן הנמצאות. ומצאתי כל
 מה שהזכירו און ועול. אך התאמת לי שהחכמה במה שעשה הבורא
 בענין שלוחיו, היא דומה לשאר מעשיו, כמו שאמר (תהלים ל"ג ד') כי
 ישר דבר י"ו וכל מעשהו באמונה. והמה לא ידעו מחשבות י"ו ולא
 הבינו עצתו, ועמרתו על שהנביאים היה מתאמת אצלם, שהרבר שהיו
 שומעים, היה מאת הבורא קודם שייחסו הבורא אצל עמו, והוא, שהיה
 נראה לו אות מתחלת עם התחלת הדבור, ותשלם עם השלמתו, והוא אם
 עמוד ענן, או עמוד אש, או אור בהיר, מבלעדי האורים הרגילים, וכאשר
 רואה הנביא זה, יתברר לו בלי ספק, כי הדבור מאת הבורא. ואפשר
 שיראוהו גם כן העם, כמו שהיו עם משה כשהיה נפרד מהם ללכת אל
 מקום הנבואה, היו עומדים ומביטים באויר, והוא צח בלי ענן, ועיניהם
 אל משה. וכאשר היה מגיע למקום הנבואה, היה יורד הענן בעמוד, ויעמוד

עד אשר ידבר עמו, ויעלה וישוב אליהם, כמו שאמר (שמות ל"ג ח') והיה כצאת משה אל האהל יקומו כל העם ונצבו איש פתח אהליו. וכאשר ישוב אליהם ויגיע שליחותו, היו אומרים: אמת, אנו ראינו נקיות האויר קודם הגיעך, וירדת עמוד הענן בהגיעך, והיה עכובו כשיעור שמעך הדברים אשר אמרת אלינו. ועוד, כי מצאתי קצת הנביאים אשר לא פורש בעיניו שהיה מדבר אליו בעמוד ענן, התבאר מענינו בספר אחר שהיתה נבואתו כן. כי שמואל הובא עם משה ואהרן, ואמר על הכל (חללים ל"ט ז') בעמוד ענן ידבר אלהים, וכאשר מצאתי כזה בשמואל, אין ספק, כי רבים מהנביאים כמוהו. ואם ישאל שואל איך עמדו החרטומים כנגד משה ואותותיו? נאמר: כי האותות אשר עשה משה עשרה, הפיכת המטה והתשעה האחרים, לא זכרה התורה שעשו נגדו, כי אם השלשה, והשלשה גם כן לא זכרה התורה להשוות בינם ובינו, אבל זכרה זה לשנות מעשהו ומעשיהם. והוא שבארה שמשה עשה דבר נראה, כאשר צוה יי', ושאלה עשו דבר נסתר ונעלם, כאשר חוקרים עליו ומגלים אותו, ותראה התחבולה בו, כמו שאמרה בשלשה (שמות ז' י"א) ויעשו החרטומים בלטיהם, וזאת המלה בלשון נופלת על הדבר הנסתר והנעלם, כמו שאמר (ש"ל כ"א ע"ג) הנה היא לוטה בשמלה אחרי האפוד. וכמו (יעז' כ"א ז') פני הלוח הלוח על כל העמים. (מ"א י"ט י"ג) וילט פניו באדרתו. (ש"ל כ"א ע"ג) והמלך לאט את פניו. (ש"ל י"ח כ"ג) דברו אל דור בלט, והדומה להם. וכאשר פרשה התורה באמרה בלהטיהם, או בלטיהם, התבאר כי זה לגנות פעלם לא לאמתו. וזה שאמר: אמר ראובן דברים ישרים, ואמר שמעון דברים מעוותים, או תאמר עשה לוי מעשה טוב, ועשה שמעון מעשה רע, כי אינך מכין כי אם להבדיל בין שני המאמרים ושני המעשים, לא להשוות ביניהם. וכיון ששמתו זה השרש, איננו צריך בו להראות, איך היה אפשר בו שיעשו תחבולה בחלקים מעטים מן המים, ומשנים אותם בצבעים, ואיך היו משליבים בקצת אגמי המים, להברית מהם הצפרדעים, אלא שאלו החלקים לא יתכן כמוהם בגרמים הגדולים, אבל אשר עשה משה ששנה מי היאור כלם, ושערו מהלך ארבע מאות פרס¹⁵ מעל א"ק עד מריו"ט. וכן העלה הצפרדעים מכלו, מה שאי אפשר בו תחבולה ולא ערמה, אבל הוא מעשה העוז החכם היכול, כמו שאמר (חללים קל"ו ד') לעושה נפלאות גדולות לברו. ואם ישאל שואל איך נבחר יונה לשליחותו וברח ממנה, והחכם איננו בוחר, מי שימרהו? אומר: כבר הסתכלתי בדבר יונה ולא מצאתי כתוב שאומר, כי הוא לא הגיע השליחות הראשונה, אף על פי שלא מצאתיו, גם כן אומר שהגיע אותה, אך חויבתי להאמין בזה כדרך כל הנביאים. ושהחכם לא בחר לשליחותו

שמבאר הגאון, כי עיינו תחזינה את הדם למים וכדומה. ¹⁴ וזאת המלה וכו'. שרש בלהטיהם, הוא להט, שרש לוטה בשמלה, הוא לוט, שרש לחט את פניו, הוא לאט, מכל מקום קבלם המחבר להוראה אחת, מפני שהשרשים נע"ה, נע"ו, ונע"ל קרובים המה בהוראתם, ועקר שרשם הוא "לטי". ¹⁵ מעל א"ק עד מריוט. שני שמות האלה אינם נודעים. והחכם רי"ף בהערה אשכנזית להעמקתו כתב: ולאני ל"ל "מסרק למיחט" (מסרק חונד דלמיחט) כי כבר דימה פטולינמוס, כי אשד נהר כינוס, הוא מסרק (הוא הנהר הסכלה, אשר העמיד מקומו בהר הירח) עד למיחט ע"ש. —

מי שלא יגיענה, וכבר מצאתי הכתוב אומר (כחמה מקומות) וידבר י"י אל משה לאמר, דבר אל בני ישראל לאמר, ואיננו מפורש וידבר משה כן אל בני ישראל כי אם בקצתם. אבל ברח יונה משני דברים, שישלחנה פעם שנית בשליחותו, כי עלה בלבו כי הראשונה התראה, והשנית לאיים ולהפחיד בעונש, ופחד יונה שייעדם בדבר וישובו, ויסתלק הועד ההוא, ויחסו אותו אל הכזב, ויצא מן הארץ אשר יעדם הבורא שתהיה בו הנבואה. וזה מפורש באחרים מאמרו (יונה ד' ב') אגא י"י הלא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברוח הרשישה. ולא היה עליו בזה חטא, מפני שלא אמר לו אלהיו הנני שולח איתך שנית, אבל היה זה דבר שעל על לבו ודחה מה שאפשר להיות או שלא להיות, והשיבו אלהינו אל הארץ המיוחדת בהכרח, עד שנבא אותו ושלחו, ונשלמה חבמתו.

ואחר כן אבאר ענין ספרי הקדש, ואומר: כי הוא קצר לנו מכלל, מה שהיה בזמן החולף הגדול נתקן בהם לעבודתו, זכרם בספרו, וחבר אליהם מצותו, וכמדך אליהם מה שהוא גמול עליהם, והיה זה תועלת קיימת לעולם. והוא, שכל ספרי הנביאים וספרי החכמים מכל עם, אף על פי שהם רבים, אינם כוללים כי אם שלשה שרשים. תחלתם, בסדור הצווי והאזהרה, והם שער אחד. והשני, גמול ועונש, והם פריהם. והשלישי, הגדת מי שהטיב בארצות, והצליח, ומי שהפסיד בהם, ואבד. כי התקון השלם לא יהיה כי אם בקבוץ אל השלשה. והמשל בזה אומר: כמי שנכנס אל חולה שיש לו קרחה, והתברר לו כי סבת חליו תגבורת הדם. ואם אמר לו: אל תאכל בשר ואל תשתה יין, כבר תקן מענינו, ולא התקון השלם, ואם יוסיף ויאמר לו: שלא תטרף דעתך, כבר הוסיף בתקון, ואינו עד עתה שלם, עד שיאמר לו כאשר קרה לפלוני, וכאשר יעשה זה, כבר נשלם תקונו. ועל כן קבצו הספרים אלה השלשה שרשים, ואינני צריך לזכור דבר מהם, מפני רובם. ואחר כן אומר: שהחכם יתעלה, מדעתו שתורותיו ודבריו אותותיו צריכים בארך הזמן אל מעתיקים, כדי שיתאמתו לאחזונים, כמו שהתאמתו לראשונים, שם בשכלים מקום לקבול ההגדה הנאמנת, ובנפש מקום להתישב בה, כדי שיתאמתו בו ספריו והגדותיו. ואני רואה לזכור חלקים מאמתת ההגדה, לולא כי הנפשות מתישבות שיש בעולם הגדה אמתית, לא היה אדם מקוה מה שדרכו לקוות, ממה שיבושר בו בדצליחה בסחורה, והתועלת במלאכה פלונית, שכח האדם וצרכו מושמים לקנות. ולא היה ג"כ ירא ממה שיראים ממנו, מסכנת הדרך הפלוני, ומן ההכרזה במניעת המעשה הפלוני, אם לא יקוה וירא יפסד לו כל ענינו. אם לא יחשוב שיש בעולם הגדה, לא יקבלו מצות מלכם ולא הזהרתו, כי אם בעת שיראו אותו בעיניהם, וישמעו דבריו באזניהם, וכשלא יהיה עמם יסתלק קבול מצותו והזהרתו, ואילו היה זה כן, בטלה ההנהגה, ואבדו הרבה מבני אדם. ולולי שיש בעולם הגדה אמתית, לא היה מגיע האדם לדעת, שזה קנין אביו, וזה ירושת זקנו. וגם לא היה מגיע לדעת שהוא בן אמו, כל שכן שיהיה בין אביו. והיו עניני בני אדם בספקות, עד שלא יאמינו, כי אם במה¹⁶ שיפול חושם עליו בעת

¹⁶ שיפול חושם עליו נעה וכו'. כ"ל, וכן הוא בדפוס קוש' — חולס בדפוס אמסט', ליפסיה (הריט) שיפול עליו נעה. — ונהו' ב"ל שיפול עליו.

נפילתו בלבד. וזה הדעת קרוב מרעת המהעלמים, אשר זכרנו במאמר הראשון. כבר אמרו בספרים כי ההגדה הנאמנת אמת, נאמנת (הדבר) המושג בראות, הוא אמרו (ירמיה ב' י') כי עברו איי כתיים וראו וקדד שלחו והתבוננו מאד, ולמה הוסיף בשער ההגדה והתבוננו מאד, ואמר: כי ההגדה יפול בה ההפסד מה שלא יפול במוחש משני צדדים. אחד מהם מדרך הסברא, והאחר מדרך ההזדה, ועל כן אמר והתבוננו מאד. וכאשר השתדלנו באלה השני ענינים, איך נאמין ההגדה עליהם? מצאנו בשכל כי הסברא וההזדה אינם נעלמים אלא מן היחיד, אך הקבוץ הדת סברותם לא יתחלקו, אך אם יזידו ויסכימו על בריאת ההגדה לא יעלם זה בין ההמון מהם, אך תהיה הגדתם, בכל מקום שהצא, הצא עמה הגדת הסכמותם. וכאשר תראה הגדת אהותינו בני ישראל על אלה¹⁷ חשלושה פרשים, המצאה נצלת מאלה הטענות ברורה נאמנת.

וביון שהקדמתי אלה הדברים, אני רואה לסמוך לדברים האלה הדבור כבטול התורות, כי זה מקומו. ואומר: כבר קבלו בני ישראל קבלה גמורה, שמצות התורה אמרו להם הנביאים עליהם שלא יבטלו, ואמרו ששיערו זה במאמר מפורש, יסתלק ממנו כל מחשב וכל סברא. ואחר כן התבוננתי בספרים, ומצאתי מה שיש בהם מורה על זה, החלה שרוב המצות כתוב בהן¹⁸ לדורותיכם. ועוד מה שאמרה (דבר' ל"ג ד') תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. ועוד כי אומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה, וביון שאמר הבורא שהאימה העמיד כל עמידת השמים והארץ, מן ההברכה שהעמיד תורותיה כל ימי השמים והארץ, והוא אמרו (ירמיה ל"א ל"ה) בה אמר י"י נתן שמש לאור יומם חקת ירח וככבים זוגמר אם ימושו החקים האלה מלפני נאם י"י גם זרע ישראל וגו'. וראיתי באחרית הנבואות, מזהיר על שמירת תורת משה עד יום דין ושליחות אליהו הנביא קודם, הוא אמרו (מלאכי ג' כ"ג) זכרו תורת משה עבדי אשר צייתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים (שם ג' כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליהו לפני בא יום י"י הגדול והמרא. וראיתי אנשים מאומתינו שמביאים ראיה לדחות בטול התורה מדרך הכלל. ואומר: לא תמלט התורה כשמצוה בה הבריא מאחר מארבעה ענינים. אם שיפרש בה שהיא עולמית, וזה לא יתכן לבטלה. או שישמה בחלק מהזמן, כאלו אמר עשו זה מאה שנה, ובטולו פחות ממאה שנה לא יתכן, ואחר המאה כבר נשלם ולא יפיל עליו בטול. או שתהיה נסמך אל מקום, כאלו אמר עשו זה במצרים, ובמצרים לא יתכן לבטלו, ואם יצוה בזולת מצרים אין בטול. או שיהיה מעולל בעלה, כאלו אמר עשו זה, בעבור שמימי היאור נגרים, וקודם שיעברו מימי היאור לא יתכן לבטלו, ואם יצוה בזולת אחר עמידת המים איננו בטול. וכאשר יאמר להם, והנה הנה חלק חמישי הוא התורה, אשר הוגבל לה זמן, ולא יסורו בני אדם מעשותה עד אשר יצו בזולתה, אומרים וזה ג"כ אלו היה, היה בחלק מהזמן, כי המדה תהיה ידועה אם אצל האלהים על אמתה, או אצל בני אדם¹⁹ אל עת הצווי השני. ועל שני הענינים יחדיו יבטל הבטול במצרים, ויהיה זמן התורה

¹⁷ על אלה כלמה פרשים. המה מנאורים למעלה נדברו המחבר ר"ל המצות, וכמונול, והספורים הנכללים בה. ¹⁸ לדורותיכם. העקרים דוחה רחוק זה, עיין דבריו מהמר ג' פט"ו, והסבוכן שמה בהרוכס. ¹⁹ אל עת המווי הסמי.

חלקי בשביל מהחלת הצווי בה. וקצתם אומר, זה החלק החמישי לא יתכן, כי התורה הכללית והחלקית לא היו, כי אם שלא ישאר דבר סתם. וראיתי למי שהוא מכשיר הבטול בקנין הזה שבעה מאמרים, וחושב שהם מדרך העיון ושכלם לקיים, ואני רואה לזכרם ולזכור מה שיש עליהם מן התשובות. ואומר תחלתם, הקשתו על החיים והמות, הוא אומר: כאשר כשר להתיות בחכמה ולהמית בחכמה, כן יתן התורה בחכמה ויבטלה בחכמה. ונתבאר לי, כי יש ביניהם הפרש גדול, כי לא החיה כי אם להמית, ולא נתן תורה לבטלה, כי המות היא דרך הנסועה אל העולם הבא, אשר היא הכונה, ולא נתן תורה בעבור לבטלה, כי התורה אלו היתה בעבור לבטלה, לא היה אפשר לכל הורה מבלי בטול, ותבטל הראשונה בשניה, והשניה בשלישית, עד אין תכלית וזה שקר. ועם זה אלו היה זה כן, היה בתורת השנות לעולם הפך וסתירה. ובאר זה, שהתורה השנית יהיה בה הכונה זולתה, מפני שהוא תורה, וזה משפט כל תורה, והיה הוא ²⁰ הכונה מפני שהיא מבטלת הראשונה, וכן משפט כל מבטל שיהיה הוא הכונה הראשונה, והוא מאמר יש בו דקות. והשני הקשתו על המת, המצויים בתורה, וסור התורה מהם במית, וראיתי שהמות לא היה אפשר שלא יסור התורה מן המתים, כיון שלא יפול עליהם צווי ולא אזחרה, ואין הקשה במה שאפשר בלעדיו על מה שא"א בלעדיו, ואם לא יהיה אפשר בלעדיו הבטול, עוד ישוב ההפך אשר זכרתיו עם בטול כל הורה. והשלישית הקשתו על מי שעושה ביום וישבות ביום אחר, ויצום ביום ויאכל ביום אחר וזה ג"כ מדרך ההכרח, כי האדם מפני שלא היה ביכולתו שיצום בכל יום, ולא שישבות בכל יום, לא היה נכון שיצוהו הבורא בזה, והתורה יתכן לאדם שיצוהו בכל דור. והרביעית הקשתו על מה שמעשיר ומוריש, מפסק ומעור, שעושה כל אחד מהם בקצת שהוא טוב שיעשהו בו. והסתכלתי מה שיש בין הדברים האלה, כי כל ההצלחות כבר שמש גמול מי שעבד אותו, וכל היסורים שמש גמול מי שהמרה אותו, אבל התורה לא שמה גמול לא על העבודה ולא על ההמראה. ואלו היה טוען זה טוען, היתה מפסידתי עליו התורה הראשונה, מפני שתבטל שתהיה גמול לדבר שקדם לה, כיון שאין תורה לפניה. והחמישי הקשתו על התאדם התמרה אחר שהיא ירוקה, והדומה לזה. ואלה כלם התבוננתי בהם והנה הם מחוייבים אם בבניה והטבע או בהרגל, והתורה איננה כן, כי אם היתה כן היה מתחייב בטול כל תורה וישוב ההפך. והששי אמר: כאשר היתה המלאכה בשבת מותרת בשביל, ובטלה השמץ במניעה, כן יתכן שישבנה שמץ אחד אל התרתה. ואומר: בקנין זה היתה זאת ההקשה נגמרה, אלו היה השביל מתחייב המעשה בשבת, ואז היה לומר שהשמץ בטל המחוייב ההוא, אבל ההתר לא. כי האדם לא סר שיראה בשבילו שהוא מותר לו שיבטל בכל יום שבת וזולתו, אם למנוחת גופו אם להנאה שיהנה בה, או לשניהם יחדיו. וכן באה התורה במה שהוא מותר בשביל ואמרה לו השבת למנוחת גופך, ושתקנה בזה תועלת גמול ולא בטל לדבר, אף על פי ששמו עולמי, כי יתכן בשבילו שיצוהו חכם לבטל יום ידוע, ויתן לו לכל יום דינר. והשביעי אמר: כאשר היה נכון שתהיה תורת משה בלתי תורת אברהם, היה גם כן נכון שתהיה תורה זולת משה, בלתי תורתו. וכאשר נעיון

בתורת משה, נמצאנה תורת אברהם באמת, אך הוסיף משה המצות והשבת, לחדשים שהתחדשו על עמו, כמי שינצל ביום ידוע וידור לצום אותו היום תמיד. וכאשר יישר זה אצלו מחמת עצמו, יישר שיצוה בו אלהיו. ואם תהיה התוספת בטול, מי שהוא מתנדב בתפלה, או בצום, או בצדקה, כבר בטל תורתו. ואם בעל התורה התיר לו זה, כבר התיר שיבטל תורתו, ומתחייב על הקשותיו הראשונות כמו זה. ואלה כלם, ירחמך אלהים! סדרות לא התקיים מהם עם העיון מאומה

ואחר אלה השבעה, אני רואה לזכור דבר שהם אומרים ירחבו בו הדברים. והוא, שהם אומרים כמו שהיתה סבת האמין במשה, העמידו האותות והמופתים, כן חייב שתהיה הסבה להאמין בזולתו האותות והמופתים. ותמדתה בעת שמעי זה תמה גדול, הוא, שסבת האמינו במשה, לא היתה האותות והמופתים בלבד, אבל סבת האמינו בו ובכל נביא, שיקראנו תחלה אל מה שיבשר, וכאשר נשמע דברו ונראה אותו שיבשר, נבקש ממנו המופתים עליו²¹, וכאשר יעמידם נאמין בו, ואם נשמע טענתו מתחלתה ונראה שלא הכשר, לא נבקש ממנו מופתים, כי אין מופת על נמען. והדרך באלה השני ענינים, כראובן ושמעון עמדו לפני הדין, ואם יטעון ראובן מה שאפשר כמוהו, כאלו אמר יש לי עליו אלה דינר יבקש ממנו הדין עדים; וכאשר יעידו העדים יתחייב לו הממון. ואם יטעון עליו מה שאי אפשר, כאלו אמר יש לי עליו חדקל, תהיה טענתו מעקרה בטלה, שאין חדקל כרשות אדם, ולא יתכן שיבקש הדין עדים על זה. כן הדרך עם כל טוען בנבואה, אם יאמר לנו שאלהים מצוה אתכם, שתצומו יום כך, נבקש ממנו אותות וכאשר נראה אותם נאמין ונצום. ואם יאמר אלהי יצוה אתכם, בנאיף ולגנוב, או שהוא מודיעכם שיביא מי המבול, או שכרא השמים והארץ בשנה, בלי מחשבה, לא נבקש ממנו אות, מפני שקראנו למה שלא ישיררו השכל, או הגדה נאמנת. וכבר הוסיף קצתם על המאמר הזה ואמר: אם לא ישגיח אלינו ויראנו האותות והמופתים ונראה בהכרח, מה נאמר בעת ההיא? ענין זה כי נאמר בעת ההיא, כאשר נאמר במי שיראה לנו לנו אותות ומופתים על עזיבת מה שיש בשכלנו משוב הצדק, וגנות הכזב, והדומה לזה. והוצרך לומר, כי גנות הכזב וטוב הצדק, אינם מדרך השכל, אבל הם מדרך הצווי והאזהרה, וכן מניעת הרציחה והניאוף והגנבה והדומה להם. וכיון שיצא אל אלה הדברים הקל טרחו מעלי ולא הוצרכתי לדבר עמו. ומהם, מה שמביא טענה על בטול התורה בפסוקים מהמקרא, והנני זוכרם וזכר דבריו בהם, ומה שיש תשובה עליה, ותחלתם (לכריס ל"ג ב')²² ויאמר י"י מסיני בא ורח משעיר למו הופיע מהר פארן וגו'. ואלה השלושה שמות להר סיני. והוא שכל הר יהיה בתחלה כנגד עירות שמותם, פוסקים אותו בשמות, כמו שנקראת כל פסקה ממנו בשם העיר שכנגדה, כמו שהים אחד, והארצות אשר כנגדו מקנות אותו שמות רבים לעמת כל ארץ, כן הר סיני הוא הר נגר סיני, ושעיר פארן נפגשים שניהם, הוא אמרו (כמלכר 4011/15 י"ב) ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני ויחנו במדבר פארן, והראה על שפארן ושעיר נפגשים, אמרו (בראשית י"ד ו') ואת החורי

²¹ וכאשר יעמידם עד מופתים, נטעוה עזב כ"ז כה"ל אה המאמר הזה. ²² ויאמר וכו'. עיין דברי סחכס רל"ב על הפסוק הזה ותיבן היטב כונת הגמון.

בהררם שעיר עד איל פארן. ומצאתי בקצת הספרים ששעיר רומים
 בו אל הר סיני, כמו שאמר (סופטים ה' ל') "י בצאתך משעיר, ואחר
 בך אמר זה סיני. והוסיפו אנשים ואמרו, שהוא, אחר שאמר הופיע מהר
 פארן בלשון התולף אמר (חבק' ג' י') אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן,
 בלשון העתיד. והתבאר לי שהמנין כשיבא, יהיו קצת המלות חולפות,
 וקצתם כאלו הם עתידות, כאשר מנה חטאות אבותינו במדבר (תהלים
 ק"ו) וימרו על ים בים סוף מהרו שכחו מעשיו ויתאוו תאוה במדבר. וקצתם
 ספר עליהם בלשון עתיד (תהלים ק"ו ט' י") יעשו עגל בחורב, תפתח
 ארץ ותבלע דתן, כאלו הם עתידות, והם חולפות באמת. כי כן דרך המודה
 שיאמר פלוני ייטיב לי ויעילוני. כן דרך המתרעם לומר פלוני יחמסני
 וזיקני ויעשקני.

וראיתי אנשים שואלים, מי הוא זה שאומר עליו (עובדיה א' א') וציר
 בגוים שולח קומו ונקומה עליה למלחמה. והודעתים שהוא יחזיאל, וזאת
 המלחמה היתה לאדום²³ בימי יהושפט כי עובדיה היה בימיו, וכאשר באו
 להלחם עמו בני עמון ומואב בהר שעיר, (כאשר הוא מפורש בדברי הימים),
 צם יהושפט והתפלל אל אלהיו. כאשר הוא כתוב (ד"כ"ג כ') ושולח אליו
 יחזיאל בעבור הגוים ההם, באמרו ויחזיאל בן זכריהו בן בניה בן יעזאל
 בן מתניה הלוי וגומר ואמר להם התיצבו אתם לצד ואלהים יצילכם
 מאדום. הוא אמרו לא לכם להלחם בזאת (ד"כ"ג ס) התיצבו עמרו וראו
 את ישועת יי'. וענין קומו בדברי עובדיהו, הוא ענין התיצבו עמרו בדברי
 יחזיאל, וכאשר שמע ממנו התיצבו, נועצו בזה וחשבו שהוא רצה בעמידה
 להלל ולהודות, הוא אמרו (ס"ס כ"א) ויעץ אל העם ויעמד משוררים
 לי'. והפיק בזה רצון הבורא והצילם מן האויב, כאשר החלו להלל ולהודות
 לו, כמו שאמר (ס"ס כ"ב) ובעת החלו ברנה ותהלה וגומר. והכל
 כבר חלף.

ומצאתי זולת אלה טוען בדברי ירמיהו (ל"א ל"א) הגה ימים באים
 נאם יי' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה. ואמרתי
 לו ראה מה שאחריו, כי כבר פירש שהברית הזאת החדשה היא
 התורה עצמה, באמרו (ס"ס ל"ג) כי זאת הברית אשר אכרות את
 בית ישראל אחרי הימים ההם נאם יי' נתתי את תורתך בקרבם וגומר.
 ואיננה שבה שלא כברית הראשונה, אלא שלא תופר בפעם הזאת, כאשר
 תופרה בראשונה, באמרו (ס"ס ל"ב) אשר המה הפרו את בריתי ואנכי
 בעלתי בהם.

ואחרי אלה המאמרים מצאתי להם ספקות מן המקרא, הם חושבים
 שיראו מהם בטול צווי והזהרה, והם רבים ואשר נלוה אליהם יותר בהם,
 אבל סמכתי מהם על עשר שאלות, ומה שיבא מזולתם יתבונן בהם
 הקורא את ספרי זה; כי יגלו לו לפני השעוץ בהם, והסברא אשר סברו
 בהם. ותחלתה לקחת בני אדם את אחיותיהם ואומרים זה בטול, ואין
 זה בטול, אבל הוא לצורך. כי אנחנו חושבים שהאחות מנועה קודם משה,
 כמו שמצאנו אברהם אומר לשרה (בראשית י"ב י"ג) אמרי נא אחותי את.
 אבל לקחת בני אדם את אחיותיהם היה בעבור ההכרח, כי לא היה מן

²³ בימי יהושפט וכו'. כ"ז התקפה בדברי הגאון כי יגביל הכנולה בימי יהושפט
 מה יעשה בפסוק הזה בחבניתו (ירמיה מ"ט) והכניא ירמיה חיה שנים הרבה

המדברים זולתם. וכאשר ²¹ רחב הזרע, נפסקה אמתלת ההכרה למי שעשה זה. כמו שיאכל ביום הצום בחליו, וכאשר ירפא, תפסק אמתלתו. וכמי שיאכל המתה במדבר, וכאשר ימצא זולתו, תסור האמתלה. והשנית דן על קין בעבור הרגו הכל, נד ונע בלבד, ודן אחרי כן בהריגה כל רוצח. וזה ג"כ איננו בטול, כי הקב"ה לא צוה להרוג את הרוצח, כי אם בדין ועדים, וכיון שלא נמצא זה בעת הרגו קין את הכל, לא נתחייב ההרג, אך ענשו בזולתו, הלא תראה שאמר לנח (בראשית ט' ו') שופך דם האדם באדם דמו ישפך. והשלישית מה שצה בקרבן כל אדם, אחר כן מנעם כלם, חוץ מאהרן ובניו. וזה ג"כ איננו בטול, כי אין הכתוב אומר שכל בני אדם העמדו להקריב, אבל היה מקריב קודם אהרן, מי שהיה מעמד בכמו מ, ומו, אבל זולת המעמד לא היה לו להקריב קודם בחירת אהרן, ולא אחר בחירתו. והרביעית הקרבת הקרבן בשבת, אחר אסור המעשה בו. וזה גם כן איננו בטול, אבל הוא ממה שמאמין דחות הבטול, כי הקרבן היחה קודם מצות השבת, ולא יתכן שהמנענה מצות השבת, ויהיה זה בטול, ואכרה שאר המעשים חוץ מן הקרבן זרמילה הקודמים לה. והחמישית מה שאמר הבורא לאברהם על יצחק (בראשית כ"ב ז') והעלהו שם לעולה על אחד ההרים וגומר, ואחר כן אמר (שם שס י"ב) אל תשלה ירך אל הנער ואל תעש לו מאימה. וזה גם כן איננו בטול אצלנו ולא אצלם, כי מי שמבשור הבטול, לא יבשירוהו קודם שיקבל המצוה פעם אחת, שלא יהיה שוא, אבל צוה לאברהם שיזמן את בנו לקרבן, וכאשר נשלם ממנו הזמון, בהראות העצים והאש ולקחת הסבין, אמר לו: ריך! לא רציתי ממך יותר מזה. והששית מה שאמר הבורא לבלעם על שלוחי בלק (במדבר כ"ב י"ג) לא תלך עמהם, ואחר כן אמר לו לך עם האנשים. וזה גם איננו בטול, כי האנשים אשר מנעו ללכת עםם, אינם האנשים אשר צוהו בלכת עםם; כי אמר (שם שס ט"ו) ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה, ומנעו ללכת עם הפחזרים וצוהו ללכת עם הגדולים, להוסיף בגדולתו, עד שיאמר הציל הבורא בני ישראל מיד פלוני האדם הגדול. והשביעית מה שאמר הבורא לחזקיהו (ישעיה ל"ח א') כי מת אתה ולא תחיה, אחר כן אמר לו (שם שס ה') הנני יוסף על ימך חמש עשרה שנה. וזה גם כן איננו בטול מפני כשהבורא מצוה ²² צווי איום או נערה אל עבדו, וכאשר ישמעהו העבד ותחת בו הגערה יסור ממנו מה שאיימו בו, וכמו שירענו מענין גינוה, וכל בעל השובה ונכנע. והשמינית ענין (במדבר ח' י"ח) ואקח את הלויים תחת כל בכור בכני ישראל. וזה גם כן איננו בטול, כי ממנהגו להגדיל מעלת עבדו, וכאשר ימרה אותו ישפילנו. כמו שהשכין אדם בגן עדן, וכאשר הטא גרשו, והביא אבותינו לארץ כנען, וכאשר חטאו הגלם ופורם, וכל מה שהוא על דרך העונש כן. והתשיעית אמרו (יוסקע ו') כי יהושע נלחם בשבת. ואין הדבר כן, כי לא זכר בכל יום מלחמה, אבל היו בכל יום נושאים הארון ותוקעים בששורות, ואלו המעשים מותרים

אחר יבוסט ע"ג בחקר דעה. ²¹ רחב הזרע וכי'. כאשר נהרבה ונתרחב זרע מין האנושי, אז לא היה עוד סכרה לקחח איש לחוחו, ובטלה האמתלה. (אמתלה, הוא לשון חרמי, ושרשו מחל, וקוראחו הטעם, ורחה כחובות ז' ע"ה). ²² צווי איום וכי'. כן הוא ג"כ דעה חז"ל בחלמוד ומדרשים מטובים

בשבת, אבל היום הזה שבו היתה²⁶ המלחמה לא היה שבת. זה עשירית אמרו שהכונה בתחלה היתה נגד המשכן, ואחר כך העתיקה והפנה אותה אל בית המקדש. וזה גם כן איננו בטול, כי המונה תחלה היתה מצותה תחלתה כנגד הארון, ובעוד שהיה הארון במדבר, היתה הכונה שם, וכאשר נסע אל הגלגל ושילה ונוב וג'עון וב"ה, הלכה הכונה אחריו. וזהו מאמר האומר: שילך העלול אחר העלה.

ואנשים מהם דקדקו במלת עולם, ואמרו ראינוהו בלשון עברי מתחלקת לחלקים. ואמרנו כן יש לה שלשה עינים, אחד מהם חמשים שנה. והשני²⁷ ימי הנזכר ההוא. והשלישי כל ימי עולם. וכאשר נראה את זה על מצות השבת, יבטלו השני עינים, ויתקיים האחרון. כי ראינו את ירמיהו והוא אחר דור משה, קרוב לשמונה מאות וחמשים שנה, ואחר דורות רבים וכתות רבות מבני ישראל, מזהירים על שמירת יום השבת, ושלא יעשה בו מלאכה, כמו שאמר (י"ז כ"ב) ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת. וכל מלאכה לא העשו וקדשתם את יום השבת כאשר צויתי את אבותיכם. וכיון שבטל זמן החמשים, והזמן האנשים ההם, לא נשאר מן החלקים; כי אם ימי העולם. וקצתם שואלים אותנו, על מלות הקבלה, אשר שמענום בהתמדת מצות התורה כל ימי עולם, והוא חושב, כי מאמר שנאמר לו יסבור ככרא אחרת לשנותו עלינו. ומנחנו שנאמר לו, הימצא בעולם דבר אמתי מבואר הסתלק עמו כל סברא וכל ספק? ואם יאמר לא, יבטל אמתות הדבר וישימרו כלו ספק. ואם יאמר כן, נאמר לו בדבור ההוא האמתי, שמענו הצווים לשמור מצות התורה. וראיתי מהם מי שאומר: אם יאמרו לכם²⁸ הברה מי"ם אנחנו קבלנו מאדם הראשון, שנלבש שעטנז, ושנחרוש בשיר ובחמור יחדיו, ואין לכם לקבל דברי נביא שיאסרם, כי אדם אמר לנו שלא יבטלו. ואלה, יישירך האלהים! טענת אין להם עקר, אבל הם טוענים אותם לברה מי"ם. אבל טוענים הברה מי"ם שהם מותרים בלבד, ואנחנו גם כן מודים שהיו מותרים בלבד, ואנחנו גם כן מודים שהיו מותרים בעת שהיו. והקרבת מניעתם בשכל, מפני שהיה אפשר לאדם להמנע מהם מצד עצמו, להיעלה שהגיענו. ואלו היה בא ברהמי"ל לטעין לעתיד, מה שמענו להם, לא היו שומעין לו, כי המקבל איננו אומר בכל יום אלא מה שאמר באהמולו. ואיננו כמו החושב²⁹ הנועץ, שאפשר לו לומר נגלה לי היום, מה שלא עמדתו עליו אהמול. ועתה, ירחמך האל! אחר שסרו אלה הבטולים מעלינו,

אינו חוזר (אם הכניח הדי' לעשות טוב לאיש, אינו חוזר) אבל מרעה חוזר (אם גזר רעה על איש, ואם עשה חסונה, אז בטלה הגזרה) ורעה נרכזת ד' ע"ב. ²⁶ המלחמה לא היה בשבת. אבל דעת חז"ל היא שמלחמת מלוא מותרת בשבת, ורעה בעשרה הקטנה שקתן יהושע גם למלחמת רשוח (ערוינין פ"א צ"א ק"פ"ח) ועיין רמבם הלכות מנכים. ²⁷ ימי הנזכר וכי. ר"ל מלח עולם נמשכת על הימים והזמן של האיש לו הדבר, אשר עליו ימשך המאמר. ²⁸ הברהמי"ם. היא כהה ידועה בין הולדים, המהמינים במליאות השם, בהשגחה פרטית, בשכר ועונש, אבל אינם מהמינים בנבואה, והבגלות אלהות לבני אדם; באמרם כי הנורה אשר איננו גוף לא יוכל להגלות לבעל חמר וגשם. וע' כוזרי חלק ב' פל"ג שמזכירם ב"כ. וע' בהעקקה החכם רי"ף בהערתו האשכנזית שמזכר שם בלרובה. ²⁹ הנועץ. שחושב ומיעץ אח עלמו. היום ימלא בשכלו כן, ומחר

ובטלו התמה הגדול עלינו, שלא נקיים אלה המצות אשר יגענו והשתדלנו להעמידם, הלא תשוב היגיעה לריק, כמי שאמר עליה (איוב ל"ט ט"ז) הקשיח בניה ללא לה לריק יגיעה וגומר. ונחיה אז כמי שאין לו דעת ולא תבונה, כמו שאמר (סס סס י"ז) כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה. וצריך להשמר מזה.

ואחרי אשר דברתי בעניני הבטול במה שזכרתי, וזכרתי הערבובים העולים על הלבבות; בעבור מות הנביאים ואכילתם ושתיתם ומשגלם והחמס העובר עליהם, להבר את הלבבות אשר כמעט שיפסדו בעבורם. וזכרתי עוד מהספורים הנפלים על הבורא, בהרחקת הדמות, ושער החכמה והיכולת והתארים, אשר אם הייתי סובלם, הייתי ירא שיכפרו בני אדם. אני רואה שאחבר אליהם שנים עשר ענינים, אני חושב; שאם לא אדבר על א' מהם, יתבלבלו לבות בני האדם, והפסד אמונתם. וכאשר נבארם, יסוד שלטון ספקותם, ויברו הלבבות מהם, כאשר התבררו מן הראשונים. ואומר:

אולי קצת בני אדם מקצרים להחזיק בספר הזה, בעבור שאין פרושי המצות מבווארים בו. ואומר: כי איננו לבדו המושך לתורתנו, אך יש לנו זולתו שני משכים אחרים. אחד מהם לפניו, וחוא מבוץ השכל. והשני אחריו, מוצא הקבלה. ומה שלא מצאנוהו בהם והשלימו בה המצות בכמותם ואיכותם בזה. והשני אולי אחר מקצר מהחזיק בו, בעבור שחושב שיש

בו סתירה, כאמרו בשמואל (ס"ג כ"ד ט') ויהי ישראל שמונה מאות אלף איש. ובדברי הימים (ו' כ"א ה') ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש. ואומר כי קרוב לשלש מאות אלף היו כתובים בספר המלך ארבעה ועשרים אלף לכל חדש, כמו שאמר (סס כ"ז א') לכל חדשי השנה המחלוקת

האחת ארבעה ועשרים אלף, והפילו מן הנבואה האחת הכתובים, ונכתבו באחרת. השלישי אולי יביאנו לזה מחשבו שיש בו הגדה שהיא שקר, שיהיה הבן גדול מן האב שנתים, כי יהורם בן יהושפט מת והיו לו ארבעים שנה, ועמד אחזיה בנו תחתיו, ונכתב במלכים (ב' ח' כ"ו) שהיו לו שנים ועשרים שנה, ובדברי הימים (ב' כ"ג א') שנים וארבעים שנה. ואומר כי מנין שנים ועשרים שנה לחיו, ומנין השנים וארבעים שנה לחיו

אמו, והיתה העלה בזה³⁰ כי בעבורה מת. ואם יתבענו תובע: איך ייחסו הבן אל מנין שהיה קודם היותו? והנה הקרתי על ענין זה, ומצאתיו שיהיה אחד מבני ישראל מבקש הבן ונדר נדר קודם שיוחן אותו בשנים, וכאשר יוחן אותו יקראוהו בן נדרי, כמו שאמר (משלי ל"א ב') מה ברי זמה בר בטני ומה בר נדרי. וכן מעמיקים מבקשי האמת על הענינים

עד שיחברו להם הדרך³¹. והרביעי אולי ימהר ממהר בעבור מצות הקרבנות, אם לשחוט הבהמות או להקטרת הדם והחלב. ואקרב הענין הזה ואומר: כי הבורא גזר על כל בעלי חיים כמות, ושם לכל אדם ימי חייו, ושם מרת חיי הבהמות לעת שחישתה, ושם השחיטה במקום המות. ואם יש בשחיטה צער יותר על צער המות, הוא היודע זה, וראוי אז לתת להם שעור תמורת הצער ההוא. ונאמר זה, אם תתברר התוספת בשכל לא בנבואה. אבל הקטרת הדם והחלב כבר בארה התורה שהושם זה,

רוח תבונתו יתן את אשר נבט לחמול, משמ"כ המקבל הדבר ע"י הקבלה.
³⁰ כי בעבורה מת. כי אמו היחה יועלתו להרשיע, כמו שצמחאר בדברי הימים (ב' כ"ב ב').
³¹ הדרך. ב"ז הדרך האמת.

שיתבונן [האדם] בו, כי נפשותינו משכנם הדם, וכמו שאמר (ויקרא י"ח) כי
 גפש הבשר בדם הוא. וכאשר נראה זה נשוב אל נפשנו לאמר: לא
 גוסף לחטא, שלא ישפכו דמנו וישרפו חלבנו, כאשר אנחנו רואים.
 זה המישי אולי חושב יחשוב: איך השכין הבורא אורו בין בני אדם
 זהניח המלאכים הטהורים. ונאמר ומי הודיעך שהניח המלאכים הטהורים
 בלא אור? כי אפשר, שכבר השכין הבורא ביניהם מאורו כפלים ממה
 ששמו בין בני אדם, כל שכן שהכהוב אמר (תהלי"ט פ"ט ח') אל נערץ
 בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו, רוצה לומר: מי שהוא סביב
 האור הוא. והששי אולי יתמה ממעשה המשכן ויאמר: מה לבורא
 לאהל ולמסך, ולנרות מודלקות, ולקול נשמע לנגון, וללחם אפי, ולריח
 טוב, ולמנחת סולת ויין ושמן ופירות, והדומה לזה? ואומר ובאלהים אעזר,
 כי אלה כלם מדרכי העבודה, לא מדרך הצורך. כי כבר הן לו השכל
 שאיננו צריך אל דבר, אבל צורך הכל אליו. אך כוון שיעבדוהו עבדיו
 מן הטוב שיש להם; והטוב מה שיש להם, הבשר והיין והסלת והקטרת
 והשמן והדברים הערבים, ויביאו מהם דבר מועט, כפי יכולתם, ויגמלם הוא
 בדבר רב כפי יכלתו, כמו שאמר (משלי ג' ט') כבוד את יי' מהונך וגו'
 זימלאו אסמך שבע וגומר. ויצילם מרעות שלא יצילם אחר מהם זולתו,
 בעבור העבודות ההם, כמו שאמר (תהלים ל' י"ח) זבח לאלהים תודה ושלם
 לעליון נרדך וקראני ביום צרה אחלצך וגו'. ויכבדו משכן האור הוא,
 שנקרא שכניה, מממונם בזהב וכסף³² ובאבנים היקרים ושאר הדברים
 הנכבדים, ויגמלם על זה, שיראה להם הנבואה מן המשכן הוא, כמו
 שאמר על המשכן (שמות כ"ט מ"ג) ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש
 בכבודי. וכן ישוב מקום לשמוע תפלת האומה וכל צרה שתמצאם, כאשר
 ספר שלמה בבנותו הבית משערי שמיעת התפלות, ואמר לו הבורא (מ"ח
 ט' ג') שמעתי תפלתך ואת תחנתך אשר התחננת לפני. והשביעי שיחשוב
 בחלקי המצות: איך יהיה האדם בעוד גופו בבריאתו השלמה איננו תמים,
 וכאשר יכרות ממנו דבר ידוע, יהיה תמים; רצוני בזה: המילה? ואבאר
 כי הדבר השלם הוא, אשר אין בו לא תוספת ולא חסרון, וברא הבורא
 זה האבר תוספת באיש, וכאשר יכרתנו תסור התוספת, וישאר שלם.
 זה שמיני שיחשב בענין פרה אדומה: איך היתה מצותה שתטהר הטמאים
 זהטמא הטהורים? ונאמר איננו דבר זר שיפעל דבר אחד שני פעלים זה
 הפך זה, בערך על הגוף הפוגע בו. כי אנחנו רואים, האש מתכה העופרת,
 ומקפואה החלב, ונראה המים מרטיב עץ הארז ומנגב העץ הנקרא³³
 אלגמי"ז ונמצא המאכל הטוב מועיל הרעב, ומזיק השבע. ונמצא
 הרפואה החשובה תועיל לחולה, ותזיק לבריא. ואיננו זר שיהיה דבר מטהר
 הטמא, ומטמא הטהור. והתשיעי הקרבן אשר היו מקריבים לעזאזל
 ביום הכיפורים, כי כבר נדמה לבני אדם שהוא שם שד. ואומר: כי עזאזל
 שם הר, כמו שאמר במקום אחר (מ"ב י"ד ז') הוא הכה את אדום בניא
 מלח עשרת אלפים ותפש את הסלע במלחמה ויקרא שמה יקתאל עד
 היום. וכן יבנאל וירפאל הכל מקומות³⁴. והיה אחד משני השעירים

³² כבבנים היקרים. ב"ז אכני אקדח, ולא לבין מי הכריחו לזה? ³³ אלגמי"ז
 מלה ערבית (El-Gummeis) ובלשון יונית נקרא העץ הזה (σταύρωμα)
 וכן הוא בשאר לשונות (סיקפתתערע), גם בלשוננו שקמה (תלכים ח' כ"ז). ³⁴ והיה
 אקד וכו'. ראה לבן עזרא (ויקרא ט"ז ח')

מקריבים אותו על הכהנים במקדש, והאחר מקריבים אותו על ההמון חוץ
 למקדש, על דרך היתרון. אבל ענין הפלת הגורלות אשר הוא יותר זר
 ממה שיש בענין. אבאר: כי אין זה לשנוי המוקרב לו, אך הם שניהם
 קרבן לאלוה אחד. אך הפלת הגורלות בעבור שנוי המוקרב בעדם, והם
 כהנים וישראל¹⁰. וראוי שיפילו גורלות החלה, וכאשר יהיה לכל אחד שלו,
 אז יקריב אותו בעד נפשו בכירור שהוא קנין לו. והעשירי אומר על
 עגלה ערופה איך יכופר בה לעם עון שלא עשוהו, כי כבר הקדים בתחלת
 הענין (דברים כ"א ט') כי ימצא חלל לא נודע מי הכהו? ואומר: כמו שראוי
 ליסר האדם על עשותו, מה שאין ראוי לעשותו, כן ראוי ליסרו על עזבו
 לעשות, מה שראוי לעשותו. ואלה הנוזרים, אילו היו מעמידים שומרים
 וסובבים בעיר, היה נודע מי הכהו, וכאשר לא עשו כן, התחייבו בעונש,
 ולא בשיעור דמי הבהמה ההיא בלבד, אך במניקות מן הזריעה בקצת
 שרותם. והאחד עשר שהוא רואה האומה המחזקת בתורה הזאת דלה
 ונקלה? ונאמר: אלו שם לאנשי התורה המלכות ההמידה, היו אומרים
 עליהם הכופרים, כי אינם עיבדים אלהיהם כי עם לשמירת תאותם, וכאשר
 ידעת שאמרו על איוב. והיו עיד אומרים על נפשם, כי לא עבדו בעבור
 שהשפילם והזילם, ולא נתן להם מלכות, והגדיל הבורא אלה ולא האמינו,
 ונתקיימה עליהם הטענה, והשפיל אלה ולא כפרו בו, והתחייב הדין להם,
 וכמו שאמרו (חבל' מ"ב י"ט) ולא נסוג אחר לבנו ותט אשורנו מני ארץ.
 והשנים עשר כי לא מצא בהורה גמול ולא עונש בעולם הבא, אבל
 מצא בה הגמול העולמי בלבד? ואומר כבר יחדתי לזה הענין מאמר בפני
 עצמו הוא המאמר התשיעי, אבאר בו כל מה שצריך אליו בענין הזה,
 בעזרת הבורא יתברך.

א' הכרה ל' ט' 4/2

המאמר הרביעי

בעבודה והמרי, והצדק וההכרח:

אמר יהודה בן שאול, אמר דמחבר: אני פותח למאמר הזה הקדמה שאומר, שאף על פי שראינו הברואים רבים¹, אין ראוי שנהיה נכובים במכוון מהם; רצוני לומר: מי הוא. כי הנה שער טבעי יתבאר לנו בו מי הוא המכוון בכל הברואים, וכאשר נחקור בשער הדוא נמצא המכוון הוא האדם. והוא, כי המנדג והבניה, משימים כל דבר נכבד, באמצע הדברים אשר אינם נכבדים כמוהו. ונתחיל מהקטן שכרברים ונאמר: כי הגרגיר ממוצע בתוך כל העליון, והוא שהגרגיר יותר נכבד מהם, כי צמח הצמח ותכונתו ממנו. וכן מה שצומחים ממנו האילנות, אם יהיה הוא המאכל, יהיה בתוך הפרי כמו השקר, ואם יהיה בגרעינו, יהיה הגרעין ממוצע בתוך הפרי, ולא יפנו אל המאכל ויעזבוהו הוצה לשמרו. וכן חלמון הביצה היא הממוצע בה, כי ממנה יהיה האפרוח. וכן לב האדם הוא ממוצע בתוך חזהו, מפני שהוא משכן הנפש והחוש הטבעי. וכן הרוח הרואה באמצע העין, מפני שהראות בו, וכאשר ראינו הדבר הזה נוהג ברוב הדברים, וראיתי הארץ באמצע השמים, והגלגלים סובבים אותה מכל צדדיה; התקיים אצלנו, כי המכוון בכריאה הוא בארץ. ואח"כ הסתכלנו בכל חלקיה, וראינו העפר והמים שניהם דומם, ומצאנו דבדמות בלתי מדברים; ולא נשאר כי אם האדם. והתברר לנו כי הוא הענין המכוון בלי ספק. ודרשנו הספרים ומצאנו בהם מאמר הבורא (ישעיה מ"ה י"ב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי. אבל מתחלת התורה ספר כל הברואים, וכאשר השלימם אמר: (בראש' ה' כ"ו) עתה נעשה אדם, כמי שבונה ארמון ומציעו ומתקנו, ואח"כ מביא אליו בעליו. וכיון שהקדמתי הדברים האלה אתחיל עתה ואומר.

הודיענו אלהינו על יד נביאיו, שהוא שם לאדם יתרון על כל בוראיו, כאמרו (שם שם כ"ח) ויררו בדגת הים וגומר. וכאשר אמר במומו (ההלים ח') י"י אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ, מתחלתו ועד סופו. ושהוא נתן לו יכולת לעבדו, ושם אותה לפניו והשליטו עליה. ושם הבחירה ברשותו, וצוהו שיבחר בטוב, כאשר אמר (דברים ל"ו י"ט) ראה נתתי לפניך היום את החיים וגומר. ואמר אחרי כן (שם שם) ובחרת בחיים וגומר. והעמידו לנו על המאמר הזה האותות והמופתים וקבלנוהו. ואחר כן עייננו במלאכת העיון; במה נתן לנו יתרון, ומצאנו יתרונו בחכמה אשר נתנה לו ולמדו אותה, כאשר אמר (ההלים ל"ד י') המלמד אדם דעת. והוא בה שומר כל דבר שחלף מהפעלים. ובה רואה

¹ אין ראוי וכו'. שלא נדע מי הוא המכוון בכל הנמלטים. כי נסתנונו

רוב הנולדות אשר תבאנה. ובה הגיע להעביד הבהמות לעבוד לו הארץ, וביאו לו תבואתה. ובה הגיע להוציא המים ממעמקי הארץ, עד שיהיו הולכים [על] (עד) פניה. ועוד עשה לו הגלגלים השואבים ממנה מעצמם. ובה הגיע לבנות הבתים הנכבדים, וללבוש הבגדים החמודות, ולתקן המטעמים הערבים. ובה הגיע לנהוג החיילים והמתנות להנהגת המלכות והשלטון, עד שנתקנו בני אדם. ובה הגיע אל ידיעת תכונת הגלגל, והליכת הכוכבים, ושיעור גרמיהם ומרחקיהם ושאר עניניהם. ואם יחשוב חושב, כי אשר נתן לו היתרון הוא דבר זולת האדם, יראנו אלה המעלות או קצתם לזולתו, וזה מה שלא ימצאהו. ובדן אם כן, שיהיה המצוה המזוהר הגמול הענוש, כי הוא קטב העולם ומכונתו, כמו שאמר (ע"ל ב' ח') כי לוי מצוקי ארץ וישת עליהם תבל. ואמר (משלי י' כ"ה) וצדיק יסוד עולם. ובאשר התבוננתי אלה השרשים ומה שמסתעף מהם, ידעתי כי מותר האדם, איננו טעות שנופלת בלבנו עליו ולא נטות אל הותרנו, ולא שהביאתנו גאון, ולא עזות שנטעון אותו לנפשנו; כי אם אמת ברורה וצדק מבואר, ולא הותרו החכם אל הדברים, כי אם בעבור ששמו מקום למצותו והזהרתו, כאשר אמר (לויב ל"ח כ"ח) ויאמר לאדם הן יראת י"י היא חכמה וסוד מרע בינה. וצריך שאזכור מה שרקדתי בשער הזה ממה שהוצרך אליו.

ואומר שחשבתי ואמרתי: איך תהיה הכונה מכל אשר בעולם על האדם, והנה אנחנו רואים גופו קטן ונבזה? והתישבתי בזה ומצאתי, שאף על פי שגופו קטן, נפשו רחבה מהשמים והארץ, כי מדעו כולל כל אשר במ, עד שהגיע לדעת מה שיש למעלה מהם אשר בו היא עמידתם; ורצה לומר: הכורא יתברך, וכמו שאמר (תהלים קל"ט י"ד) נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד. וחשבתי בענין ימי חייו ואמרתי: למה לא יחיה תמיד? והתבאר לי שהבורא לא נתן לו החיים האלה הקצרים בעולם הזה, אשר הוא עולם הטרה, אך כאשר² יסייעוהו יהיו לו החיים התמידים, כאשר אמר הכתוב (עס כ"ח ה') חיים שאל ממך נתת לו וגומר. ובאשר אבאר במאמר השני. וחשבתי איך היה עם מותר האדם, בנין גופו חלוש, מורכב מהרם והליחה ושתי המררות, ולמה לא היו חלקיו זכות מתמידות? והשיבתי המחשבה הזאת ואמרתי: אם נרצה זה, אנו רוצים שיכרא כוכב או מלאך, כי גוף האדם הוא זה הנכרא מאלה התערובות, והוא יותר זך מכל הרבדים האלה הארציים, ומה שהיא יותר זך ממנו, הוא אחד מהשנים, אם מלאך, או כוכב. ומי שיחפץ לשום גוף האדם מחלקים, אינם חלקיו, הוא רוצה לבטלו, כמו שרצה שלא יהיו שמים, כי אם מעפר, ושלא תהיה ארץ כי אם מאש, שרצינו תבל ומה שאיננו חכמה. וכבר אמר (עס ק"ד כ"ד) מה רבו מעשיך י"י כלם בחכמה עשית וגומר. וחשבתי עוד בחליים הבאים עליו ואמרתי: הלואי נצל מהם, או נדחו מעליו. ומצאתים טובים לו; בעבור שישבו מחטאיו ויבוע לאליהו ויתקנו עניניו, כמו שאמר (לויב ל"ג י"ט) והובח במכאוב על משבבו. וחשבתי עוד במשול החום והקור, והרגשתו באדם זוחלי העפר, והחיות המזוקות. וידעתי כי הרגשתו בזה מתקנתו, כי אם לא היה מרגיש בעפר, לא היה מסתד מעונש אלהיו. כי כאשר אמר אליז: אני אצערך. לא היה ידע מה הוא על הטבע, נמצא כי חלית כל הנרומה הסנונה הוא המדס. ² יסייעוהו.

הצער. ושמהו מרגיש בצערים האלה לבעבור יכירם ויהיו לו לדמיון, כמו שאמר בחום הגדול (מלאכי ג' י"ט) כי הנה יום בא בוועד כתנור. ואמר ברמות העונש בארס (דברים ל"ב ל"ג) חמת תנינים יינם. וחשבתי באלה הצרכים המורכבים בו, והתאזות אשר הרבה מהם לרע לו. והתבאר לי כי החכם לא הרכיבם בו, כי אם לשום כל אחת מהנה במקומה בשכל אשר חננו האלהים. תאות המזון להעמיד הצורה, ותאות המשגל להעמיד תמורתו. ויתעסק בכל כפי שבאר לו והתירו. ואם הוא מתעסק בו מצד ההתר, יהיה משובח, ומתעסק בו מן האיסור, יהיה מגונה, כמו שאמר (משלי י"א כ"ג) תאות צדיקים אך טוב ותקות רשעים עברה, ואמר (תה"ל ג') כי הלל רשע על תאות נפשו. וחשבתי: איך יעותר לו הצער המכאיב וההתמדה באש. וראיתי כי לעמת זה הנעמות התמידית וההתמדה בגמול, ואם לא יהיו שניהם כן, לא יקוה תקוה גמורה, ולא יירא יראה גמורה, וכמו שאמר (דניאל י"ג ז') אלה לחיי העולם ואלה לחרפות לדראון עולם. וחשבתי שהוא קודם זה צוה עליו בעולם הזה להמית אותו באפני ארבעה מיתות. והתבאר לי כי זה לתקנתו, ואיננה יוצאה חוץ לשכל; כי השכל כשהוא רואה כי אדם האחד כשיפסד אחר מנתחיו, בחלי או בארס, שכריתתו תקנה בעבור הצלת שאר גופו, כן רואה מן המדברים, כי המית מי שנשחת מהם והשחית בארץ תקנה בעבור שינצל שאר המין, כמו שאמר (דברים י"ט כ') והנשארים ישמעו וייראו. ואחר אשר ספרתי אלה השבעה שערים משער הצדק בצווי האדם הזה, אומר, וכן כל מה שנדמה למאמין ממה שדומה להם, ראוי שיחשוב בו הטוב, כי בלי ספק ימצא לו פנים מן החכמה, כמו שאמר (תהלים כ"ה י') כל ארחות י"י חסד ואמת וגו'. — ואחר שבארתי: איך תהיה העמידה על השערים האלה מאופני הצדק, אומר, וממה שהוא נאות לצדק הבורא וחמלתו על האדם הזה, שנתן לו כח ויכולת לעשות מה שצוה בו, ולהמנע ממה שזהוירו ממנו. וזה מבואר בשכל, ובכתוב. בשכל, שהחכם לא צוה אדם מה שאין ביכולתו, ולא מה שילאה מעשהו. ובכתוב, כמו שאמר (מיכה ו' ג') עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתך ענה בי. ועוד אמר (ישעיה מ' ל"ח) וקוי י"י יחליפו כח. (שם מ"א א') החרישו אלי איום ולאמים יחליפו כח. ואמר עוד (מיכה ז' א') באור הבקר יעשה כי יש לאל ידם. וראיתי כי היכולת ראויה שתהיה קודם הפעל, עד שיהן לאדם הפעל והעזיבה על התמורה. כי אם היתה שוה עם הפעל, היה כל אחד מהם סבה לאחר, או לא יהיה אחד מהם סבה לאחר. ואלו היתה אחר הפעל, היה אדם יכול להשיב, מה שעשה קודם³ וזה הבל, ואשר לפניו הבל. וכבר התחייב שתהיה יכולת האדם קודם פעלו, כדי שישלם לו בה להגיע אל מצות אלהיו. ואראה לבאר כי כאשר עשות האדם את הדבר הוא פועל, כן עזיבתו אותו הוא פועל גם כן. כי לא עזב אותו כי אם לעשות הפכו. ואיננה כעזיבת הבורא יהברך לברא הדברים אשר ברא, שאיננה פעל; כי הבורא כשעזב לברא הגשמים ומה שיש בהם, לא היה הפך לגשמים ההם. אבל האדם כיון שפעלו המקרים, הוא עוזב דבר, שיבחר לפעול

כ"ז יסעוהו, ר"ל כאשר ימות ונסע גופו מעולם הזה. ³ וזה הנבל, ואשר לפניו, ר"ל זה הנבל שנאמר שחבול איכולה אחרי המעשה, וכן הנבל לאמר שאיכולה באה עם הסעולה, כי לא יוכל לפעול עד אשר יוקדם לו היכולה.

הפני, ואם לא יאחב, ישנא, ואם לא ירצה, יבעס, ולא המצא לו מעלה
 ביניהם. וכן הכתוב אימר (ויקרא י"ח ל') ושמרתם את משמרתו לכלתי
 עשות מחקות ההונכות אשר נעשו לפניכם. ואמר עוד (תהלים קי"ט ב')
 אף לא פעלו עולה ברוביו הלבו. וצריך שאבאר, שהאדם לא יעשה דבר
 עד שיהיה בוחר לעשותו, כי לא יתכן לעשות, מה שאין לו בחירה, ולא
 מי שאיננו בוחר. וזה שאנחנו רואים התורה שאיננה מחייבת בענין מי
 שחטא בשגגה, לא בעבור שאיננו בוחר אבל בעבור שלא ידע העלה
 והסבה בזה, כאמרנו בהירג נפש בשגגה, שהוא מויד בברות העין ובוחר;
 אבל שגג להשמר. ומתחיל שבת שהוא מויד לקושש עציס, אבל שכח
 שהוא יום שבת.

104

ואומר אחרי הדברים האלה, כי הבורא אין לו שום הנדגה במעשי
 בני אדם, ואיננו מנתיחם לעבודה ולא למרי: ויש לי אל זה ראיות מדרך
 המוחש ומדרך השכל וממה שבכתב ושבקבלה. מדרך המוחש,
 שמצאתי האדם שוער בנפשו, שיוכל לדבר, ויכול לשתוק, ויכול
 לתוש, ויכול להניח, איננו שוער בכח אחר שימנעהו מחפצו כלל. אין
 הדבר כי אם שהוא מנהיג טבעו בשכלו, ואם יעשה כן יהיה משכיל,
 ואם לא יהיה ככל. ומן המושכל כי הראיות כבר התקיימה במה
 שקדם על הפסד היות פעל אחד משני פועלים. ומי שחשב שהבורא
 מביח את עבדו על דבר, כבר שם הפעל האחד לשניהם יחד. ועוד שאם
 היה מכריחו לא היה ענין לצויו והזהרתו איתו. ועוד אם יהיה מכריחו
 על פעל לא היה נכון לענישו עליו. ועוד שאם היו בני אדם מוכרחים, היה
 הגמול ראוי למאמין ולכופר יחד. מפני שכל אחד מהם עשה מה שצוה
 לו לעשותו. כמו שאם היה חכם משיס, אחד משני אומנים לבנות, והשני
 לחרוב, חייב לתת שכר שניהם. ועוד שאם היה האדם מוכרח היתה לו
 טענה, כי ידע כי האדם לא יוכל לנצח יכלת בוראו, וכאשר יתנצל
 לפניו הבורא שאיננו יכול להאמין בו, מן הדין שיהיה צדיק במאמרו, והתנצלותו
 מקובלת. ומן הכתוב כמו שר' קדמנו תחלה ובחרת בחיים (דבר' ל' י"ט). ומה
 שבא בחוטאים (מלכ' ה' ט') מידכם היתה זאת הישא מכם פנים וגומר.
 ומה שבאר שהוא נקי מחטאיכם, כאמרנו (צפניה ל' א') היו בניס סודרים

105

נאם יי לעשות עצה ולא מני. ומה שבאר מהנקי ממעשה החוטאים,
 באמרנו (ירמ' כ"ג כ"ח) רא שדחתו את הנביאים והם רצו וגומר. וממה
 שיש בקבלה ברברי וכוונתו, הכל בידי שמים חין מיראת שמים, שנאמר
 (דבר' י' י"ב) זערת ישראל מה יי אלהיך שואל מעמך כי אם ליה ה וגומר
 (נרכות ל"ג). ואף על פי שלא נשאר אחר אלה הכאורים דבר שיבוקש,
 הכחש הברא הרבות בשלושה שרשים. הראשין בתמה, ששם בני אדם
 לתמוה על הענין הזה, באמרנו (יחזק' י"ח כ"ג) החפץ אחפין במית הרשע
 נאם יי אלהים הוא וגימרו. והשני בקיימי שוה הדבר לא יהיה, באמרנו
 (ס' ס' ל"ב) כי לא אחפין במות דמת נאם יי אלהים וגומר. והשלישי
 ששבע על זה, באמרנו (ס' כ"ג י"ח) אמור אליהם חו אני נאם יי
 אלהים אם אחפין במות הרשע וגו' ובב הענין מכל צד וזו עליו. ואחר
 תבואור הזה אביא אחריו שיש שאלות, ואומר, אולי יאמר אימר:
 בשתבוא נקי מציותו בחטא החיטא, אין יתכן להיות בעולמו מה שאיט
 רוצה בו? והתשובה בזה קרובה, והוא, שהמורחק אצלנו שיניח החכם

106

ברשותו דבר שלא ירצהו, הוא באדם. כי האדם הוא מואס הדבר אשר יזיקהו, ואלהינו יתברך לא מאס הדברים האלה בעבור עצמו, כי לא יתכן שישיגהו מקרה מהמקרים, אבל מאסם בעבורנו מפני שהם מזיקים אותנו. כ"א נחטא בו ולא נודה כמה שאנו חייבים לו נסבל, ואם נחטא קצתנו על קצתנו נאכיד נפשוהינו והוננו. וכיון שהדבר גלוי כן, איננו רחוק שיהיה בעולמו מה שנמאסוהו אנחנו, ומה שבאר לנו שהוא נמאס אצלו, לנו על דרך החמלה. וכבר באר זה בכתוב באמרו (ירמיה ז' י"ט) האותי הם מכניסים נאם י"י הלא אותם וגומר. ואולי יאמר עוד כשהוא יודע מה שיהיה קודם היותו, כבר ידע שהאדם עתיד למרותו⁴, ואי אפשר שלא ימרהו האדם כדי שהשלם ידעוהו. וזלזולת הספק הזה יותר באור מן הראשון. והוא שאמרו, אין לו ראייה שידעית הבורא את הדברים הם⁵ סבת היותם, אבל זה מאמר שסבר אותו או הזיד בו. ובאור הפסד זה, שאם היתה ידיעת הבורא את הדבר סבה להיותו, היו הדברים קדמונים, מפני שידעוהו אותם קדמונית לא סרו, מפני שלא סר יודע אותם. אבל נחשוב שחוא יודע הדברים על אמתת היותם, ומה שיש מהם ממה שיחדשהו הוא כבר ידע שיחדשהו, ומה שיש מהם מה שיבחרהו האדם, כבר ידע שהאדם יבחרהו. ואם יאמר, וכאשר ידע הבורא שהאדם עתיד לדבר, היתכן שיחריש או שישתוק? נאמר בלשון צח, כי האדם אלו היה שישתוק תמורה שידבר, היינו משימים בעקר המאמר, כי הבורא ידע שהאדם עתיד לשתוק, ולא היה נכון שנשים שהוא ידע שהאדם עתיד לדבר, כי הוא ידע העולה מפעל האדם הנופל אחר כל מחשבה והקדמה ואיחור, והוא בעצמו אשר ידעו, וכמו שאמר (כתילים ל"ד) י"י יודע מחשבות אדם. (דברים ל"ח) כי ידעתי את יצרו. ומצאתי בני אדם שואלים כשער הזה, מה אפני החכמה שיצוה ויזהיר הצדיק אשר ידע ממנו כי לא יסור מעבדותו? ומצאתי לזה ארבעה פנים. מהם להודיעו מה שהוא חספן ממנו, ומהם לשלם לו הגמול, כי אם יעבוד אותו והוא בלתי מצווה, לא יהיה לו גמול. ומהם שאם יגמלוהו על מה שלא צוה בו, או יענישוהו על מה שלא הזהירו יהיה זה עול. ומהם שישנה עליו הצווי עם הנביא עם הצווי אשר בשכל, בעבור שישמר ויזהר, כמ"ש (יחזקאל ג') ואתה כי הזהרתי צדיק לבלתי חטא צדיק והוא לא חטא חיה יחיה כי נזהר. ושואלים עוד ומה אפני החכמה בשליחות אל הכופרים אשר ידע מהם כי לא יאמינו? וחושבים זה לשוא. ומצאתי להם ששה פנים, מהם שאם לא היה שולח אל הכופר שיאמין, היתה לו אמתלא לאמר, אלו היה שולח אלי הייתי מאמין, ומהם שמה שיש בידעיה אלו לא היה יוצא אל הפעל, היה הגמול והקונש כפי ידיעהו, לא כפי מעשה הברואים. ומהם שראיותיו החוששים והשכליים, כאשר העמידם בעולם למאמינים ולכופרים, כן ראוי שיהיו ראיותיו הנבואיות כוללות המאמינים והכופרים. ומהם כי כמו שנתברר לנו

⁴ ואי אפשר וכו'. השאלה הסברה הזאת ע"ד הידיעה והכמורה, כרעוסה את עולם המחקר, לללו הפלטוסופים כמים האדירים ההלכו, ועוד לה מלאה את הענינים המבקשים. ראה ברמב"ם חלק ראשון הל' מדע. וע' חקר דעת למהר"ל מה שכתב על דעות מדעות שונות. ⁵ הם סבת היותם. עיין בעין פקוחה עקרים מחמור ד' פ"א מה שהשיג על הגמול כזה.

כי מי שמצוה ברע למי שלא יעשהו מרע לו ונקרא סבל, כן מי שמצוה בטוב, כאשר יעזוב המצווה לקבל מצותו, תשוב מצותו סכלות, בעבור שלא קבלה, יהיה גם כן מי שמצוה ברע שתשוב מצותו חכמה, כאשר יקבלנה המצווה בה, ותתהפכה אמתות הטוב והרע ותהיינה כפי הקבול וזה הבל. ומדום כי כאשר השוה ביניהם בשכל והכח והיכולת, כן ראוי שישוה ביניהם בצויו ובשליחותו. ואחר כן אומר, כי העושה לשוא, הוא עושה דבר שאין לו תועלת לאחד מהברואים, אבל שליחות הבורא יתברך אל הכופרים, אעפ"י שהם בחרו שהם לא יעשו אותה, ולא יועילו בה ולא יוסרו, המאמינים ושאר בני אדם כבר נוסרו והתבוננו, וכאשר אתה רואה כי בני אדם עד עתה ועד עולם הם מספרים ענין המבול ואנשי סדום ופרעה, והדומה להם. ושואלים עוד: כשתהיה מסירת האדם להרג, אחד ממעשה הבורא, אם לעונש על חטא או לנסיון, כאשר יהרגו עול, כאיזבל לקצת הנביאים, מה נאמר בזה המעשה, ולמי נחם אותו? נאמר כי המות מעשה אלוהים, וההרג מעשה העול, ואם החכמה חייבה המות, אלו לא היה העול, היה מת בסבה אחרת. וכן השאלה על הגנב כשהוא אבירת ממון בני אדם גזירת הבורא, אם לעונש או לנסיון, איך נאמר בגנבה ההיא ממעשה הבורא? והתשובה בזה, שהאבוד מעשה הבורא, והגניבה מעשה האדם, וכאשר חייבה החכמה איבוד הדבר ההוא, אלו לא היה גונבו הגנב, היה אבד בפנים אחרים. וכן ענו שמעיה ואחיה לקצת מלכי אדום ואמרו, ואם אנו מחוייבי מיתה לשמים, אם אין אתה הורגנו, הרבה מזיקים יש לו לפגוע בנו. ושואלים עוד: ואיך נענש דוד על העבירה, בהביא אבשלום לעשות כמוהו, ויותר גדולה ממנה? כאמרו (שמואל ב' י"ב) כי אתה עשית בסתר ואנכי אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל וגו'. נאמר כי אלה הדברים אשר ספר נתן הנביא על שני חלקים, אחד מהם מעשה הבורא, והוא הגברת אבשלום והשליטו על כל אשר לדוד. ועל זה אומר (סג) הנני מקים עליך רעה מביתך ולקחתה את נשך לעיניך ונתתי לרעך. והשני מעשה אבשלום בבחירתו, והוא מה שאומר ושכב את נשך לעיני השמש הזאת, (סג) ורצה בהקדמתו להודיע לדוד בחירת אבשלום, להכאות את לבו בזה. ושואלים על ענין סנחריב ונבוכדנצר ומה שעשו בעולם מן ההרג והחרבן, ושאר עניני החמס, ואיך אמר על האחד שהוא מטיו כשאמר (ישעי' י"ה) הוי אשור שבט אפי וגו'. ועל השני שהוא חרבן, כשאמר (יחזקאל ל' כ"ד) וחזקתי וזרעתי מלך בבל ונתתי את חרבי בידו. ונאמר כי מקום פעל הבורא לשניהם חולתם, הוא נתנית היכולת והאמץ כאשר נמשלו בחרב ובמטה, ועם כל זה כל אשר עשו הם וחילם היה בבחירה שחייבים עליה הענש, ועל כן אמר (ישעי' י') אפקד על פרי גדל לבב מלך אשור וגו, ואמר (ירמיה ל"א כ"ד) ושלמתי לבבל ולכל יושבי כשדים. ושואלים עוד כיון שכל המקרים מתחדשים במצותו, כשהוא מסכב למאמין שיזכב בעבור דבר שמצריכו אל הכזב, הוא אם כן הביאו אל הכזב? יש בזה שתי תשובות, אהת מהנה, כי המעיין כשיעיין היטב באיך יצטרך האדם לכזב, ימצא לו סבה מחטא האדם בהנהגתו, וישיב הדבר על בוראו, כמ"ש (משלי י"ט ג') אולת אדם תסלף דרכו ועל י"י יועף לבו. והאחרת שעם השכל אשר הרכיבו בו, איננו צריך אל כזב לעולם, כי כאשר יאמר מאמר שאפשר שמכירים אותו על אמתת

ההגדה על דרך העברת הלשון, הוא אומר אמת, ואין (עליו) מסברת העול
בדבריו. וזה כמו שאמר אברהם על שרה אחותו היא, והוא רוצה קרובתי,
כאשר מצאנו לוט שנקרא את מדרך הלשון. והם סברו שהיא אחותו
באמת, ולא היה חטא עליו בזה, אבל החטא עליהם, כי הם עולו, כי
דרך בני אדם לשאול הגר על עניניו ועל תועלתו, ועל מה שהוא טוב
לו, ועל מה שצריך לו, ואין דרך לשאול אותו על מי שיש עמו ומה הוא
ממנו, וכל שכן שכבר נסה בזולתו, כמ"ש (בראשית כ' י"א) כי אמרתי רק
אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני. ⁶ וכיון שדברתי בשאלות האלה במה
שיש בו די, מתחייב המעיין בספר להשיב בתשובותם ככל מה שימצאהו
דומה להם. ואחר כן אחבר אל הדברים האלה כל הפסוקים אשר יש
בהם ספקות ושבושים בענין ההכרה, ומפני רובם בעבור רוחב הלשון כאשר
זכרתי במאמר היחוד, כי הלשון אם לא תרחיב, לא ימצא בה כי אם
הדבר בלבד, ראיתי לזכור מיני הוצאתם עד שיהיו נאותים למה שיש בשכל,
וכאשר אספור כמה מינים הוא, וזכרתי מכל מין מהם קצת, והמעיין בספר
הזה יחבר כל מין וכל איש אל מינה בשכלו וכתבונתו. ואומר שהם
שמנה מינים, הראשון מהם שער ההזרה, נדמה לבני אדם המניעה באזהרה
במניעת המעשה, ויש ביניהם הפרש גדול, וזה כאמרו לאבימלך (ס' ו')
ואחשך גם אנכי אותך מחטא לי, סברו שהוא מעשה, ולא מנעו כי אם
בהזרה ובהודעה שהוא אשת איש ובהפחדה, כמו שאמר לו (ס' ג') הנך
מת על האשה אשר לקחת, והיא בעולת בעל, ואמר לו עור (ס' ז') ואם
אינך משיב דע כי מות תמות. ומניעת אבימלך מהאשה ההיא שלא יגיע
אליה, היא כמניעת המגרש שלא ישא גרושתו אחר שנשאת לאחר, כמ"ש
(דברים כ"ד ל') לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה וגו',
הוא יוכל בבחירה ואיננו יכול במצוה. ובאמרו (ס' י"ז ל') לא תוכל
לזבח את הפסח באחד שעריך והרומה לזה. והשני המניעה מתקנות העולם
וטובותיו, וחשבו זה הכרה, והוא כאמרו (י' ו') השמן לב העם הזה ואזניו
הכבד ועיניו השעו וגו', הכתוב רוצה שיתחדש עליהם סבה שלא יסתכלו
בעבודה בעניני עולמם, ממה שמחדש להם מלחמה או רעה והרומה להם.
ויהיו נבוכים בתקון המעשה ההוא, כמ"ש (דברים כ"ח כ"ט) והיית ממשש
בצהרים כאשר ימשש העור באפלה, וכמ"ש (לוי ה' י"ג) לוכד חכמים
בערמם וגו', יומם יפגשו חשך וגו'. ואמר (ס' י"ג כ"ד) מסיר לב ראשי עם
הארץ וגו'. ימששו חשך ולא אור וגו'. ואלה סברו שהוא בענין התורה,
ויהיה ענין ושב ורפא לו, ישוכו מהלחם באויבם וינחו ממנו, כאשר אמר
במלחמה, (הושע ה' י"ג) והוא לא יוכל לרפא לכם ולא יגהה מבם מזוהל.
השלישי בחוק הנפש, בבא פגע מרעה ומשמועה שלא יאבד מהם, שמעוה
בספרים וסברו שהוא חזק הלב שלא יקבל העבודה, וכ"ש שיחסו הכתוב
אל הלב בעבור שהנפש בו, והוא אמרו (שמוה ז' ג') ואני אקשה את
לב פרעה, וחזקתי את לב פרעה (ס' י"ד ל') כי אני הכבדתי את לבו,
(ס' י"א) ואמר על סיחון כי הקשה יי אליהך את רוחו ואמץ את לבבו
(דברים כ' ל'). ונצטרך פרעה לחזק נפשו שלא יאבד במכות ההם עד

⁶ וכיון וכי. ר"ל אחרי אשר כבר השגתי ע"ד השכל, את השאלות הנלכות נגד
בחוקה האדם, והראויה כי האדם הוא בעל בחירה, מונה על כל מעיין
לסתובב על פסוקי התנ"כ המורים לסי השקפה ראשונה נגד הבחירה, ולנצטרך

שישלמו לו שאר המכות, וכבר באר לו זה באמרו (סמות ט' ט"ו) כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך וגו', ואולם בעבור זאת העמדתך (סס ט"ז) וגו'. אבל סיחון נצטרך לחזוק לבו שלא יאבד מפחד שמע בני ישראל, כמ"ש (דברים ז' כ"ב) אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך, וכן אנשי ארץ כנען הצטרפו לחזון שלא ימיתם פחד השמועות, כמ"ש (יהושע ז' י"ח) ונשמע וימס לבבנו וגו', ועל כן אמר כי מאתי' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל (סס י"ח כ'). והרביעי השמת מעלה ומדרגה, ראו בני אדם זכרון הענין הזה במקרא, וסברו כי הוא הפעלה והשמה. והוא שהמהיר במלאכה מאמת האמת ממנה ומבטל השקר, כאשר נאמר כי השופט הצדיק את ראובן והכזיב את שמעון, ושהוא הצדיק לוי והרשיע יהודה, ולא נרצה בזה שהוא שם אחד מהם לעשות דבר ולא צוהו בו, אבל רצוני שבאר עליו יגלה לו ושמחו במעלתו, וכמו שאמרה התורה והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כ"ב א'). וכן אומר כבר אמת השופט שטר פלוני וזיף שטר פלוני, לא זיפו בפעל, אבל הוא בבאור. והגיעני שאומרים על שני דינרי הזהב, כי המרצה היטב זה, ופחת זה, ואינם רוצים שפחתו בידו, אבל רוצים שהגיד שהוא מפותח. וכאשר יתמירו המחשבות בהעברה הזאת ויתישבו בה, יהי על הדרך הזה מה שאמרו הספרים מפעל הבורא (משלי ג' ל"ד) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. ואמר עוד (יחזקאל י"ד ט') והנביא בי יפותה ודבר דבר אני יי' פתיתי את הנביא ההוא, ר"ל: בארתי עליו שהוא מפותח. וכן אמרו (ירמ' ל' י') השא השאת לעם הזה ולירושלים לאמר שלום יהיה לכם, בטל דברי המתנבאים להם בגלותו להם. וכן שאלתם (ישעי' ס"ג י"ז) למה תתענו יי' מדרכיך, אל תשימנו תועים, שתדון עלינו שאנחנו תועים, אבל כפר לנו ורחם עלינו. ז' ומי שלא יבין ענין אלה והדומה להם ישימם הכרח. והחמישי שער הכפרה, רואים אנו שהאדם אומר הטני אליך ואל תטני מעליך, כמ"ש (תהלים קי"ט ל"ו) הט לבי אל עדותיך ואל אל בצע, אל תט לבי לדבר רע (סס קמ"א ד'), ויחשוב שרצה בשתי ההטאות ענין החכרה, ולא רצה כי אם הכפרה. רוצה לומר כשתכפר לי כבר הטיתי שלא אשוב לחטא לך, ואם לא הכפר לי כבר הפלת בנפשי היאוש, ותביאני חכפרה לנטות לעבודתך, כמ"ש (סס כ"א ט"ו) אלמדה פושעי' דרכיך וגו'. והששי ספור פועל הוא כבניה השרשיה, חושבים בו שהוא השמה ולמוד, כמ"ש (משלי י"ו א') לאדם מערכי לב ומי' מענה לשון, רוצה בו הכריאה השרשיה, כמ"ש (סס ד') און שומעת בעון רואה וגו'. והשביעי ההפלה במאמר, יסבר השומע כי הוא דבר מיוחד, כאמרו (סס כ"א ח') פלגי מים לב מלך ביד יי' וגו'. סובר שיש למלכים דבר מיוחד שיפיל בלבם מה שיחפין, אבל זה הפלגה הוא אומר, אפילו המלך בעבודת הבורא, כמו המים ביד ⁸ עצמו, כאשר יחפין המלך יטנו וישתמש בו.

והשמיני חדש סכה, תהיה עם חדשה בחירת האדם במעשה מן המעשים, וזה בא על שלשה ענינים, אחד מהם ההצלה מן האויבים, עד שיפנה האדם בעבור זה למעשה מן המעשים, ויאמרו כי המציל אותו מ' אויביו גרם לו זה על דרך העברה, כאשר אמר (ד"ה א' ס' כ"ו) ויער

באופן שיסכימו להדרך הנכונה: הוא בחירת האדם וחופשו. ז' ומי וכו'. ר"ל אך אלה הנלתי מנינים דרכי הלשון ידמו מהספוקים האלה כי האדם אינו בעל בחירה אך מיכרם. ⁸ עלמנו. של הכורה י"ח. וכן העתיק רי"ף (וי"א

אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור. ועוד (ל"ה ב' ל"ו כ"ג) העיר יי' את רוח כורש מלך פרס. ועוד (סס כ"א ט"ז) ויער יי' על יהורם. ועוד (עזרא ו' כ"ג) כי שמחם יי' והסב לב מלך אשור, ועוד (ל"ה ב' כ"ה) ולא שמע אמציה כי מהאלהים היא. ועוד לא שמע המלך אל העם כי היתה סבה מעם יי' (מ"א י"ב ט"ו). כל זה בהצלה מן האויב ומן הנזק. והשני זכות ההבנה וברור העצה בשוות המזג, עד שיבין האדם שערי הדת והחכמה, ושומע זה יחשוב כי הוא הכרת, והוא מ"ש (תהלים כ"ה ל' ד) דרכי יי' הודיעני אורחותיך למדני. ועוד (סס כ"א ט"ז) הורני יי' דרכך ונחני בדרך מישורי. ועוד (סס ק"ט ל"ז) העבר עיני מראות שוא. ועוד (ל"ה ב' ל' י"ג) גם ביהודה היתה יד האלהים. והשלישי אות מלאה יחדשנה הבורא, ותהיה סבה להאמין עם רב, וישמענה השומע ויחשוב כי פעל העם הכרת, כאשר אמר אליהו ענני יי' ענני וידעו העם הזה, (מלכים א' י"ח ל"ז) ר"ל כי האש כשתרד ותשרוף העולה, תסב בה את לב העם אשר הוא אחורנית. ואין במאמר הסתר זולת ההא שנאמר האחרנית. וכן בעת הישועה אשר אמר (יחזקאל ל"ו כ"ו) ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו, איננו רוצה בזה דבר, כי אם הראות האותות והמופתים.

ואחר אלה השמנה שרשים לא נשאר כי אם מה שהטעות בו מפני סדור הפסוק, באמרו (תהלים כ"א ו') לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי למען הצדק בדברך תזכה בשפטך חשב השומע כי זה⁹ השב אומר: כי הוא בעבול שיתקיים עליו מה שגזר בו אלהיו, ואיננו שב אמרו: "למען הצדק" על חטאתו, אך הוא שב על אמרו, ומחטאתי טהרני. הוא אמרו כפר לעוני עד שיתקיים מאמרך אשר אמרת וגזרת, כי מי שישוב אליך תכפר לו, וזה ממה שנוהג בלשון דומה, באמרו (סס ל"ד י"ח) צעקו ויי' שמע: אשר איננו שב על פני יי' בעושי רע, אבל הוא שב על עיני יי' אל צדיקים. ועם אלה הבאורים יסתלקו כל הספקות אשר הם מדמים ההכרח, וטענת בוראנו שלמה על ברואי¹⁰ בעבודתו והמרותו, אין להם טענה עליו וכמו שאמר הכתוב (איוב ד י"ז) האנוש מאלוה יצרק אם מעושהו יטהר גבר. וכאשר התקיימו האותות המלאות ושליחות הנביאים.

דיא וואסערצאָכע דורך באַטטעס אַכאַרנונג).⁹ השב אומר וכו'. השומע ידמה לח הדברים כסדרן כי השב (ר"ל בעל התשובה השב מחטאיו) אמר: לכן חטאתי למען חלוק בדברך. ור"ל הוא מוכרח בחטאו. אבל בלמה איננו כן, ואיננו שב (ר"ל איננו מוסב מוחרגומו עז בעליהטה זיך ייכט) אומר ו למען חלוק על סטאחו (כל"ל חטאיו ב' ולא חטאיו, כייס' אמסט' ב"ז) אך הוא שב (ר"ל אך מלח היחס למען, הוא מוסב) על "מחטאיו טהרני" בפסוק ד'. טהרני מחטאיו למען חלוק בדברך אשר הכעחת, כי תכפר לבעלי תשובה — והחכם פירסט לא העחיק כראוי. ואולי מלחח "מחטאיו" ביוד הטעמו. —

¹⁰ בעבודתו, והמרותו אין וכו'. כי טענת הבורא עלינו שבעבדו ולא נמרהו, הוא חלוק. וען כי אנחנו צענו בחירה. ואנו אין לנו טענה כנגדו. כן העחיק החכם רי"ף. ואולי מלח "והמרותו" כמשכח למטה על מלוח אין להס טענה. ר"ל טענת בוראנו שלמה בעבודתו. והמרות אין וכו' חטא אינו כהכרח.

המאמר החמישי

זכויות ובהובות:

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הודיענו אלהינו יתברך, כי עבודות האדם אותו כשהם רבים נקראו זכויות, ושהמדותיו כשירבו נקראו חובות, וכי הכל שמור אצלו על כל עבדיו, כמ"ש (ירמיה ל"ב י"ט) גדול העצה ורב העלייה אשר עיניך פקוחות על דרכי בני אדם. ונאמר עוד (איוב ל"ד כ"א) כי עיניו על דרכי איש וגו'. וכי הם פעלים יפעלו בנפשות וישומם זכות או מטונפות, כאשר הוא אומר מעונות, ונשא עונו נושא חטאו, ואל עונם ישאו נפשם, (הושע ג' ח') הגנש היא עונה בה (במלכר ט"ו ל"א). ואם יעלה זה מבני אדם ולא התברר אצלם, הוא גלוי אצלו יתברך, כמו שאמר (ירמיה י"ז י') אני יי' חוקר לב בוחן כליות וגו'. והביא על כל הענינים האלה האותות והמופתים וקבלנום. וכאשר התקיים לנו זה, התעסקתי בעיון בענין הזה כאשר קדמתי, וראיתי בנמצאות מלאכות דקות נעלמות מרבים מבני אדם, וידמו טוביהם לדעיהם, עד שיגיעו אל החכם מהם, ויביר מה שיש בינותם, ומהם מלאכת הרצוי, תראה הסתי אשר איננו בקי בה, מדמה הדינר הטוב לרע, עד שיבדילם המרצה. ומהם מלאכת הרפואות, תראה הפתאים מבקשים דפיקה הגידים, ולא ידעו מהפשטם והקבצם, מה האיכות הגוברת על הגוף, וידעם הרופא הבקיא. ומוזה חכמת הקיאפה, אשר הם מביטים בקוי הפנים והרגלים, ומבדילים בין איש לאיש, במה שהוא נעלם מזולתו, ממי שאין זאת מלאכתו. וכן במלאכת הפנינים מאדם ומפטרדה ובדלת וזולתם, לא יכירם כי אם הבקי. והכלל כל מלאכה דקה, הרבה ממומיה יעלמו מן הפתאים ויראו לחכמים. וכאשר מצאתי אלה הדברים המלאכותיים כאשר ספרתי, ²הוספתי להחזיק במומי הנפשות העונות והאשמים, אף על פי שאינם גראים לבני אדם, מפני שאין חושם משער בם. והם נגלים לעושיהם, כי הוא כראם, והחל אותם, והוא שהנפש עצם שכלי זך יותר זך מעצם הכוכבים והגלגלים, ואנחנו אין אנו רואים אותה בחושנו, ואיך יתבאר לנו מה שפועל בעצמה ומעביר אותה? אך הוא מבואר לבוראה ובורא הגלגל, ועל כן ישים השמים והכוכבים דומים לה בענין הזה כשהוא אומר (איוב כ"ב ה') וכוכבים לא זכו בעיניו, ושמים לא זכו בעיניו (שם ט"ז ט"ו). ואומר כי היא לו כאור הנר אשר יחופש לו כל המהבואים והחדרים ויראה כל מה שהוא נסתר בם, כמ"ש (משלי כ' כ"א) נר יי' נשמת אדם חופש כל

¹ חכמה הקיאפה, היא מלה ערבית (אילוס על קיאפה) והוראתה חכמת היד והפרטוף (גנענאלגיק). הודעה הרבה בספרי קדמוניו. ² הוספתי להחזיק.

147 חדרי בטן, ואמר עוד כי הוא הם כאש אשר תתקן היהב והכסף בכור
 תזקק אותם, כמ"ש (שם י"ז ג') מצרף לכסף וכור לזהב ובוהן לכות יי'.
 ואמרתי מה נפלא הדבר הזה, כי האדם הוא אוכל שתי אכילות מותר
 זאמר; ורואה אותם שזנין אותן, ובוועל שתי בעולות מותר ואסור, וימצאם
 ערבים, וחושב אותם על דרך אחת, והמרצה הוא מרצה מה שפועלים
 ברוח באשר בארנו, וכמ"ש (שם כ"א ג') כל דרך איש ישר בעיניו. ואחר
 כן התבאר לי כי הזכויות כשירבו לנפש, תוך והאיר, כמ"ש (לויב ל"ג כ"ח)
 זחיתו באור תראה. לאיר באור החיים (שם כ"ט). וכאשר ירבו עליה העונות
 תעקר ותחשך. וכאשר אמר במי שהוא בן, (תהלים מ"ט כ') עד נצח לא
 יראו אור. ואחר כן הודיענו כי הוא שימר כל אלה הזכויות והחובות על
 כל בני אדם, והמה אצלו ככתובים אצלו, כמ"ש על הצדיקים (מלאכי
 ג' ט"ו) וכתב ספר זכרון לפני ליראי' ולחושבי שמו. ואמר על הרשעים,
 (ישעיה ס"ה ו') הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי. וכאשר השתכלתי
 בזה המשל מדברי החכם, מצאתי בתכלית התקון והגבוהה, והוא שאנחנו
 המון הברואים, מפני שמצאנו ביכלתנו אשר שמה החכם בנו שנבין
 148 האותיות אשר נדבר בהם, ונוליד לכל אות סימן מהמכתב, עד שנשמר
 בזה חשבוננו, וכל החדושים אשר נצטרך לדעתם, כל שכן שיהיה בחכמתו
 הוא מה שישמור עלינו הכל בלי כתב ולא ספר. ודמה לנו זה בכתב,
 בעבור שהרגלנו בו החשבון, לקרב אל הבנתנו כאשר בארתי. והודיענו
 עוד, כי בעוד שאנחנו עומדים בעולם המעשה, הוא שומר על כל אחד
 מעשהו, וכבר זמן גמולו עליו לעולם האחר אשר הוא עולם הגמול,
 והעולם ההוא יבראהו כשישלים כל מספר המדברים אשר חיבה חכמתו
 שיבראם, שם יגמול הכל כפי מעשיהם, כמ"ש החכם (קהלת ג' י"ז) ואמרתי
 אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפט האלהים, ואמר עוד (שם) כי
 את כל מעשה האלהים יביא במשפט וגו'. ואני עתיד לבאר דעת הגמול
 במאמר התשיעי מהספר הזה במה שיבשר. ועם זה לא הניח עבדיו
 בעולם הזה בכלתי גמול על הטוב, ועונש על האשם, מה שיהיה לאות
 זלסימן לכל המונח לעת הקבץ מעשה הברואים. ועל כן אנחנו רואים
 שהוא זוכר בתורה הברכות אשר בפרשת אם בחקותי (ויקרא כ"ו ג—ג),
 זאמר בכמוזה (תהלים ס"ז י') עשה עמי אות לטובה. וזכר הקללות אשר
 149 בזהיה אם לא תשמע (דברים כ"ח טו—סח) ואומר עליהם (שם מ"ט), והיו
 כך לאות ולמופת. ומענינים בעולם הזה, וכל הזכויות שמורות לצדיקים
 וחתמות כמ"ש (שם ל"ב ל"א) הלא הוא במוס עמדי חתום באוצרותי.
 וכיון שהקדמתי אלה הדברים, אני רואה לספר מדרגות הברואים
 באפני זכויותם וחובותם כמה הם, ממה שידענו מן הכתוב זמן המקובל,
 זאשים כל אחד מהם במקומו כאשר ידעתי, לבעבור יתישרו בו הים מפני

ב"ו לחזק למחזק. דפ' למסע' למחזק. ³ והמרצה הוא וכו'. ר"ל גם החכם
 היותר זקי יחליף וימיר במקום שריות. כאשר שלטיהם להדברים המותרים
 והאסורים מסילה אחת. והמתבר חפש פה את המשל "המרצה" (גענדוועקסלער)
 כדרכו לדמות את החכם למרצה. ואת השחי לאינו זקי בחלף מעטעות, וחלף
 דע בטוב וטוב ברע. ⁴ האותיות. כל"ל ולא האותות ככתוב בהל" כי ככר
 הסכימו בעני הדקדוק לעשות הרבים משם אות (בוכשטאב) אותיות. להכיל
 מהרבים אותות (וואונדערלייכען).

אדם. ואמר שמדרגות בני אדם בשער הזכויות והחובות עשרה מעלות; צדיק ורשע, ועובד וממרה, ושלם ומקצר, וחוטא ומזיד, ושב וכופר. ויש הנה השוה מפורש לבד, כדי שאדבר על ענינו. וראוי שאבאר כל שער מהם ומה שיש בו. ואמר נקרא צדיק מי שרוב מעשיו זכויות, ורשע מי שרוב מעשיו חובות. והענין הזה דומה לדברים הטבעיים. והוא שהחכמים קורין לדבר חם, כאשר יהיה החום בו יותר מן הקור, וקורין לדבר קר, כאשר יהיה הקור יותר מן החום. וקורין לגוף בריא כשהבריאות בו יותר, וחולה, כשהחולי בו יותר. ועל הדרך הזה באו השמות הנבואיים, שקורין האדם צדיק כשהיה רוב מעשיו צדק. כאשר קראו יהושפט וחזקיהו צדיקים אע"פ שהיה במקצת מעשיהם חטא, כאשר נאמר ליהושפט (ד"ה ז' י"ט ל') ה'רשע לעיניו ולשונאיו יי' תאהב ובזאת עליך קצף. ונאמר לחזקיהו ולא כגמול עליו השיב חזקיהו (ס"ג ל"ב כ"ה) וכמו שקראו יהוא רשע, והוא בטל את הבעל, וקראו צדקיהו רשע, וכבר הציל ירמיהו. וממה שזכר אותו החכם בשער הזה, לגמול בעולם הזה עבדיו על המעט ממעשיהם, עד שישאר להם הרוב לעולם האחר, כי לא יתכן להעתיקם בעולם ההוא ממדרגה אל מדרגה, כי כל אחד מהגמולים עומד המיד במה שהוא בו, כאשר אמר (דניאל י"ג ב') לחיי עולם ולדראון עולם. ושמ הגמול על המעט בעול' הזה, כאשר בכלל הזכויות שהם לזמן הרחוק, והמעט מן הזכויות לעולם הזה, כאשר אמר (דברי' ז' ט') וידעת כי יי' אלהיך הוא האלהים שומר הברית והחסד וגו' ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. ומחלק הענין הזה, כי משה ואהרן חטאו חטא אחד, וענש אותם עליו בעולם הזה, כמ"ש (במדבר כ' י"ב) יען לא האמנתם בי להקדישני וכו' לכן לא תביאו וגו'. ושאביה בן ירבעם עשה טובה אחת, וגמל אותו עליה בעולם הזה כמ"ש (מלכים א' י"ד ג') כי זה לבדו יבא לירבעם אל קבר יען נמצא בו דבר טוב. ועל השרש הזה אפשר שיהיה לצדיק חטאים רבים, חוייב שיהיה בעבורם כל ימי חייו נגש ונענה, ואפשר שיהיה לחוטא זכויות רבות, ראוי שיהיה בעבורם רוב ימיו בטוב. ובוה אמרו רבותי ז"ל (קדושין ר"ע) כל שזכויותיו מרובין לו מעונותיו מרועין לו, ודומה כמי ששרף את חתורה כלה, וכל שעונותיו מרובין מזכויותיו מטיבין לו, ודומה כמי שקיים את התורה כלה. וזה המאמר במי שעושה זכויות וחובות, ובעת שעושה הזכות לא התחרט על החובה. ובעת שעושה החובה לא התחרט על הזכות. אבל מי שעושה זכויות רבות והתחרט עליהם, כבר אבדם כלם בחרשתו, ובו נאמר (יחזקאל י"ח כ"ה) ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול וגו'. ומי שעשה חובות רבות והתחרט עליהם וקיים חקי התשובה, כבר הסירם מעל עצמו, ובו אומר (ס"ג י"ח) ובשוב רשע מרשעתו וגומר. ואחר כן אמר (ס"ג י"ח) כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו וארז"ל (יומא ס"ג) בביאור זה בתוהה על הראשונות. ועל השרש הזה גם כן, אפשר שיהיה איש צדיק זכויותיו מוכנות לו לעולם הבא, ויתחרט עליהם, ויפלו מההכנה לעולם הבא, ויגמלוהו הבורא עליהם בעולם הזה על קצתם, ויראוהו בני אדם כאשר החל לכפור, החלו טובותיו, וימלאם לבם לחטא, והטובה ההיא אינה בעבור מה שהחל בו מן הכפירה, אבל היא חובת מה שהיה מוכן לו, והכו בו על פניו. ואפשר שיהיה אדם רשע מוכנות חובותיו לעולם הבא, ויתחרט עליהם וישוב, ויפלו מענש אותו עליהם לעולם הבא, ויפרעו

ממנו בעולם הזה, במה שאי אפשר, בלעדיו מעונש עולמי, כאשר אני עתיד לבאר. ויראו אותו בני אדם, כאשר החל לשוב מחטאתיו, אז באו עליו הרעות, ויתמהו ולא ידעו כי זה שמצאו איננו בעבור מה שהחל בו, אך משאריות מה ששר ממנו, וכאשר יתבוננו בני אדם במינים האלה, יגלו מעליהם הספקות, ויחזקו לבותם לעבודה, כמ"ש (לויכ' י"ז ט') ויאהז צדיק דרכו ומהר ידים יוסיף אמן. ואם יאמר אומר, שחובה אהת תפסיד זכויות רבות, איננה עושה זה, אלא שיש עמה חרטה, בעבור עלת החרטה לא בעבור עצמה. ושזכות אחת תתקן חובות רבות, איננה עושה זה כי אם עם התשובה, בעבור התשובה לא בעבור עצמה. — והוצרכתי לביאור הזה מפני שראיתי אנשים מזויפים הרברים, ואומרים אם יש בשיעור כפירה אחת, לאבד הרבה מן האמונה, לא יתכן להיות בשיעור אמונה אחת, מה שיאבד הרבה כפירות, ואם יש בכח אמונה אחת, מה שיסיר הרבה כפירות, לא יתכן להיות כפירה אחת, מה שיסיר הרבה מן האמונה, ויהיו המאמינים נבוכים ברברים האלה.

ואחר כן אומר, כי אני מוצא יסורי הצדיקים בעולם הזה על שני דרכים, אחד מהם על חטאים מעטים, כאשר הקדמתי לבאר. והשני התחלת רעה יביאה הבורא עליהם, כשידע מהם שהם סובלים אותה, ואחר כן יגמלם עליה טובה, כמ"ש (תהלים י"א ה') יי' צדיק יבחן. ולא נהג לעשות כן עם מי שאינו סובל, מפני שאין בו תועלת. אבל התועלת בסבל הצדיקים, כדי שידעו בני האדם, כי לא בחרם האלהים לחנם. וכאשר ידעת מענין איוב וסבלו. אלא אם יהיה האדם נענש ביסוריו, וישאל מאלהיו להודיעו על מה הביאם עליו? נהג להודיעו, כאשר אמר (ירמיה' ה' י"ט) והיה כי תאמרו תחת מה עשה יי' אלינו לנו את כל אלה וגו'. ובזה תקון מפני שמביאו לסור מחטאתיו. וכאשר יהיה האדם נבחן ביסוריו, וישאל מאלהיו להודיעו למה הביאם עליו? נהג שלא להודיעו. כאשר אמר משה רבינו (במדבר י"א י"א) למה הרעות לעבדך? ולא באר לו. ואמר איוב, (לויכ' י' ב') הודיעני על מה הריבני? ולא באר לו. ובזה עוד תקון כדי שלא יהיה סבל הצדיק נקל אצל בני אדם, ויאמר לא סבל כי אם בעבור שידע כי גמולו יהיה גדול. ואומר עוד כי אפילו השלם יתכן שמריעין לו לגמול אותו, כי אני מוצא ⁵ העוללים מריעים להם, ואין ספק אצלי בגמולם. ויהיה היסודין שמביא עליהם הבורא לטוב להם, כמו מוסר אביהם להם להכותם ולאסרם, כדי למנוע מהם ההזק, וכאשר ישקם הרפואות המרות הנמאסות להסיר מחלותם. וכמי שאמר (דברים ח' ה') כי כאשר יסר איש את בנו יי' אלהיך מיסוך. ואמר עוד בכמו זה, (משלי ג' י"ג) כי את אשר יאהב יי' יוכיח וגומר. ואם יאמר אומר אף הוא יכול להיטיב להם בשיעור הגמול הזה מבילתי יסודין נשיבהו בתשובתו הראשונה אשר אמרנו, כי נטה בנו אל החלק הגדול כי החשבה על דרך הגמול יותר גדולה ממה שעל דרך החסד.

ואחר כן אומר, כי טובת הכופרים לעולם הזה והארכתם, היא על שבעה דרכים. יש מהם מי שידע הבורא ממנו שעתיד לשוב, והוא מאריך לו כדי שתשלם תשובתו, כאשר מצאנוהו שהאריך למנשה כ"ב שנה עד שחזר בתשובה ל"ג שנה אעפ"י שתשובתו לא נשלמה לו. ומהם מי

⁵ העוללים מריעים להם. ר"ל גם העוללים אשר לא חטאו סובלים רעות ויסורים.

שהאריך לו כדי שיצא ממנו בן צדיק, כאשר האריך לאחו ויצא ממנו הזקיהו, וכאשר האריך לאמון ויצא ממנו יאשיהו. ומהם מי שמאריך לו להנקם בו מאנשים רשעים ממנו, כאשר אמר על אשור (ישעיהו י' 1) במו חנף אשלתנו וגו'. ומהם מי שמאריך בעבור בקשת צדיק, על דבר שיחיה בו תקנתו כמו שאמר ללוט (בראשית י"ט כ"א) הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי וגו'. ומהם מי שמאריך לו להכביד עליו העונש, כאשר הציל פרעה מעשר המכות עד שהטביעו בים, כאשר אמר (תהלים קל"ו ט"ו) נגער פרעה וחילו בים סוף. ועל הענינים האלה שאל ירמיהו אלהיו על האנשים הרשעים, להודיעו על איזה דרך הוא מאריך להם, לא שחיה הדבר רע בעיניו כשאמר (ירמיה י"ג 16) מדוע דרך רשעים צלחה וגומה והודיעו כי הוא על הפנים האחרוני, כדי לענשם ענש חזק, כאשר אמר בפרשה שאחריה (סס ז') עד מתי תאבל הארץ וגו'. וכיון שבארתי מה שצריך אליו בשער הצדיק והרשע, אחבר אליו שאומר, הנה אנחנו רואים הכתוב אומר, (קהלת ט' י"ח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה ודמיו מזבוב נופל בשמן רוקח, כמו שאמר אחריו (סס י' 16) זכובי מות יבאיש יביע שמן רוקח. אין זה כי אם על קריאת השם בלבד, כאלו היו לו לאדם מאתיים ואחד מעשים, מהם מאה זכויות ומאה חובות, יהיה ענינו שוה. ואם היה המעשה האחד טוב, בקרא בו צדיק. ואם יהיה רע, נקרא בו רשע: אך העובר, הוא אשר יחד לו מצוה אחת, לא יעברנה כל ימי חייו, שאם יסכים בזולתה או יחלק בה לא יקצר בזאת כלל, כאלו שם לעצמו שלא יאבד תפלה בזמנה, או שלא יקנה מסוף מצד אסורא בשום פנים, או שלא יבעל בעילת אסורא מעולם, והדומה לזה. וכמו שאמר רבוחינו כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו את ימיו ונוחל את הארץ, ובארו זה כגון שיחד לו מצוה אחת לעשותה כגון כבוד אב ואם. אבל מי שלא הניח מצוה שלא עבר עליה פעם אחת אינו נקרא עובר. אבל הממרה הוא מי ששם לעצמו הק לחלוק על מצות אחת תמיד, וקדמונו קוראים אותו משומד. והדמיון ביה כאלו יש בכני אדם מי שרואה כי מצוה מהמצוות קצר בה, והוא משתדל לשמרה כאלו היה קשה לו, מצות הרבית או מצות הרבית או מצות המאכל, והוא מתנהג באחת מהם כפי מה שזרמן לו. ועל כן יש לכל אדם מצוה כפי התחלקות העתם. אבל השלם מי שהתישר לו לקיים כל המצוות והאזהרה ולא קצר במאומה מהם, והוא שיקרא צדיק גמור. אעפ"י שבני אדם חושבים כי מציאת אדם שהוא כן, רחוק שינצלו לו כל דרכיו, ואני רואה שיתישר זה, כי אם לא יהיה לא היה החכם מצוה בו. ואם יאמר אומר, מפני שמצאנו בתורה (נמדכר כ"ח כ"ג) ושעוד הטאת אחד לכפר עליך, ידענו כי אי אפשר בלתי חטא, נאמר כי זה נכתב על האפשר, ואם יחטא יכפר לו בו, ואם לא יהיה לנו עליו הגמול. ואם יאמר, איך אמר, (קהלת ז' כ') כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, נאמר לא אמר זה כי אם על היכלת, כי אין אהר מן הצדיקים יכול לעשות טוב אלא הוא יכול לעשות רע, אבל הוא בורר בטוב ומגבירו על הרע. אבל המקצר הוא המיקל במצות עשה, והוא שנאמר עליו עובד על מצות עשה, והוא המקל בתפילין ובציצית ובסכה ולולב ושופר והדומה לזה, והוא במעלה הזאת מן החטא. אך החוטא הוא העובר על מצות לא תעשה. אבל לא על החמור, ובאי זה צד נדע שאינם חמור, מפני שלא

הגדילו ענשם בעול' הזה, והוא נקר' עובר על מצות לא תעשה, והוא כמו שמקל בנבלה וטרפה ושעטנו ובעוננות ובכחש, והדומה לזה שענינו במעלה הזאת מן החטא. אבל המיזד הוא שעובר על החמורות, והם שיש בו כרת בידי שמים, ומותה בידי שמים, וארבע מיתות בית דין, ובה נדע כי הם חמורות, כמו העריות וחלול שבת והאכילה ביום הכפורים, ותמין בפסח, והדומ' לזה, הוא במעל' הזאת מן החטא. אבל הכופר הוא העונש העקר, ד"ל כורא הכל יתברך וית', ועזבו אותו על שלשה דרכים, אם שיהיה עובר זולתו מדמיון עשוי, או אדם או שמש או ירח, וכמו שיש בלא יהיה לך אלהי' אחרים, או שלא עבד זולתו ולא עבדו, והוא אינו עובד דבר, לא אמת ולא שקר, וכמו שיש בפרשת (לויז כ"א י"ד) ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא תעצנו. או שיהיה בספק באמונתו, והוא נקרא בשם מאמין, ואפשר שיתפלל ויתחנן ואין לבו שלם ומאמין, והוא מפתה במאמרו ובאמונתו, ובאשר אמ' (תהלים ע"ח ל"ו ל"ז) ופתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו. והוא נקרא מי שנתחלל בו שם שמים, והוא במעלה הזאת מן החטא. ואלה כלם כאשר ישוּבו, יכופר להם בעולם הזה, חוץ ממה שכתב בו הכורא לא ינק, כי אי אפשר שלא תבא עליז רעה עולמית. והעשירי הוא השב, המקים עניני התשובה. ועניני התשובה ארבעה, העויבה, והחרטה, ובקשת הבפרה, ושיקבל על עצמו שלא ישנה. וארבעתם מקובצים במקרא במקום התשובה, באמרו (סו"ט י"ד ג—ה) שובה ישראל ער יי' אלהיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים ושובו אל יי' ואמרו אליו כל השא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו אשר לא יושיענו על סוס לא נרכב ולא נאמ' עוד אלהינו למעשה ידינו. ואמרו שובה, שוב ממה שהיית בו, והוא שער עזיבת החטאים. ואמרו כי כשלת, רוצה בו החרטה, רוצה לומר כי החטאים ההם רעים ומבשילים. ואמרו קחו עמכם, רוצה בו בקשת הכפרה. ויש הנה מלה נברית, כל השא עון וקח טוב, כנגד מה שתכפר לנו, נודה לך זנאמר טוב וישר יי', וכמו המלה הזאת (ישעי' ל' ה') כל הוביש על עם לא יועילו למו ועקר גזרתו מן כל קבל אשר בלשון התרגום, וכבר התחבר עם העברי באמרו (קבלת ה' ט"ו) כל עמת שבא כן ילך. ובו עוד, ונשלמה פרים שפתינו, יהבן להיות כפרים, ויהבן שיש בו הסתר, ונשלמה פרים אשר פצו שפתינו. ואמרו אשר לא יושיענו, ועל סוס לא נרכב, ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו. שער עזיבת ההשנות. וכפר הנה אלה הג' דברים, על אשר וסוס וע"ז, מפני שהם הנראים יותר במיני החטאים שחטאו, כאשר הוא כתוב בתחלת הספר, (סו"ט ח' ט') כי המה עלו אשר פרא בורד לו. ועוד (סס ל"ח) כי הרבה אפרים מזבחות להטא. וכן אם היו הנגלים שבחטאי העם גנוב ורצוח ונאוף, היה אומר דם נקי לא נשפוך, נאוף לא ננאף, וגנבה לא נגנוב. וכאשר ישלמו אלה הארבעה הם גדרו התשובה, ואינני ירא על רב עמינו שיפילו מגדרי התשובה כי אם זה השער הרביעי, רוצה לומר ההשנות, כי אני בוטח כי בשעת הצום והתפלה, יעזבו ויתחרטו ויבקשו הכפרה, אך אני חושב שהם מסכימים לשנות, ואחר כן אומר מה תהיה התחבולה להסיר המחשבה לשנות מהלכות, אומר לחבר דברים בפרישות מן העולם, ויזכור האדם ענין תלישותו ועניו ויגיעתו ומותו והפרד חלקיו, והתולעה והרמה, והחשבון, והיסרין, והדומה לזה, ומה שהוא מתחבר למה שיש בזה, עד שימאס בעולם הזה, וכאשר ימאס

177

178

179

180

181

182

183

184

אותו כלו יכנסו חטאיו בכלל המאוסים, ויטיב את דעתו לעזוב. ואומר כי על כן מצאתי החכמים הראשונים, נהגו לומר ביום הכפור כמו אלה החבורים אתה מבין שרעפי לבי, ואל תבא עמנו בתוכחות, ארון כל פעל והדומה להם⁶. ולא לה הארבעה סמוכים שלשה, והם התוספת בתפלה ובצדק, ולהשיב בני אדם למוטב, אמר (משלי י"ו) בתפלה וצדקה בחדד ואמת יכופר עון ובידאת י"ו סור מרע. ובהשיב בני אדם למוטב (תהלים כ"א ט"ו) אלמדה פושעים דרכיך וגו'. ואבאר עוד כי האדם כאשר יסכים בעת תשובתו בלב שלם שלא ישנה, היתה תשובתו מקובלת. ואם השיאתו חתאוה אחר כן לשנות, אין תשובתו נפסדת, אך ימחלו לו העונות שהיו קודם התשובה, ויכתב עליו מה שיהיה לאחריה. וכן אם ינהג המנהג הזה פעמים רבות, שישבו ואחר כך ישנה לחטא, אין כותבין עליו כי אם מה שאחר התשובה, כשתהיה בכל פעם דעתו שלמה ולבו טוב שלא ישנה. וזה אשר אתה מוצא הכתוב אומר (עמוס ב' ו') על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, איננו בקבול התשובה, אבל הוא ברחות הענש מהם אחר השליחו, כאלו היה שולח אל עם שישבו, ואם לא ישבו, אביא עליהם החרב והרעב, ואם ישבו אחר השליחות הראשונה או השנית או השלישית, לא יביא עליהם מה שאמר להביא, ואם לא, יגזור עליהם מה שאמר להביא, ואם יגזור עליהם מה שאמר, אפילו אם ישבו אחר כך לא יועיל להם תשובתם ברביעית, לדהות מהם הענש ההוא בעולם הזה, אבל היא מועילי להם להנצל בעולם הבא.

וכיון שבארתי המאמר הזה, אחבר אליו שאר הדברים אשר לא תקובל עמהם התפלה, ואומר כי הם שבעה. תחלתם, כשיתפלל אדם אחר שנגזר דין עליו בדבר, כאשר ידעת מענין משה רבינו. ע"ה, (דברים ג' כ"ג) ואתחנן אל יי, וענה אותו (שם כ"ו) רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה. והשני התפלה מבלי כוונת הלב, וכמו שאמר (תהלים ע"ח לה—ז) ויזכרו כי אלהים צורם וגו' ויפתוהו בפיהם וגו' ולבם לא נכון עמו וגו'. והשלישי מי שאינו רוצה לשמוע דברי תורה, כמו שאמר (משלי כ"ח ט') אוטם אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה. והרביעי מי שמתעלם מזעקת העני, כמו שאמר (שם כ"א י"ג) אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה. והחמישי מי שמתיר לעצמו שמוע שאכור לו, כמו שאמר (מלכה ג' ד') ואשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו וגו' אז יצקו אל יי ולא יענה אותם. והששי כשהוא מתפלל בלא טהרה, כמו שאמר (ישעי' א' ט"ו ט"ז) גם כי תרבו תפלה אינני שומע יריכם דמים מלאו רחצו הזכו וגו'. והשביעי מי שרבו עונותיו ואיננו מתפלל בתשובה, כמו שאמר (זכרי' ז' י"ג) קראתי ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע. וצריך שאבאר במקום הזה, שכל העונות ימחלו עם התשובה, חוץ משלשה, המתעה עם בדעת רע שמראה להם, או בהוראה רעה שמורה להם, כי לא יתכן לו להשיב את מה שעשה, וכו' אמר (משלי כ"ח ט') משנה ישירים בדרך רע בשחתו הוא יפול ותמימים ינחלו

⁶ עיניו הרואה מזה, כי לא לבד בימי הגאון ר"ס, כי אם גם בימי הגאונים, אשר היו ימים רבים לפניו, הנקראים פה "החכמים הראשונים" כבר היו פיוטים קבועים ממתכרים קדמונים, אשר שמש לא נודע. אבל כפי הנראה לא היו עוד הפיוטים האלה מקובלים אלל כל העם כולו, כי אם "החכמים" לבדם ידעו אותם ואמרו אותם.

טוב. ומי שהוציא שם דע על חבירו. כי אי אפשר לו להשיבו, ובו אומר פן יחסךך שומע ודבתך לא תשוב (סס כ"ה י'). ומי שיש בידו גזלה ואינו משיבה אל בעלה, כמ"ש (ויקרא ה' כ"ג) והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל. ואמר (יחזקאל ל"ב ט"ו) חבול ישיב רשע גזלה ישלם בהקות החיים הלך. ואם ימות הנגזל ישיב לירשיו, כמ"ש (סס ויקרא ה' כ"ד) לאשר הוא לו יתנו ביום אשמתו. ואם לא ידענו, יפקירנה ותהיה הפקר.

ואבאר עוד מה שיעדתי לבאר מן העונות, אשר אי אפשר שלא יענש עליהם בעולם הזה, אעפ"י שעשה תשובה, ואומר שהם ארבעה. תחלתם שבועת שוא, אמר בה (שמות כ' ז') כי לא ינקה י"י את אשר ישא שמו לשוא. והשני שפיכות דם נקי, אמר בו (יואל ד' כ"א) ונקיתי דמם לא נקיתי. והשלישי הבא על אשת איש, אמר בו (משלי ו' כ"ט) כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. והרביעית עדות שקר, אמר בה (סס י"ט ה') עד שקרים לא ינקה ויפוח כזבים לא ימלט. ויתחבר אליהם מי שנחתם עליו גזר דין כמו, רב לך, (דברים ג' כ"ו) כאשר בארנו. וחתשובה עם אלה החמשה מקובלת, אלא שאינו נמלט מרעה שתבא עליו בעולם הזה עליהם. ומי שהרע לחברו שלא במזון, אבל בגדוף או בהבאה, הדבר תלוי במחילתו. ואם ימחל לו, יסור עינו, כמו שאמר (בראשית ל' י"ז) כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיד וגו'. וצריך שישאל ג' פעמי', כמו שאמר, (סס) אנא שא נא. ואם ימות המגודף או המוכה, יאמר במעמד עשרה אנשים, חטאתי לפני ג' פעמי', כי אם היה הי וישאל ממנו כן, ולא היה עונתו היה נמחל לו. ואבאר עוד הזכויות אשר אי אפשר שלא יבא עליהם גמול בעולם הזה, אפילו אם יכפור אדם. ואומר שהם שלשה, כבוד אב ואם, כמו שאמר (שמות כ' י') כבוד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך. והרחמים על בעלי חיים, כמו שאמר (דברים כ"ב ז') שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים. ושיהיה משאו וזמתו באמונה, כמו שאמר (סס כ"ה ט"ו) אבן שלמה וצדק יהיה לך. ויתחבר אל זה היעודה בטובה כשתהיה בגזר דין, כמו שאמר ליהוא (מ"ב ט"ו י"ג) בני רבקים ישבו לך על כסא ישראל בגזר דין. וחטא הוא זבנו, ולא היה אפשר שלא להשלימם מה שיערו בו. ואל יחשוב חושב שאמר והיה כך חטא בקצת העונות, שאי אפשר מבלי ענש בעולם הזה, כי המאמר הזה אינו כי אם בשלשה דברים, באחור הנדרים והם לאלהים, יתכן למחול התאחרם, ובהמנע מחלוות לעני, והוא נמחל עם התשובה, והארכת שכר שכיר והוא נכנס בשער הגדלות.

ואבאר עוד שיש להשובה חמש מעלות כל מעלה קודמת מהם גדולה מהמתאחרת. הראשונה שישבו האדם בשנים אשר חטא בהם, ובעיר הדיא אשר חטא בה, ושיהיו עיני חטאיו מצויים לו, ובה הוא אומר (יחזקאל י"ח ל"א) השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה. והשנית שיעברו השנים ההם ויצא מן העיר ההיא ויסורו ממנו עיני חטאיו, ובו אומר (ישעי' ל"א ו') שובו לאשר העמיקו סרה בני ישראל. והשלישית שלא ישוב עד שיפחידוהו ברעה שתבא עליו, כמו שאמר לאנשי ננוה (יונה ג' ד') עוד ארבעים יום וננוה נהפכת. והרביעית מי שלא שב עד שבאה עליו קצת הרעה אשר הפחידוהו בה, כמו שאמר

(ד'ס ב' ל' ו') בני ישראל שובו אל יי' אלהי אברהם יצחק וישראל וישב אל הפלטה. והתמושית אם ישוב שעת צאת נפשו, הוא גם כן נקרא שב, כאשר אמר (לויז ל"ב כ"ד—כ"ז) ותקרב לשהת נפשו וחיותו לממיתים וגו', יעתר אל אלוה וירצהו וירא פניו בתרועה. ועל כן מנהגנו לאמר לחולה קרוב לפני מות, אמור, הטאתי ועויתי ופשעתי, תהא מיתתי בפרה לכל עונותי.

וכיון שהשלמתי ביאודי העשרה ההם אשר הקדמתי שמותם, אמר עתה באדם השוח. והוא אשר שעור עונותיו כשעור זמיתיו, האדם הזה אם ימצא מרוחם, ונחשב עם הצדיקים. והוא שהרחמים הנזכרים למורא יתברך ויתעלה, מפני שאי אפשר שיהולו עליו ויבואו בו, מפני שאין בו מקרה כאשר הקדמנו, ראוי שיהיה מושב אל הנברא, והיו משמות הפעל. ויעלה בידנו מהם שלשה ענינים האחד קבול התשובה, כאשר אמר (ישעי' ל"ה ז') וישב אל יי' וירחמנו. ושמוע תפלת מי שהוא בצרה, כמו שאמר (חבקוק ג' ב') ברגו רחם תזכור. והשגת השוה בצדיקים, כמו שאמר (הסלים קט"ז ה') חנון יי' צדיק ואלהינו מרחם. ואמרו רבותינו ורב חסד מטה כלפי חסד, שאם היחה שקולה מברעה, ועל כן לא יהיו בני אדם בעת הגמול כי אם שהי כמות, אין בהם שלישית אלא צדיקים ורשעים בלבד כאשר אמר (מלאכי ג' י"ח) ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע.

ואני רואה לשום במאמר הזה הדברים האלה, ואומר כי העבודה מן החשובים יותר חשובה כמו שאמר (הסלים ל"ג א') רננו צדיקים ביי'. והחטא מהם יותר גדול, כמו שאמר (ירמי' ל"ב י"ח) כי גם נביא גם כהן חנפו. והעבודה במקום הנבחר המיוחד, יותר חשובה, כאשר אמר (יחזקאל כ' מ') כי בחר קדשי בחר מרום ישראל שם יעבדוני כל בית ישראל. והחטיא במקום הנבחר יותר גדול, כמו שאמר (ירמי' כ"ג י"ח) גם בביתי מצאתי דעתם נאם יי'.

והפרשות בבחרות יותר חשובה, כמו שאמר (עמוס ב' י"ח) ואקים מבניכם לנביאים ומבדורכם לגזירים. וההפקר בזמן יותר מוגנה, שאמר (הסעז ע"ט) גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע. וההאמנ' ברש יותר גדולה, כמו שאמר (משלי י"ט א') טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים. והעשק מן העשיר יותר גדול, כמ"ש (שמואל, ב' י"ב א—ו) ויקח את כבשת האיש הרש ושאר הענין. ועזור האויב יותר גדול, כמ"ש (שמואל א' כ"ד כ') וכי ימצא איש את אויבו ושלחו בדרך טובה. וההזקה לאוהב יותר קשה, כמ"ש

(הסלים ל"ח א') שלח ידי בשלומי חלל בריתי. והעונה מהגדול יותר גדולה, כמ"ש (במדבר י"ב ג') והאיש משה ענו מאד מפל האדם. והגאווה מן השפל יותר קשה, כמ"ש (הסלים י"ב ס') כרום זלות לבני אדם. וחמוס העני יותר קשה, כמ"ש (משלי י' ד') לאכול עניים מארץ ואביונים מבני אדם. והזקת החכם ופי שמועיל לבני אדם יותר קשה, כמ"ש (עמוס ה' י"ב) כי ידעתי דמים פשעיכם ועצומים הטאתיכם צורדי צדיק לוקחי כפר. ורוב העשוקים יותר קשה, כי עושק אלף איש באלף זון יותר קשה משיעשק בהם חמש מאות איש, כמ"ש (לויז ל"ה ט') מרוב עשוקים יזעיקו ישועו מורע רבים.

והחטא ביום הנכבד יותר קשה, כמ"ש (ישעי' ל"ח ד') הניביום צמכם תמצאו חפץ. והצדקה מן העני יותר חשובה, כמ"ש (משלי ט' ט"ז) טוב מעיט ביראת יי'. והצום מן המוענז יותר חשוב, כמ"ש (יחזקאל ב' ט"ז) יצא חתך מהררו וכלה מחופתה. כאשר צונו להקדיש הכבורים והבבורים, וכהתפלל בבקר בורות

114

115

השמש, כי אלה דברים יקדים אצלנו, כמ"ש (דברים י"ג י"ה) וכל מבחך נדריכם אשר תדרו לוי'.

וכיון שזכרתי הענינים האלה, אני צריך לרבר בשער המחשבות, ואומר כי המחשבות שיעלו על לב בני אדם וידמו אותם, יש להם על זה גמול רב, כמ"ש (תענית כ"ה ז') יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו. ומי שיטה אלהים, ואחר כן יחשב במעשה ולא יעשהו, יש עליו אשמת ההסכמה, לא אשמת המעשה, כמ"ש (משלי ט"ו כ"ו) תועבת י"י מחשבות רע. ואין בכל הדברים מה שיענש האדם עליו ועל מחשבתו ועל מצופו, חוץ מהכפירה בבורא, כי הוא דבר לא יגיע אדם אליו כי אם במחשבה בלבד, ובו נאמר (יחזקאל י"ד ה') למען תפוש את בית ישראל בלבם אשר נזרו מעלי בנולוליהם כלם. ואומר בסוברים הסוברים בפסוקים על ארבעה דרכים, מי שסובר להפיק בין פסוק ובין מה שיש בנראה, או בשכל, או מה שיש בכתוב אחר, או מה שיש בקבלה, וישלם לו זה יהיו לו עליו גמול, ובו אומר (משלי כ' ה') אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת י"י וגו'.

ואם לא ישלם לו זה, אין לו גמול כי אם ענש. וחסובר במצות והוליד ספק, הוא משיג את נביאי השקר, אשר נאמ' בהם (יחזקאל י"ג ג') אשר הולכי' אחר רוחם ולבלתי ראו. והסובר בעניני הבורא וחדש, הוא משיג את הכופרים, כאשר סוברים בפר' נעשה אדם בצלמנו, וחשבו כי מלאך ברא אדם וכל העולם. ובהם אמ' (תהלים קל"ט כ') אשר יומרוך למזימה נשוא לשוא עריך. ואומר, וחדיון אשר מיסר ועונש מעצמו, אם כונתו שמירת התורה ותקנתה, יש לו גמול, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל, בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא כדי לעשות סייג לתורה. ואם מכין בזה לנטות או לבצוע, הוא מאבד את עצמו, כמ"ש (משלי י"ז כ"ו) גם עונש לצדיק לא טוב. ואומר בעמי הארץ רוצה לומר אשר לא למדו, והם שואלים החכם אשר באנשי דורם והטוב שבהם, ועושים על פיהו, תורחם שלמה כמ"ש (ס' י' כ"ח) שפתי צדיק ירעו רבים וגו'.

ואם לא יעשו כן אין להם אמתלא, ובהם הוא אומר (ס' ט"ו י"ג) לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך. ואומר בעניים אשר ישיגם הקצור בתפלתם ועבורתם, כל מי שמקצר מהם בעבור המזון יש להם אמתלא. ומהם שיש למעלה ממנו הם נהבעים, כמ"ש (איוב ל"ו ט"ו) יחלץ עני בעניו ויגל בלחץ אונם. ואומר בחולים שאין להם אמתלא במה שמעוולים בו את הדין בחלים, כמ"ש (הושע ז"ד) ולא זעקו אלי בלבם כי ילילו על משכבותם. ואומר בשכורים שאין להם אמתלא על מה שחוטאים בעת שכרותם, כי הדין, שכור מקחו וממכרו ממכר, עבר עבירה שיש בה מיתה, ממיתין אותו, מלקות, מלקין אותו. ואומר בנגושים מישראל בירי גוים שאין להם אמתלא על קוצם, אבל יסבלו כמ"ש (איכה ג' ל') יתן למכרו לחי ישבעו בחרפה. ואומר בשונים בעבירות, כי תשובתם יותר קשה, כמ"ש (משלי כ"ו י"ח) ככלב שב על קיאו כסיל שונה באולתו. ואמרו רבותינו האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ואומר בסומכים על כפרת יום כפור, שלא יועיל להם בלי תשובה, וכמו שאמרו רבותינו זכרם לברכה יכול לכפר על השבים ועל שאינן שבים, תלמוד לומר אך בעשור, הא אינו מכפר אלא על השבים בלבד. ואומר במפסידו בני אדם, שהשבתם לא השלם בהרגל, וכמו שאמר (ירמיה' כ' ג') מה תטיבני דרכך

לבקש אהבה לכן גם את הרעות למדת את דרכיך. ואומר במצדיקי בני אדם, כי חטאיהם לא ישלמו בהרגל, כמ"ש (איוב כ"ג י"א י"ד) באשורו אחזה רגלי דרכו שמרתי ולא אט מצות שפתיו ולא אמיש מחקי צפנתי אמרי פיו. ואני יודע כי אלו קבצתי הענינים הרבים, לא הייתי משלים מה שצריך אליו מהערת בני אדם על תורתם, אך אלה הכללים קרובים יהיו מועילים להם בעזר בורא.

המאמר הששי

בעצם הנפש ובמות וכמה שסמוך לו:

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הודיענו אלהינו יתברך ויתעלה, כי התחלת נפש האדם בלבו, עם שלמות צורת גופו, כאמרו (זכריה י"ג א') משא דבר י"י על ישראל נאם י"י נוטה שמים ויוסד ארץ ויוצר רוח אדם בקרבנו. ושהוא שם חלקים לעמידתה מקובצים. וכאשר ישלם יפריד ביניהם, עד שיתום מספר הנפשו אשר חייבה חכמתו לכרוא אותם, וכאשר יתום אותם, יחבר בינם ובין גופותם וחלקיהם, והעמידו לנו נביאיו האותות והמופתים על זה, וקבלנום מהרה. ואחר כן התעסקנו להתקיים לנו זה בדרך העיון, על הדרך אשר הלבנו בה בשאר המאמרים הקודמים.

ותחלת מה שראוי לחקור עליו עצם הנפש מה הוא? והוא שמצאתי בני אדם חולקים בעצמה, מחלוקות נפלאות מטרדות הלבבות, אני רואה לעיזוב זכרון רובם, ואביא מהם שבעה דעות, זולת הארבעה הראשונים אשר קדם זכרם, ויהיו אחד עשר. כי הארבעה ההם, כבר בחנתיים ודקדקתיים ונפסדו ארבעתם ובטלו. והם הרוחניים, ודעת שהדברים מעצם הבורא, ודעת שהם ממנו ומרבר אחר ודעת בעלי השניים. וכיון שהנפש אחד מהדברים הידועים, כאשר הבניסוה בכלל הדברים ההם, כבר נכנסה גם כן בכלל חתשובה על המאמרים ההם, ואין אנו צריכים לשנותם, אבל אזכור אלה השבעה, ואומר תחלה, מצאתי אנשים חושבים, כי הנפש מקרה מהמקרי, וכמדומה לי כי אשר הביאם אל המאמר הזה, בעבור שלא ראו אותה, אבל ראו פעלה, וחשבו בעבור דקותה מהרגיש אותה בחוש, שהיא מקרה מפני דקות המקרים, ועם זה נחלקו חמש מחלוקות, קצתם חשבוה מקרה מניע עצמו, וקצתם חשבוה שלמות לגשם טבעי, וקצתם חשבוה חבור הארבעה טבעיים, וקצתם חשבוה התקשר החושים, וקצתם סברו שהיא מקרה נולד מן הדם. וכאשר התישבתי להתבונן במאמרים האלה, אשר מקבץ אותם כלם המאמר שהיא מקרה שהמקרה והשלמות והחבור וההתקשרות וההתילדות מקרים, מצאתים כלם שקר מכמה צדדים. אחד מהם, כי הרבר המקרי לא תבא ממנו החכמה הגדולה הזאת, ואלה התבוננו הנכבדות אשר בס תקון העולם, כאשר זכרתי במאמר הקודם לזה. ועוד כי המקרה לא יהיה נקרה במקרה אחר, בעבור מה שיש בזה מן ההפסד. והנה אנחנו מוצאים הנפש נקריה במקרים רבים, תאמר נפש הכמה, ונפש סכלה, ותאמר נפש זכה, ינפש רעה, ותאמר שיש לה אהבה ושנאה ורצון וקצף, ושאר המחזות הנודעות, ולא

129

24

30

129

יתכן עם הענינים האלה שתהיה מקרה, אבל נראה אותה בענין הזה מקבולה ההפכים, יותר ראויה שתהיה עצם. והשני ראיתי אנשים חשבוה רוח. והשלישי אנשים חשבוה אש, ומצאתי אלה השני מאמרים עוד נפסדים, מפני שאם היתה רוח, היה טבעה חם ולח, ואלו היתה אש, היה טבעה חם יבש, ואין אנו מוצאים אותה כן. והרביעי מי שאמר שהיא שני חלקים, ההלק האחד שכלי דברי, ואיננו כלה והוא שוכן בלב. והשני חיוני, והוא מתפשט בשאר הגוף והוא כלה. והתאמת לי עוד כי זה טעות, כי החלק הדברי אלו היה זולת החלק המתפשט בגוף, לא היה אפש' שימוגו, מפני שזה קדמון זה חדש, וזה כלה וזה איננו כלה. ועוד אלו היה החלק הדברי זולת חלק המתפשט בגוף לא ישמע ולא יראה ולא יהוש שאר החושים. ואין בתשובה הזאת אשר השיבותי, כי החושים יהיו קצתם לקצתם, וירבר הרבור על כלם, כאשר פרשתי במאמר הראשון; אבל אומר כי הנראה מן המאמר הזה הוא, שהנה שתי נפשות מפני שכל חלק לבד. והחמישי מי שאמר שהיא שני איורים, האחד מהם בפנים, והשני בחוץ. והצריכו למאמר הזה, שמצאוה לא תתקיים כי אם במשיכת האויר מחוץ, וסבר שזה בחציה, ואיננו כי אם להרויח לחום הטבעי אשר הנפש שוכנת בו בלב. כאשר מנפחים על האש להרחיק העשן הרע ממנה רוצה לומר מהאש. והששי מי שחשב שהיא דם גמור והוא ענין לבדו, כאשר כתב בספרו. והטענה בזה מאמר התורה (ויקרא י"ז י"ח) כי הדם הוא בנפש. ולא זכר מה שאמרה קודם (סס) כי נפש הבשר ברם היא, אבל זה נראה כי הדם הוא משכנה ומרכזה, ובכתו יראה לנו כחה, ובחלשתו יראה לנו חלשתה, וכשהיא שמחה וזתראה שמחתה בדבר אשר חשמה בו, תראה הדם עמה, וכאשר תנוס מיראת דבר שתירא ממנו, תקחהו עמה לפנים. ומה שאמרה התורה כי הדם היא בנפש, הוא על מנהג הלשון, שחיא קוראה הדבר בשם משכנו, כאשר קוראה החכמה לב, באמרו (תנ"ך ז' ז') נער חסר לב. מפני שהלב משכנה, וקוראה הלשון שפה. באמרה (בראשית י"א א') ויהי כל הארץ שפה אחת. כי בשפה תהיה.

והרעת השביעי הוא הדעת האמת, ואני אבאר אותו בעזרת האל והקדמתי לפניו אלה הששה דעות הנזכרו, כדי שיתברר למי שיקרא בספר הזה, כי המחקר בידיעת הנפש, הוא מחקר בדבר עמוק ודק, כמו שספרתי על מחקר אמת דבר לא מדבר, ובענין כורא הנמצאות, כן היא זאת גם כן בענינה מן הדקות, מה שיהיו בו נבוכים הרבה מבני אדם. ואומר ובעבור זה תמצא החכם פוקיר, מי שיעמוד על אמתת ענין הנפש הדברית אשר באדם, באמרו (קס"ג ג' כ"ח) מי יודע רוח בני האדם העול' היא למעל' וגו'. וראוי שאבאר, כי אמרו מי יודע. אינו ספק כי קצת הנפשות עליונות נכבדו, וקצתם שפלות נמבזות, אך הוא קיים לנפשות שהן כן, אבל אמרו מי יודע, הוא להוקיר מי שידענה כן, ואומר לשומע זה, כאמרך, מי יודע ראובן החכם, ומי יודע שמעון העובד? כי כאמרך זה, תתקיים החכמה לראובן, והעבודה לשמעון בלי ספק, ואין שאלתך על מי שידע, כי אם להוקיר אותם ולכבדם והודומה להם. כן אומר החכם, מי יודע הנפש הנכבדה העולה, והנפש הפחותה היורדת, הוא אמת לשתי הנפשות שהן כן בלי ספק, ומקום אמרו מי יודע, רוצה בו כי מי שיעמד

על זה כבר הגיע וינצל. ואומר עוד, כי מאמרו זה, רוצה לומר מי יודע, הוא להפלא ולחוקיר על התחבר שתי הנפשות אל עניני השני גופים, והוא אומר, כי עניני שני הגופים, כבר מצאנום שוים בחוש גשמים ומקרים, ואין ספק אצלנו כי יש בין שתי הרוחות הפרש, ומ ידעוהו ויעמוד עליו, הוא אמרו קודם זה, (סג ג' י"ט) כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל. ואחר כן אמר, מי יודע רוח בני האדם. ומחזק המאמר הזה שהוא כאשר אמרנו, הוספתו בו (סג) ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל. ולא יתכן שרצה החכם בזה שאין מותר לנפש האדם על נפש הבהמות, כי אין חכם אומר זה, כי היה מבטל החכמה, ועוד כי עם הארץ שיש לו מעט דעת לא יאמר זה, והוא רואה עצמו נכבד מן הבהמות, בענינים אשר יארך באורם, מהעבירו אותם ורכבו עליהם, והשתמשו בהם כאשר ירצה, אבל רצה בזה המאמר, כי גוף האדם אין לו יתרון על גוף הבהמות במאומה, כי הוא מורכב מארבע יסודות כהם, וכאשר אמר אחריו (סג כ') הכל הולך אל מקום אחד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר. אבל היתרון מי יודע רוח בני האדם. וזה עוד כמאמר האומר, כי האדם והאבן החלמיש, שוים בענין ההתאבנות, אין ביניהם הפרש, כי זה אבן וזה אבן, ומי יודע האור המזהיר אשר באורם והגבה אשר בצור החלמיש כבר הגיע. וכשר שיהיה ענין מי יודע קיום, כאמרו (יואל ב' י"ד) מי יודע ישוב ונחם, אשר ידע שהוא חוטא ישוב, כן אומר הנה אשר ידע יבין שזאת עולה וזאת יורדת:

ובין שהקדמתי אלה המאמרים, ראוי שאביא המאמר השביעי, ואומר, כי אשר התאמת כי הנפש ברואה, בעבור מה שקדמתי מחדש כל נמצא והפסד שיהיה דבר קדמון וזולתי הבורא, ומאמר הבורא (זכרי' י"ב א') יוצר רוח אדם בקרבנו. אבל הבור' בורא אותה עם שלמות צורת האדם כאמרו בקרבנו. וכאשר לא סרו אבותינו נשבעים חי יי' אשר עשה לנו את הנפש הזאת (ירמ' ל"ח ט"ז). ושעצמה עצם נקי כנקיות הגלגלים. ושהיא מקבלת האור כאשר יקבל הגלגל ותהיה בו מאירה, אבל עצמה יותר דק מן הגלגלים, ועל כן היתה מדברת ועמדת על זה משני חשרשים הגדולים, אחד מהם המושכל, והוא כאשר ראיתי מעשה חכמתה והנהגתה מבלתי הגוף, וראיתי הגוף ערום מכל זה בהפרדה ממנו, ואלו היתה כמו החלקים הארציים, לא היה לה דבור כאשר אין למאומה מן הגלגל, ויתחייב שתהיה עצם דק יותר דק ונקי ופשוט מעצם הגלגלים. והשני מדברי הספרים, כי הנפשות הזכות תאורנה כהאור הגלגלים מהככבים, והוא אמרו (דניאל י"ב ב') והמשכילים וזהירו כזוהר הרקיע. והנפשות הרעות לא תאורנה אך הן יותר פחותות מענין הגלגל הסתם, כמ"ש (איוב ט"ו ט"ו) הן בקדושו לא יאמין ושמים לא זכו בעיני אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה. וידעתי כי הספרים לא דמו אלה בגלגלים המזהירים, ואלה בפתות מהגלגלי' סתם, אלא שהיא מכמו זה העצם. ואלה שני הרמיונים מהזקים מה שאמר החכם, העולה היא למעלה היורדת היא למטה. אחר כן אומר על דרך דקדוק החקירה, כי מאמר החכם באהרית ספרו (קבלת י"ב ז') והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנו. קיום ואמות מורה על אמיתת

הפירוש אשר פרשתי בו, מי יודע דוח בני האדם. ואם יתעקש מתעקש שהוא ספק מן החכם כפי מאמרי עוד, כבר שב החכם מספקו בראשונה לאמתו באחרונה, ואמר והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (שס י"ג ז') ודבריו ברוח האדם, כאמרו בפרשה ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט. (שס י"ח ט') ואחר כך התבאר לי כי הנפש הזאת חכמה לעצמה מכמה פנים. אחד מהם כי לא יתכן שקנתה החכמה מן הגוף, כי אין זה מענינו. ועוד בעבור מה שהתאמת, כי הסומא רואה בתלומו כאלו הוא רואה, וכיון שלא השיג זה מחמת גופו, לא השיגו כי אם מחמת נפשו. ובוה טעה עוד מי שחשבה התקשר החושים והסתבכם והפגשם, והוא שהיא היא הנותנת לכולם החוש, ואיך יתנו לה הם העצם? אך אומר זה הפך הגזרות והפך האמתות. ואחר כך התבאר לי שהיא לא הפעל אלא בגוף, כי פעל כל נברא צריך אל כלי מהכלים זכאשר התחבר לגוף ידאו לה ג' כחות, כח חזקרה, וכח הכעס, וכח התאווה, ועל כן קראה אותה לשוננו בשלשה שמות, נפש, רוח, ונשמה. ורמזה באמרה נפש אל שיש לה כח מתאווה, כאמרך (דצרי' י"ג כ') כי תאווה נפשך, (ליוז ל"ג כ') ונפשו מאכל האוה. ורמזה בשם רוח אל שיש לה כח כועס, כאמרך (קסלמ' ז' ט') אל תבהל ברוחך לבועס, (משלי כ"ט א') כל רוחו יוציא כסיל. ורמזה בשם נשמה אל שיש לה כח מדעי, כאמרך (ליוז ל"ב ח') ונשמת שרדי הבינס, ונשמת מי יצאה ממך (שס כ"ו ד'). ובענין אלה הכחות טעה מי ששמה שני חלקים. אחד מהם בלב, והאחר בשאר הגוף, אך השלשה לנפש אחת, וחברה הלשון לזה שני שמות אחרים, חיה, ויחידה, וקראה אותה חיה, בעבור שהיא עומדת בהעמדת בוראח לה, אבל יחידה, מפני שאין לה חמה בארץ. ואחר כך התבאר לי כי משכנה בלב מבני אדם, וכאשר הוא גלוי כי הגידים אשר נותנים לגוף החוש והתנועה, צמיחתם כלם מן הלב. ועם שאני מוצא הסעיפים הגדולים אין מוצאם מן הלב, אך צמיחתם מן המח, וידעתי כי הסעיפים ההם אינם לנפש, אבל המה מיתרים לבגף וקשרים. ולזה מתברר הכתוב המיר הלב והנפש, כאמרו (דצרי' י"ח י"ג) בכל לבבכם ובכל נפשכם, בכל לבבך ובכל נפשך (שס ו' ה'), והדומה לזה.

וכיון שהקדמתי אלה המאמרים, אומר כי מצאתי קצת בני אדם ואומרים, מה אופני החכמה ששם הבורא יתברך זאת הנפש הנכבדת, אשר הוא יותר זכה מן הגלגל, בגוף הפחות הזה? ואמרו בלבם, כי הרע אליה. והתחייבתי שאתעכב במקום הזה, ואבארהו באר היטב. ואקדם בתחלת מאמרי, כי הבורא יתברך אשר ספרנו ענינו כמה שקדם מתכלית השקר שיאמר עליו שהוא מרוע על נברא או שיעול עליו, מפני שכל המקרים מסתלקים מעליו. ועוד כי פעליו כלם ישרים וטובים, ועוד כי לא ברא הבריאות כי אם להועילם, לא להזיקם. אלה המאמרים מכלל שסכומו ספור, ואחר כך אחבר אליהם מן המאמרים החלקיים הפרטיים, ואומר כי העוול אין לו כי אם שלש סבות אין להם רביעית, ושלתם מרוחקות מן הבורא יתברך. ותחלתם שיעול המעול מיראתו ממי שיעול עליו, והשנית חמדתו דבר שיגיעהו ממנו, והשלישית מסכלותו בענין האמת, והבורא אשר לא יאמר עליו שיירא, ולא שיחמוד, ולא שיסכל מאומה מן המדעים, כבר הסתלקו מעליו הסבות כלם. ואחר כך הסתכלתי

בספרים ומצאתים טוענין לצדקן באלה השלש, והוא מה שאמר החסיד (ליוזב ל"ד י"ט) אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כלם. אשר לא נשא פני שרים, רמז בו אל שער היראה, ולא נכר שוע לפני דל, רמז בו אל שער החמדה. ואמרו כי מעשה ידיו כלם, רמז בו אל שער המדע, מפני שהוא יודע את בראויו, וכל שכן שידע מעשיהם ומה שיהחייב להם ועליהם. וכיון ששמתי הצדק הזה שרש לו, כל שאלה שישאלו בה בני אדם בענין הנפש, ראוי שאשיבנו אל זה השרש ואשיאנה עליו. ואומר בעכו' שהית' בלתי פועלת לבדה בבנינו, התחייב חבורה אל רבר תגיע בו אל הפועלי', ותגיע אל הנעם המתמיד, ואל ההצלחה הגמורה, כאשר בארנו במאמ' החמישי. כי העבודות יוסיפו בעצמה אור, והעונות מקדירים עצמה ומשחירים אות', כאשר מספרים הספרים (ההלי' ל"ז י"ח) אור זרוע לצדק ולישרי לב שמהה. ועוד אור צדיקים ישמח (משלי י"ג ט). והבוחן זה הוא צור העולמים, והוא שהוא יודע כל מעשים, ודמו זה הספרים לצריפת האש הזהב והכסף, ויהבאר בה אמתת עצמם, והזהב והכסף השרשיים יעמדו, והנתלה בהם משאר המהכות, קצתם ישרף וקצתם יעוף, כמ"ש (משלי כ"ז כ"א) מצרף לכסף ומור לזהב ואיש לפי מהללו. ועוד (זכריה י"ג ח') וצרפתים כצרוף את הכסף ובהנתים כפחון את הזהב. והנפשות הזכות המזוקקות אשר נצלו, תוקרנה ותכובדנה, כמ"ש (ליוזב כ"ג י') כי ידע דרך עמדי בהנני כזהב אצא. והדומות לסיגים ולזיופים בהם תרדנה ותפחתנה, כמו שנאמר (ירמיה ו' ל"ט) לשוא צרף צרוף והיעים לא נתקו כסף נמאס קראו להם. ועם זה אומר כי המגואלו' מהם בעורם בגוף, אפשר להם תשובנה והזכנה ותנקי' ועל כן התשובה מקובלת בעוד האדם חי, וכאשר תצא ממנה לא יתכן לה להנקות ממה שנתקרב בה, ולא תקוה לה מאוסה מזה, כאשר אמר (משלי י"ח ז') במות אדם רשע תאבד תקוה. ומי שיאמר כי הטוב לה היה אלו הניתה נפרדת ותנה מן האשמות והגאולים והיסורים, אני אבאר לו ואגלה לו כי הפרידה אלו היתה טובה לא היה עושה זה לה בוראה, ואחר כן ממה שידענוהו, כי אלו היה מניחה נפרדת, לא היתה מגעת אל נעם ולא אל הצלחה ולא אל חיים מתמידים, כי הגעתה אל כל אלה איננה כי אם בעבדת בוראה, ואי אפשר לה על חק הבניה אל העבודה כי אם בגוף, מפני שעמו פועלת כל פעל, כמו שהאש אי אפשר לה להראות כי אם בהתלותה ברבר, ודברים אחרים מן החלקים לא יתום פעל אחד מהם כי אם על האחר, ואלו נשארה הנפש לבדה, לא היתה פועלת דבר כל שכן שהגוף לא היה פועל דבר. ואם יהיו שניהם ערומים מן המעשים, לא היה לבריאתם ענין, ואם לא יהיה לבריאתם ענין, יבטל עם בטולו בריאת השמים והארץ ומה שיש ביניהם, כי הכל לא נברא כי אם בעבור האדם, כאשר אמרנו בתחלת המאמר הג' כאשר קדם הנה, נוטה שמים ויוסד ארץ, בעבור ויוצר רוח אדם בקרבו (זכריה י"ב א'), וכאשר יש במעשה בראשית, כי הכל בעבור נעשה אדם. ואם יאמר יניחנה על ענינה נפרדת, ויתן לה כח לעשות עד שתגיע בו אל מה שרצה לה, נאמר כי השתדלותו בזה כהשתדלו' הראשונה אשר זכרנוה בגשם האדם, שיהיה כמו עצם הכבדים והמלאכים, ונשיב כי הוא השתדל שתהיה הנפש לא נפש, והאדם

לא אדם, מפני שהנפש המשכלת אשר לא הפעל כי אם עם גשם האדם, אם תהיה פועלת לא בגשם האדם, היא כוכב או גלגל או מלאך, ועל אי זה דבר שיהיה, כבר בטלה אמתחה, והוא אם כן בקש לבטלה בלשון בלתי לשון הבטול, והוא כמו שבקש שהיה האש יורדת למטה, והמים עולים למעלה בטבע, אשר זה בטול ענינם, או בקש שתהיה האש מקררת, והשלג מחמם, אשר הוא בטול עצמיהם. ומבקש זה, הומם החכמה, כי החכמה היות הדברים על אמתותם הידועות, ואין החכמה שיהיו הדברי' כאשר יחמוד החומר ויתאוה המתאוה. וכאשר אמר הכתוב (ישעי' מ"ב ט') הוי רב את יוצרו וגו'. היאמר המר ליוצרו מה תעשה וגו': אבל הדבק העונות בה אשר הרחיק, זה יהיה ברוע בחירתה כשהיא ממרה מה שכיון בה בוראה, וכאשר אמר (קבלת ז' כ"ט) לבד דאה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו השבונות רבים. ומה שהרחיקו מן הגאולים והטומא', נאמר כי כלל גוף האדם אין בו דבר טמא אך הוא טהור, כי הטומאה איננה דבר מזהש ולא מה שיתייבהו השכל, אבל התחייב בתור', והתור' לא טמאה קצת לחות בני אדם, כי אם אחרי הפרד' מהם לא טמאהם והם בהם. אלא אם ישיב לנו אומר הדבר הזה תורות נכריו' מעצמו, ויחייבו בהם ואנחנו לא נקבלם ממנו. והיכורים אשר זכרם, אינם נמלטים מאחת משתי מעלות, שיהיו היכורין קנתה אותם היא בצאתה בעת החשך ובעת החום ובעת הקור, החטא לה, לא לאלהים, כי הוא כבר נתן בה שכל שמצוה אותה להשמר מאלו המקרים והמררו, כאשר אמר (משלי כ"ז י"ג) ערום ראה רעה ונכתר ופתא' עברו ונענשו. ואם היכורי' חדשם עליה אלהים, הוא לצדקו ולרחמיו, לא הביאם עליה אלא על דרך מוסר, לגמלה תמורתם טובה, כאשר אמר (דברים ח' ט"ז) ולמען נכותך להטיבך באחריתך. ואמר עוד אשרי הנבר אשר תיכרנו יה וגו' להשקיט לו מימי רק וגו' (תהלים ל"ד י"ג):

ואחר כן אבאר, כי הנפש והגוף יחדיו פעל א', כאשר קדם בתחלת היצירה, (בראשית ז' ז') וייצר יי' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים. וכן המה שניהם גמול אחד ועונש א' וזה אשר חמצא רוב בני אדם נבוכים בשער הזה, קצתם חושב כי הגמול והעונש הם לנפש בלבד, וקצתם חושב שהם על הגוף בלבד, וקצתם סברם על העצמות בלבד, והוא בנימך. והטעה את כלם מעוט ידיעת' בלשון, והוא כי מי שימצא מהם הלשון אומרת (ויקרא ל' ז') נפש כי חטא, נפש כי תמעל מעל. (סס ה' ט"ו) הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח ל'), חשב כי הפעלים לנפש בלבד, ולא התבונן שהיא אומרת ונפש כי הגע בכל דבר טמא (ויקרא ז' כ"ח), והנפש אשר תאכל בשר (סס כ'), ואיננו כי אם הגוף. ואחר ראה הלשון אומרת, והיה מדי חדש בחדשו וגו' יבא כל בשר להשתחוות לפני (ישעי' ס"ו כ"ג). ויברך כל בשר שם קדשו (תהלים קמ"ה כ"ח) והדומה לזה, וחשב: כי המעשים לגוף, ולא התבונן מה שיש עם, כי הדבור והמליצה הם לנפש, ובנימך מצא, ותהי עונותם על עצמותם (יחזקאל ל"ב כ"ז). ועוד כל עצמותי תאמרנה וגו' (תהלים ל"ה י'), וחשב כי הכמיכה על העצמות. ואני אומר שבכפר החתוך, כי גוית האדם הם העצמות והבשר והגידין והמיתרים, משמשים ושומרים. אלא שאני יודע,

כי הוא לא אמר זה על הדרך הזאת בעבור מעוט ידיעתו, כי למלאכה בונה, ודרך זולת דרך מלאכה אחרת.

ואין מלאכת התורה ממלאכת החתוך בשום פנים, אבל לא החבונן, כי מאמר י' מי כמוך, לא יהיה בעצמות. ולא די לו זה, עד שחבר אליו כי גופת שאול ובניו שרפום אנשי יבש גלעד, כמו שאמר (ש"א ל"א י"ב) ויבאו יבשה וישרפו אותם שם. ושעצמותם לבדם נקברו, כמו שאמר (ש"א י"ג) ויקחו את עצמותיהם ויקברו אותם תחת האשל ביבשה. והנה אתה רואה

בשואמר (שמות י"ג י"ט) ויקח משה את עצמות יוסף. מי שרף גייתו? ועוד מי שרף גיית איש האלהים אשר בא מיהודה? כשהוא אומר אצל עצמותיו הניחו את עצמותי (מ"א י"ג ל"א). אך אמרו וישרפו אותם שם כמו וישרפו עליהם, כאשר אמר לשם (ירמיה ל"ד ה') ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים ישרפו לך, ובלשון ויבך אותו אביו (בראשית ל"ז ל"ה), במקום ויבך עליו. והכלל שלא ידע מי שיחם המעשים אל הנפש לבדה, ומי שיחם אל הגוף לברו, ומי שיחם אל העצמות לבדם חק הלשון ומנהגה, והוא

כי מנהגה, כשיהיה פעל מיוחס אל שלשה דברים או ארבעה או חמשה, תיחס אותו פעם על הראשון לברו, כאשר אנחנו יודעים כי הדבור חושב חמשה בלים, פה ושפה ולשון וחיך וגרון, והלשון אומרת פי יספר צדקתך (תהלים ע"א ט"ו). ולשיני תהגה צדקך (ש"א ל"ב כ"ח). שפתי ישבחונך (ש"א ס"ג ד'). אל חבך שופר (הושע ח' א'). קרא בגרון (ישעיה

כ"ח א'). ואי זה מן החמשה זכרה הארבעה האחרים עמו, כן הנה יש פעמים שתזכיר הנפש לבדה או הגוף או העצמות או העיור והיא רוצה הכל, ואפשר שתיחס פעל מן הפעלים, לא יהיה כי אם לגוף ולנפש, אל אבר אחד, כאמרו (משלי ז' י"א) בביתה לא ישכנו רגליה, ותעש בחפץ כפיה (ש"א ל"א י"ג) ובהמרותם תלך עיני (איוב י"ז ב'). אם חבי לא יבין הוות (ש"א ז' ל'). והדומה לזה. וכבר בארנו מצד השכל ומצד הכתוב שהם פעל אחד,

זנחבר אל זה מצד הקבלה מה שאמרו רבותינו, אם בא אדם לומר יכולין גוף ונשמה לפטור עצמם מן הדין, משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס, וחשיב בו שני שומרים, אחד חגר ואחד סומה, ושאר הענין:

ואחר כן אדבר בענין קץ ימי החיים, ואומר כי בוראם שם להתחברות³ מדת ימים מנויים. כמו את מספר ימיה אמלא (שמות כ"ג כ"ו). ואמר לקצת הנביאים (דברי' ל"א י"ד) הן קרבו ימיה למות. ולקצתם אמר (שמואל ב' ז' י"ב) והיה כי ימלאו ימיה והדומה לזה. ואחר כן אומר כי יש פעמים שמוסיף¹ במדה ההיא, ברעתו כי הנפש תשאר בגוף, כי ידיעתו אינה שונה אממת הדבר, אבל המדה ההיא אצלי, אשר תסבול התוספת והחסרון, מדת הכח אשר נתן לגוף. והוא שמתחלת שבראו אין ספק כי בנה אותו על כח מן הכחות אם רב אם מעט, ומדת עמידת הכח ההוא היא הנקראת קץ, והוא יכול להוסיף בו ולאמצו, והעמד עם השבעים² שלשים אהרים, ויכול להחלישו ולהחם אותו ויחס בארבעים. ועל הבאור הזה יסבור התוספת

¹ במדה ההיא, ר"ל במדה הימים הנגזרים מלך הטבע. ² שלשים אחרים, כ"ל ולא כמו שנתמלא ברפוסים שלשה אחרים, והמשך המאמר יעיד, כי כוונת המחבר על מספר השלשים.

בקץ הימים, והחסרון אשר יהיה מן החיים לאדם, אחר התוספת והחסרון הוא אשר ידעו ברואו שיעמידם על האמת. ובאור זה שהוא יודע ששרש כח הגוף היה על שבעים, והוא מוסיף בו שלשים או מחסר שלשים. ומאי זה מקום התחייבה החסרון? מאמרו (מגלי 'ו' כ"ו) יראה 'ו' תוסיף ימים, ואמר בקצת הצדיקים, (מ"ג ל' ו') והוספתי על ימך חמש עשרה שנה. ואמר ברוב הגמולים למען יאריכון ימך והדומה לו, ואמר ברשעים 'ו' הכא כל בכור בארץ מצרים (שמות י"ג כ"ט), ויהיו המתים במגפה (במדבר כ"ה ט') והדומה לו. ואלו היו מתים כפי כח קצם, לא היתה מגפה בעבור חטאתם, ולא היה דבר נעצר בעבור מעשה פנחס. וכבר שם הנביא המגפה זולת קץ הימים, באמרו (ש"ל כ"ו ו') כי אם 'ו' יגפנו או יומו יבא ומת. ואינני אומר שכל צדיק מוסיפין לו, ולא כל רשע מחסרין לו, אך כפי בחירת חבורא וכפי הטוב, ומי שלא הוסיפו לו מן הצדיקים, גמול העולם הבא לפניו, ומי שלא קצרו ימיו מן הרשעים ענש העולם הבא לפניו, כמו שנאמר (קהלה ג' א') ועת לכל חפץ:

וכיון שבארתי אלה הענינים, צריך שאבאר איך יהיה ענין הנפש בעת הפרדה מן הגוף? ואומר כי רבותינו הודיעונו, שהמלאך אשר ישלחנו חבורא להפריד ביניהם, יתראה לאדם בצורת אש ירקרקת מלאה עינים מאש כעין חשמל, ובידו חרב שלופה, מכוין אליו בה, וכאשר יראהו, יחרד למראהו, והתפרד נפשו מגופו. וכאשר הסתכלתי בכתוב, מצאתי הענין בו כמו שהודיעונו, באמרו בעת המגפה (ד"ה א' כ"א ט"ז) וישא דוד את עיניו וירא את מלאך 'ו' עומד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו. וכאשר התפלל והקריב, אמר אחר כן, (שם כ"א ט"ז) ויאמר 'ו' למלאך וישב חרבו אל נדגה. ולמדתי שגוף המלאך מאש ירקרקת. מאמרו (יחזקאל א' י"ג) ודמות החיות מראהו כגחלי אש. וכלו מלא עינים, באמרו (שם ו' י"ג) וכל בשרם וגביהם וידיהם זכנפיהם והאופנים מלאים עינים סביב. ושאל העינים כעין חשמל, כי אם היתה ירקרקת כמו הגוף, לא היו נכרים שהם עינים, אבל הם נכרים בהשתנות מראהו, והוא עין החשמל הנזכר. וכבר ידעת כי ראות האש הגדולה, כמעט שלא מתו אבותינו ממנה. כמו שנאמר (דברים ה' כ"ה) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדול' הזאת. וכל שכן כשמכונין אל האדם בה עם חרב שלופה. וכבר ידעת עוד שדוד מפני שראה את המלאך אעפ"י שלא כוון אליו בשום חזק, איך הבהילו והרעידו כמו שאמר (ד"ה א' כ"א ל') כי נבעת מפני חרב מלאך 'ו'. ולא סר מן היום ההו' מרעיד בלתי מתחמם עד יום מותו, כאשר אמר (מ"א א' א') ויכסוהו בבגדיו ולא יחס לו. כל שכן מי שמכונין אליו בה. ואם יאמר אומר, למה לא נראה הנפש כשהיא יוצאה מן הגוף? בעבור זכותה והדמותה לאויר בזכותה, כאשר לא נראה הגלגלים בעבור נקיות גרמיהם וזכותם, וכאשר מנהגי להמשיל, כי אם היה לוקח אדם עשרה עששיות וזכותו זך, ושם כל אחת מהן בתוך חברתה, ושם בתוכם נר דולק, לא היה מו שרואהו מרחוק שהוא תוך עשר עששיות, בעבור עבור האש בגרמיהם, ועביר הראות באור, וזה דבר גלוי. אחר כן מה יהיה מענינה אחר יציאתה מן הגוף? ואשיב כמה שקדמתי זכרו, שהוא תהיה שמורה אל עת הגמול, כאשר אמר

(משלג כ"ד י"ג) ונוצר נפשך הוא ידע. והיה הן ממנה מקום שמירתו למעלה, והעבור למטה, כאשר הקדמתי מאמרו, כזה הרקיע (לניאל י"ב ג'). ומאמרו העולם היא למעלה (קבלה ג' כ"ה). וכמו שאמרו רבותינו ז"ל, נשמתן של צדיקים גנוזה תחת כסא הכבוד, ושל רשעים משוטטת בעולם ואין לה מנוחה, וזה והדומה לו ההפרש שביניהם. ובתחלת זמן הפרוד, תעמוד הנפש זמן מבלי מנוחה, עד שיכלה הגוף. וענין זה שיתפרקו חלקיו, ויקשה עליה בזמן ההוא, מה שתדעיה ממה שיעבור על הגוף מן התולעת והרמה והדומה להם, כאשר יקשה לאדם כשהוא רואה ביתו אשר היה שוכן בו חרב ועולה בו שמיר ושית. והקושי הזה יש שיהיה לנפש מעט ורב, ויקשה עליה כפי שהוא ראוי לה, כמו שמעלתה בירידה תהיה במעט ורב. ובהו אמרו רז"ל, קשה רמה למת, כמחט לבשר החי, וסומכין זה אל מאמר הכתוב אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (ליוב י"ד כ"ב). והו שקוראים אותו דין הקבר או הכוב הקבר. ואחר כן אומר שזמן עמידתם נפרדים יהיה, עד שיתקבצו שאר הנפשות אשר חיבה חכמת הבורא בריאתם, והוא אחרית עמידת העולם, וכאשר ישלם מספרם ויתקבצו, תחבורנה הנפשות עם גופיהם, כאשר אבאר במאמר הסמוך לזה ויגמול אותם במה שראוי להם. וזה עם מה שבארנוהו במה שקדם מן המאמר, יתבאר עוד ממה שאמר החכם, כי אחר שאמר (קבלה י"ב ז') והרוח השוב אל האלהים אשר נתנה. הודיענו שסוף ענינים אל הגמול באמרו אחר כן, (זס י"ג י"ד) סוף דבר הכל נשמע כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט. ואמרו את כל מעשה, רוצה בו הגוף והנפש יחדיו. ואמרו על כל נעלם, רוצה בו מה שהוא נעלם ממנו מענין הנפש הוא גלוי אצל הבורא, ואז יביא אותה מן השמים ויביא הגוף מן הארץ ויגמלם, כמו שאמר (תהלים ל' ד') יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדון עמו. ישתבח החכם ויתברך! ונשאל ממנו שידריכנו בדרך הטובה, אך מה שיהיה מן הגמול ותענש? אני עתיד לבארו במאמר התשיעי בעזרת האל:

ואני מסכים לסמוך לדברים האלו זכר מה שנחלקו בו החולקים בעצם הנפש מה הוא. ואמרו, יותר ראוי שתושם גשם, ומצאתי אשר אמרו שהיא מקרה, הכל חושבים שהיא תמס ותפסד ותמק. אבל אשר אמרו שהיא מן הרוחניים, ומן בוראה לבדו, וממנו ודבר אחר, ומן שני שרשים קדמונים, הם חושבים כלם שתשוב אל מוצאה אשר ממנה נחצבה, וכבר בארתי הפסד כל אלה המאמרים ובטולם. אבל אומר שאנשים ממי שנקראים יהודים, מצאתים אומרים בהשנות, וקוראים אותו ההעקקה, וענינו אצלם שרוח ראוכן תשוב אל שמעון, ואחר כן בלוי, ואחד בן ביהודה, ויש מהם רבים שאומרים, יש פעמים שתהיה רוח האדם בבהמה, ורוח הבהמה באדם, ודברים רבים מזה השגיון והערבוב, והסתכלתי במה שחושבים שהביאם אל המאמר הזה, ומצאתים ארבעה שבועים, ואני רואה לזכרם, ולהשיב עליהם, ותחלת זה שהוא מחזיק בדעת הרוחניים, והשלשה דעות האחרים, ומי שאינו יודע כי אנשי דעת ההשנות, לקחוהו מדעת השניים והרוחניים, וכבר גליתיה מה שיש על כלם מן התשובות וזכרתי אותו. והשני, שראו מדות רבים מבני אדם, ומצאום דומות למדות

הבהמות. כמי שרואים אותו ענו כמדת הצאן, ורע כמדת החיות, ורעבתן ככלב, וקל כעוף, והדומה לזה. והסכימו בעבור אלה הענינים, שאלה המדות לא היו בכני אדם, עד שהיה בהם מרוחות הבהמות. וזה ירחמך האלהים מורה על רוב סכלותם, כי הם חושבים שגוף האדם מהפך הנפש מעצמותה, עד שישמינה נפש אדם אחר שהיתה נפש בהמה. ועוד שהיא מהפכת אותו מעצמותו, עד שתשים מדותיו כבהמות, אף על פי שצורתו כבני אדם. ולא די להם ששמו עצם הנפש מתהפך, ולא קיימו לה עצם אמתי, עד שסרתו דבריהם ושמוה מהפכת הגוף ומשנה אותו, והגוף מהפך אותה ומשנה אותה, וזאת היא היציאה מן המושכל.

והשלישי שמביאים דבריהם על דרך הטענה, ואומרים כיון שהבורא שופט צדק, לא היה מביא יסורין על העוללים, כי אם על חטא שחטאו נפשיתם, בעת שהיו בגוף אשר קודם גופם, ויש על זה תשובות רבות תחלתם שהם שכחו שער הגמול אשר זכרנו. ועוד כי אנחנו נשאל אותם על ענין הראשון, רוצה לומר תחלת בריאת הנפש, אם צוה אותה בוראה בעבודה מן העבודות, אם לא? ואם יאמרו לא צוה אותה, בטלו הענינים כלם, מפני שלא היתה מצווה מתחלה. ואם יודו במצוה, הנפש בעת ההיא לא קבלה ולא מרתה, וכבר הודו שהאדם יצוה לעתיד לא לחולף בלבד, וישבו אל מאמרינו בתמורה ויעזבו הסכמתם, על שאין יסורין אלא על מה שחלף. והרביעי שהם נתלים בספקות מן המקרא, ראיתי לזכור מהם קצתם ואומר שמהם דברי משה (דברים כ"ט י"ד) כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום. ואמרו זה מורה על שרירות האחרונים הם רוחות הראשונים ועל כן הם הנמצאים והם שאינם נמצאים. ופשט הפסוק מבטל מה שסברוהו, כי הוא אומר שהנמצא זולת שאיננו נמצא, ופרושן איננו כי אם שחייב מי שיגיעו אליו דברי משה, שיקבלם כקבול הנמצאים אתו. ומהם (חללים א' א') אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, ואמרו כי מפני שאמר לא הלך ולא אמר לא ילך, למרנו שהעניש על דבר שעשתה נפשו בגוף הראשון. וזה מהם תכלית הטעות, כי הכתוב לא חייב לנוכח אשרי כי אם אחרי שלא הלך, ולא חייבו לו קודם שלא הלך. והנראה מהכתוב תשובה עליהם, ואלו היה כמו שאמרו היה הגמול על הזכות הבאות, לא על החולפות, מפני אמרו אחריו ובתורתו יהגה, ולא אמר הגה, כאשר חייבו העניש על העונות החולפות ולא על הבאות מאמרו לא הלך ולא אמר לא ילך. ומהם אמרו (לויכ ל"ח י"ד) תהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש, וסברו כי אמרו תהפך על הגנש, ואמרו זה מורה שהיא מהתהפכת באדם ובבהמה תמיד, ולא הבינו חפתאים שהוא לא אמר כי אם על הארץ, מפני שהקדים לפניו לאחוז בכנפות הארץ, ועליה אמר שהיא מהתהפכת ברשעים כחמר חותם, והם שוקדים כאלו היא לבושם, לא יוכלו להעתיק ממנה עד שתשלם גזרת האל בהם. ומהם דברי הנביא (חללי כ"ג ג') נפשי ישובב. וחשבו זאת השבה מגוף אל גוף, ולא הבינו הפתאים כי היא מנוחה ומרגוע והשקט מצער שהיתה בו, ואיננה השבה אחרי יציאה, וזה כלשון אבותינו מביאר גלוי, שאמרו על שמשון בעת שצמא והשקוה בוראו מים, ותשב רוחו ויחי (זופטיס ט"ו י"ט) ולא יצאה כבר. ואמרו על המצרי כאשר רעב והאכילו דוד, ותשב רוחו

(שמואל א' ל' י"ב). ואמר על הציור נאמן, ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב (משלי כ"ה י"ג). ואמר בחכמה, תורת יי' תמימ' משיבת נפש (תהלים י"ט ח'). ואני מנשא דברי מקלות דעתם, וארוממם מפתותותם, לולי יראתי מן ההשאה. ובסוף דבריהם אומרים, מארבע רוחות באי הרוח ופחי בחרוגים האלה ויחיו (יחזקאל ל"ז ט'). ואומר ואי זו דבר נכרי יש בזה? כי לא אמר זה כי אם מפני שהרוחות להם שקט למעלה ולמטה, ובאי זה מקום שתהיה משני הצדדין ומארבע רוחותם תבא, שבוראה קורא לה, כמו שאמר החסיד (איוז י"ג כ"ב) וקרא ואנכי אענה:

המאמר השביעי

בתחיית המתים והוא הנכבד שבמועדי בני ישראל אשר יעדס הכורא במ בעת הישועה:

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר. יתברך ויתעלה האל אלהי ישראל. המאמת דבריו, הצדיק במועדו. ואחרי כן אומר שמצאתי חמון בני ישראל מאמינים, כי הכורא יתברך ויתעלה, יהיה מהיהם בעת הגאולה, ומצאתים שמפרשים כל פרשה שיש בספרים, שנראה ממנה תחיית המתים בעת הישועה כפשוטה, ועוזרים זה בדברים מקובלים כוללים פרושי המין ההוא, ומצאתי אנשים מעטים מן האומה, שאינם מודים שזה יהיה בעת הגאולה, ואומרים שזה יהיה בעת היציאה אל העולם הבא, וסומכים בזה על שבוש חלש, קצתו שמעתיו מהם, קצתו ראיתיו להם באפשר. ומפני שהיה חובה לכל צדיק שיעלה בלבו תחלה הדבר הנרצה, וידחה מעליו הדברים ההפוכים, כאשר אמר הכתוב (משלי י' ל"ג) שפתי צדיק ידעון רצון, ועליו עוד להודיע לאומה ולהקריבו להבנתם, ושישיבנה מדברי הפחאים, כמו שאמר עוד, (סס כ"ח) שפתי צדיק ירעו רבים ואוילים בחסר לב ימותו, היה ראוי בעבור בקשתי הצדק, אעפ"י שלא הגעתי אליו, שאשגיח על הספר הזה ודקדוקו השגחה רבה, עד שיעלה לי תחלה הדבר המבואר בתכלית מה שאפשר. ואחר כן אכתבהו לאומתינו להיות לה מישר העזר בו על עבודת אלהינו, ועל סבל מה שהוא בו מן הגלות, ונהגתי בו הדרך אשר צוה בו הכורא לצוות בסבל, באמרו (ישעיה ל"ח ג' ל') חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו הנה אלהיכם] וגו'. וכאשר הסתכלתי בזה, כרי שיתבאר לי היש על מה שכוכרים ההמון מתחיית המתים בעת הגאולה טענה, ועיינתי בעיני ומצאתי, שהמוצאים אשר יעלו תחלה בראשונה אשר יצאו מהם משכי הטענה על זה, ארבעה אין להם חמישי. וראיתי כל שבוש ששמעתי או חשבתי בו שיהיה טענה על האמונה הזאת, ועמדתי על שבר הכל וביטולו והפסדו, ואז התקימה האמונה הזאת בראיות, מן השלשה עינים אשר מהם ימשכו המאמינים ראיותם. והמוצאים הארבעה אשר חקרתי עליהם לראות היש על האמונה הזאת בהם תשובה, הם מוצא הטבע והשכל והכתוב והקבל. והחלותי מן הטבע, מפני שקדימתו קדימה עצמית. ואמרתיו אולי יתחייב המנע החודאה בתחיית חמתים מפני המנע הטבע לעשות זה, מפני שאין כמו שגדלים בעלי חיים בטבע, ושבים קצתם בטבע, יחיו גם כן אחרי המות בטבע, וכאשר התבוננתי במחשבה

הזאת הנחשבת, מצאתיה שאין נתלים בה כי אם האומרים בקדמות או בשניים, מפני שלא יתכן אצלם שיהיו הדברים אלא על דרך המנהגים הנדונים הנודעים, אבל המיחדים שמאמינים שהבורא משנה מנהגו הטבע, וישימם בכל עת שירצה כאשר ירצה, אי אפשר להם להמנע מהודות בתחיית המתים מצד הטבע, שכלם מודים ששלח אליהם נביאיו ובידם אותות מלאות, וגדול מזה בראתו היסודות הראשונים לא מדבר, ויהיה באור המאמר הזה, שמי שמרחיק תחיית המתים בעת הישועה מפני שהטבע לא יעשה זה, יתחייב להרחיק לעמדתו הפוך המטה הנין, והמים דם, ועמוד מי הים והקפאם, ועכוב התנועה הגדולה המזרחי עד שארץ בה עמידת השמש על הארץ, ושאר האותות הבהירות אשר זכרו הספרים שהבורא עשאם על ידי נביאיו, עד שיכחש האומר זה בכל הנסים, ויתחייב עוד להרחיק בריאת דבר לא מדבר, עד שיכפור בבורא ויצא מכלל המאמיני. ותחיית המתים אצל העיון השלם, יותר קל ויותר קרוב מבריאת דבר לא מדבר. וכבר התבאר כי מי שיודה שהבורא התחיל הנמצאות לא מדבר, ואמץ נביאיו באותות מלאות, לא יוכל להרחיק תחיית המתים, ולא להתלות לטעון בטבע, כל שכן עם הודאתו שהאשה השונמת החיה הבורא בנה בעולם הזה, כמו שאין ספק בזה אצל עמנו. ועוד שגיתי החקירה הזאת ואמרתי, אולי יהיה השער הזה אשר אנחנו מדברים בו מן הדברים ההבליי, אשר לא יכשר להאמי שתפול היכולת עליהם, כמו השבת אתמול ושום החמש יותר מן העשרה, והיה לפני העברת זה על לבי שאמרתי כשהגוף החי אחר מותו כבר נמקו החלקים אשר היו בו מן היסודות הארבעה אשר הגיע כל חלק מהם ליסודו השרשי ונמוג בו, ואחר כן התחברו חלקים מן היסודות ההם והתרכב מהם גוף שני, ואחר כן נמקו במותו ושבו אל מוצאיהם, ואחר כן התחברו פעם שלישית והתרכב מהם גוף אחר, ואחר כן נמקו במותו, איך יהיה הראשון על שלמותו והשני על שלמותו, והשלישי על שלמותו, וחלקי כל אחד מהם כבר נכנסו באחר בעת שהתרכב, וכאשר זקקחי חרעיון והעלותי מיץ ההברה, מצאתי זאת הסברה המתעה שאיננה אמת. והוא שיסודות הגוף כאשר נמקו, והגיע כל אחד מהם אל מוצאו מחם וקר ולח ויבש. אלו לא היה במוצא השרשי מה שיתרכב ממנו גוף שני כי אם מה שנתק מן הגוף הראשון, לא היה אפשר שיברא שני אלא על אחד משני פנים. אם שיהיו חלקיו חלקי הראשון, או שיברא בריאה. ועל שני הפנים יחדיו, יבטל שנות הגופים אהר שנמסו. אך מפני שהיו המוצאים יותר גדולים מחלקי כל המורכבים כפלים רבים אשר לא יספרו מרוב, כי החכמים יודעים שהאוויר אשר בין הארץ ובין תחלת חלק מן השמים, כמו כל הארץ כלה ועפרה והריה וימיה וצמחיה ובעלי חיים שבה, אלה פעם ותשעה ושמונים פעם, מפני שהוא¹ מוכה שלשה ושלשים בשלשה ושלשים. וכיון שהדבר כן, על הרוב הזה וכול בורא הגוף השני לשום חלקיו חלקים מן היסודות אשר לא שמש בהם בגוף הראשון, וכן ירכיב השלישי מחלקים לא היו נמוגים בשני, וכן יחבר הרביעי מחלקים לא התערבו בשלישי, מפני רוב עולמי היסודות ומוצאיהם, ועיזוב נמקי הגוף הראשון והשני

¹ מוכה. כירוס מוכפל, והכוונה כי ל"ג פעמים ל"ג עולם חלק פ"ט.

והשלישי, ומה שאחריהם בעצמם, לא ישמש להם בחבורים העתידים, עד שיהיו מוכנים לחבר מהם חלקי כל גוף וישיבהו בעת שירצה. ומה שמקל את זה עוד ומקרב, כי המחויים² בחמשת אלפים שנה, אינם על דרך הקירוב כי אם³ חמשים כת מבני אדם, ואין שיעורם כלם חלק אחד מחלקי הארץ. ואם ישאל שואל על מי שאכלוהו החיות איך יחוייה זהו כבר נשתנה אל גופות אחרים? נשיב כי האומר המאמר הזה אומר, כי הגופים הנאכלים הם כלים ומשתנים אל הגופים אשר נכנסו עליהם. וראוי שנשיבהו אל שני הדברים יחד, בשרש אשר אנחנו קהל המיחדים מאמינים בו ונרעהו, כי אין לגוף מן הברואים לבלות גוף אחר בשום ענין אפילו אם ישרפהו באש לא יוכל לבלותו לעולם, כי לא יוכל לבלות הדברים עד שישבו לא דבר, כי אם מי שבראם לא מדבר, ושמש נמצאים; אבל כל הברואים אינם יכולים כי אם להפריד חלקי הגוף בלבד, עד שהאש כשהיא בוערת בגוף מן הגופים אין דרכה כי אם להפריד אבריו, וישוב החום אשר בו אל מוצא האש, והלחות והקור אל מוצאיהם, ותשא העפרורית אפר, מבלתי שיכלה מחלקי היסודות. וכאשר תעשה האש הנראית לעין, כן תעשה האש אשר בבועלי חיים בדבר הנאכל. וכאשר יאכל החי תפוח על דרך הדמיון יפרדו חלקיו, וינגב האויר מחלקיו מה שדרכו לנגב מחלקי התפוח המיד, ומה שאלו לא מצא לנגב מחלקי התפוח, היה מנגב כמוהו מגוף החי ההוא המיד, עד שלא ישאר בו כי אם העפרורית בלבד. וכמו שהמאמר בתפוח הנאכל, כן המאמר באדם הנאכל, כי האויר מנגב החלקים אשר משלשה היסודות מגוף החי אשר אכלו, וישאר החלק העפרי ויורד למטה, ואין הפרש ביניהם, אלא שהחלקים אשר שבו אל האויר מן התפוח הנאכל כבר, התערבו ביסודות השרשיים, והחלקים אשר עלו אל האויר מגוף האדם הנאכל, הם שמורים בלתי מתערבים ביסודות השרשיים להיותם מוכנים לעת הפקידה כאשר הקדמנו. וכאשר העברתי הדברים האלה על לבי, סרו מעלי הכפקות ההם, והתאמצה אמונתי בדעת הזה והחזקתי בו, ואמרתי ישתבח היכול על כל דבר: ואחר כן חקרתי במוצא השני אשר הוא המחשב בשכל, ודרשתי אם אמצא לאמונה הזאת מה שיבטל אותה,⁴ ולא מצאתי מה שמספק

² המחויים ר"ל העתידים לעמוד בתחיית המתים. ³ חמשים כת מבני אדם. לפי חשבון חמשים כת מבני אדם לחמשה אלפים שנה יגיעו לכל כת מאה שנים. אולם משך זמן כל דור הוא פחות הרבה ממאה שנים, כאשר תראה ממה שחשבו חז"ל עשרה דורות מאדם ועד נח, ועשרה דורות מנח ועד אברהם, ומאברהם עד שלמה נחשבים ט"ו דורות, וכמו כן משלמה עד יאשיהו ט"ו דורות, ולו היה כל דור ודור מאה שנים, כי עתה כבר נשלם מספר חמשים דורות בימי יאשיהו! ובאמת כבר היחה מחלוקה בין הקדמונים צענין הדור, כי יש אשר חשבו אותו כ"ה שנים, ויש חשבו שלשים שנה, אבל אין בס דעה אחת אשר הבחינה את הדור למאה שנים, ולכן קרוב הדבר מאד, כי המחבר לא כוון פה במלה "כח" על הדור, כי אם על כת החמשים העתידים לעמוד בתח"ה; ואולי חשב לכל דור ודור כ"ה שנים כדעה האמת מדעוה הקדמונים באופן שיגיעו לחמשה אלפים שנה מאתיים דורות, והחלק הרביעי מהם עתיד לעמוד. — ⁴ ולא תלחחי מה שמספק בה כי אם שלשה דרכים.

בה כי אם שלשה דרכים. האחת מהם שהיה היכולת על תחיית המתים מן השקר, וכבר עמדתי על שאיננה כן כאשר בארתי. והשנית שיהיה היכול על זה לא הבטיחם בו, ומצאתיו שהבטיח בו במקומות רבים מן המקרא, אעפ"י שיתכן לכבוד בהם סברות רבות עד שיעתקו מענין תחיית המתים אל ענינים אחרים, לא ראיתי העיון מחייב דחות הנראה מהם, בעבור שיתכן שתסבולו הסברא, והוא שאנחנו כל בני ישראל מאמינים, כי כל אשר בספרי הנביאים, הוא כאשר נראה ממשמעו והידוע ממלותיו, אלא מה שהנראה והידוע ממנו, מביא אל אחד בארבעה דברים, ^א אם להכחיש מוחש כמו שנאמר על חוה, (בראשית ג' כ') כי היא היתה אם כל חי, או להשיב מה שיש בשכל, כמו שאמר (דברים ד' כ"ד) כי יי' אלהיך אש אוכלה. או לסתור דבר אחר כתוב, כמו שנאמר (מלאכי ג' י') ובחונני נא, אחר שאמר (דברים ו' ט"ז) לא תנסו אה יי' אלהיכם. או להכחיש מה שקבלוהו קדמונו, כמו שאמר (שם כ"ה ג') ארבעים יכנו לא יוסף, ואמרו רבותינו שהם שלשים ותשע מכה. והדרך בכל אלה שיבוקש להם שער עובר בלשון, ממה שמנהג הלשון לשמש במלות ההם בו, עד שיוסכים לענין ההוא ולא יחלוק עליו, כי זה ימצא בלי ספק, כמצאנו למאמרו, אם כל חי, מדבר מבני אדם, וכמצאנו (דברים ד' כ"ד) לאמר, כי יי' אלהיך אש אוכלה על דרך הדמיון והקירוב אומר, כי ענינו כאש אוכלה שהיא שורפת מהרה, כמו שאמר (שם ל"ב כ"ג) כי אש קדחה באפי וגו'. וכמצאנו לאמרו (מלאכי ג' י') ובחונני נא בזאת, אחר אמרו (דברים ו' ט"ז) לא תנסו את יי' הפרש, והוא שהבחינה על שני פנים, אחד מהם יכולת הבורא היכול על הדבר אם לא, וזה הוא האסור כאשר אמר (תהלים ע"ח י"ח י"ט) וינסו אל בלבבם וגו' היכול אל לערך שלחן במדבר, והשני בחינת האדם ענינו אצל הבורא, היש לו אצל מעלה יתירה אם לא, אחר שהוא מודה שהוא יכול על המעשה ההוא, וזה מותר כאשר אמר בגדעון (סופטים ו' ל"ו) ויאמר גדעון אל האלהים אם ישך מישיע בידי את ישראל אנסה נא רק הפעם בגזה וגו' והוא כמו שאמרו בתנוני נא בזאת. ומצאנו לאמרו ארבעים יכנו הוא שיה למה למה שהעתיקו רבותינו ז"ל שהוא ל"ט והוא שנאמר שהשלים הל"ט ושמים ארבעים כמו שהשלים הל"ט שנה שהלכו במדבר ושמים ארבעים, כמו שאמר (נמדרך י"ד ל"ד) במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה תשאו את עוונותיכם ארבעים שנה. והשנה הראשונה כבר עברה בלא הענש החוא. ואלה התוצאות אנו נוהגים בהם וכל המעינים, כאשר יכריחנו דבר מאחת מאלה הארבעה אשר זכרנו, אבל כשאין צרך דוחק כל דבר כתוב ומקובל ונשמע מכל אחד מאלה הארבעה אשר זכרנו, לא יתכן לבקש תוצאות והעברות אשר בהם מועד תחיית

כן היא המוסח הנכונה, והכונה כי לא מלאחי בכל הטענות מה שיוכל לעבור ספק בלמונה זאת, כי אם שלשה דרכים. אולם נדפס קונטע', אשר אחריו נמשכו דפוסי אמתטרס, ברלין ולייפציג, חזרו שלשה המלות, ^ב כי אם למה לחת, וגם החליטו זה הכי בלי, והיו אלסם שלשה המלות האלה למלך ^ג ובהביאם, והיא מלה אשר אין לה שחר במקום זה, ויגעו כל המפרשים והמעתיקים למצוא כוונה הקאמר ולא מלאכה. —

המתים, עד שנוציאם מפשוטם. אך ראוי שנניחם כאשר הם, כי האומר אותם, הוא יכול ויועד יחד. והשלישי, שיהיו סעיפים מסתעפים מודשרש הזה מפסידים אותו, כשיעלם אדם על לבו זכאשר אי אפשר לשרש בלתי הסעיפים ההם, ואי אפשר להם, יתחייב בהכרח בטול השרש המביא אליהם והמצריך להם. וחקרתי ולא מצאתי סעיף אחר המאמרים האלה. ואבאר איך הלזכר ויושר אפניהם בעזרת האל:

ואחר כן חקרתי במוצא השלישי, והוא הכתוב במקרא. והסתכלתי אולי יש בה מה שמונע תחיית המתים בעולם הזה, ומצאתי ספקות שאפשר שנתלים בה המרהיקים את זה, וראיתי לזכרם הנה ולבטלם. מהם ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט). ואמר עוד (ס' ק"ג ט"ו) אנוש כחציר ימיו וגו', (ליוזב י"ד ב') כציץ יצא וימל וגומר, כי רוח עברה בו זאינו וגו'. (תהלים כ"ג ט"ז). ואמר עוד (ליוזב ז' י') כלה ענן וילך וגו' לא ישוב עוד לביתו וגו' ואמר עוד (ס' י"ד י"ב) ואיש שכב ולא יקום ומה שדומה לזה, והתבוננתי כל זה היטב ולא מצאתי אחד מהם שהחפץ בו שהבורא אמר שלא יהיה את המתים אבל כל זה ספור שאין אדם יכול לקום מן הקבר אחר רדתו אליו, ושאינו יכול להנער מן העפר ולשוב אל ביתו. ומה שיהיה מהמאמרים האלה דברי בני אדם הוא, שמתחננים בו לפני בוראם ושואלים ממנו לרחם עליהם מפני שהם בענין הזה, ומה שיש דברי הבורא הוא ספור אחת מן החובות אשר בה ירחם עליהם ויחנם, והוא שהם בענין החלוש הזה ממעוט היכולת. וכל אשר יוסיפו הספרים לזכור שהמת לא יוכל להחיות את עצמו ולא יקום ממשכבו, הוסיף יכולת הבורא אצלנו גדולה, כי הוא יכול לפקוד את בני האדם ולהחיותם. ותהיה זאת הפליאה הגדולה, כמו שאמר על מעמד הר סיני (דברים ד' ל"ב), כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך וגו' הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו. וכן שאר האותות והמופתים אשר הם נפלאים בעיני בני אדם איך היו. וכן האותות העתידים נפלאים בעיניהם איך יהיו, כמו שאמר (ישעיה ט"ו ח') מי שמע כזאת מי ראה כאלה, ומהם מה שאמר הכתוב, (קסלה ט' ל') כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון וגו' כי החיים יודעים שימותו וחתמים אינם יודעים מאומה וגו' גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה וגו'. ועינתי בפרוש הפסוקים האלה, והם כאשר אני מספר כי מי שיחובר אל החיים יש לו בטחון, ולכלב החי טוב מן האריה המת, והוא שהחיים יודעים שימותו, והמתים אינם יודעים מאומה, ולא נשאר להם שכר כי נשכח זכרם, עד שאהבתם ושנאתם וקנאתם כבר אבדו להם, וחלק אין להם עוד לעולם ברבר שיעשה תחת הגלגל. ואמרתי שזאת הספיקה חזקה, אפשר שנתלים בה עוד מחזיקי הדעת הזה, והסתכלתי כמה שיש לפני זה, ומצאתי החכם שהקדים, שהמאמרים האלה אינם דבריו על עצמו, אבל הם ספור דברי הכסילים ומה שעולה בלבם, כאשר אמר לפניו מאמר מפורש (ס' ג') וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבבם בתייהם ואחריו אל המתים. ופרושו שלבות בני האדם מלאים רע והרהורים, ואמר מי אשר יחובר, כי החיים יודעים שימותו, גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה. וזה כמו שאמרה התורה (שמות ס' ב')

יאמר פרעה מי יי אשר אשמע בקולו. והוא דברי הבורא ספור מה שאמר פרעה, כן אלה המאמרים דברי החכם ספור דברי הכסילים. ואחר שקרא החכם המאמרים האלה רע והוללות, יהיה ענין מי שהחזיק בהם ראוי שלא יקביל פני שכנת בוראו, כי כבר באר כי אנשי רע והוללות לא יתיצבו לנגד ולא יגורו אצלו, כמו שאמר (תהלים ה' ה') לא יגורך רע לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך. ויהיה ענינו ענין הנכרת כפרעה אשר אמר בו ויאמר פרעה מי יי ושאר הפסוק. המקום צילנו מכל אולת. ואחר כן מצאתי הכתוב מפורש במה שיעדנו בוראנו, אמרו כי כאשר בני ישראל אומרים יבשו עצמותינו ואברה הקותנו (יחזקאל ל"ז י"א) אמר להם הנביא, כה אמר יי אני פתח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, ונתתי רוחי בכם וגו' וידעת' כי אני יי (שם יב—יד). ר"ל יעדתי אתכם, זהקמותי מה שיעדתי אתכם והוא אמרו (שם י"ח) ויאמר אלי בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל המה הנה אומרי' יבשו עצמותינו וגו' לכן הנבא ואמרת אליהם הנה אני פותח את קברותיכם וגו'. ותהיה הקדמתו הנה אומרים יבשו עצמותינו, על מה שידע שיעלה בלבנו ונחשוב בו ונאמר, איך יחיה העצמות אחר יבשם, וישיב הלחות אחר סורם ויחבר ביניהם ובין הנפש אחר הפרדה. ויהיה אמרו והעליתי אתכם מקברותכם, מבאר שזה מועד לבני ישראל לברם. ויהיה אמרו והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, לאמת אצלנו שזה המועד בעולם הזה, שלא נחשוב שהוא בעולם הבא. ויהיה אמרו וידעתם כי אני יי בפתחי את קברותיכם וזהעליתי אתכם מקברותיכם עמי, אשר הוא כמו שנוי, שכל אחד מהם כשיחיה יתברר לו כי הוא אשר היה חי, והוא אשר מת, והוא בעצמו אשר חיה. ויהיה אמרו ונתתי רוחי בכם וחיותם וגו'. וידעתם כי אני יי דברתי ועשיתי נאם יי, להתברר אצלנו שימי הישועה יהיה להם אריכות בעולם הזה. ומצאתי עוד ישעיהו אומר, יחיו מתוך נבלתי יקומו וגו' (ישעיה כ"ו י"ט) מסכים לזה ונאות לו, וזוהא שפרשו יחיו מתוך ויקומו גויותינו, כשתאמר הקיצו ורננו שוכני עפר, כי טל אורות טלך, ואל הארץ תפיל המתים. ויחיו מתוך הוא דומה לאמרו, הנני פותח את קברותיכם, אך נבלתי יקומו הוא דומה למה שאמר שם והעליתי אתכם מקברותיכם. ומה שאמר הקיצו ורננו שוכני עפר. דומה לאמרו וידעתם כי אני יי בפתחי את קברותכם. כי המקיץ מספר בהקיצו מה שראה בחלומו וידע כי הוא הוא אשר היה ישן והוא אשר געור. ואמרו כי טל אורות טלך, דומה לאמרו שם, יבשו עצמותינו אברה הקותינו נגורנו לנו. וזה הרטבה להם וחודש לחות, אבל אורות דומו בו אל הנפש, ושם אותה אורות רבות ולא אמר אור אחד, בעבור הכחות הרבים אשר לה, והם ששה עשר כחות, כאשר בארתי במעשה בראשית. והוא דומה למה שאמר אברה הקותינו. ומצאתי עוד מאמר דניאל ורבים משיני עפר יקיצו וגו' (דניאל י"ג ב'). וזה המאמר מהמלאך לדניאל הוא לעולם הזה בלי ספק, והוא שכל העתידות אשר הודיעו הם שבעה וארבעים פסוק. חפסוק הראשון מהם במלכות פרס, והוא אמרו (שם י"ח ב') ועתה אמת אגיד לך הנה עוד שלשה מלכים. והספיק לו פסוק אחד מפני שהיתה סוף מלכותם. ואחר כך שלשה עשר פסוק במלכות

יון, והוא מאמרו (סג ג—טז) ועמד מלך גבור עד ויעש הבא אליו כרצוננו. ואחר כן עשרים פסוק במלכות רומי. והם מאמרו (סג טז—לו) ויעש הבא אליו עד ועשה כרצונו המלך. ואחר כן עשרה פסוקים במלכות הערב, והם מן ועשה כרצונו המלך (סג ל"ו) עד ובעת ההיא יעמוד מיכאל (סג י"ג א'). ואחר כן שלשה פסוקים בישועה, ובעה ההיא יעמוד מיכאל וגו', ורבים משיני אדמת עפר יקיצו וגו'. והמשכילים יזהירו (סג ט—ג). וקצר עניניהם דניאל, מפני שכבר השלים באורם בספר ישעיה וירמיהו ויחזקאל. ואלה השבעה וארבעים פסוק נאמרו יחד מאורע אחר מאורע על הסדר. וכמו שמלכי פרס ויון והרומי' והערב בעולם הזה לא באו, גם כן ורבים משיני אדמת עפר יקיצו, בעולם הזה לא באו. ואמרו ורבים, רוצה בו רבים מרבים מהם. והוא כן בעבור שאמר משיני אדמת עפר, וזה כולל כל בני אדם, על כן יחד באמרו ורבים, ליחד בו בני ישראל בלבד. ומסכים לאמרו מקברותיכם עמי, ואמרו יחיו מתים. ואמרו עפר, עד שירמה ליבשו עצמותינו, ויהיה כנגד כי טל אורות טלך. ואמרו יקיצו לרמות להקיצו ורגנו, ולהרמות אל וידעתם כי אני יי' בפתחי את קברותיכם. אבל אמרו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות, אינו רוצה החלק המוחיים עד שיהיה מחם עם בגן עדן ועם בגיהנם, אבל רצה החלק העלם אשר בקברות, והרבים ההם אשר יקיצו, הם לחיי עולם, והאחרים אשר לא יקיצו, הם לראון עולם. וכאשר מצאתי הפסוקים האלה והרומים להם, חשבתים היטב אחר כן ואמרתי, אולי יתכן לסבור בפסוקים האלה סברות אחרות, עד שישונו מענין תחיית המתים אל ענין החיות המלכים והעמדת המלכות, וצריך להנהיגם המנהג הזה, והוא שהרמת השפל מענין השפלות אל ענין הגדולה והרוממות, ידומה להרמה מן העפר. כמו שאמר (תהלים קי"ג ז') מקימי מעפר דל. ואמר יען אשר הרימותיך מן העפר (מ"א י"ד ז'). ודמה מי שהוא בצוק ובצרה למתים, כמו שאמר (תהלים פ"ח ו') במתים חפשי כמו חללים שוכני קבר וגומר ואמר עוד נשכחתי כמת מלב וגו' (סג ל"א י"ג). וידמו תשועתו מהענין ההוא לתחייה, כמו שאמר אשר הראיתנו צרות רבות ורעות תשוב תחיינו וגו' (סג ע"א ל'). ואמר עוד הלא אתה תשוב תחיינו וגו' (סג פ"ב ז'). והתבוננתי עם העיון והחיוב, כי אם יתחייב או יכשר שנסבור פרשיות האלה אשר יש בהם תחיית המתים על הדרכים האלה, עד שנעתקו מפשוטם מבלי דוחק שיביא אל זה, יתחייב וכשר על הדרך הזה, לסבור במצות השמיעיות, וההגדות הקדמוניות, והאותות הנזכרות, סברות אחרות, עד שלא ישאר מהם דבר בפשוטו, אך יעתקו אל ענינים אחרים. ואדמה מהם קצת מן המצות השמיעיות. ולא יאכל חמץ, (שמות י"ב ג') אפשר שייסברו בו ולא יהיה ביניכם זנות, מפני שדמה אותו בלחם אשר הוא חמץ, שאי אפשר שלא לדבקו, כאמרם (הושע ז' ד') כלם מזנפים כמו תנור וגו' מלוש בצק עד חמצתו. ואמרו לא תבערו אש וגו' (שמות ל"ה ג') אפשר שייסברו בו אל תצאו למלחמה מפני שכבר דמה אותה לאש, באמרו (במדבר כ"א כ"ח) כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחן. ואמרו (דברים כ"ב ו') לא תקח האם על הבנים. יתכן לסבור בו, כשהכבשו את אויביכם, לא תהרגו הזקנים עם הבחורים. כמו שאמר (הושע י' י"ד)

כשוד שלמן בית ארבאל ביום סלחמה אם אל בנים רוטשה, עד שלא תשאר מצוה שמעית. ומההגדות הקדמוניות דברי הבריאה, אמרו בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, יתכן תקון ענין אומה מן האומות, כאשר אמר בהפסד ענין אומהינו, ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם (ירמי' ד' כ"ג), ואמר בהשבת תקונה, כי הגני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (ישעיה ס"ה י"ז). וכן יסברו בתדשא הארץ דשא עשב, שלום הגופות, כמו שאמר (שם ס"ו י"ד) ועצמותיכם כדשא תפרחנה. וכן בפרי עושה פרי, המלך הגדול, כמו שאמר (יחזקאל י"ז כ"ג) בהר מרום ישראל אשתלנו ונשא ענף ועשה פרי וגו'. וכן יהי מאורות, תורה ונביאים וחכמה, כמו שאמר (משלי ו' כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור, נר לרגלי דבריד ואור לנתיבתי (חפלים קי"ט ק"ה), עד שלא תשאר בריאה ממעשה בראשית, שלא תצא מפשוטו של ענין אשר הוא הבריאה והיצירה. ובספור האותות והמופתים, יסברו גם כן, ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, (שמות י"ד כ"ב) שבאו בתוך חיל פרעה, והם עומדים מימין ומשמאל יבשים. כי החיל ידומה למים, כמו שאמר בסנחריב (ישעיה ס"ז ז') ולכן הגה יי' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור. אף בפרעה עצמו אמר, כטרם יכה פרעה את עזה, כה אמר יי' הנה מים עולים מצפון והיו לנחל שוטף (ירמיה מ"ז א' ב'). ויסברו בוידום השמש וירח עמד (ישעיה י' י"ג), בהראות המלכות ורוממותה, כאשר רמה הסרתה וחלשתה בבא השמש, באמרו (מלכה ג' ו') ובאה השמש על הגביאי' וקדר עליהם היום, ואמר עוד (ירמיה ט"ו ט'), באה שמשה בעוד יומם, ואמר בתקון זה והיה אור הלבנה כאור החמה וגו' (ישעיה ל' כ"ו), עד שלא ישאר מופת ולא אות שלא יצא מפשוטו ויבוטלו. ותדע מי שמחייב או מכשיר לסבור בספור תחיית המתים שהם משלים, מפני שיתכן שיסברו בס דרך אחרת, שמתחייב לחייב ולהכשיר לדבור בספור מעשה בראשית ובכל האותות והמופתים וכל המצות השמעיות עד שישיםם כלם משלים, כי אפשר שיסברו בס סברות, ואם יקבל זה על עצמו, יצא מכלל תורת ישראל, ואם ימאן לעשות כן, יבטל מה שהקשה עלינו בכמהו בתחיית המתים:

ואחר כן התבוננתי בתורה בשירה אשר שמח לעד לו על בני ישראל, כאשר אמר (דברים ל"א י"ט) למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל. ומצאתי בה זכרון תחיית המתים בעת הישועה, והוא מביאה על סדר. ספר תחלה חסרו על עצמו, באמרו (שם ל"ב ו') הלא הוא אביך קנן הוא עשך ויכוננך, עד דום ענב תשתה חמר (שם י"ד). ואחר כן ספר בעטם וכחשם, וישמן ישורון ויבעט (שם ט"ו), עד מכעס בניו ובנותיו (שם י"ט). ואחר כן ספר קצפו עליהם ועגשו להם, באמרו (שם כ') ויאמר אסתירה פני מהם וגו' אשבייתה מאנוש זכרם (שם כ"ז) ואחר כן ספר חמלתו עליהם בגבור האויב עליהם והתרומתו, באמרו (שם כ"ז) לולא כעס אויב אגור, ומה שעתיד לאויב מן הנקמה והשלום, באמרו (שם ל"ד) הלא הוא כמוס עמדי, ומרחמני על עמו בעת רוב חולשתו ומיעוט יכלתו, באמרו (שם ל"ו) כי ידון יי' עמו, עד יהי עליכם סתרה (שם ל"ח). ואחר כן יעד בהגלותו להצילו ולגאול אותו, באמרו (שם ל"ט) ראו עתה כי

אני אני הוא. והשיב בזה על ארבעת מיני המכחישים. הראשונים מהם מי שאמר כי אין בורא. השיב עליהם באמרו, דא עתה כי אני אני הוא. ומהם מי שאמר שהוא בורא אך שתף עמו. השיב עליו ואין אלהים עמדי. והשלישי מי שהכחיש תחיית המתים. השיב עליהם באמרו, אני אמית ואחיה. ובעבור שידע שיהיה מי שיאמר, כי רוצה באמרו אני אמית ואחיה שהוא ממית דור ומחיה דור אחר אחריו, חבר אליו מחצתי ואני ארפא, לברך אצלנו כי כאשר הנרפא הוא אשר מחץ בן המתויה הוא אשר המית. והרביעי מי שהכחיש החשבון והעניש. השיב עליו באמרו, ואין מידי מציל. ואחר בן סדר שאר עניני הישועה, באמרו אם שנתי בדק חרבי (סס מ"ח), אשכיר חצי מדם (סס מ"ב), הרנינו גוים עמו (סס מ"ג). וכל זה בעולם הזה, כאשר פרשתי ובארתי:

ואחר בן לא נמנעתי מחקור במוצא הד', אשר הוא העתקת הנביאים וקבלת החכמים. אמרתי אולי אמצא בו תשובה על תחיית המתים, כי דבריהם ז"ל מלאים מזכרה וספורה, וראיתי לזכור מהם דברים מעטים, תהיה כמזכרת לזה בעבור מה שרבו, ומשאלות המלכים להם על הענין הזה, וחשיב כל אחד מהם כפי דעתו, ומה ששאלו אותם עמי ארץ שבועמנו, והשיבו אותם על דרכים רבים. אבל אומר, מפני שאמר חכתוב (מלכמי ג' כ"ג) חגה אנבי שולח לבם את אליה הנביא, ואמר עוד (מיכס ס' ל') והקמונו עליו שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם, שאלו על אלה הו' רועים מי הם? ואמרו קבלנו, דוד באמצע, שת ומתושלח מימינו, אברדם ויצחק ויעקב ומשה משמאלו. ושאלו אותם עוד על ח' נסיכים מי הם? ואמרו קבלנו, ישי שאיל ושמואל עמוס צפניה חזקיה אליהו ומשיח, והנה אמרו בפני שהמתים יעמדו בעת הישועה. ואמרו עוד קבלנו, כי מי שימות ב' שני גוג לא יעמוד בתחיית המתים, כי היא נהגת אצלם מנהג הקריאה הקודמת לתנוה, שמי שאוכל בה אוכל בתנוה, ומי שאינו אוכל בה אינו אוכל בתנוה, וכן אמרו אמר רבי יונה המת ב' שני גוג לא יזכה לימות המשיח, וסימניך דעביד פרטגמאי אכיל משתיתא. ואמרו עוד מי שכפר בתחיית המתים לא יחיה לימות המשיח, אעפ"י ששאר מעשיו טובים, מפני שהוא מדה כנגד מדה, מי שכופר בדבר מונעין אותו ממנו, כמו שהיה מענין השליש של יהורם בן אחאב, מפני שהכחיש דבר אלישע וכה שבשרם בו מהשובע אחר הרעב הודיעו שלא יהנה ממנו, אבל יראה אותו בעיניו ומשם לא יאכל, כמו שאמרו הוא כפר בתחיית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים, שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, שנאמר (מלכים ב' ז' כ') ויען השליש אשר למלך נשען על יד את איש האלהים וגו' ויאמר הנך רואה בעיניך וגו'. ואמרו עוד כי המתים יעמדו בהכריכיהם, ואמרו עתידים הצדיקים לעמוד בלבושיהם, ואין השבת כגדיהם יותר קשה אצל השכל מהשבת גופותיהם ורווחתם. וכאשר פשט באומה הפליגו בתכריכיהם, עד שהביא זה הדבר לידי העה גדולה, שכל מי שלא היתה יוד משגת הניח מתו וברח, עד שתקן רבן גמליאל וצוה שילבישוהו שני בגדי פשתן מנוחצין, ונהגו כל העם אחריו:

ואחר שדקדקתי אלו הדקדוקים, התעסקתי לחקור על כפיפי האמונה הזאת ופארוניה, וראיתי לכתוב ממה שנודמן לי מהם "שאלות, ואשיב

עליה מהכתוב והשכל והקבל'. השאלה הראשונה, אם ישאל שואל מי ומי יחיו מן האומה בעת הישועה? אשיב ואומר כל צדיק ובעל תשובה. כי מי שימות מבלי תשובה הוא מהענושים, וכן ראוי בשכל. כי כבר הבטיח הבורא את השב שיקבלהו, בכתובים רבים. וכבר התחייבו כל אלה המועדים לכל שב מדברי רז"ל, אחר שמנו מיני החטא ושמום ד' מעלו, עבר אדם על מצות עשה, ואח"כ עבר על מצות לא תעשה, ואח"כ כריתות ומיתות ב"ד, ואח"כ מי שנתחלל בו שם שמים. ואמרו אח"כ או יכול שכפרה לו מיתתו, ת"ל הנה אני פוהח את קברותיכם. והנה נתהייב תחיית המתים לכל שב, ואני אומר כי מעט הם מבני עמנו שמתים מבלי תשובה. והב' הימותו אחר כך? ואשיב כי לא ימותו, אבל מעתיקים אותם מימות המשיח אל נעימות העולם הבא. ובוה ארז"ל מתים שהקב"ה עתיד להחיותם, שוב אינן חוזרים לעפרן. והג' התביל אותם הארץ? ואומר ⁵ שמעת שיצאה אומתינו לבני העולם אלפים ומאתים שנה ועוד, יהיו כמו ⁶ שנים ושלישים דור, ⁷ כל דור ק"כ רבבה אנשים ונשים על הרך הקירוב. ואם נאמר אם כלם שוים וכלם יחיו, אין ממלאים מן הארץ כי אם חלק ממאה וחמשים חלק, על שנשים לכל אחד יותר מד' אמה למקומו ולזרעתו ולדרכיו ולבהמותיו. וזולת זה כי כל אנשי הדורות יהיו מאה ועשרים רבבה בשנים ושלישים על הקירוב, יהיה המל שלשת אלפי רבבה ושמונה מאות וארבעים רבבה, וכאשר נגזור להם מן הארץ מאתים פרסה על מאתים, אשר הם חלק ממאה וחמשים מן הארץ, ונמדוד אותם אמות, בכל פרסה שלשה מילים, וכל מיל ד' אלפים אמה, וכל אמה אשר היא אמתים וחצי ושליש, יהיה לכל אדם רחב במקומו רפ"ה אמות, ואי זה דבר יש בזה בזה שיתבלבלו בו ההכמים? — והד' אם יכירום אנשי ביתם וקרוביהם מן החיים? ואומר כי הנביאים והחזקים והנסיכים כשמתחייב שיכירום בני האדם, יתחייב לעמת זה שיכירו קצתם את קצתם ושיחזקו כל אדם אל שבטו, כאשר הוא מבוואר בסדור השבטים בספר יחזקאל וזולתו. והה' מי שימות מהם והוא סומא או מבוטל מאבריו או בשאר הפגעים והמומין מה יהיה מענינו? ואומר, שיחיה תחלה במום ההוא עד שיכירוהו בני אדם שדוא הוא, ואחר כך ירפאהו הבורא ותהיה אות גמורה, כמ"ש רז"ל עומדין במומן ואחר כך מתרפאין, ועל כן הקדים אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא. וכבר אמרו אז הפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם (ישעיה ל"ה ה' ו'). והששית אם יאכלון וישתון וישאו נשים? ואומר כן,

⁵ שמעת שילאה אומתינו לבני העולם אלפים ומאתים שנה ועוד. ר"ל מעט אשר ילאו בני ישראל ממלריס, ה"ה שנה ב' אלפים תמ"ח לזירה, עד השנה, אשר זה נכתב הספר הזה, ה"ה שנה ב' אלפים תרל"ב (לא תרל"ג כאשר נכתבה הטוסחא בדכוסים למעלה סוף מאתר ה'), הם נכון שני אלפים ומאתים, ועוד מ"ה שנה; וסחס הגלון המספר הקטן של מ"ה שנה נמלח "ויעוד". ⁶ יהיו כמו שנים ושלישים דור. ימי הדור האחד נחשבים פה שבעים שנה, כי כאשר תכפיל מספר שבעים במספר ל"ב תמלח שני אלפים מאתים וארבעים, כמספר השנים אשר מיניחח מלריס עד זמן כתיבה הספר הזה פסחו חמש שנים לבד. — ⁷ כל דור ק"כ רבבה אנשים ונשים יכו'. ולומר כפלים כיוזאי מלריס, אשר היו שנים רבוא זכרים.

כמו שבן הצרפתי אשר החיהו הבורא על ידי אליהו, ובן השונמית על ידי אלישע, אכלו ושתו, ויתכן שנשאו נשים. והשביעית איך יעתקו אל העול' הבא אשר אין בו אכילה ולא בעילה וכבר נהגו בהם בעולם הזה ויחיו? ואומר, כמו שנהג משה רבינו עליו השלום האכילה והשתיה והבעילה ועמד בלעדיהם ארבעים יום בהר סיני שלשה פעמים וחיה, כמו שכתוב בתורה. והשמינית כיון שהמהויים בימי הישועה הם מונחים לבחירתם בעבודה, שמא יבחרו במרי ולא יחיו בעולם הגמול? אשיב בזה, שמשויבים כל עמנו חמוץ המאמינים בענין הצדיקים בעולם הבא, כיון שהם בוחרים בעבודה ולא במרי שמא יבחרו במרי? ואומר, כי היודע מה שהיה קודם שיהיה, לא הבטיח הצדיקים שבעולם הבא בגמול המתמיד אלא לדעתו, שהם בוחרים בעבודה ולא במרי, כן אומר אחר שהוא יודע מה שיהיה, לא הבטיח תחיית המתים לצדיקי ישראל, עד שידע כי בימות המשיח יבחרו בעבודה לא במרי. והתשיעית, אם יש להם על העבודה ההיא אשר בימות המשיח גמול? ואומר כן, כאשר יש לצדיקים בעולם הזה גמול עבודתם, כן יהיה לאנשי ימות המשיח גמול על עבודתם, שלא יתכן שתהיה עבודה שאין עמה גמול. וכאשר יש שם לצדיקים תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים, כן מה שיעשו בימות המשיח תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמות. והשאלה העשירית על העם אשר בהם הישועה בחייהם, מה יהיה מענינם? וכן הילודים בזמן הישועה? ואשיב, בעבור שהכתוב לא דבר בזה ולא רבותינו לא קבלו בזה קבלה, נחלקו בזה על שלשה דרכים. יש מי שאומר שאין מתים כלל, ונתלה באמרו (ישעיה כ"ה ח') בלע המות לנצח. ויש מי שאומר ימותו ויחיו כדי להשתוות עם המחויים הם. ויש מי שאומר יחיו שנים רבות וימותו, ולא יחיו עד העולם הבא. ולבי (האלהים ייזכרך) נוטה אל זה המאמר השלישי, מפני שלא מצאתי תחיית המתים הובטחה בימי הישועה, אלא למי שהיה בגלות. ולא ראיתי להוסיף על זה דבר מלבי, כל שכן⁸ שהעלה בתחיית המתים אשר מתו בגלות, היא שלא המנע מהם זאת הישועה הגדולה, אבל מי שראה אותה מן החיים וחישרים, כבר הגיע לחפצו. אך ימיהם יהיו ארוכים, כגון ארבע מאות שנה וחמש מאות שנה, עד שיהיה המת בן מאתים בדור ההוא, כמו שמת בדור הזה בן עשרים, כמו שאמר (ישעיה ס"ה כ') כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל. ומי שחטא על בני אדם והוא בן מאה שנה יקולל, ויהיו הימים כימי הבנינים והנשעים הגדולים, כמו שאמר (שם כ"ג) לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי וגו'. וכאשר עמדתי על הדברים האלה, רציתים בלבי לאמונה, וכתבתי על ספר להיות לבני ישראל לבטחון, והוא שראיתי שהאומה תהישב בהם בעבור שבעה דברים. מפני שתחיית המתים אות גדולה מאותות הבורא הנגלות, וכבטחון בהיותה תוספת בהאמין ביבולתו, וכי כל הנביאים מתקבצים בה, והנה אנחנו היום מתאווים לראות אחד מהם, כל שכן כלם, וכל המלכים הצדיקים והחכמים הגדולים מתקבצים בה, עוד אשר אנחנו נכספים לראות אחד בהם, ושקרובי כל אחד מהם אשר התאבל עליהם ודאג להם, יחברם

⁸ שהעלה נחמ"ה וכו'. כלומר שסנה נחמ"ה נאחזס אשר נמחו בגלות היא רק גלגל חמנע מהס זלח הישועה הגדולה, לכל וכו'.

זיראה הבן אביו, והאח אחיו, והאזהב אזהבו, והחכם תלמידו, ושאר
 הקרובים. והרבה לדברי הנפש אשר הנפשות תלויות בהם, יגלו לנו
 בשיחיו. ויספרו לנו מה שעבר ומה שהיה, מאיכות ענין מותם ושכרם
 וקומם. ושבל דורות בני ישראל אשר הם הרבבות אשר הקדמתי זכרם
 יבאו יחד ויהיה לקבוצם ההוד וההדר הגדול. ושהוא סבה מחיבת להאמין
 בעולם הבא יותר, שנאמר כמו שיתקיים זה המועד, יתקמו כל מועדי
 העולם הבא, ונקנה אותם על דרך הבחינה, כמו שאמר (שם כ"ב ט')
 ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו. ומה נכבד מועד, יתקבצו
 בו כל אלה הטובות הגדולות. ואלה הטובות חייבו אותי לקיים אמתתו,
 ולהועיל לאומה ולהישירה בו. ובקשתי שאזכה להיות מן הרואים בחיות
 או בהחיות גמול על הישירי, ויתברך האל הנאמן במועדי וישתבח:

המאמר השמיני

229

בגאלה האחרונה:

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר. הודיענו אלהינו על פי נביאי
שיגאלנו קהל בני ישראל מן העוני אשר אנחנו בו, ויקבץ נפוצותינו
ממזרח וממערב מצפון וים, ויביאנו אל עיר קדשנו וישכננו, ונהיה סגולתו
ונחלתו, כאמרו (זכריה ט' ז' ח') הנני מושיע את עמי מאדץ מזרח ומארץ
מבוא השמש והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים. והרחיבו נביאיז בענין
הזה, עד שכתבו בו ספרים רבים, ולא הגיעתנו הידיעה הזאת מהנביאים
האחרונים בלבד, אבל מהנביא הראשון מרע"ה עמדנו על המועד הזה,
שאמר בתורה (דברים ל' ג'), ושב יי' אלהיך את שבותך ורחמך, ושאר
מה שכתוב בפרשה עד סופה. והעמידו האותות והמופתים על זה וקבלנוהו.
והסתכלתי בענין הזה בדרך העיון, ולא היה בו דבר שצריך לדקדק ולחלק,
כי אם ענין אחד אזכור אותו באמצע המאמר הזה. אבל שרש הגאולה
הוא חייב מפנים רבים, מהם קיום אותות משה אשר החל ובשר בהם,
והאותות אשר יתקיימו לישיעה, וזולתו מהנביאים אשר בשרו בהם,
ושהשולח אותם משלימם בלי ספק, כמו שאמר (ישעיה מ"ד כ"ו) מקים
דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים. ומהם שהוא צדיק לא יעול, וכבר הביא
על האומה הגולה הגדולה הזאת אצלנו הארוכה, ובלי ספק כי קצתה
לעגש, וקצתה לנסיון, ולכל אחד משני הענינים מדה בתכלית, ולא יתכן
שיהיה באין תכלית, וכאשר תכלה, יתחייב שירפו מאלה, ושישלים גמול
אלה, כמו שאמר (שם מ' ב') כי נרצה עונה כי לקחה מיד יי' כפלים
בכל חטאתיה. ומהם שהו' נאמן בכל מועדיו, יקים דברו ויעמיד מצותו,
כמו שאמר (שם ח') יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם.
ומהם שנקיש המועדים האלה למועד הראשון שיעדנו בהיותנו במצרים,
שיעדנו שידין את לוחצינו ומעבידינו ושיחן לנו רמוש גדול בלבד,
והוא אמרו (בראשית ט"ו י"ד) וגם את הגוי אשר יעבדו הן אנכי ואחרי
כן יצאו ברכוש גדול. וכבר ראו עינינו מה שעשה לנו מקריעת ים סוף
והמן והשלו, ומעמד הר סיני ועמידת השמש והדומה לזה. כל שכן שיעדנו
בדברים הגדולים העצומים מהטובה וההצלחה והגדולה והנצח והכבוד,
אשר שמם כפל מה שהגיענו מן העוני והשפלות, כאמרו (ישעיה ס"א ז')
תחת בשתכם משנה ובלמה ירונו חלקם לכן בארצם משנה יירשו. ודמה
מה שעבר עלינו לרגע קטן, ומה שיגמלנו עליו רחמיו הגדולים, כמ"ש
(שם כ"ד ז') ברגע קטן עזבתיד וברחמים גדולים אקבצך. ועל הנסיון
והבחינה במה שעבר, הוא עתיד לעשות לנו כפלים על מה שיעדנו, מה

שלא יוכל לספרו מהרה, כמו שאמר (דברים ל' ט') והטיבך והרבך מאבותיך. ובעבו זה שונה לנו זכר יציאת מצרים במקומות רבים מהתורה, ומזכירנו מה שראינוהו. ואם נשאר דבר ממה שעשה לנו בגלות מצרים שלא הזכירו בפ' בגאולה הזאת, הוא נכנס החת מאמרו (מ"כ ז' ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ועל כן אנתנו סובלים ומחילים מה שיעדנו, לא נקוץ ולא נקצוף, אך נזכף חזק ואומץ, כמו שאמר (מלכים ל"א כ"ה) חזקו ויאמץ לבבכם כל המיתלים לוי'. ומי שרואה אותנו בענין הזה הוא תמה עלינו, או חושב אותנו לכסילים, מפני שלא נסה כאשר נסינו ולא האמין כאשר האמננו, והוא כמו שלא ראה זרועת החטה, וכשחוא רואה מי שמשליך אותה בבקעת האדמה לצמות, יחזקנו לבסיל, ואינו מכיר כי הוא הכסיל, אלא בעת הקציר כשתשוב המדה עשרים או שלשים, וכן דמה הכתוב ואמר (ס' קכ"ו ט') הזורעים בדמעה ברנה יקצרו. וכמו מי שלא ראה מעולם גדול בנים, והוא לועג למי שהוא רואה שמגדל בן וסובל כל טרחיו, ואומר אי זה דבר יקוה מזה? וכאשר יגדל וילמד החכמות ויהיו מלך וינהיג החילים, ידע האדם ההוא, כי לפשו לעג. וכדמות הענין אשר נקוה לבן זכר, הוא מה שאמר (קט"ו ט"ו ז') בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר. ואחר כן אומר, ומי ששעור השמים אצלו כשעור זרת ואל דרך הקירוב, איך יקשה לשלוח הנבואה אלינו מהם? ומי שמדת המים אצלו כפרישת כף איך יקשה עליו לקבץ פזורנו מתוכם? ומי שעפר הארץ אצלו כדבר מדוד, איך לא יהיה נקל אצלו לקבץ נדחנו מאפסיה? ומי שההרים אצלו כדבר השקול, איך לא יהיה קרוב אצלו לבנות הר קדשנו? ועל כן קדם בהחלת הנחמות מי מדד בשעלו מים וגו' (ס' מ' י"ג). ומי שכל הגוים אצלו נטפי מים מהדלי, וכאבק המאזנים, איך לא ישפילם לפנינו? כמו שאמר (ס' ט"ו) הן גוים כמר מדלי וכשחק מאזנים נחשבו. ומי שנגירתם מן הארץ אצלו כאשר נקבץ כנפות האמתחת וננער אותה, כמו שאמר (ל"ח ל"א י"ג) לאתנו בכנפו' הארץ וינערו רשעים ממנה. ואלו הייתי אומר מי שברא דבר לא מדבר היה מספיק לי בזה, אך הצעתי אלה העניני' מפני שהציעם הוא ית', ולא יתכן שנעלה על לבנו שאיננו יודע מה שאנתנו בו, ולא שאינו נפרע לנו, ולא שאיננו מרחם. וכמו שהוכיחנו ואמר, (קט"ו ט' ז') למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מיי וגו'. ולא שאיננו יכול להושיענו ולשמוע תפלתנו, כמו שאמר (ס' כ"ט ט') הן לא קצרה יד יי' מהושיע וגו'. ולא שמאסנו ועזבנו, אך כמו שאמר (דברים ד' ל"ח) כי אל רחום יי' אלהיך לא ירפך ולא יעזבך.

אבל (ירחמך האל) הדבר אשר נאמין, שהוא שם לשעבודנו ב' זמנים, אחד מהם זמן ההשוכה, והב' זמן הקץ. ואי זה בהם שיקדים תתחייב בו הגאולה, ואם השלם תשובתנו אין מביטין אל הקץ, אבל יהיה כמו שאמר הכתוב בתורה (ס' ל' א—י) והיה כי יבאו אליו כל הדברים האלה הברכה והקללה ושבת עד יי' אלהיך ושמעת בקולו ושב יי' אלהיך וגו', ושאר הי' פסוקים. ואם תקצר תשובתנו, נעמוד עד השלמת הקץ, ויהיה קצתנו ענושי' וקצתנו מנוסי', כאשר הוא ידוע בכל רעה שתבא בכלל בכל חלקי הזמן, ברעב והחרב והדבר, שיהיו קצת בני אדם ענושים בהם, וקצתם מנוסים, עד שהמבול לא גמלף שלא

מ"א

מ"ב

מ"ג

מ"ד

היה בו עוללים וטף מנוסים ונשכרים, וכמו שאין אצלי ספק שאבותינו
 במצרים היו בהם צדיקים רבים ועמדו בנסיון עד שנשלם הקץ ההוא. על
 כן אל יאמר לנו אומר אלו היו בכם צדיקים היתה באה לכם הגאולה,
 כי הגה משה ואהרן ומרים עמדו בשעבוד יותר משמנים שנה עד שנשלם
 הקץ, וכמוהם מהצדיקים. וצריך שאזכור מדת הקץ ואומר, שאלהינו יתברך
 הראה לנביאו דניאל שלשה מלאכים, האחד מהם עומד ממעל למי חדקל
 (דניאל י' ד'), והשנים האחרים עומדים על שתי השפתות, ושואלים את
 העומד למעלה מהמים, מתי תהיה הגאולה? והוא אמרו (ס' י"ג ה')
 ראיתי אני דניאל והנה שנים אחרים עומדים, אחד הנה לשפת היאור
 ואחד הנה לשפת היאור. והחל המלאך העומד ממעל למימי היאור, ונשבע
 על קץ שקבעו, אעפ"י שלא שאל ממנו להשבע, ואמ' דניאל (ס' י"ג
 ז'), ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור, וירם ימינו
 ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי. ושני
 המלאכים שמעו ממנו מועד מועדי, והספיק להם בזה וכאלו ידעו
 פירושו, אבל דניאל לא ידע מה פירוש מועד מועדים וחצי, ושאל הוא
 את המלאך העומד ממעל למימי היאור על זה, כמו שאמר (ס' ח') ואני
 שמעתי ולא אבין ואומרה אדני מה אחרית אלה? והחל המלאך עוד
 והקדים לו העלה אשר בעבורה סתם הדבר קודם שיפרש לו המענה,
 ואמר לו סתמתי הדבר כרי שלא יעמדו עליו הפתאים והכסילים ויקוצו,
 כי אינם מתאווים ויראים מה שהחכמים מתאווים ויראים, והוא גמול העולם
 הבאה, חיים המתמידים, אבל הם מתאווים מהרה מלכות העולם וכבודו.
 אבל החכמים יעמדו עליו, כמו שאמר (ס' ט' י') לך דניאל כי סתומים
 זחתומי הרברים וגו'. יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים וגו'. ואחר כן פירש
 אותו לו שהם אלף ושלוש מאות ושלוש וחמש שנה. כאמרו (ס' י"ג)
 אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות ושלושים וחמשה. ומלת ימים,
 תקופת שנה, כמו שאמרה התורה (ויקרא כ"ה כ"ט) ימים תהיה גאולתו,
 וסמוך לו, ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה. ומצאנו כל קץ ששם
 אותו ל'למחמה מן הממלכות, הם שנים לא ימים. ויש שיזכרם השנים,
 והיה מקץ שבועים שנה יפקוד יי' את צור (ישעיה כ"ג י"ז). ואמר עוד,
 מקץ ארבעים שנה אקבץ את מצרים (יחזקאל כ"ט י"ג). ויש שיזכרם
 בלשון ימים והם שנים כמו שאמר ליהזקאל ואני נתתי לך את עונם
 למספר ימים שלש מאות ותשעים יום (ס' ד' ה'). וקבץ לשון שנים ולשון
 יום, הראה בזה כי ימים הם שנים, וכן במקום הזה. ודניאל הבין איך
 היה פירוש מועד מועדים וחצי אלף ושלוש מאות ושלושים וחמש שנה,
 ולא הוסיף לשאול. ואנחנו (ייסורך האל) צריכים לחשתדל ולחקור על
 פירוש מועד מועדים וחצי, עד שיהיו כמו אלף ושלוש מאות ושלושים וחמש
 שנה. כי אמרו למועד איננו כי אם לשמוש הדברים, כאמרך (שמות כ"ג
 ט"ו) למועד חדש האביב. והעקר מועדים וחצי. ותקרתי ומצאתי זה מסכים
 שנאמין, שהוא רוצה במאמר מועדים, שני מלכות ישראל, ויהיה הקץ
 בשני מלכותם וחצים בלי ספק. והוא שכל עמי המלכות שמנה מאות
 ותשעים שנה, ת"פ קודם בנין הבית, ות"י בבית, וחצים תמ"ה, יהיה

למל מה מן הממלכות. כן הוא בדפוס קונסט' ואחריו בכל הדפוסים, אבל
 כפי מה שזכרתי מענין המאמר ל"ל: לממלכה מן הממלכות.

הכל אלף ושלוש מאות ושלושים וחמש בלי תוספת ובלי חסרון. ויהיה אמרו (לניאל י"ב י"א) ומעת הוסר התמיד ולהת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים, מעת מאורע שאירע² בבית שני בתחלת בנינו, תהיה אחר העת אשר אמר בו המאמר הזה לניאל, ³ חמש וארבעים שנה. ויהיה אמרו (סס ח' י"ד) עד ערב בקר אלפים ושלוש מאות ונצדק קדש, צריך שיקח ממנה החצי, שהציע הימים ושמש לילה ויום, ויהיה החצי אלף וק"ן. ויהיה זה מאחר העת אשר נאמר בו לניאל המאמר הזה קפ"ה, יגיע סוף הג' זמנים⁴ אל שנה א' בעצמה. ואחר כן אומר, ובעבור הדמות הספק בשלשה הזמנים בקץ הזה המושם לשעבודנו זה, שם אלהינו בשני קצי השני השעבודים הראשונים הדמות הספק גם כן, שלא נחשו¹⁰ שהספק אירע בקץ הזה לבד, מפני שאינו אמת. וכאשר נראה שני הקצים הקודמים אשר כבר ידענו אמתם, נמצא בהם כמו זה, יסוד הספק מלבוותינו. ואבאר זה ואומר, שהספק בשעבוד מצרים הוא, שפעם הוא ארבע מאות שנה גרות זרע אברהם ועבדותם וענינים, כמו שאמר (בראשית ע"ו י"ג) כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדים וענו אותם ארבע מאות שנה, וזה מעת שנולד יצחק. ופעם הוא ארבע מאות ושלושים שנה, יכנסו בהם שני גרות אברהם, כי יציאת אברהם מחרן אל ארץ כנען מפורשת, ויציאתו אל הרן איננה מפורשת, ותהיה גרות אברהם שלשים שנה, כמו שאמר, (שמות י"ב מ') ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אבל איך נקרא אברהם בני

² צבית שני בתחלת בנינו, כוונת הגאון איננה כמו שחשב המעתיק האשכנזי על העמדה הלל צבית ה' בימי אנטיוכוס עפיסהאנעס, כי אם על השבחה ציין הציה ע"י סנבלט וטוביה (נחמיה ד'), אשר היחה בלמה בתחלת ציין הציה, תחת אשר העמדה הלל היחה ימים רבים אח"כ בשנת ג' אלפים הקל"ג לזירה, ה"ה שנת 167 לפני חשבון הנולדים. — ³ חמש וארבעים שנה, ר"ל כי מעת אשר נאמרו לניאל ימי הקץ אלף של"ה שנה או מועד מועדים וחצי ועד העת אשר הוסר התמיד עברו מ"ה שנה, וע"כ נשאר עוד מימי הקץ אשר נאמרו לו בתחלה רק אלף ר"ה שנה. ⁴ אל שנה אחת צענמה. ברזות הגאון ז"ל לעשות פשר בין שלשה החשבונות הנראים כסותרים זא"ז, הוכרח לשום ריוח בין העמים, אשר בהם נאמרו לניאל החשבונות השונים האלה, והשי זאת דעת הגאון, כי החשבון הראשון נאמר לניאל מ"ה שנה לפני החשבון השני, וקפ"ה שנה לפני החשבון השלישי, ועי"ז מגיע בלמה סוף שלשה החשבונות אל שנה אחת צענמה. — ואנחנו לא נוכל לכתד, כי זה הפשר בין הכתובים הנראים כמכחישים זא"ז קרוב הוא מאוד למה, אחר אשר ידוע, כי לניאל האריך ימים מאד, ולא מן הנמנע הוא, כי צעת האחת נאמר לו החשבון האחד, ואחר עבור שנים רבות נאמר לו החשבון האחר, ואחר עבור עוד שנים רבות יותר הוגד לו החשבון האחרון; אפס כי לא נוכל לדעת, מאיזה זמן נהחיל לחשוב ראשית ימי החשבון הראשון, כי אם נחשוב אחרו משנה אחת לדיוש, אשר אז הוגד לניאל החשבון של אלף של"ה שנה או מועד מועדים וחצי (ראה לניאל י"א או י"ב ח' ז'), אז נמצא, כי כבר עברו ימי הקץ של החשבון הזה ימים רבים לפני הגאון רבינו סעדיה עגמו, ואיכפה נוכל לחשוב, כי הוא הגביל את קץ הגאולה האחרונה לימים אשר כבר היו לפניו ואשר לא יבואו עוד אחריו? —

ישראל? ואיך נקראו חרץ וארץ כנען מצרים? יש להם פירושים אין זה מקומו. ועם זה כל מה שישבו במצרים ר"י שנה, ולא יוכל אדם לאמר שישבו שם ארבע מאות שנה, בעבור שימי קהת ועמרם ומשה מונעים, ואין זה מקום באורו. וכבר שבו שלשה זמנים, ארבע מאות, וארבע מאות ושלישים, ומאתים ועשר שנים. אבל שעבוד בבל יש לו שני זמנים, האחד נ"ב שנה, והוא אמרו (ירמיה כ"ט י') לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם, והשני שבעים שנה, והוא אמרו (דניאל ט' ב') למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה, והיה בין מלכות בבל וחרבן ירושלים שמנה עשר שנה, כמו שנאמר, (מ"ג כ"ה ח') ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנצר, והוא כמו שנים וחמישים עד מלכות כורש, ונתן להם רשות לבנות, ובנו בשנה ההיא, ושבתה מלאכת הבנין י"ז שנה עד השלמת השבעים, כמו שאמר, (עזרא ד' כ"ד) בטילת עבירת בית אלהא די בירושלם והות בטלא עד שנת תרתין למלכות דרוש. וכאשר לא הויק בקץ הראשון השתנות שלשה זמנים, ארבע מאות, וארבע מאות ושלישים, ור"י, ולא הויק בקץ השני השתנות שני זמנים, נ"ב, וע', כן לא הויק בקץ השלישי השתנות שלשה זמנים, אלף זמאה וחמישים, ואלף ור"צ, ואלף ושלש מאות ול"ה, בעבור שהנן אלהים את עמו מהחכמה מה שיכירו בה הכל: זכיון שפרשתי הקצים האלו ובארתים, אומר עתה, כבר ידענו שאם לא תשלם תשובתנו נעמוד עד השלמת הקץ, ואם ישלם הקץ קודם שנשוב לא יתכן שתהיה הישועה ואנחנו חוטאים, שהוא הגלגל מפני חטאינו, וכאשר ארך גלותינו ולא שבנו, ישיבנו קודם שנתקן? יהיה זה בשוא. אבל קדמונו ז"ל קבלו, שתקראנה אותנו צרות רבות ורעות, שנבחר בעבורם התשובה, ונהיה ראויים להגאל. והוא מה שאמרו, אם ישראל עושיך תשובה נגאלין, ואם לאו, הקדוש ברוך הוא מעמיד עליהם מלך, שגזרותיו קשות כהמן, והם עושיין תשובה ונגאלין. ואמרו שסבת זה עמידת איש מבני יוסף בהר הגליל, ויתקבצו אליו אנשים מבני עמנו, וילך אל בית המקדש אחר שידיה ברשות אדום, ויעמוד שם עמם זמן, ואחר כן יעלה עליהם מלך ששמו ארמילוס, וילחם בה וילכוד העיר ויהרג וישבה ויענה, ויהיה האיש אשר משבט יוסף, בכלל ההרוגים, והיו עמנו בצרות גדולות, והקשה שבצרות הפסד ענינם עם כל המלכיות והתבאשם בהם, עד שיגרשו אל המדברות, עד אשר ירעבו ויצמאו. ומחוזק הצרות המוצאות, יצאו רבים מהם מתורתם, וישארו הנשארים המתבררים המזוקקים, ואז יראה להם אליהו ותבא הגאולה:

ואחר ששמעתי אלה הצרות, התבוננתי בכתוב, ומצאתי בו מקום לכל דבר מהם. ותחלתם שאדום וכבשו בית המקדש בעת הגאולה, יאמר בו (עזרא ח' כ"א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, ושילחם בס אחד מבני רחל, אמר בזה, (ירמיה מ"ט כ') לכן שמעו עצת יי' אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב על יושבי תימן אם לא יסחבום צעירי הצאן, ושנאשים סעטים מן האומה יתקבצו אליו לא רבים, אמר בו, (שם ג' י"ד) ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, ושהעולה עליהם יתפשם וישבם ויהרגם, אמר בו (זכריה י"ד ח' ב') הנה יום בא ליי' וחולק שללך בקרבך ואספתו את כל הגוים אל ירושלים

למלחמה ונלכדה העיר ונשכו הבתים, ושהאיש אשר מלך יהיה מן הנהרגים ויבכו לו ויספרוהו, אמר בו (סס י"ב ב') והביטו אלי את אשר דקרו וספרו עליו כמספר על היחיד, ושאר הענין; ושצרה גדולה המצא האומה בעת ההיא, אמר בו (לניאל י"ב א') והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד היום הדוא, וששנאה גדולה תתחוש בין רבים מהם ובין האומה, עד שיגדשו אל המדברות הרבים, אמר בו (יחזקאל כ' ל"ה) והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפמתי אתכם שם, ושירעבו ושיצמאו ויתענו כאשר אירע לאבותיהם, אמר אחריו (סס) ונשפמתי אתכם שם פנים אל פנים כאשר נשפמתי את אבותיכם, ושיהבררו שם ויבחנו איך סכלם וחזק אמונתם, אמר אחריו (סס ל"ז) והעברתי אתכם תחת השבט והבאתי אתכם במסורת הברית, ושאלה הרברים גורמים למי שאמונתו חלושה לצאת מדתו, שיאמר: זה הוא אשר היינו מקוים? וזה הוא אשר הגיע אלינו ממנו? אמר בו אחריו (סס ל"ח) וברותי מכם המורדים והפושעים בי, ושהנשאר יראה להם אליהו וישיב את לבבם, אמר בו (מלאכי ג' כ"ג כ"ד) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו', והשיב לב אבות על בנים. והנה עניני הדברים האלה מפורשים במקרא, והוסיפו לנו הקדמונים שסדרום דבר אחר דבר כאשר נכתבו. וישתבח מי שהגביר חסדו עלינו, בהקדמת זכרון הצרות האלה, שלא תפגענה אותנו פתאום ותיאשנה אותנו, ובהתחדשם אמר עוד (ישעיה כ"ד ט"ז) מכנף הארץ זמירות שמענו עד סוף הפרשה. ואומר אחריו זה, כי על שני העינים יחד, ר"ל אם לא נחזור בתשובה ויהיו המאורעים של בן יוסף, ואם נחזור בתשובה ולא יהיו, יראה לנו משיח בן דוד פתאום. ואם יהיה משיח בן יוסף קודם לו, יהיה כשליח לו וכמחנן האומה וכמסקל הדרך, כמ"ש (מלאכי ג' א') הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני, וכמצרף באש לבעלי החטאים הגדולים, וכמכבם בבורית לבעלי החטאים הקלים, כמו שאמר אחריו (סס ב') ומי מככל את יום כואו ומי העומד בהראותו כי הוא כאש מצרף וכבורית מכבסים. ואם לא יבא, ויבא בן דוד פתאום, כמ"ש (סס א') ופתאום יבא אל היכל האדון אשר אתם מבקשים, ויביא עמו עם עד אשר יגיע אל ירושלים. ואם תהיה ביד ארמילום, יהרוג אותו ויהפשהנה. והוא מה שאמר (יחזקאל כ"ה י"ד) ונתתי את נקמתי בארום ביד עמי ישראל. ואם תהיה ביד זולתו, יהיה גם כן מאדום. וכיון שלא בא בן יוסף, יפגעו מבן דוד מה שיאמץ לבם וירפא שברם ויגביה נפשם, כמ"ש (ישעיה ס"א א' ב') רוח יי' אלהים עלי יען משה יי' אותי לבשר עניים שלחני לחבוש לנשברי לב לקרא לשכובים דרוז וגו' לקרא שנת רצון ליי'. ופירש הנה מיני הגמול שהגדולה והכבוד והתפארת, באמרו אחריו (סס ג') לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר. ויושיבו הארץ וישכנו בה, כמו שאמר אחריו (סס ד') ובנו ממך חרבות עולם. אז ישמעו אנשי גוג את שמע בן דוד ועמו, וטוב ארצם ורוב הונם, ושהם יושבים לבטח בלי מבצר ובלי חומה והדומה לזה, יעלה בלבבם להפשה, כמו שאמר בנוג (יחזקאל ל"ח י"א) ואמרת אעלה על ארץ פרזות אבא השוקטים יושבי לבטח כלם יושבים באין חומה ובריה ודלתים אין להם. ויקבוץ אליו עם רב מאומות רבות, ויעבור בארצות רבות עד שיגיע אליהם, כמו שאמר (סס ט"ו) ובאת

24

25

26

ממקום מירכתי צפון אתה ועמים רבים אתך. והיו הנקבצים אליו שני מינים, האחד מהם רשעים גדולים מתמכרים למוֹת, והשני עם מתקנים להכנס בתורת ישראל. והמומתים הם אשר אמר בם (יחל' ל' ז') וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט, ואמר עוד (סס ט—יד) קראו זאת בגוים קדשו מלחמה וגו', כותו אתיכם להרבות וגו', עושו ובואו כל הגוים וגו', יעזרו ועלו הגוים וגו', שלחו מגל כי בשל קציר וגו', המונים המונים בעמק החרוץ. והמתקנים הם אשר אמר בהם (לפניה ג' ט') כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי' וגו'. ויבאו על הרשעים ביום ההוא, ארבעה מינים מן המגפות. קצתם ימותו במה שימטר עליהם אש וגפרית ואבנים, כמו שאמר (יחזקאל ל"ח כ"ב) וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית וגו', וקצתם ימותו בחרב איש ברעהו, כמו שאמר (סס כ"א) וקראתי עליו לכל הרי חרב נאם יי' אלהים וגו', וקצתם ימותו שימק בשרו ויתפרדו אבריו, כמו שאמר (זכריה י"ד ז') וזאת תהיה המגפה אשר יגוף יי' וגו' בהמק בשרו והוא עומד על רגליו, עד שאם יבא אחד מהם להתחזק ידו ביד רעהו תעלה בידו, כמו שאמר (סס י"ג) והחזיקו איש יד רעהו ועלתה ידו על יד רעהו. והשאר יחיה בהם סימני מכות שתבאנה עליהם, כנקידת עין, וגדיעת אף, וכריתת אצבע, ויצאו אל קצוי הארצות, ויספרו מה שראו, כמו שאמר (ישעיה ס"ו י"ט) ושמתו בהם אות ושלחתי מהם פלטים אל הגוים. והמתקנים גם כן על ארבעה מינים, מהם מי שיעבוד את בני ישראל בבתיהם, וזה הגדולים, כמו שאמר (סס מ"ט כ"ג) והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך, ומהם מי שיעבוד אותם בעבודת המדינות והכפרים, כמו שאמר (סס י"ד ז') בית ישראל על אדמת ה' לעבדים ולשפחות, ומהם מי שיעבדום בשדות ובמדברות, כמו שאמר (סס ס"א ה') ועמרו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם, והשאר ישובו אל אדמתם, והם תחת יד ישראל, ויגזור עליהם בן דוד לבא בכל שנה לחוג את חג הסוכות, כמו שאמר (זכריה י"ד ט"ז) והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך יי' צבאות וגו'. וכל אומה שלא תחוג בו לא ירד עליהם מטר, כמו שאמר (סס י"ז) והיה אשר לא יעלה מכל משפחות הארץ אל ירושלים וגו'. ואם יאמרו המצרים, אנתנו אין אנחנו צריכים למטר, כי יאורנו משקה את ארצנו, לא יעלה יאורם, כמו שאמר (סס י"ח) ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה וגו'. ואז יראו האומות כי הרבר הגדול שיוכלו להתקרב אל בן דוד, הוא שישאו אליו מי שהוא מעמו למנחה, כמו שאמר (ישעיה י"ד ז') ולקחום עמים והביאום אל מקומם. וכל אומה תעשה בזה כפי יכולתה, כי עשיריהם ישאו בני ישראל על הכוסים ובפרדים ובצבאים ובכניכרות דרך גדולה ובבור, כמ"ש (סס ס"ו כ') והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה ליי' וגו'. והעניים שבהם ישאו על כתפיהם, ובניהם בחצנם כמו שאמר (סס מ"ט כ"ב) והביאו בניך בחצץ וגו'. ומי שיהיה מהם ביניהם באיי הים, ישאו אותם בספינות עם כסף וזהב, כמו שאמר (סס ס' ט') כי לי איים יקוו ואניות תרשיש וגו'. ומי שיהיה מהם בארץ כוש, ישאו אותם בארבו של גומא עד שיגיעו למצרים, כי במקום הגבוה הר יוצא

במים, לא יוכלו הדוגיות לעבור בו שלא ישברו, אך ארבות הגומא העשויים בשעוה, אם יגעו בהר הכפף ולא תשבר, כמו שאמר (ס' ו"ח) הו' ארץ צלצל כנפי' אשר מעבר לנהרי כוש. וענין צלצל כנפים שארצותם מסככים ונסתרים מהרבה בני אדם. ואמר (ס' נ') השולח בים צירים ובכלי גמא, ואמר בסוף הפרשה, בעת ההיא יובל שי לה' צבאות וגו', ואמר (לכניה ג' י') מעבר לנהרי כוש עתרו בת פוצי יובילון מנחתי. ומי שנשאר במדברות מישראל או במקום שאין שם מי שישאנו מן האומות, יביאהו אלהינו במהרה, כאלו העבים נושאים אותו, כמו שאמר (ישעיה ס' ח') מי אלה כעב העופנה, או כאלו הוא עוף, כמו שאמר (ס' וכוזים אל ארבותיהם, או כאלו הרוחות נושאות אותו, כמו שאמר (ס' מ"ג ו') אומר לצפון תני ולהימן אל הכלאי וגו'. וכאשר יתקבצו החיים מישראל המאמינים כאשר זכרתי, תהיה אז תחית המתים, כאשר בארתי במאמר הקודם לזה, ויהיה בן יוסף בראשם, כי הוא איש צדיק ומנוסה, ויגמלוהו הבורא בטוב. אז יחדש הבורא בנין מקדשו, כמו שאמר (הכניס ק"ב י"ז) כי בנה יי' ציון נראה בכבודו, והגזרות וההיכלות כאשר פרש יחזקאל בויהי בעשרים וחמש שנה לגלותנו, עד אהרית הפרשה (יחזקאל מ'). ובאבנים היקרות כמו שבאר ישעיהו (ישעיה ל"ד י"ג) ושמתי כדבד שמשותיך ושעריך לאבני אקדה. ותהישב כל הארץ עד שלא ישאר בה מקום חרב, כמו שאמר (ס' ל"ה ז') והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים. אז יראה אור השכינה וזרח על בית המקדש, עד שיהיו המאורים נגדו כהים, כי כבר פרשתי במאמר השני שהוא מאיר יותר מכל אור, כמו שאמר (ס' ס' א') קומי אורי כי בא אורך וגו', עד שיהיה מי שאיננו יודע דרך בית המקדש ילך דרך האור ההוא, כי הוא מן השמים עד הארץ, כמו שאמר (ס' ג') והלכו גוים לאורך וגו'. אז תחול הנבואה בתוך עמנו עד שבנינו ועבדינו יתנבאו, כמו שאמר (יחזקאל ג' א') והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו'. וגם על העבדים ועל השפחות וגו', עד שאם ילך אחד מבני ישראל אל אחת הארצות ויאמר כי אני מישראל, ואמרו לו אמור לנו מה יהיה למחר? או מה היה אתמול? ממה שיהיה סוד אצלם, וכאשר יאמר להם יתברר להם שהוא מישראל, כמו שאמר (ישעיה ס"א ט') ונדוע בגוים וזעם וצאצאיהם בעמים. ויעמדו על הענין הזה כל ימי העולם, לא ישתנו ענינם, כמו שאמר (ס' מ"ה י"ז) ישראל נושע ביי' השועת עולמים. ועלה בלבי, כי לא אמר המלה הזאת שהיא עד עולמי עד במקום הזה כשאר המקומות, כ"א לאמת אצלנו חזק הישועה בחזק שמצא בלשון, ולדהית דברי מי שאומר שיש לה קץ ותכלית. והודיענו כי העם יבחרו בעבודה ולא במרי, כאשר הוא מפורש בפרשת ומל יי' אליהך את לבבך (דברים ל' ו') ובפרשת (יחזקאל ל"ז כ"ו) ונתתי לכם לב חדש, ער סופה. ובחרים בזה בכמה פנים, האחד מפני שהם רואים אור השכינה וחול הנבואה עליהם, ושהם במלכותם בטוב ובנעימים, ואין מי שיכריחם, ואינם חסרים דבר, וכל עניניהם בהצלחה. והודיענו שכל דבר וכל נגף וכל מחלה יסורו כלם מקרבנו, וכן כל אבל וכל יגון וכל שנאה. אבל יהיה להם עולם שכלו שמחה וששון, עד כאלו שמיהם וארצם התחדשו להם, כמו שבאר בפרשת (ישעיה ס"ה יז—יט) כי הגני בורא שמים חדשים וארץ חדשה

כי אם שישו וגילו עדי עד, וגלתי בירושלים. ומה נכבד עולם כלו שמחה
וששון, כלו עבודת האל וזראתו, כלו גמול ושכר טוב. ובה אומר
(תהלים קמ"ד יז—יז) אשר בנינו כנטיעים, מזוינו מלאים, אלופינו
מסובלים:

110V

ואחר הפרושים האלה אדבר על מי שהגיעני, כי יש אנשים שנקראים
יהודים, חושבים כי אלה המועדים כלם ואלה הנחמות היו כלם בבית
שני ועברו, ולא נשאר מהם דבר. והוא ששמו שרשי' מופסדי' ובנו עליהם
דבריהם, והם שאמרו שזאת ההפלגה שאנחנו רואים לישועי', כמו לא יבא
עוד שמשך וירחק לא יאסף (ישעיה ס' כ') ואמר (ירמיה ל"א מ') לא
ינתש ולא יחרס לעולם, הכל הוא בתנאי אם תשלם עבודת העם. אמרו
זה דומה למה שאמר משה לישראל (דברים י"ח כ"א) למען ירבו ימיכם
וימי בניכם וגו', וכאשר חטאו נגמרו ימיהם וסרה מלכותם, כן היו קצת
המועדים האלה בבית שני וסרו, וקצתם לא היו, בעבור שחטאו. ולקחתי
(ייסרך סאלהים) מכות דברי האנשים האלה אשר היא התנאי, והבאתיה
במלאכת הדקדוק, ומצאתיה מופסדת בטלה מכמה צדדין. אחד מהם
שמועדי משה פרש בם שהם על תנאי, שהוא אומר (שס כ"ג) כי אם
שמור תשמרון את כל המצוה הזאת והוריש יי' את כל הגוים האלה.
ואמר (שמות כ"ג כ"ב) כי אם ישמוע תשמעו בקולי, ואיבתי את איביך.
והיה עקב תשמעון (דברים ז' י"ג), והדומה לזה. ואלה הנחמות אין בהם
מהתנאי הזה מאומה, אבל הם מועדים פשוטים. ועוד כי משה לא די
לו שהתנה על עמו באם שמור ואם שמוע, ושישיבם בהפך זה אל שכלם,
ושאם לא יקימו לא יקים להם, עד שהפך להם הענין, כמו שאמר (שס
מ' י"ט כ') והיה אם שכח השכח את יי' אלהיך וגו', כגוים אשר יי'
מאביד מפניכם כן תאבדון. ואמר עוד (שס ד' כ"ב כ"א) כי תוליד בנים,
העידותי בכם היום. ובאלה הנחמות לא התנה בדבר כל שכן שיהפכם.
ומהם ששם אלה המועדים כמו מכול נח, ואמר כמו שאם יחטאו הברואים
לא אביא עליהם עוד המבול, בעבור שנשבעתי עליו שלא יהיה עוד, אבל
הייתי עונש אותו בזולתו, כן אתם לא אסיר מלכותכם, בעבור
שנשבעתי על זה. והוא אמרו (ישעיה כ"ד ט') כי מי נח זאת לי אשר
נשבעתי מעבור מי נח עוד. ואלו היו חוטאים היה עונש אותם במה
שירצה, לא בהסרת מלכותם. ומהם שכבר הודיע כי העם יבחרו בעבודתו
לא בהמרותו, כאשר פרשנו. והוא יודע כל מה שיהיה כאשר הקדמנו,
ובטל שיהיה שם חטא או עון שלא ידעו. וכאשר לא יהיה חטא, אפילו
אם היה תנאי לא היה מוזק להם, כל שכן שאין שם תנאי. ועוד
שבתורה שמהו כמו החדשות אשר גזר בהם, כאשר בארנו במאמר
הששי, כאשר נשבע וגזר ואמר, (דברים ל"ג מ—מג) כי אשא אל
שמים ידי, אם שנתתי ברק חרבי, אשכיר חצי מדם, הרנינו גוים עמו.
ועם כל אלה הבאורים, יבטל מה שנרמזה להם ומה שהבחילו בו משער
התנאי:

5

13

15

20

15A

21

23

159

24

40

וכיון שעקרתי יסוד בנינם, אשיב עליהם אח"כ בחמשה עשר שער.
חמשה מהם בראיה מן הכתוב, וחמשה מן ההגדה, וחמשה ממה שיושג
בראות. והחמשה אשר מן הכתוב, תחלתם בנחמות האלה, שישראל
יקבצו כלם אל בית המקדש, ולא ישאר מהם אחד בגרות, כמ"ש

(יחזקאל ל"ד י"ג) זקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם, ולא שב מהם בבית שני כי אם שנים וארבעים אלף ושלוש מאות ושישים, כמו שאמר (נחמיה ז' ס"ו) כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות ושישים. והשני שיקבצו מאי הים, כמו שאמר (ישעיה י"ח י"ח) מחמת זמאיי הים, ולא הלכו בגלות הראשונה אל מקום מן האיים, כל שכן שישבו מהם. והשלישי שהעמים יבנו חומות בית המקדש, כמו שאמר (עס ס' י') ובנו בני נכר הומותיך, ולא די שלא בנו לנו מאומה בבית שני, אלא שמנעו אותנו לבנות והיינו במלחמה הדירא בבנין, כמ"ש (נחמיה ד' י"ח) הבונים בחומה באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח. והרביעי ששערי המדינה יהיו פתוחים לילה ויומם מהבשחת הנכנסים והיוצאים כמ"ש (ישעיה ס' י"ח) ופתחו שעריך המיד יומם ולילה לא יסגרו. ומצאתים בבית שני סוגרים אותם קודם בא השמש, ולא היו פתוחים אותם עד חצי היום כמ"ש (נחמיה ז' ג') ואומר להם לא יפתחו שערי ירושלים וגו'. והחמשי שלא השאר אומה שלא יהיו תחת עבודתם כאמרו (ישעיה ס' י"ג) כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו, ומה שאין בו ספק שהם ושדותיהם היו משועבדים למלכים בבית שני כמ"ש (נחמיה ט' ל"ו) הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו. ואלה החמשה באורים אשר מן הכתוב. והחמשה אשר מצד ההגדה, תחלתם שהעם יבערו אש מן העצים אשר יהיו בכלי מלחמת גוג שבע שנים כמ"ש (יחזקאל ל"ט ט'), ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק בקשת וחצים וכמקל יד וברמח ובערו בהם אש שבע שנים. והשני שיאור מצרים יחרב במקום אחד, ונהר פרת בשבעה מקומות, כמ"ש (ישעיה י"ח ט"ו) והחרים יי' את לשון ים מצרים וגו'. והשלישי שהר הזתים יבקע מחציו מזרחה וימה עד שיחלק, ויהיה חציו אל הצפון וחציו אל הנגב, ויהיה ביניהם גיא גדולה, כמ"ש (זכריה י"ד ל') ונבקע הר הזתים וגו'. והרביעי בנין בית המקדש, ככתוב בצורת הבית מתחלתה ועד סופה (יחזקאל מ—מח). והחמישי שיצא מעין מבית המקדש, ואחר כן ירחב עד שיהיה נהר גדול שלא יוכל אדם לעבור בו, כמו שאמר (יחזקאל מ"ז ל') והנה מים מתחת מפתח הבית עד סוף הפרשה. ועל שתי שפתות הנהר, כל עץ מאכל שפריו טהמיד ועליו קים, ממנו מזון וממנו רפואה, כמ"ש (עס י"ג) ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה וגו'. ולא הגד לנו שהיה מאומה מאלה החמשה, אבל ההגדה מחיבת שלא היה מהם דבר בשום פנים. והחמשה האחרים אשר ישיגם הראות, תחלתם שהברואים כלם יאמינו ויודו כי הבורא אחד, כמ"ש (זכריה י"ד ט') ביום ההוא יהיה יי' אחד, והנה אנחנו רואים אותם בתעוה וכפירתם, והשני שמירת בני ישראל שלא יתנו עוד מס ולא נושאים ממון ולא תבואה לזולתם, כמ"ש (ישעיה ס"ג ח') נשבע יי' בימינו וברזע עזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך וגו', ואנחנו רואים כל אומה נותנת מס ועובדת ושומעת לאומה אשר היא תחת ידה. והשלישי תסתלקנה המלחמות עד שלא ישא אדם כלי מלחמה, כמ"ש (עס ב' ל') וכתהו חרבותם לאתים. לא ישא גוי אל גוי חרב, ואשר אנחנו רואין הפך זה. והרביעי שבעלי חיים ישלימו קצתם את קצתם, עד שירעה הזאב והכבש, ויאכל האריה והבן, וישחק היונק בפני ובאפעה, כמ"ש (עס י"ח ו') וגר זאב עם

כבש וגו', ואנחנו רואין אותן שהם על טבעם ורעתם, לא נשתנה מהם דבר. ואם יסבור עוד סובר ויאמר איננו רוצה אלא שיושלימו האנשים הרעים עם הטובים ולא יזיקום, אין הדבר כי אם בהפך, והם היום יותר ממה שהיו מקדם מן החמס והעול מהחזק לחלש. והחמישי ישוב סדום לקדמותה, כמ"ש (יחזקאל ט"ז כ"ה) ושבתתי את שבותיהן וגו', ואחותיך סדום ובנותיה תשבן לקדמתן. וכבר ספרה התורה שימה של סדום היתה מתוקה והיו משקין ממנה ברגל, כאמרו (בראשית י"ג י') וישא לוט את עיניו וירא את כל כנר הירדן כי כלה משקה, ואמר (סס) כגן יי' בארץ מצרים, כמ"ש (סס ז' י') ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ואמרה בארץ מצרים כמ"ש (דברים י"א י') אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, והיא היום חרבה מוצא מלח, וימה מלוח כאשר היא. ואלה הענינים כלם מורים ראייה גמורה, על שהנחמות האלה לא היו עדין. וכל אשר השיבנו בו על אלה, היא תשובה על הנוצרים, חוץ ממה שזכרנו מבנין בית שני, כי הם אינם אומרים שהמועדים החלו מן העת ההיא, אבל ישימום קודם חרבן בית שני ⁵ קל"ח שנה, ויתחדו הנוצרים האלה בתשובה אחרת, והיא מה שזכר הנביא בפרשת שבועים שבועים (דניאל ט' כ"ד), והוא שפרושה אצלנו שהם ⁶ ארבע מאות ותשעים שנה מעת שגלו העם עד שהחלו בבנין הבית השני, כמ"ש (סס כ"ה) ותדע

⁵ קל"ח שנה. כוונתו בזה על השנה, אשר בה נולד ישוע המוריי. כי לפי מה שהזכירו בעל סה"ד, ויחסין, למח דוד, קורא הדורות, שלשלת הקבלה ועוד אחרים, היה ישוע הזה חלמיו של ר' יהושע בן פרחיה, אשר נרח לאלכסנדריא של מצרים שנה ג' אלפים חר"ע ליולדה, ה"ה שנת קל"ח לפני החרבן (כי החרבן היה בשנת ג' אלפים תתכ"ח ליולדה), ואלכסנדריא יש ר"י בן פרחיה ל"ד שנה, ושז משס לא"י בשנת ג' אל' תש"ד, ה"ה שנת קכ"ד לפני החרבן, ובעוד שלש שנים אחרי שזבו לא"י, ה"ה שנת קכ"א לפני החרבן, החל ישוע המוריי לפרסם דעתו ברבים, ובהכרח כבר היה לעת כזאת לכל הפחות כגן י"ו או י"ז שנה, וממלא זמן חולדתו ע"ד הקירוב שנת קל"ח לפני החרבן. ⁶ ארבע מאות ותשעים שנה. כי שבעים שבעים הם שבעים שמתוח של שבע שבע שנים והם ביחד ארבע מאות ותשעים שנה. ⁷ מעת שגלו העם עד וכו', וכו'. מה חסרים בלי ספק איזה מלוח, אשר נוכל להשלים אותם מחוכן הענין, כי כוונת הגאון היא, כי מעת שגלו העם בגלות הראשונה עד חרבן הבית השני היו ח"ל שנה, שהם שבעים שבעים המכריס, ולראיה לדבריו הביא דברי המקרא (דניאל ט' כ"ה), אשר בו פרט המלאך את דבריו הראשונים, באמרו: ותדע וחשכיל מן מולת דבר וגו', שבעים שבעה ושבעים ששים ושיים וגומר; כי השבעים שבעה, כלומר שבע שמתוח שהם מ"ע שנה, הם השנים אשר עברו מעת שגלו עד אשר החלו בבנין, ושבעים ששים ושיים, כלומר ס"ב שמתוח שהם חל"ד שנה, הם השנים אשר עברו מאז החלו לבנות הבית עד חרבנו, כי כ"א שנים נשבתו ונעכבו בבנין, כמו שהביא המחבר מן המקרא (עזרא ד' כ"ד): בחדין בטלח עבדת בית אללה וגו', וחי' א' שנים ככון היה הבית על מקומו, והשנים האלה ביחד, כ"א וחי' ג', הם חל"ד שנה או שבעים ששים ושיים המכריס. — אלה חקן דבריו המחבר בכל המסך הענין, ועל פי הדברים האלה יוכל כל איש למלוח החסרון הנמלא מה בין מלוח, מעת שגלו העם, ובין מלוח, עד שהחלו בבנין". —

ותשכיל מן מוצא דבר. ומהם ארבע מאות ול"ד שנה זמן בנין הבית,
 יהיה בקצת בטול והפסק ועכוב הבנין, כמ"ש (סס) ושבועים ששים ושנים
 תשוב ובנתה רחוב וחרוץ וכצוק העתים, והוא מה שיכרנו בפרשת (עזרא
 ד' כ"ל) באדין בטלת עבדת בית אלהא. והשבוע האחרון קצתו שלום
 בין האומה ובין קצת המלכים, וקצתו מלחמה עמם והפרת ברית, כמ"ש
 (דניאל ט' כ"ז) והגביר ברית לרבים שבוע אחד. ותשם הארץ ויאבדו
 רבים מאנשיה, כמ"ש (סס) ועל כנף שקוצים מושמם ועד כלה ונחרצה.
 וזה הכלל הוא שבועים שבעים מקבצים טובה והטבת ענין, והסרת
 המלכות והכהונה והנביאים; כי אמר בהחלתם לכלא הפשע ולהתם חטאות
 זלכפר עון וגו'. וזה כמאמר האומר עמדי בחופה ובחולי ובסחורה ג' יום
 מקבצים טוב ורע, ואח"כ יפרוט אותם. והגיד שבסופם יכרת כל כהן
 משיח ולא ימצא, כמ"ש (סס כ"ו) ואחרי השבועים ששים ושנים יכרת
 משיח. ואיננו רוצה במאמר הזה איש אחד בעצמו, אבל הוא רוצה כל
 כהן משיח, כמ"ש בתורה, (ויקרא ד' ג' ט"ז) אם הכהן המשיח, והביא
 הכהן המשיח, והדומה לזה. ונכרת מן חכם כהן גדול אחר הזמן הזה,
 כמו שהודיענו. וחשבו העם הזה שאמרו יכרת משיח, הוא רוצה איש אחד
 ידוע, וזה מופסד מכמה פנים, מהם שמלת משיח אין מתיחד בה איש
 ידוע, אבל היא נופלת על כל כהן ומלך, ועוד שמלת יכרת כשהיא
 הריגה איננה נאמרת כי אם על מי שיהרג בדין, כמ"ש (סס י"ז י"ד)
 כל אכליו יכרת. ועוד כי זה המאורע, עם חרבן הבית, כאשר סמך אליו
 (דניאל ט' כ"ו) והעיר והקדש ישחית עם נגיד הבא. ויותר מבואר
 מזה כלו, שמעת שנאמר זה לרניאל, עד העת אשר אמרו, איננו כי אם
 רמ"ה שנה, והכלל הוא ארבע מאות שנה, מהם ע' קודם בית שני,
 ומהם ארבע מאות ועשרים ישובו. ומצאתי העם הזה לא היתה להם
 תחבולה, אלא שטענו תוספת במספר, ואמרו שמלכות פרס משכה על
 ישראל קודם יון כשלוש מאות שנה, ושמשפר מלכיהם בימים האלה היו
 שבעה עשר מלך, וחשבותי עליהם מהכתוב בספר דניאל, שלא יתכן שיהיה
 בין מלכות בבל ומלכות יון ממלכי פרס כארץ ישראל יותר מארבעה,
 מפני שאמר המלאך לרניאל, ואני בשנת אחת לדרוש המדי עמדו למתווק
 זלמעז לו. ועתה אמת אגיד לך הנה עוד שלשה מלכים עומדים לפרס
 (סס י"א א' ב'). אלה התשובות עליהם, מלבד מה שיש עליהם בבטול
 התורה, ומלבד מה שיש עליהם בשער היחוד, חוץ מהדברים האחרים
 אשר לא היו ראויים להביאם בספר חזה:

המאמר התשיעי

בגמול ועונש :

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הודיענו אלהינו יתברך ויתעלה, כי כבר קבע זמן לגמול הצדיקים, ובו יבדיל ביניהם ובין המופרים, כמו שאמר (תלכני ג' י"ז י"ח) והיו לי אמר יי' צבאות ליום אשר אני עושה סגלה וגו'. ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים וגו'. והעמידו לנו הנביאים האותות והמופתים וקבלנוהו, וצריך שנקדים שנוכח מחובות הזמן הזה הנקרא העולם הבא, מן הראיות המושכלות, והכתובות, והמקובלות. ואומר תחלה, כי כאשר התאמת במאמר השלישי והרביעי והששי, כי השמים והארץ ומה שיש ביניהם, לא נבראו כלם כי אם בעבור האדם, ועל כן שמהו באמצע וכל הדברים מקיפים, ועל כן נתן לנפש יתרון מעלה בשכל ובחכמה, ועל כן חיבה במצות ובאזהרות, הכינה בה לחיים התמידים, ושהחיים האלה, כאשר ישלמו אישי המדברים אשר חיבה חכמתו לברו' אותם, וישכינה עולם אחר ויגמלנה בו. והבאתי על הענינים האלה, מן הראיות המושכלות, והכתובות והמקובלות שם, מה שהוא הקדמה והצעה למאמר הזה מה שיש בו די. וראיתי לחבר אליו מה שיעזרהו וזוסיף לו באור מהג' משכים הנזכרים :

ואומר ממה שמחייב אותו השכל עוד, שהבורא ית' כפי מה שנראה לנו מחכמתו ויכלתו והטבתו אל ברואיו, לא יתכן להיות שיעור הטובה אשר כיון בה לנפש הזאת, הוא מה שהוא מוצא בעולם הזה מטובותיו והנאותיו. שכל טובה שיש בעולם יש עמה רעה, ועם כל הצלחה עמל, ועם כל הנאה צער, ועם כל שמחה אבל. וכל חלקיו שוים, וההכרעה לענינים המעציבים על המשמחים. וכיון שזה מוכרז ואין בו ספק, מן השוא שיהיה החכם משים תכלית תועלת הנפש הזאת, הענינים האלה הנהפכים. אבל ראוי שיהיה מזמן לה מדרג שיש בו החיים הגמורים וההצלחה המיוחדת ימצאוה אותה. ועוד כי אני מוצא כל הנפשות אשר ידעתים, אינן נחות בעולם הזה ולא בוטחות, אפי' אם הגיעו אל הגדול שבמלכויות, ואל העליונה שבמעלותם. ואין זה בטבעיה, כי אם בעבור ידיעתה, כי יש מדרג יותר נכבד מכל טובות המדרג, והיא נכספת לו ועיניה צופיות אליו, ולולי זה היתה נחה ושוקטת. ומזה שהוא גנה לשכל האדם דברים שטבעו מתאוה להם, מהונות והגנבה, והעזות והנקמה, והדומה לזה. וכאשר ישמר מזה, ימצאנו עצב וצער ודאגה, ויצטער ויכאב לבו, ולא היה עושה בו כל זה, לולי שהוא גומל אותו עליו טובה. וכן שיפה לשכלו הצדק והיושר, ולצוות בטוב ולהזהר מן הרע, וקיים

את כל אלה, ותשיגהו שנאת בני אדם כשיפרע לקצתם, וכאשר יצומו ויזהירו להבדיל בינם ובין האותם, ואפשר שיגדפוהו ויכוהו, ואפשר שימיתוהו. ולא היה מביא אותו אל כל אלה במה שייפה לשכלו, לולא שהוא עתיד לגמלו עליו גמול גדול. ומזה עוד מה שאנו רואים מחמוס קצת בני אדם את קצתם, ויהיה החמוס והחמוס טוב או ברע, ואחר כן ימותו, ובין שהוא ית' שמו שופט צדק, מן הדין שיהיה מבין להם מדור שני, ידן בו בין שניהם בצדק, וישיב לזה גמולו כפי מה שהגיע אליו מצער החמוס, ויביא על זה מן העונש, כפי מה שמצא מן הערבות בחמוס ועשקו. ומזה עוד, כי אנחנו רואים כופרים בנימימים בעולם הזה, ומאמינים בצער בו, ואי אפשר שאין לאלו ולאלו עולם אחר, שגומלים אותן בו הצדק והמשפט. ומזה עוד, שאנחנו מוצאים מי שהרג נפש אחת. ומי שהרג עשרה נפשות יומת, וכן מי שנאף פעם אחת, ומי שנאף עשרים פעם יומת, וכן כל מי שנוהג המנהג הזה. ואם יאמר אומר והלא היה חוב שיברא הבורא את האדם הזה בעולם האחר מתחלה, ויסיר מעליו כל אלה הצערים? נשיב אותו בכמו מה שהקדמנו ביאורו במאמר השלישי. ואזכור מקום הכתובים במקום הזה י"ג ענין, החלתם ענין יצחק, ראית אותו שמסר עצמו לשחיטה ולקרבת לעשות מצוה בוראו, ואלו היה אצלו שהגמול איננו כי אם בעולם הזה בלבד, איזה דבר היה מקוה שיהיה גמולו אחרי מותו? גם הבורא עוד לא היה מצוהו בזה, כיון שלא יהיה לו עליו גמול. ומצאתי עוד, חגגיה מישאל ועזרי' מסדר גפשותם לאש שלא יעבדו הצלם, ואלו היו יודעין שהגמול איננו כי אם בעולם הזה אי זה דבר היה נשאר להם אחר שתשרפם האש שיקוואוהו? ומצאתי בדניאל שמסר עצמו לאריות, בעבור התפלה שהיה מתפלל לבוראו, ואם היה יודע שהגמול איננו כ"א בעולם הזה מה היה נשאר לו לקוות אחר שיאכלוהו האריות? אלה הרברים (ירמוך סלסס) מורים, כי הנבראים מסכימים, כי הגמול איננו בעולם הזה. ואם יאמר אומר, הן לא נמצא מה שנוכר בתורה מן הגמול, כי אם בעולם הזה בלבד? והוא מה שכתוב בפרשת אם בחקותי, ובפרשת והיה אם שמוע השמעו. נאמר כי הבורא לא עזבם מבלתי גמול העולם הבא, כאשר אנו עתידים לבאר, ולא היה המפורש בה בהצלחת העולם הזה ורעהו, כי אם לשתי סבות. אחת מהנה, שגמול העולם הבא מפני שאין עומדין עליו כי אם בשכל כאשר בארנו, לא זכרתהו ההורה כי אם בקצרה, כאשר עשתה בויעו יי' אלהים על האדם לאמר, ולא אמרה, אנכי יי' אלהיך לא תרצח לא תנאף לא תגנוב, כי השכל מורה על כל אלה, אבל הראתה ומעץ הרעה טוב ורע לא תאכל, מפני שאין השכל מורה עליו. וכן לא הזכירה הגמול האחר, בעבור שסמכה על השכל שיורה עליו. והשנית כי הנבואה ממנהגה להרחיב בדברים שהצורך מביא אליהם בקרוב, ותקצר בדברים הרחוקים, וכאשר היה צורך העם בעת שנתנה להם התורה, לידעת ענין ארץ כנען אשר הם באים אליה, הרחיבה להם בפרושו ובמה שיש בו מפרי עבודתם והמרותם, ועל כן התחילה במטר ובמה שבפרשת כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא (דברים י"ח י'), עד סופה, ורמזה אל הרחוק במאמר קצר, לא בפרוש רחב. והטענה הגדולה בזה, מצאנו משה רבינו הגדול שבצדקים ובעובדים, לא היה לו מעניני

גמול העולם הזה דבר, כמו ונתתי גשמיכם בעתם, והשיג לכם דיש, ונתתי שלום, ופניתי אליכם, ואכלתם ישן, מפני שלא בא אל ארץ כנען; ואלו לא היה לצדיקים כי אם מה שיש באם בחקותי, היה מתחייב שיהיה רובו למשה ואין עוד, זה מורה שרוב הגמול בעולם הבא. אך הדברים האלה כפי האזנות והמופתים, כאשר בארתי קודם זה. ומהו מה שהוגד לנו, כי אלהו מתפלל שיברך הבורא בקמה ובשמן לזולתו בתפלתו, והוא מבקש חלת לחם ולא יגיע אליה. ושאלישע והוא מת החיה הבורא בעבורו האדם אשר השליכו אל קברו, ואלו היה הגמול העולם הזה בלבד, לא היה יכול מי שאינו ראוי להגיע אליו, להגיע זולתו אל מאומה ממנו. ומהו מה שספר לנו על אנשי סדום, שמעת שהגדילו ברעה ובחטא, הפך הבורא את ארצם, והמטיר עליה אש וגפרית, ואלו לא היה עונש כי אם בעולם הזה, היה יורד על מי שהגדיל להרע אש וגפרית בין רב למעט, הכל לפי חטאתו, ואין אנחנו רואים כן. ומה שבני ישראל כשעבדו זולתו, השליט עליהם זולתם מן האומות, ושבנו אותם והגלום. והנה אנחנו רואים עמים רבים עובדים זולתו ואינם נשבים ולא גולים, ואלו היה העונש בעולם הזה, היה מגיע אליהם כמהו. ומה עוד שהוא צדיק כאשר צוה בתרוג טף מדין, והמית טף המבול, והנה אנחנו רואים שהוא מצער בטף וממיתם, מתחייב שיהיה אחר המות ענין, שייגיעו בו אל תמורת מה שנצטערו בו, כאשר בארנו:

וכיון שזכרתי אלה הששה ענינים, צריך שאסמך להם השבעה האחרים אשר מן הכתוב. ואומר כי הם שבעה ענינים, לכל ענין רמו מן התורה וראיה, ובשאר ספרי הנביאים פירוש וביאור. השרש הראשון, קריאת מה שמקנה אותו החכמה והתורה חיים, כאמרו (יחזקאל כ' כ"ח) אשר יעשה איתם האדם ותי בהם, וקריאת מה שמגיעים אליו הבטילים, ממה שמקנה אותם סכלותם מות, כאמרו (ס' י"ח כ') הנפש החוטאת היא תמות, ועוד (משלי ח' ל"ה ל') כי מינאי מצא חיים, והיטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות, ועוד (ס' ט"ו כ"ד) ארה חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה, ועוד (ס' ז' ל"ז) דרכי שאול ביתה, ועוד (הסלים כ"ז י"ג) לולא האמת לראות בטוב. ו' בארץ חיים, ועוד (ס' ט"ז י' י"ח) כי לא תעזוב נפשי לשאול, תודיעני אודה חיים; וכיון שלא היה אפשר לרמוז בחיים האלה אל חיי העולם הזה, מפני שהצדיק והרשע שוים בו, התחייב לרמוז בהם אל חיי העולם הבא. ותחת כל פסוק דברים ארוכים. והשרש השני ההודאה כי טובה צפונה קיימת לפני האלהים לצדיקים, ורעה צפונה לרשעים. אמר בזה (משלי י' ז') זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, ואמר נחמיה זכרה לי אלהי לטובה (נחמיה ה' י"ט). וברשעים אמר, (ס' ו' י"ד) זכרה אלהי לטובה ולסנבלט כמעשיהם אלה, וזה אחר מה שאמר בתורה, (דברים ו' כ"ח) וצדקה תהיה לנו, ולך תהיה צדקה לפני יי' אלהיך (ס' כ"ד י"ג), ועוד (ישעיה כ"ח ח') והלך לפניך צדקך. ותחת כל פסוק פרושים רבים. והשרש השלישי הודעה שלא להיחייב ספרים שמורים יש בהם מעשה הצדיקים והרשעים, כמו שאמר משה (שמות ל"ב ל"ג) מחני נא מספרך אשר כתבת, ואמר (הסלים ס"ט כ"ט) ימחו מספר חיים, ועוד (מלאכי ג' ט"ז) וכתב ספר זכרון לפניו ליראי יי' ולחושבי שמו, ואמר (ישעיה ס"ב ו') הנה כתובה לפני. וכל

מאמר כולל פרושים רבים. והשרש הרבועי ההתראה שיש לבורא מעמד, יגמול בו על כל מעשה אם טוב ואם רע, כאמרו (בראשית ד' ז') הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, ועוד כי עת לבל חפץ ועל כל המעשה שם (קהלת ג' י"ז), ועוד שם פחדו פחד (תהלים י"ד ה'), ועוד שם נפלו פועלו און (שם ל"ו י"ג), ועוד שם יציעקו ולא יענה (איוב ל"ה י"ג), וכולל כל מאמר מזה פרושים רבים. והשרש החמישי עוד הרחבת הספרים שהבורא שופט צדק ישלם לכל איש כמעשהו, והוא אמרו (דברים ל"ג, ד') הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול וגו', ועוד (תהלים קמ"ה י"ז) צדיק יי' בכל דרכיו, ועוד (שם ט', ח' ט') וי' לעולם ישב כנגן למשפט כסאו, והוא ישפוט תבל בצדק. למשפטיוך עמדתו היום (שם קי"ט ל"ה), ועוד יתן לו לבטח וישען וענידתו על דרכיהם (איוב כ"ד כ"ג), כי עיניו על דרכי איש (שם כ"ד כ"ה), כי נבח עיני יי' דרכי איש (משנ"ה' כ"ה), כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט (קהלת י"ג י"ד). וכל פסוק כולל פירוש גדול. והשרש הששי זכרון שיש לבורא יום מוכן לגמול, אמר בו (לפניה ח' י"ד—ג' ח') כי קרוב יום יי' הגדול קרוב ומהר מאד, יום עברה היום ההוא, והצרותי לאדם והלכו מעורו, גם כספם גם זהבם. התקוששו וקושו בטרם לדת חק ולכל פסוק מאלה פירושי' אינני זוכרם הנה שלא יארך הספור. והשרש השביעי קריאת הגמול טוב, ושמונעים אותו מן חרשעים, כאמרו (דברים ה' כ"ט) למען ייטב להם ולבניהם לעולם, ועוד (תהלים ל"ה כ') מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך, ועוד (קהלת ח' י"ג י"ג) כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלהים וטוב לא יהיה לרשע. ולכל פסוק מאלה פרושים. ואם יסבור סובר שאלה הפסוקים סובלים סברות אחרות מפסידים הטענה בהם לעולם הבא, נבאר שהדבר איננו כמו שסבר, כי השכל חייב הגמול בעולם אחר, וכל פרוש מסכים למה שיש בשכל הוא האמת, וכל מה שמביא אל מה שהוא חולק בשכל, הוא הבטל. ואלה ראיות מן הכתוב בדרכים קצרים, אבל הקבלה הדברים בה יותר דחבים משיוכל אדם לכתבם כלם. אך אוכור ממה שכאו בה ראשי דברים, ואומר, קבלו קדמונו מן הנביאים, כי העולם הזה דומה לפני העולם הבא כפרודור לפני ארמון המלכים, אשר צריך שיתקן אדם עצמו בו, במה שהוא ראוי להתקן קודם שיכנס אל הארמון לפני המלך. וזה מבואר בדבריהם, העולם הזה דומה לפרודור לפני העולם הבא, התקן עצמך בפרודור כדי שתכנס לטרקלין. ואמרו עוד ששעה בתשובה בעולם הזה יותר מועילה מכל חיי העולם הבא, שאין בו תשובה, כאשר בארנו שמה שנכתב על הנפש בעולם הזה מקדרות ושחרות אי אפשר להגות; וששעה מנוחה בעולם הבא, טוב מכל חיי העולם הזה, כי הנפשות אליו לא סרו נשקפות ערו ומצפות אליו, כאשר בארנו. והוא אמרם, יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה, מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא, מכל חיי העולם הזה. וקבלו עוד שהעולם הבא החיים בו כאור, ואין שם מאכל ולא משתה ולא פריה ורביה ולא ממכר ולא דבר מדברי העולם הזה, אבל גמול הצדיקים מכבוד הבורא. הוא אמרם, העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן, אלא צדיקים יושבים

ועטרותיהם בראשיהם, והם נהגים מזיו השכינה. ואני עתיד לשוב לבאר איכות גמול הצדיקים בפרוש ובבאור. ומרב החזיקים בענין הזה הנכבד, קבלו שכל מי שאינו מאמין בגמול העולם הבא, ובמתן תורה, ואיננו מאמין בקבלה, אין לו חלק לעולם הבא, ואפילו אם מעשיו טובים. והוא אמרו, אלו שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחית המתים, ואין תורה מן השמים, ואפיקורוס. ומנו שבעה שהתקים אצלם שאין להם חלק לעולם הבא, מפני שהחטיאו בה בני אדם, והוציאו מעבודת הבורא, ולא יכלו לתקן מה שהפסידו. והוא אמרם, שלשה מלכים וארבעה הדיוטות, אין להם חלק לעולם הבא. שלשה מלכים, ירבעם אחאב ומנשה, וארבעה הדיוטות, בלעם דואג ואחיתופל וגיחזי. ועוד כשתרגמו לנו התורה משם הנביאים זכרו בתרגומה תחית משה רבינו עליו השלום, כשתרגמו וירא ראשית לו (דברים ל"ג כ"ח) ויתקבל בקדמיותא דיליה ארי חמו באחסנתיה וגו'. וזכרו עוד חיי העולם בתרגום יחי ראובן ואל ימות (ס' ו'), אמרו יחי ראובן חיי עלמא ומותא תנינא לא ימות. ובתרגום נביאים יש מה שלא יוכל אדם לספור גמול מפרושי העול' הבא. ואחר שפרשתי מה שזכור בשלשה המשכים, המושכל והכתוב והמקובל, מהגמול והעונש העולם הבא, אוסר, שעמנו מסכימים כלם עליו מחכמה מקובלת, מהם בדברים מבוארים שלא יסבלו סברא ולא שנוי, מפורשים היטב כאשר אמרתי בבטול התורה.

וכיון שבארתי השרשים האלה היטב ותקנתים, אומר אחר כן, כי כבר בארתי ופרשתי שהגמול והעונש לגוף ולגפש יחד, מפני שהם פעל אחד; וכן איך יהיה הבורא המתים, ויחבר הנפש עם גופה, בארתיו ופרשתיו. והשיבותי על השאלות התלויות בענין, וגליתי הספקות אשר אולי יפלו בה והסודותים. וצריך שנדבר עתה הנה בפירוש מהות הגמול, ומהות העונש, ובספור המקום אשר יהיה אז, ¹ ובספור הזמן אשר יהיה להם, שמחייב התמדה נצחית לגמולים ולעונשים. ואם ² גמולם ועונשם שוים בענין, ואם ³ יש ביניהם הפרש (ובין הראוי התמידו? ואם יתקצו הגמולים והעונשים זה עם זה? ואם יש עליהם עבודה לבורא? ואם יתכן שיבחרו בהמרותו?)

¹ ובספור הזמן וכי. אין הכוונה אם הזמן ההוא הוא נלחי או חולף, כי מפורש אמר המחבר „שמחייב התמדה נצחית“; אבל הכוונה, אם טבע הזמן ההוא כטבע הזמן בעוה"ז לענין היום והלילה, האור והחשך, ערב וקרב ולכריס וכדומה. ² גמולם ועונשם שוים בענין. אין הכוונה, אם הגמול והעונש שוים זה לזה בצורה ענין, כי זה יחבאר בדברי המחבר כחשובו על השאלה הראשונה במהות הגמול והעונש; אבל הכוונה בשאלה הזאת הוא אם גמול הצדיק האחד שיהיה בצורה ענין לגמול הצדיק השני, ועונש הרשע האחד לעונש הרשע השני, אם כי מעלתם שונה. ולפי חזונו המחבר במשך המאמר שוים הם בצורה ענין התמידות. ³ יש ביניהם הפרש (ובין הראוי התמידו. אם נמחוק מלה „ובין“, אשר אין לה מובן, ואשר ע"כ הסברנו אותה כשני חלואי עבודה, אז נבין היטב ענין השאלה השנית הזאת. כי אחר אשר שאל חלואי, אם גמול ועונש האחד שיהיה לגמול ולעונש האחר בצורה ענין, הוא שאל עתה אם יש ביניהם גם חזונו הפרש הראוי להם, אחר אשר סוף סוף לא כגמול זכויה הרבה גמול זכויה מעט ולא לעונש ענינות הרבה עונש עברות מעט, והפרש כזה בהכרח גם

זאם יעבדוהו מה יהיה גמולם? וכאשר אפרש⁴ אלה העשרה ענינים, ישלם כל מה שצריך אליו במאמר הזה.

ואחל בתחלה הודעת מהות הגמול והעונש, וכבר זכרתי לפניכם מהם קצת, אך אוסיף בהם הנה באור, ואומר שהגמול והעונש שני ענינים דקים, יבראם אלהינו בעת השלום, ויגיע מהם אל כל אדם כפי הראוי לו, והם שניהם מעצם אחד, דומה לכח האש שורפת מאירה, והיא מאירה לצדיקים ולא לרשעים, ושורפת הרשעים ולא הצדיקים. ובה אמר הכתוב (מלאכי ג' י"ט כ') כי הנה היום בא בוער כתנור, וזרחה לכם יראי שמי שמש צרקה ומרפא בכנפיה. ומה טוב דמותו אותם בשני מעשי השמש, אשר בה יהיה חום היום, ובה יהיה האור הבהיר. ואמרו היום בוער שמש צרקה הוא מדבר אחד, הלא תראה כי הלשון רומזה אל השמש במלת יום, באמרה (שופטים י"ט י"ח) והיום רד מאד, ואמרה עוד (שם ט') הנה נא רפה היום לערוב. ושרש זאת אשר יחדשנה הבורא מזדומה לשמש, אלא שיש בינה ובין השמש הפרש; כי השמש חומה ואורה מתערבים ומשתתפים, לא יגבר אחד מהם מן האחר; והעצם הזה ביכולת הבורא, יתקבץ אורה לצדיקים, ויתקבץ חומה לרשעים, אם בכח שפניחו אותה בו, אם במקרה, שישמור בו אלה מן החום, ויסתיר בו האור מאלה. והסברא השנית יותר קרובה, וכבר ראינו שעשה כן במצרים שקבץ האור לישראל, והחשך למצרים במקרה כמזונו. וכיון ששמתו זה השרש, אומר עתה כי בעבור זה קוראים הספרים כל גמול הצדיקים אור, וכל עונש הרשעים אש, כמו שחם אומרים בגמול (הכלים ל"ו י') כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, ועוד אור זרוע לצדיק (שם ל"ז י"ח), אור צדיקים ישמח (משלי י"ג ט'), להשיב נפשו מני שחת לאור באור ההיים (איוב ל"ג ב'). וכמו שאומרים בנפש הרשע (ישעיהו ח' ל"ח), והיה החסון לנעורת ופועלו לניצוץ ובערו שניהם וגו', ועוד (שם ל' ל"ג) כי ערוך מאתמול הפתח, ועוד (איוב ט"ו ל"ד) כי ערת חנף גלמוד ואש אכלה אהלי שחד, ועוד (שם כ"ג כ') אם לא נבחר קימנו ויתרם אכלה אש, ועוד (שם כ' כ"ו) כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפה, ועוד תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם (ישעיהו ל"ג י"ח). ועוד (שם כ"ו י"ח) אף אש צריך תאכלם, ועוד ימטר על רשעים פחים אש ונפרות (הכלים י"ח י'), ימוטו עליהם גחלים באש

הוא חמור. ⁴אלה עשרה הענינים. מספר השאלות הנזכרות פה הוא בלתי עשרה, אבל המדפיסים והמעתיקים, אשר לא ידעו ולא הבינו היטב חן השאלות האלה, חשבו לחסם במדרגה אחת עם השאלות הקטנות הנמשכות מחוץ תשובת המחבר על השאלות הראשיות האלה, עד כי צעבור זה שבו והיו להם העשרה לשלשה עשר, כאשר חרטה למטה, ועי"ז נולדה להם מבוכה גדולה, עד בלתי דעת, אל חיזה שאלה מוסבת התשובה האחת, ואל חיזה שאלה התשובה האחרת. ולבעבור הסר כל אבני נגף ולורי מכשול מן המקום הזה, נמנה פה אחת השאלות האלה אחת לחת למגול השבון; ואלה הן: א) מהות הגמול, ב) מהות העונש, ג) מהות המקום, ד) מהות הזמן, ה) אם גמולם ועונשם שוים, ו) אם יש ביניהם הפרש, ז) אם יחבקלו הגמולים והעונשים, ח) אם יש עליהם עבודה לבורא, ט) אם יחכן שיבחרו בהמרוחו, י) אם יעבדוהו, מה יהיה גמולם. — וכל אחד מעשרה הענינים האלה יחבאר בפרטות איש איש על מקומו לרגל דברי המחבר ז"ל.

יפילם (ס' ק"מ י"א) והדומה לזה. ואם ידרוש דרוש להמשיל לו איך
 יהיה גוף בלי מאכל ובלי משהה המיד? נמשיל לו במשה רבינו עליו
 השלום, אשר החייו הבורא ארבעים יום שלש פעמים בלא מאכל ובלא
 משהה, כמ"ש (שמות ל"ד כ"ח) ויהי שם עם י"א ארבעים יום וגו'. אך היה
 באור אשר בראו לו ונתנו על פניו, כמ"ש (ס' כ"ט) ומשה לא ידע כי
 קרן עוד פניו. שם זה אות והקרבה אל שכלנו, שנעמוד על חיות הצדיקים
 באור לא במזון, וכן אמר לו (ס' י') נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו'.
 וזה כאמרו לצדיקים, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים
 זולתך יעשה למחכה לו (ישעי' ס"ד ג'). אבל איך יהיה הבורא העונש
 המיד העומד נצח באש? לא מצאנו במה שקדם מי שאירע לו כזה
 שנמשיל בו, וכאשר לא נמצא, זכרו הכתוב בפירושו ואמר (ישעי' ס"ו ד')
 כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. וזה המאמר מחייב שיהיו נפשותם
 שמורות בגופם בענין דק חוץ מן החום המכאיב, עד שיהיה החום המכאיב
 ענש להם ויסבלוהו. וישר עוד שישמור נפשות הצדיקים בענין, עד שתהיה
 האורה המנעת אליהם מערבות מתמרה, חוץ מהענין אשר בו יעמדו. אלא
 שהצדק להאמין בזה הענין הדק השומר, הוא בשער הענושים יותר צריך,
 ממה שצריך בשער הגמולים. הלא תראה שהמלכים כשהם רוצים לעונש
 האדם זמן ארוך נותנים לו לאכול ולשתות קודם שישלם בו חפצם מן
 הענש, כי הם עושים זה מתחת חטבע. אבל הבורא עושה ממעל לטבע,
 יעמיד וישמור בלא מאכל. ונקרא הגמול גן עדן, בעבור שלא נמצא בעולם
 יותר נכבד מן הגן והוא אשר השכיח בו האדם. ונקרא הענש גיהנם, מפני
 שהכתוב קראו תפתה. והוא שם מקום קרוב לבית המקדש, יאמר עוד
 התפת וגיא בן הנם (ירמי' ז' ל"ב), ונאמר לו בספר יהושע גיא הנם
 (יהושע ט"ו ח'). ועל גן ששכן בו אדם נושאים המשל הנכבד, באמרו
 כגן עדן הארץ לפניו (יואל ב' ג'), ועל מקום התפת נושאים המשל הפחות,
 כמ"ש (ירמי' י"ט י"ג) והיו בתי ירושלים ובתי מלכי יהודה כמקום התפת
 הטמאים.

וכיון שבארתי שתי המדות האלה צריך (להשיב) על השאלה השלישית,
 והוא המאמר במקום אלה הגמולים והענושים, כיון שהם אדם גופים ונפשות,
 ואי אפשר להם כלי מקום ינחו בו, ומקיף שיקיפם, יברא להם הבורא
 וישכנם בס. והמאמר הזה מביא אליו צדק הנבראים, ועם זה שספרי הקדש
 זכרו אותה, אך קראוהו שמים וארץ להקריב אל הבנתו, מפני שאין אנו
 רואים כי אם שמים וארץ; והוא אמרו (ישעי' ס"ו כ"ב) כי כאשר השמים
 החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה. ואומר בשער זכרון המקום, מה
 אפני החכמה בשמים חדשים וארץ חדשה, ולמה לא גמלם במקום הזה
 הידוע? ואבאר ואומר, מפני שהארץ לא הוכנה כי אם לצרכי המזון,
 ועל כן יש בה שדות לזרוע וגנות, ונהרים ואפיקים להשקות האילנות
 והבהמות, והים והנהלים למטר ולשטף, ומדברות למרעה החיות, ודרכים
 לחולכים. והצרכנו למדור הזה לכל אלה המתירים כלם, בעבור צרכנו
 למזון ולקנין, אבל מדור העוה"ב אין בו לא מזון ולא קנין, ואין צורך
 לשדות ולא לצמח, ולא לנהרות ולא להרים ולא לנהלים, ולא לכל מה
 שחמה לזה, ואין צורך לבני אדם בעת ההיא, כי אם מתקע ומקיף בלבד,
 יבראהו להם כפי אשר ירצה, והוא המושב והמקיף אותו. ואין דומה פרוש

כי כאשר השמים (סס) ופרוש אמרו (סס ס"ה י"ז) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה; ⁵ כל הפסוק ההוא בעת הישועה, וכאלו חדש להם העולם על דרך המשל, כל שכן שאמר אחריו (סס י"ח) כי הנני בורא את ירושלים גילה ועמה מושש, ואיננו רוצה שיחדש בריאת ירושלים, אבל יחדש לה השמחה, כי השלמתו גילה ועמה מושש, וכאלו בראם בשמחה; כי כאשר ⁶ השמים החדשים, כיון שהוא בעולם הבא, הוא מקום ומקוץ באמת, יבראם לבני אדם, וימחה ⁷ המתקע הזה והמקוץ הזה, וישימם לאין, כאשר פירש שם (הסל"ג ק"ב כ"ו—כ"ט) לפנים הארץ יכדת ומעשה ידיך שמים, המה יאבדו ואתה העמוד, ואתה הוא ושנותיך לא יתמו, בני עבדיך ישכנו. ואמרו ישכנו, אחרי המחות השמים והארץ, מחייב בריאת מקום אחר ישכנו בו. — ועוד בעבור האויר אשר בין שתי קצוות האלה, כבר התברר לנו שהוא מושך גופותינו, מה שהצריכנו אל תמורה החתי מהמזון; ומפני שהיו בני אדם בעולם הבא אינם צריכים מזון, התחייב שיהיה האויר להם שלא בטבע האויר הזה, עד שלא יצטרכו אל המזון, וכאשר יהיו ⁸ שתי הקצוות בטבע האלה כזה, שהאויר הממוצע ביניהם איננו זה האויר ולא בטבעו.

אך איך יהיה הזמן אשר הוא תשובת השאלה הרביעית? אומר כי זמן כלו אור בלי חשך, ר"ל שלא יהיו שתי משמרות זו אחר זו לילה ויום, כי הלילה והיום אפני החכמה כשהשכינה בני אדם בארץ, במקום שהיו במסע השמש ותנועתה, להיות היום להתעסק בו במחיתם ודרכיהם, והלילה למנוחה ולהשקט ולמשגל ולהתבודד בעצות והדומה לזה, אבל העולם הבא, אין בו מכל זה מאומה, ואיננו צריך אליהם בלי ספק ללילה ויום, וכן למנות החדשים והשנים, כי זה איננו בעולם כי אם לחשבון ולשכירות ולצמח הארץ והדומה לזה, אלא שחלק מה מהומן יהיה לו אות, יהיה עליהם בו עבודה כאשר אני עתיד לבאר.

אבל השהי שאלות החמישית והששית, אשר המה הרבות זכר גמול הצדיקים וענש הרשעים, אדבר בזה מדרך המושכל. ואומר כי כאשר חייב הבורא את האדם בעבודתו, היה ראוי לעורר חפצו עליה בגדול שבדברים המעוררים את החפץ, כי אם היה מושך חפצו בדברים מעטים, ולא היה עובד אותה, היה יכול האומר לומר, אולי אם היה מיחלו ביוהר שיתל היה עובדו; וכאשר יחל אותו בכל, לא תשארו לו טענה. ובאור זה, אם הושם זמן גמול הצדיקים אלף שנה, היה אפשר לומר, כי לא חפצו בה קצת בני אדם, בעבור מעוט השנים, וכן שני אלפים ושלושת אלפים, וכל

⁵ כל הפסוק ההוא. ר"ל הפסוק כי הנני בורא שמים חדשים וגו'. ⁶ השמים החדשים כיון שהוא וכו'. ר"ל אבל הפסוק כי כאשר השמים החדשים וגו', אמר אשר הוא מוסב על העולם הבא, הוא מורה נאמת על מקום חדש, אשר יברא אלהים לבני האדם לשבת בו בעת ההוא, כי השמים העומדים לפנינו היום ימושו, והארץ הזאת לא תקום ולא תהיה עוד, ובהכרח יברא השי"ה מקום חדש, אשר שם ישכנו מקבלי הגמול. ⁷ וימחה המתקע הזה וכו'. מוסב על העולם הזה, אשר אכחנו חיים בו היום. ⁸ שתי הקצוות וכו', שהאויר הממוצע וכו'. ר"ל אם יהיו שתי הקצוות בטבע האלה, כלומר השמים והארץ, כמו שהם היום, התחייב שהאויר הממוצע ביניהם איננו זה האויר; ולאחר אשר זה דבר שלי אפשר, בהכרח לא יהיו עוד השמים והארץ האלה, כי אם יבוא במקומם

מה שהוא קצוב, ימצא בשביל שיעור אחד למעלה ממנו; וכאשר ישים גמולם בלי תכלית ובלי הפסק, וטובותם לא תמוטנה, לא נשאר מקום לטוען לטוען. ואולי יאמר אומר כי הענין הזה בגמול יותר נכון, כי היא טובה והצלחה וחסד, אבל ביסורים והתמדה באש, רואה אני שזה עויבת הרחמים ואכזריות, ומה שאיננו דומה למדותיו יתברך; ואומר בזה עוד דבר מגיע, כי כאשר התחייב ליחל אותם יחול שאין גדול ממנו, כן התחייב להפחידם הפחד שאין גדול ממנו; כי אם היה מפחידם ביסורי אלף שנה, היה יכול האומר לומר, אלו היה משים אותם אלפים היו מפחידים יותר, ואם היה משים אותם אלפים, היה יכול לומר, אלו היה משים אותם רבבה, היו מפחידים יותר, על כן שם היסורין באין תכלית, שיהיה מפחיד בגדול שבפחד, שלא תשאר עמו תואנה לשום אדם. וכאשר ייראם ביראה הגמורה ולא ישמעו, לא היה נכון להמיר מה שהפחידים ויכזיב מאמרו, אך בעבור הצדיק מאמרו ודברו, ראוי שיתמיד עליהם היסורין, וחמסם על נפשם, כי מרו וכחשו, ולו החסד בשהגדיל עליהם בפחד היסורין לתקנם לעבודה. וזה הענין דומה לשאר הדברים אשר בראם הוא בחכמה, והם ¹⁰ שבים לשער בחטא האדם, כמי שיצא בלילה וירד לבור, ויאכל המאכל בלא עתו, ושתרפא במה שמזיק והדומה לזה. ואה"כ אומר בשער מן הכתוב שהוא מתמיד לעד. תחלה אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם (למל"כ י"ב ב'), ואומר עוד (תהלים ט"ז י"א) נעיונות בימינך נצח, ואמר עוד (שם מ"ט כ') עד נצח לא יראו אור. וכאשר אמר (שם ק"ב כ"ח) ואתה הוא ושנותיך לא יתמו, אמר אחריו (שם כ"ט) בני עבדיך ישכנו וזרעם לפניך יכון. וחייב במאמר הזה, שכמו שהוא ית' קיים לעד לבלי הפסק, כן עמידת הצדיקים מתמדת בלי הפסק. ואם יטעון טוען ויאמר, כאשר הבשרת עמידת הברואים עמו באחרית הזמן באין תכלית, וכשר גם כן שיהיו הברואים עמו בתחלת הזמן באין תכלית? אני מבאר ההפרש אשר יש בין שני הדברים. ואומר, כי היא מן השוא שיהיה הנברא לא סר עם בוראו בלא תכלית, כי ¹¹ כל עושה בחברת הדברים קודם למעשהו; אבל ¹² כשהוא מקדים ועושה אותו, בכל

דבר חדש אשר לא היה לעולמים. ⁹ דבר מגיע, כלומר דבר מספיק. ¹⁰ שבים לשער בחטא האדם. כיונהו לפי הענין, שהם שבים לרעה ע"י חטא האדם, ולא כאשר העתיק החכם האשכנזי: „אונג זיל ווערדען לויס קערנענעקט זיין דער זינדע דעם מעגענען", כאלו אמר: והם שבים לעיקר החטאים אשר יחטא האדם; — כי בלמה מלח „לשער" איננה מורה על קערנענעקט, והשם חטא אינו מוסב פה על העבירות ועל החטאים אשר יחטא האדם לאלהיו, כ"א על סלכות בני האדם בכלל, אשר בסלכותם יהפכו לרעה אח אשר עשה אלהים לעושה. ¹¹ כל עושה בהכרח הדברים קודם למעשהו. ר"ל בהכרח ועבד הדברים הוא, כי כל עושה הוא קודם למעשהו. והחכם המעתיק לאשכנזי סר מן הדרך הפשוט הזה בכונת מלוח „בהכרח הדברים", והעתיקו בל"א: אונפרייע דיגע, כלומר דברים מוכרחים; אבל לא ידעתי מה היה לו בזה, ודברים מוכרחים מאין דבר שמייהו? ¹² כשהוא מקדים ועושה אותו, בכל יום וכו'. ר"ל אבל אם אמת נכון הדבר אשר דברנו, כי העושה מקדים ועושה את מעשהו, כלומר קודם הוא למעשהו, הנה בכל יום אשר אנו רואים בשלנו, כי העושה יכול לקיים את מעשהו ביום האחד, נדע ג"כ שהוא יכול לקיים

יום שאנחנו רואים אותו בשכלנו יכול לקיימו בו, נראה אותו גם כן יכול לקיימו יום אחר; וכאשר יבטיחהו שיעשה לו, כן הוא מגיע לו כל יום ביום וכל עת בעת, לא ירחיק השכל מזה מאומה אבל מכשיר אותו. ואם יאמר מה יתרון בעת ההיא לבורא על הנברא? נאמר, זה המאמר אין צריך השובה. ואיך ידמה הגוף והרוח הצריך אל זמן ואל מקום, הנהנה, המצווה, והמוזהר, הצריך אל עמידה שיעמידהו, למי שהתעלה מכל הענינים האלה והדומה להם. אבל הוא לפניו כמי שקנינו ונפשו תלויה למה שיחדשהו לו, כמו שנאמר (ס) וזרעם לפניך יבון.

אבל ¹³ תשובה השאלה, אם גמולם ועונשם שיים בענין? ¹⁴ אומר, כמו שלא יכלה גמול אלף זכות, כן לא יכלה גמול זכות אחת, וכמו שאלף חובה לא יכלה ענשה, כן חובה אחת לא יכלה ענשה, אלא שהגמול והענש אעפ"י שהם לנצח למעשה אחר ולא אלף מעשה, ענין כל אחד יהיה כפי מעשהו. ומי שעושה זכות אחת או עשר או מאה או אלף, יהיה ענינו בגמול כפי מה שעשה, אלא שהוא לנצח, כאשר אנו רואים בעולם הזה אנשים, תכלית טובתה המנוחה בלבד, ואנשים שהם עם המנוחה אוכלים ושותים, ואנשים אחרים, שהם עם כל זה לזבשים הבגדים החמודות, ואחרים עם כל זה יש להם מעלות גדולות, כן בעולם הבא אנשים, נאמר בהצלחתם אף בשרי ישמון לבטח (תהלים י"ו ט'), ואחרים, בצל כנפיך יחסיון (ס ל"ו ט'), ואחרים, ירויון מרשן ביתך (ס ט'). ואחרים, והלבש אותך מחלצות (זכרי' ג' ד'). ואחרים, ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (ס ז'), רמו בו אל המלאכים אשר נאמר (ישעי' ו' ב') שרפים עומדים ממעל לו. וכן מי שעובר עבירה אחת או עשרה או מאה או אלף, יהיה ענינו בענש כפי מה שעשה, אלא שהוא מותמד לנצח, כאשר אנחנו רואים בעולם הזה אנשים שעונשם שיושמו במשמר, ואחרים שגוררים עם זה בחבלים, ואחרים עם כל זה קשורים וכפותים, ואחרים עם כל זה

איתו גם יום האחר. — והמעתיק האשכנזי נעה גם פה מדרך האמת, כי הוא חבר מלות ממקדים ועושה אותו בכל יום¹¹ למאמר אחד, כאלו ייתה כוונה דברי הגאון על הבורא י"ח לבד, המחשש בטובו בכל יום חמיד מעשה בראשיתו, ועפ"י¹² אינה גם כוונת המלות האחריון והעתיק דברי המחבר בזה¹³: ווען אבער דער אונאפגליכע שאַפּפּען טאָגליך שאַפּפּען קאָן אונד שאַפּפּען ווייל וויר מיט אונזערער פּערזענלעך אונזערען א. ז. וו.; אבן באמת כוונה המחבר ז"ל אינה על הבורא י"ח לבד, כ"א על כל עושה, יהיה חיזה שיהיה חס אלהים ואם חס, ופירוש המאמר הוא כאשר חמרתו. ¹³ תשובה השאלה, חס גמולם ועונשם וכו'. אחר אשר גלה הגאון את דעתו על חודות השתי שאלות החמישית והששית ע"ד כלל, בא עשה לפרט דבריו על השאלות האלה; כי השאלה: חס גמולם ועונשם שיים בענין, היא היא באמת השאלה החמישית, אשר כבר דבר עליה ועל רעוהה הקרובה אליה ע"ד כלל. חסם כי המדפיסים והמעתיקים, אשר לא ירדו לסוף דעה המחבר, חשבו את השאלה הזאת לשאלה שביעית, וע"כ מנו את השאלה האחרת לשמינית, כאשר חרטינה עיינו עד מהרה, ובה נוקשו ולכדו. ¹⁴ אומר כמו שלא וכו'. כל"ל ולא כמו שנמלל בדפוסים: או כמו שלא וכו', כי מלת "או" אין לה פה מקום, והיא העמה את לב הב"י לעשות את המאמר הזה למאמר השאלה, ובעבור זה הציג סימני השאלה אחר מלת "אחת" ואחר מלת "ענשה", אבל באמת אין זו שאלה, כ"א

אסורים בזיקים וכבלים, ואחרים עם כל זה מכים אותם כמה שמכאיבם; כן בעולם הבא, אנשים שנאמר ביסוריהם, ואספו אספה אסיר על בור וסגרו על מסגר (ישעיה כ"ד כ"ג), ואחרים, עונותיו ילכונו את הרשע ובחבלי הטאתו יהמד (משלי ה' כ"ד) ואחרים, ואם אסורים בזיקים (ליוז ל"ו ח'), ואחרים, וסער מתגורר על ראש רשעים יחול (ירמיה ל' כ"ג).

אבל¹⁵ השאלה (השמונית) הוש בענין הצדיקים יתרון זה על זה? וכן בענין הרשעים, כבר נכנס שרש השוכתה במאמר הזה תקודם. אבל רואה אני להשריש משרש, אשר להם יתרון שבעה סעיפים. ואומר, כי ממה שמורה שיש לצדיקים מעלות בגמולם, שכל אחת יתרה על חברתה, תחלה מה שמחייב אותו השכל, ואחר כן שמצאנו בספרים שבע מעלות זו למעלה מזו. הראשונה שקצתם יהיה לו אור כזריחת אור השמש, אמר בו (מלאכי ג' כ') וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה, וקצתם יהיה לו עם ערבות בניצוציה, כמו שאמר (סס) ומרפא בכנפיה, וקצת יתקיים לו האור כדבר הנמוץ, כמ"ש (תהלים ל"ז י"א) אור זרוע לצדיק, וקצתם יוסף לו האור, כמ"ש (משלי י"ג ט') אור צדיקים ישמח, וקצתם יהיה אורו כאור הגלגל, אמר בו, (דניאל י"ג ג') והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, וקצתם יהיה אורו כאור הכוכבים, חוץ מן השמש, אמר בס (סס) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, וקצתם יהיה אורו לו כאור עצם השמש, ובם אמר (סוכטים ה' ל"א) ואהביו כצאת השמש בגבורתו. וכמו שידענו ש"מרע"ה היו פניו מלאים חוד, ופני יהושע פחות ממנו, מפני שאמר בו (במדבר כ"ז כ') ונתת מהודך עליו, ולא אמר כל הודך, ופני שבעים זקנים פחות מהם, בעבור שאמר (י"א כ"ה) ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים, וכאשר תהיה עלת מהודך עליו, למען ישמעו כל עדת בני ישראל, הזקנים בכלל העם. ומה שזורה על כי הענישים גם כן יש להם מעלות זה על זה, מצאנו בספרים להם זכרון שבע מעלות בלהב האש. מהם מי שהאש מלהבת פניו עד שיאדמו, ובכמותם אמר (ישעיה י"ג ח') פני להבים פניהם; ומהם מי שישחירו פניו כשחרות הקדרה, ובכמותם אמר, (יואל ב' ו') כל פנים קבצו פארוז; ומהם מי שיגיעו ממנה כמו צליה ובשול, ובהם הוא אומר, (מלאכי ג' י"ט) הנה היום בא בוער כתגור; ומהם מי שיגיעו כמי שתאכלהו האש, ובהם הוא אומר (ליוז כ' כ"ז) תאכלהו אש לא נפח; ומהם מי שיגיעו כאש אוכלת בעצים, ובהם הוא אומר (ישעיה ל' ג') מדורתה אש ועצים; ומהם מי שיגיעו כאש אוכלת העפר והאבנים, ובכמותם הוא אומר, (דברים ל"ב כ"ג) ותאכל ארץ יבולה; ומהם מי שיגיעו כאש אוכלת עד מעמקי ארץ, כמו שעושים הזועות, ובהם הוא אומר, (ליוז ל"א י"ג) כי אש היא עד אבדון האכל, כאשר ידענו כי מכת מצרים היתה כוללת ומגיע לכל

תשובה. ¹⁵ השאלה (השמינית) היש וכו'. חין זלח השאלה השמינית, כ"א השניה, כי כוונת השאלה, אם יש בענין הצדיקים יתרון זה על זה, אחת היא עם כוונת השאלה המזכרת למעלה: אם יש צינקה הפרש וכו' (ראה הערותינו למעלה סימן 3 וסימן 4); ורק המדפיסים, אשר חשבו את השאלה שלפני זו שביעית כאשר ראונו למעלה (סימן 13), עשו את השאלה הזאת לשאלה שמינית, ולמען ימלא הקורא החשבון הוסיפו בדברי המחבר מלה "שמינית" שלא כדרכו

אחד כפי מדתו, כמו שאמר (תהלים ע"ח ל') יפלם נתיב לאפו. ופרוש יפלם ישקלדו במשקל, כמו שאמר (משלי י"ו י"א) פלם ומאני משפט ליי. — אבל תשובת ¹⁶ השאלה (התשיעית) מי אשר הם ראויים ליסורים האלה? נאמר, הכופרים והמשתפים ובעלי העברות החמורות אשר לא עשו תשובה. אך הכופרים והמשתפים הוא אשר אמר בהם (ישעי' ס"ו כ"ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי ובעלי העברות החמורות, הם אשר נכתב בהם כרת או מיתות בית דין. כי כאשר יכרהו מהעולם הזה, ויצאו אל הכרת בעולם הבא מבין הצדיקים גם כן, מפני שלא עשו תשובה. ואם לא יכריחנו, אבל השלים ימיו כדי שיאריך לו, ועם כל זה לא עשה תשובה, יהיה ענשו יותר קשה, והכרתו מבין הצדיקים יותר ראוי, מפני שחאריך לו ולא שב. ואם לא יהיה מכל אשר ספרנו מאומה, מה שחוא זולתם הם קלות ויכופרו לו. — ואם יאמר אומר באי זה דבר יכופרו לו מבלי תשובה? נאמר, הלא הקדמנו המאמר שאין להם כי אם קלות, ואמרנו שזה מחייב שכבר נזהרו מן החמורות, ולא נזהרו מהם עד שקיימו שכנגדם, ולא כפרו אבל האמינו, ולא שתפו אבל יחד, ולא רצחו ולא גנבו ולא נאפו, אבל עשו בצדק ובמשפט. ומי שחוא על הדרך רוב מעשיו זכוים, והעביות המעטות ההם כנגד אלה, ישלמו לו עליהם בעולם הזה ויצא נקי, כאשר בארתי במאמר החמשי.

אבל ¹⁷ השאלה (העשירית) היא חיתקבץ קצתם על קצתם? אומר, כפי אשר הסתכלתי ומצאתי, כי הצדיקים הרשעים רואים קצתם את קצתם בראות בלבד, כמו שאמר בצדיקים (ישעי' עס) ויצאו וכאו בפגרי האנשים הפושעים בי. וכל אשר יתברר להם יכורם, יאמרו ישתבח מי שהצילנו מן היסורין האלה, וישמחו ויגילו בעיניהם. וכמו שאמר על הרשעים (עס ל"ג י"ד) פחזו בציון הטאים אחזה רעה חנפים, יתמהו על הצדיקים איך יעברו על האש היוקדת ולא חייקם, ויאנחו על מה שאבד מהם מהגמול. וכאשר דמה אותם שמה כאנשים, נקראו לאכול לסעודה, ואחרים שומנו ליסורים, והם רואים אותם ונאנחים, הוא אמרו (עס ס"ה י"ג) לכן כה אמר יי' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגו'. אבל הצדיקים קצתם עם קצתם, מי שמעלתו מהם קרובה למעלת אחר יפגענו, ואם תהיה רחוקה לא יפגענו. ועלה בדעתי, העושים כל שנים מהם שתהיה מעלותם קרובות זו לזו אינם נפגשים, מפני שהיסורים פוסקין ביניהם וטרתם בהם:

ואנחנו הסגרנו את המלה הזאת, לנלתי חסיה עוד למכשול. ¹⁶ השאלה (התשיעית) מי אשר הם וכו'. השאלה הזאת איננה מכלל עשרה השאלות, אשר עליהן יסוד כל דברי המחבר ז"ל בזה, כ"א היא אחת מן השאלות הקטנות המשלשלות מחוץ דברי התשובה ע"ד ויכוח; ורק המדפיסים, אשר שגו ברואה והולילו את הקורא חוזה כבר בשאלות הראשונות אשר בחרנו, הוסיפו פה חטא על פשעו; הוסיפו מלת "התשיעית" בשאלה אשר איננה לא תשיעית ולא שמינית ולא עשירית, כ"א כדד חסכון, ובמספר השאלות העשרה לא תחשבו. ¹⁷ השאלה (העשירית) היא היחקבץ וכו'. אחר אשר חסנו המדפיסים את השאלה שלפני זו לתשיעית, היטיבו אשר הוסיפו פה מלת "העשירית"; אבל כבר ראינו, כי השאלה אשר נחשבה לתשיעית איננה מכלל העשרה השאלות בשום ענין, והשאלה אשר השיב עליה הגאון באחרונה ממספר השאלות העשרה, היחה בלמח הששית,

אבל ¹⁸ השאלה היש לאלהים עליהם עבודה? אומר כן, שלא יתכן שיעשה בדבר הזה שיעזוב שכל שלם בלי צוי והזהרה, ואלו היה נכון לעשותו בעולם הבא היה עושהו בעולם הזה, אך יש לו בו חבה עליהם שיאמינו באלהותו, ושלא יקללוהו, ולא יספרו עליו המדות המנוגות, ומה שדומה לזה. אלו מדרך השכליות הגמורים, וזה דבר שאי אפשר זולתה, וזכרו הספרים עבודה אחרת שמעית, והוא שיכוין להם מקום מארצם, יחייבם בו שיבואו אליו בכל פעם, הוא להם כיום השבת וראש חדש אצלנו עתה, ויעבדוהו שם במה שיצוה אותם, עד שלא יעזבם בלי עבודה כמ"ש (שס ס"ו כ"ג) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר יי'; וכאשר ישלימו, יצאו ויראו הענושים, כמ"ש (שס כ"ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים, מפני שאמר יבא כל בשר. ואמרו קדמוננו שהצדיקים אין עומדים בלי עבודה בעולם הבא, כאשר הם בעולם הזה, אמרו, תלמידו חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. אבל הענושים לא יתכן שיצו בעבודה בעבור היסורין ובעבור שהיתה מעתיקה אותם מענינם המתמיד כאשר הקדמוני. אבל ¹⁹ השובת השתי שאלות האחרונות, אשר אחת מהנה, אם יעבדו מה יהיה גמולם? והאחרת, אם הם לא יעבדו, מה יהיה מענינם? כבר השיבותי עליהם בסוף המאמר השמיני, ואמרתו שלא ערב להם הגמול הנצחי, כי אם בעבור שידע שהם יבחרו בעבודתו ולא בהמרותו, וכי כאשר יבחרו בה, יוסיף להם ביתרון הטובה כאשר בארגו. ²⁰ וכיון שיצאו שתי אלה עם הראשונה אשר קדם באורה, נשאר עשר בלבד:

וראוי שאחבר אל המאמר הזה מה שאומר. אבל ענין הגמול על כל מצוה ורת והשתדלות מה הוא? וכן ענין הענש על כל מצוה ורת והשתדלות; — כי ²¹ לא עבר זה בעולם הזה, לכמה פנים מן החכמה. אחד מהם כי שרש העון אשר בו הגמול והענש לא ראינוהו, אבל הגיענו בדרך הקירוב וההבנה, ואיך נעמוד על סעיפיהם אשר הם יותר דקים? ועוד שלא יארכו הדברים וירחבו המאמרים וירבה הטרח; ועוד שלא נבחר מה שנרצה מן העבודות, כשנדע גמול כל אחד מהם; ועוד כי הטרה חגדולה שבלבותינו, הוא הדבר הקרוב אלינו בצווי לאמר ענין הישועה, ועל כן הרחיבו בו הספרים ובארו. אבל אני מקוה שיפורשו לנו מיום הגמול לכל עבודה, ומדיני דרכי הענש על כל עבירה בזמן הישועה כשיגלה הענין הזה, ויפנו הלבבות לבקש החכמה, ויזדככו הטבעים לקבל

ולכן השאלה אשר הוא דובר עליה עתה, היא השניעית. ¹⁸ השאלה היש לחלטים וכי'. השאלה הזאת היא השמינית בסדר העשרה שלוח. ¹⁹ השובת השתי שלוח האחרונות וכי'. בזה נשלמו כל העשרה שלוח, אשר עליהם סוכבים הולכים דברי הגמול במאמר הזה, והוא הדבר אשר אליו כוון המחבר עתה במאמר: — ²⁰ וכיון שילאו שתי אלה וכי' נשאר עשרה בלבד. כלומר אחר אשר ילאו מדיני שתי השאלות האחרונות האלה עם הראשונה אשר קדם ביאורה, נמלא מספר השאלות עשרה בלבד, כמספר אשר נמנה להם בחמה מראשית. ²¹ כי לא עבר זה בעולם, כמ"ל, ולא כמו שנמלא בדפוסים: כי לא עבד; וכוונת הדברים לפי הענין, כי לא נמשך דבר זה אל העוה"ז, וע"כ לא נודע. ולפי השערה ה"ז חמורה עבר ל"ל ערב, ולולי השערה נכונה.

התבונה, כי קרובה היא ומזומנת לצאת אל העולם הבא. ואמר שעל כן אמר שהנבואה תהיה כוללת הכל, באמרו (יז' א') והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר, כי לא יתנבאו כי אם במה שהוא, ואשר יהיה עתיד בעת ההיא, הוא גמול העולם הבא וענשו. וכאשר יודיעם זה, יתן להם עליו אותות ומופתים, כמ"ש אחריו (ש' ג') ונתתי מופתים בשמים ובארץ. ואחר כן אמר אחריו, כי הדברים האלה יהיו קודם תחיית המתים, כשאמר (ש' ד') השמש יהפך לחשך והירח לדם, ומי שהשכיל לנפשו יהיה מן המשכילים ומי שמתקן בני אדם לעבודת אלהים וילמדם מה שזיגו בו אליה, יהיה ממצדיקי הרבים, כמ"ש (דניאל י"ג ג') והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. ובעבור זה יצוה כל חכם על ההשגחה ובלמוד בני אדם והישירים:

המאמר העשירי

במה הטוב לאדם לעשותו בעולם הזה:

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הקדמת המאמר הזה אשר דברו בו אנשים רבים, ומעט מי שהגיע בו אל העצה המשובחת, אומר בפתח דבריו כי בורא הכל *ת', מפני שהיה אחד בעצמו, התחייב שיהיו הברואי' רבים כאשר בארתי. ואומר הנה כי האחד הנראה, אי זה אחד שיהיה, איננו אחד כי אם בדרך המספר, אבל כאשר יבחנוהו הבוחן על דרך הדקדוק, ימצאנו ענינים רבים. ויותר פשוט מהכלל הזה, שהנמצאות כלן כשיבחקן כל גוף מהם, ימצא בו חום וקור ולחות ויובש, וכאשר יבחן גוף האילן, ימצא בו עם זה סעיפים ועלים ופרי ומה שנלוה אל זה, וכאשר יבחן גוף האדם, ימצא בו עמם בשר ועצמו' וגידים ועורקים ומיתרים ומה שנלו' אל זה; וזה מה שאין ספק בידיעתו, ולא נדחה במציאתו. אבל אם היה בחקי הבריא' כי הבורא אחד ומעשיו רבים, וכמו שאמרו הספרים מה רבו מעשיך יי' כלם בחכמה עשית וגו' (תהלים ק"ד כ"ד), אפי' השמים יש בהם מן החלקים השונים זה מזה, והשיעורים והצורות והמראים והתנועות מה שלא נוכל לספור. וכן הם כמו שאמר (חזקוני ט' ט') עושה עש כסיל וכימה וחררי תימן:

וכאשר הקדמתי המאמר הזה, אומר עתה, כי כן באהבות, אהבה לדברים, ושנאה לדברים, כמו שאמר (משלי י"ט כ"א) רבות מחשבות בלב איש ועצת יי' היא תקום. וכאשר הגופים אינם קיימים ביסוד אחד לבד מד' היסודות, וגוף האילנות אינו קיים בחלק אחד ממה שזכרנו, והאדם אינו חי בבשר או בעצמות בלבד, גם השמים אינם מאירים בכוכב אחד, כן האדם לא יתנהג כל ימיו במדה א'; אבל מהתקבצות מה שזכרנו בכל שער על רוב מדבר אחד ומעט מאחר, ישלם כל' הנזכר, כן מהתקבצות מהות האדם באהבה ובשנאה על רב ומעט, ישלם לו תקון עניניו, ויהיה כאלו הביאם לפני הדיין ודן עליהם, כמ"ש (תהלים קי"ג ה') טוב איש חונן ומלוה יכלכל וגו', או כאלו שקלם במשקלו וחלק אותם חלקים, וכמו שאמר (משלי ד' כ"ו) פלס מעגל רגלך. וכאשר יעשה כן יהיו כל עניניו שווים ומתוקנים. ואשר חייב שאשים השער הזה התחלת המאמר הזה, הוא שראיתי אנשים חושבים ומאמיני', כי חובה שיתנהג האדם במדה אחת כל ימיו, יגביר אהבת דבר על שאר האהובים, ושנאת דבר על שאר השנואים; והסתכלתי בעצה הזאת, והנה היא מהכלית הטעות מכמה פנים. אחד מהם כי שנאת דבר אחד והגברתו, אלו היה יותר תקון,

לא היה נוטע הבורא במדות האדם אהבת שאר דברים; ואלו היה הדבר כן, היה אפשר לבראו מיסוד אחד, ושיבראנו גזרה אחת, יהיה בורא כן שאר כל הנמצאות ויהיו על הענין הזה. הלא תראה שחלקי הפעלים לא יכשר בהם השתמש דבר אחד לבדו, כל שכן כלליהם. וזוהו אלו בנה בונה בית מאבנים בלבד או מעצים בלבד או ממחצלות בלבד או ממסמרים בלבד, לא יהיה תקון כמו שיהיה, אם היה בונה מאלה מקובצים; ודומה לזה יאמר בתבשיל ובמאכל ובמשתה ובמלבוש ובשמוש ושאר החפצים. ואיך לא יפתח האדם עיניו כשהוא רואה כל אלה החלקים אינם הווים מדבר אחד, והם הוכנו לו לשמשו ולתקנתו, כל שכן עיני נפשו ומדותיה?

וצריך שאבאר כי חדושי הבחירה הזאת אין רעתה מעטה, אך היא גדולה, כמו שאני מדמה ואומר; מהם מי שבחר לשוט בהרים, והוציאו זה השגעון; ומהם מי שבחר הרבות האכילה, והוציאתו אל הטחורים; ומהם מי שבחר הנקמה, ונקם מעצמו, ומה שדומה לענינים האלה, ממה שאני עתיד לבארו באמצע המאמר הזה בעזרת האל:

אבל אקדם הנה ואומר, כי על כן צריכים להכמה בהנהגת האדם ומהלכיו תמיד, כמו שאמר (משלי ו' כ"ב) בהתהלך תנחה אותך. והשרש בשער הזה, שיהיה האדם מושל במדותיו, ושולט במה שיאהבהו וישנאהו; כי לכל אחד ממה שהוא אוהב ושונא, מקום ראוי שישתמש בו, וכאשר יראה המקום אשר ראוי להשתמש בו במדה הה' ישלחנה בשיעור עד שישל' המעשה ההיא, וכאשר יראה המקום אשר ראוי לעצור המדה ההיא, יעצרנה עד שיעבור מעליו הרוח ההיא. וכל זה בישוב ויכולת לפשוט בעת שירצה, ולתפוש בעת שירצה, וכמ"ש (שם ט"ו ל"ג) טוב אך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. וכבר הקדמתי קודם זה כי לנפש שלשה כחות, התאוה והכעס וההכרה. וכח התאוה הוא אשר יביא האדם לכסוף למאכל ולמשתה ולמשגל, ושייטבו בעיניו המראים הנאים, והריח הטוב, והמשושים הרבים. וכח הכעס, הוא אשר יביא האדם אל התגברות והשררה, והעזר לאחרים, והנקמה והגאווה והעזות, והדומה לזה. אבל כח ההכרה הוא אשר ידין על הכחות האחרים. ואי זה מהם ידמה האדם או ענף מענפיהם, אז יתעסק בכח ההכרה להתבונן בהם ולבחנם, ואם יראה אחריתו וסופו נצולים מפגע, אז יעיץ בו, כ"ש² שתהיה אחריתו משובחת; ואם יראה בצד מצדיו פגע מן הפגעים, ייעץ בעזיבתו. וכל אדם שיקים, השער הזה, וימשיל הכרתו על תאוותו וכעסו, יהיה במוסר החכמים, כמ"ש (שם ט"ו ל"ג) יראת יי' מוסר חכמה. וכל אדם שימשיל תאוותו וכעסו בהכרתו, לא יהיה איש מוסר. ואם יקרא עיניו זה מוסר

¹ ושיבראנו גזרה אחת, יהיה בורא וכו'. הוראת מלת "וישיבראנו" הוא כמו וכשיבראנו, כי כן מנהג לשון המחבר להשמיט כי של בכל"ס; וכונת המאמר הוא, כי כאשר יברא הבורא את האדם מיסוד אחד, יהיה בורא כן גם שאר הנמצאות. ² שיהיה אחריתו משובחת. גם פה השמיט המחבר כף של בכל"ס, כי הוראת מלת "שתהיה" הוא כמו כשתהיה, כמו שראינו השמטה כואת כהערה הקודמת. וכונת המאמר הוא, כי כאשר יחבונן האדם על המעשים אשר יעשה ואשר לא יעשה, אז יתעסק בכח ההכרה, ואם יראה אחריתו וסופו נצולים מפגע במעשה הזאת, אז ייעץ לאחוז בה; וכ"ש כאשר יראה שיהיה אחריתו

שלא כדון, הוא מוסר אוילים, כאשר אמר (ס' א' ז') ומוסר אוילים בזה, ואמר עוד וכעכס אל מוסר אויל (ס' ז' כ"ב)

וכיון שהקדמתי המאמר הזה, שהצורך מביא אל חכם, שיסדר לנו האהבות והשנאות איך נתנהג בעינינו, ואמר, שמצאתי החכם שלמה בן דוד שהתעסק בזה, להודיענו מה הוא הטוב, ואמר (קהלת א' י"ד) ראיתי את כל המעשים אשר נעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח. אינו רוצה באמרו הכל הבל ורעות רוח, קבוץ המעשים והתחברותם כי הבורא המציאם, ואין חכם אומר כזה על מה שהמציאו בוראו הכל הבל; אבל רצה בזה, כי כל מעשה שיקחוהו בני אדם לבדו, כלומר כי כל אחד מן מעשי האדם כאשר יעשהו נפרד, יהיה הבל ורעות רוח. ובחפזד אמר עוד (ס' ע"ו) מעוות לא יוכל לתקן, וכל אחד מעוות מהתקן, מסקר מהשלם; אבל בהתחברותם לא יהיה חסרון כי אם שלמות ותמימות. ומחזק הפרוש הזה שהוא כן, שהראה שלשה שערים מאהבות העולם, וגזר על כל אחד שהוא הבל, ופירושו השאה, כאמרו (ירמ' כ"ב י"ז) מהבילים המה אתכם, משיאים אתכם, ואמרו (תהלים ס"ב י"א) ובגול אל תהבלו. ותחלתם שיתיחד בחכמה לבדה ועיזוב שאר האהבות, אמר בזה (קהלת א' י"ז) ואתנה לבי לדעת חכמה. ³ וזכר העלה בו, כי כל אדם כפי שתרבה חכמתו ירבה מכאובו, כאשר יגלו לו ממומי הרברים מה שהיה במגותה קודם הגלותם לו, והוא מה שאומר (ס' י"ח) ויוסיף דעת יוסיף מכאוב. ואחר כן שנה בשמחה ובשחוק בלבד, ואמר אם ישים האדם דעתו לפנות אליה ולהשגיח עליה, יהיה לו זה גם כן הבל, כמ"ש (ס' ז' א') אמרתי אני בלבי לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב; וזכר העלה בו מה היא, כי האדם בעת ההיא מרגיש מעצמו בעת השחוק והשמחה פחיתות וגנות, וכבר נכנס במדות הבהמות, והוא אמרו (ס' ז') לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה. ואחר כן שלש ביישוב העולם, והודיע כי העסק בו גם כן הבל, כאמרו (ס' ד') הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים עשיתי לי גנות ופרדסים, ושאר מה שספר ממעשיו עד סוף הפרשה; וזכר העלה בשנאתו את כל זה, שיניחנו לאדם שיהיה אחריו, ותהיה יגיעתו לריק, כמ"ש (ס' י"ח) ושנאתי אני את כל עמלי שאני עמל תחת השמש שאניחנו לאדם שיהיה אחריו. וכאשר ספר אלה השלשה שערים, פסק לזכור שאר אהבות העולם, שלא ימנעוהו זה ממה שהוא צריך לדבר ולצוות; אך רמו בתוך השערים האלה, לחשוות בין אלה השלשה, והוא שנתעסק במעט מן החכמה ומן התענוג, ולא נניח לעיין במה שהוא הטוב, כמו שאמר (ס' ג') תרתי אני בלבי למשוך ביין את בשרי:

ועלה בדעתי (יישירך האלהים) לקבץ משרשי אלה האהבות שלשה עשר; ואזכור מה שידעתי ממה שהביא כל עם לבחור העסק בכל אחד מהם לבדה כל ימיהם; ואחר כן אבאר אי זה דבר הניחו ועיזבו מהענין ההוא; ואזכור בכל אחד מהם המקום אשר ראוי להשתמש בה אשר לו נברא והושם, ואקבץ כלל ממה שאניח כל חפץ בכל שער, יהיה

לא לבר נללל מטבע, כי אם גם משונתה, כי אז ילחז בה ביתר עז. ³ וזכר העלה בו וכו'. ר"ל העלה לו הסכה, אשר נעבורה לא טוב לאדם שיחמד בחכמה לבדה ועיזוב שאר האהבות, כי כל אדם וכו'.

הקבוץ ספר פרישות שלם. ואספרם מתחלה ואומר, כי משרשי האהבות שלשה עשר; הפרישות, והאכילה, והמשגל, והחשק, והבנים, והיישוב, והחיים, והממון, והשררה, והנקמה, והעבודה, והחכמה, והמנוחה. ואחר כן אראה לשכל אחד אחד, ואזכיר לו לפני החפץ בו, ואכתוב מה שראוי מן הפרישות בו, ואיה מקומו הראוי לו. ואומר בראשון:

שעוד הפרישות. ראו אנשים כי אשר ראוי להתנהג בו האדם בעולם הזה, הפרישות וההליכה על ההרים ולבכות ולספור ולהתאבל על העולם הזה. ואמרו חויבנו זה מפני שהוא עולם כלה, מתהפכת באנשיה, איננה קיימת. בעוד שיהיה האדם שמח בו שמהה בהשקט ובשלוה, תתהפך עליו ותהיה שמחתו אבל, וגדולתו שפלותו, והצלחתו עמל, כמ"ש (ליוז כ"ז י"ט—כ"ג) עשיר ישכב ולא יאסף עיניו פקה ואיננו. תשיגהו כמים בלהות. ישארו קדם וילך. ואלו היה האדם משתדל בכל כחו להתחכם תנצחהו אולתו, או להנקות ינצחהו טנופו, או להיות בריא יחלהו מזוג, או להלבב יכשילהו לשונו, כמ"ש (סס ע' כ') אם אצדק פי ירשיעני תם אני ויעקשני. ואין בן אדם שידע מה שיתחדש עליו מחולי ופגע ושכול ודאגה וחסרון ושאר הפגעים, וכמ"ש (משלי כ"ז ו') אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום. וכל אשר יוסף להחזיק בו ינתק מבטחו, כמ"ש (ליוז ה' י"ד ע"ו) אשר יקוט כסלו ובית עבכיש מבטחו, ישען על ביתו ולא יעמוד יחזיק בו ולא יקום. ואין ענינו בו כי אם בזיוף ושקר וכזב כל ימיו, וכמ"ש (ההלים ל' י') ורהבם עמל ואון. וכמה גבורים השח השפיל, וכמו שאמר (סס ע"ו ו') אשתוללו אבירי לב. וכמה גדולים הכניע וחלל, כמ"ש (ישעי' כ"ג ע') לחלל גאון כל צבי להקל כל נכבדי ארץ. וכמה מיתל טובו המירה לו ברע, ופתח עיניו לראות באורה והחשיכה בפניו כמ"ש (ליוז ל' כ"ו) כי טוב קויתי ויבא רע. ונשען בדאגותיו על האדם הזה, והשליך עליו חולשתו, וכמ"ש (ההלים פ"ח ח') עלי סמכה חמתך. ואנה העונות והחטאים והחשבון והיסורין וההבדל בינו ובין אלהיו? עד שישוב לו כטורף באפו, וכאכזרי אחרי הרחמים, כמ"ש (ליוז י' ע"ז) כשחל תצודני ותשוב תתפלא בי, ואמר עוד (ישעי' י"ג ע') הנה יום יי' בא אכזרי ועברה וחרון אף. ואמר צריך למאוס בעולם הזה ולא יבנה בית ולא יטע, ולא יקח אשה ולא יוליד, ואל ישכון עם מי שבחר המעשים האלה, שלא ירגילו אותו ותדבק בו מזכותם; אבל יתבודד בהרים, ויאכל מה שימצא מהצמח, עד שימות בדאגה ומאבל:

והסתכלתי כמה שאמרו העם הזה ומצאתיו רובו אמת, אך טעו בעזיבת הישוב ובני אדם; כי עזבו זכרון מה שלא יוכל אדם לעמוד בלעדיו מן המזון והכסות והמחסה; וגם הניחו זכרון נפשם כי עזבו לישא נשים, וזרות הזרע אלו היה טוב, היו מתנהגים בו בני אדם כלם ובטל מין המדברים, ובבטולו תבטל החכמה והתורה ויום הדין והשמים והארץ; ותהיינה הנפשות בסכנה בין החיות והאריות והנחשים והחום והקור והפגעים. ואיה עבי הטבע והשגעון וטרוף הדעת בהעדר המאכל הטוב, והמים הקרים, והפסד הדם, והמית המרה השחורה? עד שיצטרכו אל אנשי הישוב לרפוא אותם שיעיל להם, ואפשר שלא יועיל. והיו משתוממים האנשים מבני אדם עד שיחשבו שיהרגו אותם, ויש שישנאום על היותם

מחזקים אצלם לרעים וחטאים עד שיתירו לעצמ' שפיכת דמם. ויש שישבו כמדות הבהמות ויצאו מן האנושות, כמ"ש (איכה ל' ג') בת עמי לאכזר כיענים במדבר, ואמר (איוב ל' ו' ז') בערוץ נחלים לשכון חורי עפר וכפיים, בין שיחים ינהקו, ויפסידו נפשם לגמרי. אבל הפרישות טובה לאדם כשיתנהג בה במקומה, והוא כשיוזמן לו המאכל והמשתה האסור זהמשגל האסור והממון האסור, ישלח המדה הזאת עד שתרחיקהו מכל זה, כמו שאמר (קהלת ז' כ"ג כ"ג) כי מה הוה לאדם בכל עמלו. כי כל ימיו מכאובים וכעס עניניו.

השני שער האכילה והשתיה. ראו קצת בני אדם כי הראוי שיתנהג בו האדם שער האכילה והשתיה. ואמרו כי המזון בו קיימת הגופים והנפשות, ועם זה יש בו ערבות גדולה והוא סבת גידול הגופים ורבוים והעמדת הזרע. והנה אתה רואה האדם יצום יום אחד יחלש אור עיניו ושמעו ומחשבתו וזכרונו ורעיונו, וכאשר יאכל ישבו כל כחותיו כבתחלה, ויש עת שירעב ויכפור באלהיו, ולא יבין מה שיתפלל אליו. והנה אתה רואה ישוב הארץ כלו איננו מושם כי אם במקום הנהרות בעבור הזרע ושתות המים, וכן מס המלכים וכן מתנות החילים; ואליהם יגיע המשל באמור כל אדם זה לחמי. ותראה מבטיחים הספרים בהם הצדיקים כאמרם (שמות כ"ג כ"ה) ועבדתם את יי אלהיכם וברך את לחמך ואת מימך, וכן (ויקרא כ"ה י"ט) ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשבע, והדומ' לזה הרבה; ושכל אירוסין וחתונ' ולידה ומילה וברית ומועד וחנוך לא ישלם דבר מהם כי אם בו, וכן החכמה והרעות בין האוהבים; ואמרו היין מראהו נהמד וריחו טוב וטעמו ערב, ישים הדואג שמת, והכילי נדיב, ורך הלבב גבור. וכבר קבצם הפסוק בשבת, באמרו (תהלים ק"ד ט"ו) זיין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן וגו'.⁴ והתבוננתי במאמרם זה ומצאתי רובו טעות, ועוד כי הם הביטו אל טובותיו ולא הביטו אל רעותיו. והוא שרוב המאכל גורם הקבסה ומכביד האיברים, וממלא הראש והעינים, ומביא לידי גועה בהרבותו, וישוב הלב נמהר, וישנה מדות האדם, ויטה אל תאות המאכל ולהרבות הממון, עד שלא יזכור השבע, וידמה למדות הבהמות והכלבים, וכמ"ש (ישעיה כ"ו י"ג) והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה. גם ישוב כמו האש אשר מה שיזבא אליה תאכלנו מבלי הרגש כמו שאמר (ס' ט' י"ח) ויהי העם כמאכלת אש. גם ישוב כמות אשר יאסוף אליו כל הבריות ולא יאמר די, כמו שאמר (חנן ק"ו ז') אשר הרחיב כשאול נפשו והוא כמות ולא ישבע. גם ישוב כארבע סבות ההסרון והם האש והמים והמות והעקר, כמו שאמר (משלי ל' ט"ו) לעלוקה שתי בנות הב שאלו עוצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הון, עד שתהיה עינו רעה במי שיאכל ממנו חלת לחם אפילו אם יהיה עשיר, ואם יראה לו זה יהיה בלי לב, וכמו שאמר (משלי כ"ג ז') כי כמו שער כנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו כל עמך. וכאשר יראה זה ממדותיו, ימאסוהו המלכים וגדולי בני אדם ומשכיליהם, ולא ישבו עמו; כי כאשר יאכל ימהר, ואם יראה חתיכה טובה יקפוץ עליה, והוא ראשית מי שישלח ידו לאכול ואחרית מי שישאנה, ועינו אל מה שיכא מן המאכל, מאשר לבו אליו, וכמו שאמר (ס' ח' ז') כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך. ושמת שבין בלועיך; ועוד כי יכוין להפנות עד שיוכל

לאמול שנית מהתאוותו לו, וכאלו הוא משפך שופך מלמעלה ויורד מלמטה וכמ"ש (ישעי' כ"ח ח') כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום; ועוד כי בא להקיא מרוב המאכל כאשר לא תכילנו האצטומכא כמ"ש (משלי כ"ג ח') אכלת תקיאנה. ואיה עבי הלב עד שיעזוב תורתו וישכח אלהיו? כמו שאמר (הושע י"ג ו') כמרעית' וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני.

ושכחו ממעשה היין נגוב המוח אם ישתהו חי, והרטבתו אם ישתהו מזוג. ואיה התגברותו על השכל והפסדו את החכמה? וכמו שאמר (משלי כ' א') לץ היין הומה שכר כל שוגה בו לא יחכם. ואיה הרפותו את הגידים והרעישו והמית הדם וקדחת הדם והמורסות והסמטות, וכהות שטח האצטומכא והכשת הכבד וגריד' שריקת המעים והמכאובים הגדולים? וכמו שאמר (סס כ"ג כ"ט) למי אוי למי אבוי למאחרים על היין. ואיה העברות והתועבות, ליפות כל גנות והתר כל איסור, והוא מתהלך בגוף האדם מעט מעט, וכמו שאמר (סס ל"ב) ואחריתו כנחש ישיך וכצפוני יפריש עיניך יראו זרות. ואיה הריגת הנפש והמכות והמאסר והכבל והענש, הלא בו? ואיה כל דרכי האונאה והתחבולות והאבדן, כי אם בו? ומי שהרגיל את עצמו לסמוך על המאכל והמשתה מהתירט ולא יגיע אליהם, יקחם מאשר ימצא, כמו שאמר (סס ד' י"ז) כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו. אבל הם טובים לאדם לקחת מהם מעט כפי מה שיעמיד גופו, כמ"ש (משלי י"ג כ"ה) צדיק אוכל לשובע נפשו, וכאשר יראה בשכלו מקום לזה, ישלח תאות המאכל והמשתה, וכאשר יהיה לו מזוננו יעצרה.

השלישי שער המשגל. ראו אנשים כי המשגל ראוי שיהיה נבחר על כל אהבות העולם, וכי יש לו ערבות יותר גדול מכל ערבות שבעולם; כי לכל יש דבר שיעמוד במקומו, וזה אין דבר שיעמוד במקומו; והוא מוסף בשמחת הנפש ויחזקנה, ומקל מלאות כל שכן מן הראש ומן המוח; והוא מניח כעם האדם ומעביר מעליו חראגות, ומועיל מהלי המרה השחורה הנקרא מלאנכוליא; והגדול שבדברים שהוא סבת היות האדם המדבר החכם, ואין סבת התחברות בני האדם ורעותם כי אם בו; ואלו היה דבר מגונה, היה הבורא מונע ממנו נביאיו ושלוחיו, הלא תראה כי קצתם אמר בהה את אשתי (בראשית כ"ט כ"ח) מאין בשת, ואחר אמר ואקרב אל הנביאה (ישעי' ח' ג') מאין הכלם. וחקרתי דברי אלה, ומצאתי בהם טעות; ועוד כי הניחו נזקו וגנותו מהם, כי הוא מזיק לעינים, ומסיר תאות המאכל והמשתה, ומפיל הכח, והרבה פעמים מביא השתפת וכאב החלצים וחלל הבטן, והורס הגוף ומכלהו מהרה וימהר הזקנה, ובו נאמר (משלי ל"א ג') אל תתן לגשים חילך. ואיה טרדת הלב ובלבול הדעת ועמימות העינים והמית הנפש כי אם עמו, וכמ"ש (הושע ד' י"ח) זנות יין ותירוש יקח לב. ומי שלבו עליו לא ינוח להב אשו כי אם בעת הגעתו אל חפצו בלבד, וכאשר יעשה חפצו תבער אשו כבהחלה, כמ"ש (סס ז' ד') כלם מנאפים כמו תמר בוערה מאופה. ואיה הטנוף והלכלוך, עד אם ירגיש ויהיה לו מעט דעת, יהיו שלמותיו מתעבים אותו, אפילו אם התרחץ כל ימיו, כמי שאמר (איוב ט' ל' ל"ב) אם התרחצתי במי שלג וגו' אז בשחת תטבלני ותעבוני שלמותי. ואיה החרפה והבוז והנגע, ומה שישאר זכרו עד אחרית הימים וסוף הזמנים, וכמו שאמר (משלי ו' ל"ב ל"ג) גואף אשה חסר לב וגו' נגע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה. ואיה שיחשוב כל בני

אדם עזרים וחרשים עד שיחשוב כל גנות בגלות, ויחשוב שאינם יודעים, וכמו שאמר (ירמי' י"ב כ"ז) נאופיך ומצחלותיך זמת זנותך. ואיה שישים ביתו מעון לכל לץ ולכל גואף ולכל לסטם ומשחית ואיננו שוער, וכמו שאמר (ס' ה' ז') ואשביע אותם וינאפו ובית זונה יתגודדו, וגורם לעצמו ולבניו שלא יהיה לו בן כשר, כמו שגרס הוא לזולתו מעצמו כזה, שהוא מדה כנגד מדה, וכמו שאמר (איוב ל"א ט' י') אם נפתה לבי על אשה, תטחן לאחרי אשתי ועליה יכרעון אחריך. ואין התאוה הזאת טובה לאדם כי אם להקים בה זרע, וכמו שאמר (בראשית ט' ז') ואתם פרו ורבו, וישלחה בדעת בעת שהיא ראויה, ויעצרנה מהרבות.

הרביעי שער החשק. השער הזה ואם הוא גנאי לזכור, איננו יותר מגונה מדעות הבורים, אעפ"כ זכרנום להשיב עליהם, ויסור הספק מן הלב, כן נזכור את זה גם כן להשיב עליו, ויסור ספק מן הלב. יש אנשים שרואים שהחשק טוב מכל מה שיתנהג בו האדם, וחושבים כי הוא מזכך הרוח והמוג, עד שתשוב הנפש זכה צפה על הגוף מזכותה, ושהוא ענין דק עד מאד, ומשיבים אותו לפעולת הטבע, ואומרים כי הוא משך נצוק אל הלב, תחלתו ההבטה, ואחר כך תוחלת, ואחר כך קביעות, ואחר כך יעזרוהו משכים אחרים ויתקיים. ועלו מזה למעלה, עד שהשיבו אותו לפעולת הכוכבים, ואמרו כשהיו מזלות בני אדם שוים, מביאים זה אל זה משליש או משותף, וימשול על שני חלקי אהבותם כוכב אחד מחייב ביניהם האהבה והחברה. גם עלו מזה עד שאמרו שהוא פעל הבורא יתברך, וטענו שהוא ברא רוחות הנבראים ככדורים עגולים, וחלק אותם לשנים, ומשים כל חלק באדם אחד, ובעבור זה כשימצא כל חלק את חלקו הוא נתלה בו. גם עלו מזה עד ששמוהו כמו חובה, ואמרו כי נסו בני אדם בשער הזה, כדי שירעו כניעת האהבה ויכנעו לו ויעבדוהו. העם הזה בכל מה שזכרו, פתאים אין בהם דעת. וראיתי להשיב עליהם בשער הזה בתחלה תשובה נראית במה שזכרו, ואחר כך אראה להם הפך מה שנתלו בו. ואומר כי מה שאמרו על הבורא, לא יתכן שינסה האדם במה שהזהיר ממנו, וכמ"ש (איוב כ"ד י"ב) ואלוה לא ישום תפלה, ועוד כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ה' ה'). אבל ענין חלק הכדורים אשה נתלו בו, כיון שהשיבונו על מי שאמר בקדמות הרוחניים, ובארנו כי נפש כל אדם היא נבראת עם השלמת צורתו, בטל השער הזה ושבור. ומה שטענו מצד הכוכבים מהפכת שני המזלות ושני החלקים, אלו היה כמו שאמרו, לא היה נמצא ראובן שאוהב את שמעון, שלא יהיה שמעון אוהב אותו מפני שהם שוים, ואין אנחנו מוצאים הדבר כן. ומה שזכרוהו כי ההתחלה הבטה ואחריה נפילת התוחלת בלב, אומר כי על כן צונו בוראנו שנשיב לעבודתו העין וחלב יחד, וכמו שאמר (משלי כ"ב כ"א) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי הצורנה, והזהירנו מהשיכם להמרות, באמרו (במדכ"ה ט"ו ל"ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם; ואין זה כי אם עד שיקבע הענין הזה בלב ויתפשחו וימשול בו, ומקצה האדם שהוא ממאכלו וממשתהו ומכל תקנותיו, עד שימק בשו וידל גופו וישלטו בו החליים החרים. ואיה הלהב והגויעה והיגון וההמיה, ונהגוד הלב וההתעלפות והקיצה והאסטנינות, וכמ"ש (תוע' ז' ו') כי קרבו כחגור לבם בארכם. ויש שיעלה זה אל המוח ומחליש הראות והמחשבה והזכרון, ויש שמבטל

ההרגשה והתנועה, ואפשר שיראה חשוקן פתאום ויגוע ותתעלם רוחו בגופו
 ארבעה ועשרים שעות, ושמא יחשבוהו למת ויקברוהו, ואפשר שיבינו אליו
 או שישמעו זכרו ויתאנח אנחה שימות בה באמת, ויהיה המשל אמת
 במ"ש (משלי ז' כ"ו) כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרועיה הגליה
 יורדות מות. ואין יהיה האדם אסיה הוא ודעתו, עד שלא ידע לעצמו
 אלוה ולא ענין ולא עולם זה ולא עולם בא זולתו, וכמ"ש (לויכ ל"ו י"ג)
 וחנפו לב ישימו אף. ואיה הבניעה והעבודה לו ולכל הנלוים אליו,
 והאיכות על הפתחים והשקידה על כל גוף, וכמו שאמר (ירמיה ג' ז')
 שאז עיניך על שפיים וראוי איה לא שכבת על דרכים ישבת להם. ואיה
 ההליכה בלילה והעמידה בשחרית, וההסתרות מכל חי, פן יפגעו וימות
 מיתות רבות בכל כלימה וכלימה, וכמו שאמר (לויכ כ"ד ט"ו) ועין גואף
 שמרה נשף לאמר לא תשורני עין. ואיה הריגת החושק או החשוק או
 אחת מן הכתות הנלוות אליהם, או אותם ואת הנלוים אליהם, ושמא
 רבים מבני אדם עם, וכמו שאמר המשל (יחזקאל כ"ג מ"ה) כי נאפות
 הנה ודם בידיהם. ואם יגיע יום מן הימים אל מה שבקש, ויגיע לתולדת
 מה שבקברו חייבה נפשו כל הצער שהוא, תשוב מתחרטת מתעבת מואסת
 למי שהיתה אוהבת, יותר מאהבתה אותו, וכמו שאמר (ע"כ י"ג ט"ו)
 וישנאה אמנון שנאה גדולה מאד. ויבין האדם כי מכה נפשו ותורתו וכל
 הרגשותיו ושכלו, אחר גפול החץ אשר אין לו השבון, כמו שאמר (משלי
 ז' כ"ג כ"ג) הולך אחריה פתאום וגו', עד יפלה חץ כבודו. ואין הענין הזה
 טוב כי אם באשתו של אדם שואהבה ותאהבה ליישוב העולם, כמו
 שאמר (ס"ה י"ט) אילת אהבים ועלת חן דריה ירווך בכל עת באהבתה
 תשגה תמיד, ויראהו האדם לאשתו בשכל ובכשרות, כפי אשר תנעם
 חברתם בה, ויעצרה מזולת זה בגבורה ויכולת.

החמישי שער קבוץ הממון. ראו אנשים כי הטוב שיתנהג בו האדם
 בעולם הזה, הטורח בקבוץ הממון, והשלמת הדברים. מהם מה שאמר
 כי המאכל והמשתה והמשגל אשר בהם תקנת הגוף לא יושגו כי אם בו,
 זכך בו יהיה המקם והממכר והנישואין, וכל עסק שיהיה בין בני אדם בו
 יהיה, עד שהמלכים לא ימליכום כי אם בו, ואין מקבצים החילים וכובשים
 המבצרים כי אם בעבורו, ולא יחפרו המוצאים המטמונים, כי אם להוציא
 אותו מהם, ואין ההליכה אל בתי העשירים וחלות פניהם כי אם בעבורו,
 ואין הנדבות והכבוד והצדקה וההודות כי אם להם, וכמ"ש (משלי י"ט ו')
 רבים יחלו פני נדיב, ומשלת בגוים רבים (דברים ט"ו ו'), וזאת הממשלה
 בממון, וכמו שנאמר (משלי כ"ג ז') עשיר ברישום ימשול. והסתכלתי
 בדבריהם וראיתי, שהטוב ממנו הוא מה שיבא לאדם מבלי טרח ועמל,
 אבל מי שישתדל לדרשו, הוא ביגיעה ובמהשבה ובקוצר הרוח ובנדודים
 בלילה והיגיעה ביום, עד שאם יגיע למה שירצה ממנו, לא תתישב שנתו
 לעתים רבות, וכמו שאמר (קהלת ה' י"ח) מתוקה שנת העובד אם מעט
 ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. וכאשר ישימחו
 האדם כונתו ימשול בו ויתאוהו, כאשר זכרתי בשער האכילה והשתיה,
 שיהיה כאש וכמות וכעוצר רחם, גם יותר מהם, כמו שאמר קה (משלי
 כ"ז כ') שאול ואבדון לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה. ואיה
 המריבה והתגרה והשנאה והמלחמה, כאשר יעשו הזאבים והכפירים עד

שיטרפו טרף, וכמ"ש (נחוס ז' י"ג) אריה טורף בדי גרותיו ומחנק ללבאתיו וגו'. ואיה ככל צעקת היתומים והאלמנות והעניים ושאר העשוקים, ואיננו פונה אליהם, כי אם מי שיאדהב קבוץ הממון, וכמ"ש (קהלת ד' א') והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם. ואיה לקיחת הממון והפסד הכבוד ואבוד האמונה וגלות כל מסתור, ובו אמר (סושע ז' א') ונגלה עון אפרים ורעות שומרון כי פעלו שקר וגנב יבא פשט גדוד בחוץ. ואיה העברת המועדים ושבועות השקר עד שיעדר הצדק לגמרי, כמו שאמר (ירמיה ז' כ"ח) אבדה האמונה ונכרתה מפיהם. וכאשר יבא לו הממון כחפצו, בוטח בו ושוכח אלהו וכופר במי שחננו הממון, כמו שאמר (דברים ח' י"ג י"ד) וכסף זהב ירבה לך וגו' ורם לבבך ושכחת את יי' אלהיך. ויש פעמים רבות שיהיה הממון סבת הריגתו ואבדו, אם בלסטים או בשלטון והדומה לזה, וישאר הוא ובניו חסרי כל, וכמו שאמר (קהלת ה' י"ג—ט"ו) עושר שמור לבעליו לרעתו, כאשר יצא מבטן אמו, גם זו רעה חולה; ואם ישאר בידו עד עת מותו, ישא האב עון הממון עמו אל הקבר, ויסבול אשמתו, כמ"ש (יחזקאל י"ח י"ח) אביו כי עשק עושק וגו', ויניח לבן פחות אשר לא יהיה לו ברכה, כמ"ש (משלי כ' כ"א) נחלה מבוחלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. אבל הושם האדם לאהוב הממון לשמור מה שחננו הבורא ולא יאבדהו לזולתו, כמו שאמר (קס ו' כ"ב) ברכת יי' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה.

הששי שער הבנים. ראו אנשים אחרים שישתדלו בבקשת הבנים, ואמרו שיש בזה שמחה לנפש ומחמד לעין וששון וגילה, ולולי הבנים לא היו בני אדם, ולא יתקים העולם, והם הסגלה לאדם לעת הזקנה, והזוכרים אותו בטוב אחר מותו; ושהחנינה והרחמים אינם כי אם להם, והכבוד והיקר להם. ודי כי כל נכבד מן הנביאים שואל אותם, כאשר תמצא אברהם אומר (בראשית ט"ו ג') הן לי לא נתת זרע, ואמרה התורה ויעתר יצחק ליי' לנוכח אשתו כי עקרה היא (קס כ"ה כ"א), ואמרה רחל הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (קס ל' א'); ופעמים מלמדו האב תורת האלהים יתברך ויתעלה וחקיו ומצותיו, יקנה בהם שכר, כאשר אמר (ישעיה ל"ח י"ט) אב לבנים יודיע אל אמתך. והשתכלתי במה שאמרו, וראיתיו גכון בבנים שיחנם הבורא לעברו כרצונו; ומקום טעות אלה, שמחייבים מונת זה השער לברו, מבלי שאר הדברים. ואומר מה תועלת יש בהם אם לא יהיה להם מזון וכסות ומחסה, ומה טוב יש בגדולם אם לא יהיה להם חכמה ומדע? ומה היא חנינתם והחמלה עם העדר אלה הדברים? רק חוספת בצער האבות; ⁴ ואנה הוא יקרם וכבודם, שיקוה מהם דבר, כשלא יהיה להם הקדמות? ואיה צער ההריון וחבלי הלידה ומה שיקרה מן חליה, וכמו שאמר (בראשית ג' ט"ו) בעצב תלדי בנים. ושמה תמות בעת לדהה ותשוב השמחה לאבל, כמו שאמר (קס ל"ה י"ח) ויהי בצאת נפשה כי מתה. ואיה יגיעת האב ועמלו והכנסתו בכל סכנה כי אם על מזון בניו, כמו שאמר (איוב ל"ט ל') ואפרוחיו יעלעו דם. ואיה

⁴ ואנה הוא וכו'. כל"ל, ולא כמו שנמצא בדפוסים, והנה הוא כו'; כי נלמדת מהאמר הזה הוא שאלה, אשר נה ישאל המחבר ז"ל לאמר: אנה הוא הכבוד והיקר של הבנים, אשר אבותיהם יוכלו לקוות מהם דבר, אם אין לבנים האלה בהקדמות הנזכרות לכל תכלית?

צער הגדול והנהגת החלי ותקון הרפואות ושמירת מי השעורים וחכנת המשקים, כי אם עמהם ברוב. כל שכן שאחרית הענין למות ולשכול, והוא האוי והאבוי, כמו שאמר (סזע ט' י"ג) כי שם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. ואם יחיו, הפחד ממה שיתדרשונו הזכרים מהם אינו מניח לו לישון, וכמ"ש (משלי י"ט כ"ו) משדד אב יכריח אם בן מביש ומחפיר; ופחד ממה שיתחדש על הנקבות מהם הוא כלומת עולם וחרפת פנים, כמו שאמרו רבותינו מפחדה לא יישן בלילה. והכלל אם יהיו ממרים תאבד התוחלת, כל שכן אם יהיו מרעים, ועליהם אמר (שם ל' י"א) דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך. אבל שם האב לאהוב את הבנים להתחזק במה שחננו בוראו בהם ולא יקוץ בהם, כמו שאמר (תהלים קכ"ז ג') הנה נחלת יי' בנים שכר פרי הבטן.

השביעי שער ישוב העולם. ראו אנשים אחרים, כי ישוב טוב בכל מה שיתעסק בו האדם, ואמרו כי ישוב הבית הוא דבר שצריך, כי לולא הוא לא היה לאדם מקום יהיה לו מחסה מן החום והקור, ויתקבצו אליו כל הנלוים אליו; אך ישוב השדות צרכם למזון, שאי אפשר לעמוד בלעדיו, וכלם מחדשים לאדם השמחה, ורחב הלב והחריצות והגילה, וכמו שאמר (קהלת ה' ח') ויתרון ארץ בכל הוא מלך לשדה נעבד; ובישוב ובנינים מתפארים המלכים והשרים, כמו שאמר (תהו"ג י"ד) עם מלכים וועזי ארץ הבונים חרות למו; ובכמו זה יעד המאמיני, כמו שאמר (דברים ו' י"א) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת. והתבוננתי בעצתם ומצאתים שטעו, כאשר חייבו עזיבת כל הדברים והתעסק בשער הזה, ואיך יוכל אדם לישוב מאומה מכל זה, כי אם בחכמה ועצר ובידיעת המדות והשערים. ואם לא יהיה באמצע מדע רחב לא יגיע דבר מהמבוקש הזה, ואם יטריח אדם עצמו בשער היישוב, יפול ביגיעה ובעמל והראגה והתוגה והוצאת הממון משלו ומשל אחרים, מתאותו להשלים מה שהחל ממנו, וכמ"ש (ירמיה' כ"ג י"א) הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותו בלא משפט ברעוהו ועבוד חנם. ואם ישלים מה שהחל, ויראה בו דבר שלא יישר בעיניו, לא ישוה כל מה שטרח בעיניו מאומה, ויהיה עמלו ויגיעתו לריק, וכמ"ש (תהלים א' ט' י"ב) ויצא חירם מצור לראות את הערים אשר נתן לו שלמה ולא ישו ב'עיניו. ואיה היגון המתמיד וקוצר רוח כי אם עמו. ואיה קנאת בני אדם וכעס המלכים והבאת הפגעים כי אם עמו, וכמ"ש (עמוס ה' י"א) בתי גזית בניתם ולא תשבו בהם. ואם יהיה הישוב שדות, לא יצמחו נטעיהם כרצון האדם, אך הם צומחים כרצון בוראם, נהדאגה על זה מתמדת. ואם יעקרו ויעמידו אחרים תחתם הכפל דאגתו והתוגה על העצר המטר יותר גדולה, וכן בצמאון ובקוצים ובירקון והארבה והשטף, וכמ"ש (מ"א ח' ל"ז) רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שרפון ירקון ארבה, ועול המלכים ותמס עבדיהם, עד שיהיה מה שיעשו השדות להם, ולא יגיע מהם ליד בעליהם מאומה, וכמ"ש (קהלת ה' י') ברבות הטובה רבו אוכליה ואין יתרון לבעליה כי אם ראות עיניו. ואם יגדל מה שזרע ויאסוף את תבואתו, תהיה כונתו לחפצו ביוקר השערים וצוק העתים, עד שיקח מה שיש ביד העניים והדלים, כמ"ש (עמוס ח' ו') לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים

ומפל בר נשביר. ולא נתנה אהבת היישוב בלב האדם כי אם לתקן בו צרכו בלבד, כמו שאמר (סהל"ס ק"ו ל"ו) וישוב שם העבים ויכוננו עיר מושב ויזרעו שדות ויטעו כרמים ויעשו פרי תבואה:

השמיני שער החיים. ראו אחרים כי הטוב שידרוש האדם בעולם הזה, החשגה על אריכות ימי חייו, ואמרו כי ארך החיים, בו יגיע האדם אל כל אשר יחפוץ, מענינו התורה ועניני העולם, ואם לא ישתדל האדם על זה אי זה דבר ישמור, ובה יערו הספרים באמרם למען יאריכון ימיו (סמות כ"י"ג), למען תחיו ימים רבים (ירמ"ל ל"ה ז'). וסבות החיים אצל אלה התמדת האכילה והשתיה, ושלא ירבה במשגל, וישתדל לשמח את נפשו, ושימנע מהכנס בסכנות ובפחדים, כל עניני התורה ועניני העולם. ואמת הוא כי הענינים האלה מתקנים הגוף, אבל אינם סבות החיים, כי אנחנו מוצאים הרבה מבני אדם הם על הענין הזה, והם קצרי חיים, ואחרים בהפך הענין הזה, וחייהם ארוכים. ותראה גופים שבנינם הזק, יהרסו מהרה, ואחרים בנינם חלוש, יעמדו ימים רבים. ואם היה הענין כאשר אמרו, היו המלכים מאריכים ימים יותר מכל אדם, בעבור שהם יכלתם על המזונות והתענוג. ועוד אזכור כל מה שהנחנו בשער הזה, כי האדם כל אשר יאריכו ימיו, ירבו יגונו ודאגותיו וצרותיו, וכמו שאמר (סהל"ס כ"ה י"ז) צרות לכבי הרחיבו; וירבו עליו העינות והחטאים, ויארך חשבונם ומנינם, וכאלו הם מתחדשים בכל יום, כמ"ש (לכנ"ל ג' ז') אכן השכימו השחיתו כל עלילותם; ובעוד שהוא בענין הילדות הוא סבל לא ידע מאומה, כמו שאמר (מש"ל כ"ג ט"ו) אולת קשורה בלב נער; וכאשר יגיע אל ימי הגערות יתקן אל ההפסד ואל ההפקר, כמו שאמר (ש"ס כ"ט) נער משולח מביש אמו; וכאשר יגיע אל הבחורות, יכנס בעמל וביגיעה, וכמ"ש (ש"ס י"ו כ"ו) נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו; וכאשר יגיע אל הזקנה יסור כל מה שהתאוה ויהיו חייו עליו לטרח, כמו שאמר (קהלת י"ג י"א) עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ, ויחסך זיוו ולחוו והרגשתו וזכותיו, וישוב קעב אשר נמס ממנו המטר, ונשאר עשנו היבש אשר אין בו תועלת, כמ"ש אחריו (ש"ס ב') עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושבו העבים אהרי הגשם, ושאר הפרשה עד סופה.

והאדם הצדיק לא יאהב חיי העולם הזה, כי אם בעבור שהיא מדרגה יגיע בה ויעלה ממנה אל העולם הבא, לא בעבור עצמה. ולא נתנה אהבתה בלב האדם כי אם שלא ימית את עצמו כשחבא עליו צרה, כמ"ש (בראשית ט' ה') ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש; החשיעו באהבת השררה. ראו אחרים הגדול שבמה שמתעסק בו האדם בעולם הזה הגאווה והגדולה והשררה, ואמרו שהנפש טטה אחרי הגדולה, ותראה שקשה עליה השפלות אל אדם אחד ולהתודות לו, ותמצא השררה מחזקת אותה ומרוכמתה ותוסף לה חריצות והתפשטות; ובין הצווי והאזהרה יערבו לה; ולולא השררה לא היה העולם מסודר, ולא גשלו תקנותיו; המלכים מנהיגים המלחמות והשמירה, והשופטים ישפטו בין הצנעיים מבני אדם, והשוטרים מתקנים העוים שבהם; ובה ברכ קצת הצדיקים את קצתם כמ"ש (בראשית כ"ז כ"ט) יעברוך עמם. אבל מה שזכרוהו מסודר העולם בשמירה ובמשפט ובמנוי איננו נרח, אבל הוא

מאמרנו וכונתנו, אך הם שאלוה שאלה נעזרו בו על דעתם; כי סודר העולם לא יהיה כי אם בחכמה, והם הפילו מעלת החכמה ושמוה לשררה לעצמה. וצריך שאזכור מה ששכתו אותו מנזקי הגאווה והשררה, מהם כי האדם כשיתגאה ותגדל נפשו בעיניו, יצא משטתו, ויתגאה על הקרובים והרחוקים, ויראה עצמו כאלו הוא יחיד ברורו, ויבזז לעצת כל אדם, ויתעקש וידחה כל מאמר, וכמ"ש (משלי י"ח א') לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע, וחולק על הזקנים במה שנסודו בארך ימיהם, והכינו אותו ברגילותם, ולא ישמע לעצתם ולמצותם, וכמ"ש (שם י"ג ט"ו) דרך אויל ישר בעיניו, ופסדו לו עיניו עולמו, ומה שיתקנו לו מהם, ייחסם אל כחו ויכלתו והנהגתו והברתו, וכמו שאמר (ישעיה' י"ג) אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו כי אמר בכח ידי עשייתי וגו'; ועולה מזה לחלוק עם האומנים באומנותם, ויחשבו אותו לפתי וילעגו לו, ולחלוק על החכמים במלאכותם המדעיות, ישתדל לשבור אותם, והכסיל השותק יש לו תקוה ממנו, וכמ"ש (משלי כ"ו י"ג) ראות איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו; ויבא מזה לדבר במלכים ובשרים ולא תכשר בעיניו עצתם, ולא הישר אצלו הנהגתם, ובו נאמר (שם ט"ז) חכם עצל בעיניו משבעה משיכי טעם; ויפליג בזה עד שידבר בחכמות הבורא יתב' וידיעתו, וירחיק הרוב בהם ויגנהו, וכמו שאמר (חכמים ע"ג י"א) זאמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון; ויביא זה לבא בכל עמל זסכנה ופחד, מבטחוני כי עצתו תצילנו, והיא הכשילתהו, וכמו שאמר (איוב ה' י"ג) מפר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה. ואם לא תשלם לו השררה והמלכות, אז יראו מקנאיו ויצמחו משנאיו, אעפ"י שלא ירע להם כי אם התחלה, כמו שאמר (חכמים כ"ט ה') בלי עון ירוצו וגו'. אבל בתחלת ראותם שמולך עליהם, חפצים להרגו, וכמו שאמר (בראשית ל"ז כ') ועתה לבו ונהרגהו, והוא תמיד לא יאכל כי אם חתום, ולא ישתה כי אם שמור, וכאלו יושב תחת חורו של חרב, וכאלו חייו תלוים בשערה, כמ"ש (ס"א כ"ג) כי כפשע ביני ובין המות, ויבדילו אנשיו בינו ובין הרין באמת, ויביאוהו אל החשדים ואל הספקות, ויחזקו עליו דברי בני אדם, ותקשה עליו תביעת הבורא אותו, כמו שאמר (יוסע ה' א') ובית המלך האזינו כי לכם המשפט. ולא נטע הבורא ית' בנפש האדם אהבת השררה והגאווה, כי אם בעבור שתכסף בהם הגמול העולם הבא, כמו שאמר (איוב ל"ו ז') לא יגרע מצדיק עינו ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו:

העשירי שער הנקמה. ראו אחרים כי הטוב במה שמכוין האדם בעולם הזה, שינסם מאויביו. ואמרו שהנקמה מסירה הדאגה מהנפש, ויסתלק מעליה היגון אשר היתה בו, ותמצא ערבות במה שהיא רואה באויבה, ותניח מן הכעס ותסיר המחשבה הרעה, ותמנע אויב אחר מעשות מה שעשה הראשון. הלא תראה כי הטוב מה שנאמר למאמינים (ישעיה' מ"א י"א) הן יבושו ויכלמו כל הנחרים בך תבקשם ולא תמצאם אנשי מצותך. והתבוננתי כל מה שזכרו, והנה הם בו מהבילים, כי כל אשר זכרו לא עשה בנפש המעשה הזה, אלא בעבור שבא לה מאלוה, לא עשתה היא בו כלום; אבל כשהיא נופלת בעצה ומחשבה על האויב, היא נופלת בים השחור, ובכל יום התחדש לה עצה אחרי עצה, וכמו

שומר (תהלים ק"מ ג') אשר חשבו רעות בלב, וימלא האדם לבו שלא יפגע אדם ולא יחמול ולא יחון ולא יקבל תחנה, וכמו שאמר (משלי כ"א י') נפש רשע אותה רע לא יחון בעיניו רעהו, ועל הוצאת כל ממונו וכל הונו בנקמה היא, וכמ"ש (ישעי' י"ג י"ז) הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשובו והב לא יחפצו בו. ואעפ"י שלא יגיע לחרוג האויב ההוא כי אם בהרוג אלף אוהב או בהרוג עצמו, לא ירגיש לזה, וכמו שאמר (סופטים י"ו ל') תמות נפשי עם פלשתים; ואעפ"י שלא יגיע אל זה כי אם בעזיבת אלהיו ועבודתו, לא יחשוב בזה, וכמ"ש (תהלים פ"ו י"ד) ועדת ערצים בקשו נפשי ולא שמוך לנגדם. וכאשר יסבול כל אלה הענינים, אפשר שלא יגיע עמם אל מה שהוא מבקש, וכמו שאמר (מ"ב ג' כ"ו) להבקיע אל מלך אדום ולא יכול, ואפשר שיהפך עליו הענין ויאבד הוא, וכמ"ש (משלי כ"ו כ"ז) כורה שחת בה יפול וגו'; ואם ינצל וישלם לו מה שבקש, כבר הפיל נפשו בענש החזק מאת הבורא, אשר לא יצילנו אדם ממנו אלא במחילת מי שהרע אליו, וכמו שאמר (שם כ"ח י"ז) אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו. ואיה התקוה לעמוד כנגד הזמן על דעת אנשיו, והתקוה לעמוד כנגד המזלות כדברי בעליהם, והתוהלת הנכזבה לעמוד כנגד בורא השמים והארץ כדברינו אנתנו אנשי האמת? והם חושבים כי הם חוץ להנהגתו, וכמו שאמר (תהלים ס"ד ו') יחזקו למו דבר רע. ואיה שנאת בני אדם ואיבת הברואים, ושיפקוד בלב מה שיקנאו בו על הטובה וישמחו לאידו, וכמו שאמר (שם ט') ויכשילוהו עלימו לשונם, ולא ימצא דואג לדאגתו ולא כואב למפלתו אלא הכל שמחים לשברו, כמו שאמר (נחום ג' י"ט) אין כהה לשברך נחלה מכתך כל שומעי שמעך וגו', ואפשר שיהיה שרש השנאה הזאת מחמס זה המתנקם באחרונה, כמו שאמר (תהלים כ"א י"ט) ושנאת חמס שנאוני, אל החון כל בוגדי און סלה (שם כ"ט ו'). אבל גטעה בנפש אהבת הנקמה, לקחת דין הבורא מן המשחיתים בארצות, כדי שיתקנו בני אדם, כמו שנאמר (שם ק"א ח') לבקרים אצמית כל רשעי ארץ להכרית מעיר יי' כל פועלי און:

חאחר עשר שער החכמה. מתלמידי החכמים מי שאמר, כי אין ראוי לאדם להתעסק בעולם הזה בדבר חוץ מן בקשת החכמה; ואמרו כי בה יגיע אל ידיעת מה שיש בארץ מהטבעים והמזגים, ואל ידיעת הבורא ממה שבשמים מהכוכבים והגלגלים, ויש לה ערבות ותענוג לנפש, כמו שאמר (משלי ב' י') ודעת לנפשך ינעם, ורפואה שתרפא אותה מהסכלות, כמו שאמר (שם ג' ח') רפאות תהי לשרך, וכאלו היא הנאתו כמזון, כמו שאמר (שם) ושקו לעצמותיך, ועינו בה כבודלח וכפנינים על המלכים, כמ"ש (משלי ח' ט') כי ליות חן הם לראשך וענקים לגרגורחיד; ומי שאינו מכון אליה ולא מבינה, כאלו אינו מבני אדם, וכמו שאמר (תהלים כ"ח ה') כי לא יבינו אל פעלות יי' ואל מעשה ידיו. ומצאתי כל מה שאמרו אמת, אבל מקום הטעות בו, הוא מה שאמרו שלא יתעסקו בדבר זולתה; ואם לא יתעסקו עמה במזון ובמחסה ובמסתור תבטל, כי אין עמידה זולתה; ואם ישליך את עצמו בצרכיו אלה על אנשים אחרים, היה נבזה ואין סומכין עליו ולא מקבלים דבריו, וכמ"ש (קהלת ט' ט"ז) וחכמת המסכן בזויה, ודבריו אינם נשמעים; ואם יספיק לו המזון העב

היבש, וינהיג עצמו בו ויעבה טבעו ויכער, תבטל זכות החכמה ודקותה, וכמ"ש (משלי כ"א י"א) תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו. הלא תראה בני ישראל במדבר, זנס הבורא במזון דק רוצה לומר המן, כדי שילמדו החכמה, כמו שאמר (שמות ט"ז ד') ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתו אם לא; וראה עוד בני לוי שהיה חלקם אחד משלש עשרה מן התבואה, מפני שהם שבט משלש עשר שבטים, ושם להם המעשר, כדי שישומו מזונם דק. ואלו היו מסכימים בני אדם על מה שאומרים אלה, בטלה חכמת היצירה בהכרת הזרע ובעזיבת הנשואין, ואלו היו מתעסקין בחכמת היצירה לבה, בטלה חכמת התורה. ולא גטע בלבם אהבת העולם אלא להיות עזר לזאת וינעמו יחד, וכמו שאמר (משלי כ"ב כ"א) להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך.

השנים עשר שער העבודה. ימצאו אנשים רבים שאומרים, כי הטוב במה שיתעסק בו האדם בעולם הזה, עבודת אלהיו בלבד; והוא שיצום ביום, ויקום בלילה לשבת ולהודות, ויניח כל עסקי העולם כלם, כי אלהיו ימלא לו ספוקו ממזון ורפואה ושאר צרכיו. והנה אנחנו מוצאים בעבודה תענוג גדול, כמו שאמר (תהלים קמ"ז א') כי נעים נאווה תהלה, וששון ושמחה, כמו שאמר (שס ק' ב') עבדו את יי בשמחה, ומצפון אצל הבורא לעת הגמול, כמו שאמר (מלכ"ג ג' י"ז) וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו. אלה (ירחמך האלהים) כל מה שספרו בעבודת בוראנו אמת וברור, וכל המדות לא יגיעוהו, כמ"ש (תהלים קמ"א ג') גדול יי ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר; אך מקום טעותם הוא ההתבודדות בה לבה, ואמרם כי לא יתעסק האדם בזולתה. ואם לא יתעסק במזון לא יתקיים הגוף, ואם לא יתעסק בפריה, לא תהיה העבודה כל עיקר. כי אם היו מסכימים על זה אנשי דור מן החרות כלם, וימותו אהר כן, היתה העבודה מתה עמהם; אבל העבודה לאבות ולבנים ולבני בנים, כמ"ש (דברים ו' ב') למען תירא את יי אלהיך לשמור את כל חקותיו ומצותיו אתה ובנך ובן בנך כל ימי חיך. ואחר כן נגלה להם מה שנעלם מהם, כי העבודה היא בכל המצות השכליות והשמעיות, כמ"ש (שס י' י"ב) ועתה ישראל מה יי אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את יי אלהיך לשמור את מצות יי. ואי זה דבר יקיים המתבודד ממצות המדות והשקלים, כמ"ש (ויקרא י"ט ל"ו) מאזני צדק אבני צדק וגו' ואי זה דבר יקיים ממצות הדינין באמת ובמשפט, כאמרו לא תטה משפט לא תכיר פנים (דברים ט"ז י"ט)? ואי זה דבר יקיים באסור והתר כאכילת הבשר והדומה לזה, כאמרו (ויקרא י"ח ב') זאת החיה אשר תאכלו? ואי זה דבר יקיים ממצות טומאה וטהרה, כאמרו (שס מ"ז) להבדיל בין הטמא ובין הטהור, ועוד להורות ביום הטמא וביום הטהור (שס י"ד ל"ו)? וכן בענין הזרעה והמעשר והצדקות והדומה להם. ואם תאמר ילמד כל זה ויורה בו לאנשים אחרים ויעשהו; אם כן הם הם העוברים לא הוא, כי בהם נשלמה עבודת הבורא לא בו. אבל מה שזכרו מהבטחון על הבורא בתקון הגוף ותקון המזון, הוא כמו שאמרו, אך נשאר להם דבר; והוא ששמו ית' שם לכל דבר סבה ומנהג צריך שיבוקש מהפנים ההם. ואם הם אומרים אמת שהבטחון בולל, יבטחו עליו בשער העבודה גם כן, שיגיעם אל גמולו בלא עבודה;

ואם לא יכשר זה, מפני ששם העבודה סבה לגמול, לא יהיה אפשר מבלי הקנין והנשואין וההשגחות, אשר שמים סבה לתקון בני אדם. אלא שפעמים עושה הבורא קצת מאלה על דרך האות והמופת בלא עסק אדם; אבל ישימהו מנהג שישינה הטבע אשר הטביע?

השלשה עשר שער המנוחה. אמרו אנשים, כי המנוחה טוב מכל מה שיתנהג בו האדם בעולם הזה; כי היא סבת לרפואת הנפש, לחעביר ולעדן גופה ולשמור חושיה, וכל אשר ייגע האדם עיניו תלויה אל המנוחה, והיא מבוקשו. הלא הראה שהמלכים הם במנוחה יותר מכל אדם, ולולי שהענין הזה הוא טוב לא היו בוחרים בו. ואיה נוח הגוף ועזיבת הקיצה והמהירות והיגון והדאגה, עד שתורת האמת כשבוחרים בה מדמים אותה בה, כאמרו (ירמ' ו' ט"ז) ומצאו מרגוע לנפשכם. וצוה במנוחה בשבתות ובמועדים. והשקפתי על עצת אלה, ומצאתים סכלים מכל אדם, ואמרו מה שלא ידעו; כי המנוחה לא תשלם לאדם אלא אחר ההשגחה הגדולה ותקון צרכיו והכנת כל אודותיו, ואח"כ ינוח וישקוט, כמ"ש (משלי כ"ד כ"ז) הכן בחיץ מלאכתך ועתדה משרה לך אחר ובגית ביתך, אבל המנוחה לבדה מבלתי דבר מאלה, איננה כי אם מנוחה בשם, והעולה מעניניה הוא העצלה. ואל תשאל על העצלה מה היא? כי האדם כשיתעלף ויתעצל יבואהו הריש ויחסר כל טוב, כמ"ש (ס"ו' י') מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידיים לשכב ובא כמוהלך רישך ומחסורך באיש מגן, וכאשר יתעצל ולא יבין לו מזון ולא כסות ולא מחסה, יהיה ביגון כל ימיו, עד שימיתוהו תאוותיו ומשאלות לבו, כמו שאמר (ס"א כ"ה) תאוה עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות, עד שהוא מניח התפלה והצום והעמידה והתנועה במצות ובכל תועלת. ועל כן הפך הענין בצדק, כי ענין העצלות עוד נופל על הרשעות, ואמר (ס"א כ"ו) כל היום התאוה תאוה וצדק יתן ולא יחשוך. ואיה הרפיון והכבוד והנפת והחלישות והשרפון וכאב התחתית והפודגרא וגיד הנשה והכליות וחלי הפיל והרבה מן הנגעים, כי אם על הבטלה? ואפילו מי שספקו על אחרים אין ראוי לו להתבטל, וכמ"ש (ס"א ל"ז) צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל. אבל אנחנו מוצאים הנפש נוטה אל המנוחה, ושבורה שמה לה הנהגה בהשקט ובבטחה אשר בעולם הבא והנחילה בה, כמו שאמר (ישעי' ל"ב י"ז) והיה מעשה הצדקה שלום ועבורת הצדקה השקט ובטח עד עולם וישב עמי בנוה שלום. וכבר התבאר ממה שהצעתיו ובארתי למי שקורא הספר, שכל מי שרוצה להתנהג בענין מן השלשה עשר ענינים האלה, תהיה בטלה עצמו ולא נכונה; מפני שהוא מחייב להתנהג בו לבדו, והניח לשפת עמו זולתו, והתקיע לו מחפצו, וקצר להגיע אל מה שאהב, כאשר הקדמתי ממאמר שלמה, כי כל דבר מעוות וחסרון, אבל כשיקובצו הענינים האלה כלם, הוא הנכון הגמור.

ואין ראוי גם כן שיוקח מכל אחד מהם חלק משלשה עשר בשוה, אך יקח מכל מין מהם השיעור אשר הוא ראוי לקחת כפי מה שתחייבוהו החכמה והתורה. וכאשר יקובצו פזורי אלה השלשה עשר ענין, תהיה חמאת המיץ שיוגיע האדם מן המאכל והמשתה והמשגל, מה שיעמיד בו גופו ורעיו; וכאשר ימצא זה מהתרו, ישלח בו תאוה עד שתקח ממנו בהתר, ואם תרצה להרבות או לקחת מזולת היתרו, יחסמנה וימנענה,

ואם לא תרצה להמנע כחפצו, ישלח בך מדות הפרישות, עד שתמאס בכל ענין. וישמור מה שחגגנו הבורא מממון ובנים כפי אהבתו בהם, ויעבוד האדם כפי צרכיו, ואם תמשול בו התאוה שתביאהו באיסור, ישלח בה הפרישות עד שימנע מה. ויאהב חיי העולם הזה, בעבור העולם האחר, כי הוא הטרקלין שלו, לא בעבור עצמו. ואל יחפוץ במאומה מן השררה והנקמה, ואם יבא לו זה מאליו, יקבלנו לקיים בו משפטי התורה, וישייר בני אדם. ולא יתנהג במאומה מן העצלה כלל, ומה שישארו לו מעותותיו אחר זמון מזונותיו, ישיב השגחתו בם אל העבודה והחכמה. וכאשר יקבץ אל אלה המעשים כאשר זכרנו, יהיה משוכח בשני העולמים, וכמו שאמר (משלי ד' כ"ג) מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים, וישבו המעשים חמים לגופים המורכבים מארבעה טבעים, ולכל גוף שהוא שרשים מחוברים, וכרפואות אשר המנהג בהם שיקח מאחד מהם משקל⁵ שלשה חזים, ויהיה בו משקל זוו מדבר אחר, ומדבר אחר ד' גרות, ומאחר חצי זוו, ומאחר ב' גרות, ומאחר גרה וחצי, ומאחר איסור, ולא יתכן שיקחו אותם חלקים שוים, כן הענין באלה המדות אשר זכרתי:

וראיתי להתנדב בסוף המאמר הזה בזכר מזגי המוחשים קצתם עם קצתם, לחיותו תוספת בסדר ובכחינה למה שהקדמנו ממוג המדות, ואומר, הירוע כי המוחשים חמשה, נטעמים, ונראים ונשמעים, ומורחים, וממוששים. ואניה השנים מהם, והם הממוששים, כי אינם מביאים לידי ערבות כי אם בדרך אחד והוא הרך, ואחר כן הטעמים, כי הרכבתם ידועה, כמו ההרובה הפאלודג⁶ מהנשא והסוכר והכרום וזולתם, וכן כל המטעמים מן המזונות והתבשילים. ואכוין בדברי אל שלשת המוחשים האחרים, ואומר, כי המראה הנפרד מלובן או אודם או ירוק או השחור, מנהגו להחליש החוש כשיביט אליו, כאשר יכהה הראות מן ההבטה אל השלג, וכאשר יזיק האודם לעין, ויהלש כח הראות מן השחרות, והרומה לזה, והוא עם זה אינם מביאים לידי ערבות ושמחה רבה, אבל כשימוזגו קצתם עם קצתם, יתחדש מהם אפני הערבות ותנועה רבה לכחות הנפש. ואומר, כי האודם המתערב עם הירוק, יניע המרה האדומה ומדותיה, ויראה מהנפש חזק העיון; והירוק המתערב עם השחור, יניע כח הלחה הלבנה, ותראה הנפש כח השפלות; אך אם יתקבץ השחרות והלובן והירוק והאודם, יניעו כח הדם, ויראה מן הנפש כח המלכות והממשלה;

⁵ [שלשה חזים וכו', גרות כו', איסור וכו']. משקל הזוו הוא המשקל הנקרא אלל הרופאים ורוקחי המרקחת בשם דראכמ"ט; הגרה היא המעט בלשון החלמוה, והיא אחד מששה כוזו, ומשקלה הוא כמשקל חצי גרה"ס או חצי סקרופע"ל, כי הגרה"ס או הסקרופע"ל הוא אחד משלשה דראכמ"ט אלל הרופאים והרוקחים; האיסור הוא דביעיה המעט או הגרה, ומשקלה ארבע שערות (רמב"ס כפי"ה) שנקולות פ"ט משנה ה' וס"מ, כמשקל הנקרא אלל הרופאים והרוקחים בשם קארל"ט, אשר משקלו ג"כ ארבעה גרה"ן, כלומר שערות. ⁶ מהנשא והסוכר והכרום. הנשא הוא כפי הנראה שם הפרי הנקראה בלעז אנאנא"ס, והסוכר הוא הוא הנקרא כמעט בכל הלשונות לוקע"ר, והכרום הוא שם הטעטע הידוע בסוכר כבר במקרא (שה"ש ד' י"ד) ורגיל גם בלשון רומית, והוא הנקרא בלשון פרסי וזרוב לשונות איברופא בשם זאפרא"ן, כאשר חמלא השם הזה גם בדברי

וכאשר יתחבר הירוק עם הירקרק, יניעו כח המרה השחורה, ויראה מן
 מן הנפש כח המורד והאבל; וכן אם יוסיף או יחסר בה מזג המראים,
 יתחדש לנפש מכתותם כפיהם. וכן הקול הנפרד והנעימה הנפרדת והנגינה,
 לא יניעו ממדות הנפש כי אם דבר אחד בלבד, ופעמים יזיקוה, אבל
 המזגם ישוה מה שיראה ממדותיה וכחותיה, וראוי לך לדעת מעשיהם
 גפרדים עד שיהיה כפיהם. ונאמר, כי הנגינות שמנה, לכל אחת מהם
 שיעור מהנעימות. חראשון מהם שיעור השלש נעימות, שהים סמוכות, ואחת
 נעה; והשניה שלש נעימות, אחת נחה ואחת נעה, ואלה השתי נגינות,
 מניעים כח האדם וכח המלכות והממשלה; והשלישית שיעורה שתי נעימות
 סמוכות, אין ביניהם זמן נעימה, ואחת נחה, ובין כל השפל והגבה והשפל
 זמן נעימה, וזאת לבדה מעירה המרה האדומה והגבורה וחזק הלב ומה
 שדומה להם; והרביעית שיעורה שלשה נעימות סמוכות, לא יהיה ביניהם
 זמן נעימה, וכן כל שלש ושלש זמן נעימה, וזאת לבדה מניעה הלחה
 הלבנה, וטראה מהנפש כח השפלות והכניעה והמורד והדומה לה;
 והחמישית שיעורה נעימה נפרדת, ושתיים שונות זו מזו אין ביניהם זמן
 נעימה, ובין הגבה והשפל זמן נעימה; והששית שיעורה שלש נעימות מתנועעות;
 והשביעית שיעורה שתי נעימות סמוכות, אין ביניהם זמן נעימה, ובין כל שתיים
 ושתיים זמן נעימה; והשמינית שיעורה שתי נעימות סמוכות, אין ביניהם זמן
 נעימה, ובין כל שתיים ושתיים זמן שתי נעימות; ואלה הארבע כלם, מניעים
 המרה השחורה, ומראות מן הנפש מדות נחלקות, פעם אל השמחה, ופעם
 אל הדאגה. וממנהג המלכים, למזוג קצתם עם קצתם, עד שתשתוונה,
 ויהיה מה שתניענה ממדות בשמחה אותם, כפי מה שייטיב נפשותם
 להנהגת המלכות, ולא יוציאם אל הרבוי ברחמים או באכזריות, ולא
 בגבורה ולא במרד, ולא בתוספת ובחסרון בשמחה. ועל זה יהיה ענין
 הריח הנפרד, לכל מריח מהם כח, וכאשר ימזוג קצתם בקצתם, יקנה
 ענין כפי רוב המזג ומעוטו. ומה שהמר דרוך חם יבש, והכפור קר
 דק, והזעפרן חם יבש, והאהלות קרים ולחים, והענבר חם ממוצע, ומימי
 הורדים קרים ודקים. וכאשר יעורב כל א' מהם באחר, ימזוג כחותיו
 ויתקנו לתועלות בני אדם. וכיון שההשויה בכל המוחשים יותר מועילה
 לאדם, כ"ש השויה מדותיו ואהבותיו שתהיה מועילה לו יותר. והעולה
 מן הכלל הזה, שיהיה האדם קונה בעולם הזה כפי תקונו, ויאכל וישתה
 בהתר כפי צרכו, ויצויב השגחתו על החכמה והעבודה והשם הטוב, וקח
 מכל אחד מהאהבות הנזכרות כפי מה שסדרנו, כל דבר בעתו. וזאת
 היא הבחירה המשובחת, והיא חמאת מה שזכרו שלמה בספרו ב'ג'
 מקומות; אחד מהם (קהל'ג' כ"ד) אין טוב באדם שיאכל ושתה והראח
 את נפשו טוב בעמלו וגם זה ראיתי אני כי מיד האלהים היא. ואמר
 שיאכל ושתה, שער המזון, ואמר בעמלו, שער הקנין, ואמר מיד האלהים,
 רוצה בו מהתרו ממה שחגנו בוראו, לא ממה שהוא חומס וגזל. ואמר

המחבר ז"ל למטה בענין זה. ⁷ והזעפרן כ"ו והענבר כ"ו. השם זעפרן נמלא
 כבר גם בתרגום המיוחס ליו"ב"ע (ויקרא ע"ו י"ט), והוא השם הערבי של מיין
 הנוטע הנקרא בעברית וברומית כרכוס, כאשר הזכרנו בסערה הקודמת; והענבר
 הוא הנוטע הידוע בלרנוחינו אלה גם היום בשם אינגנבר או אינגווער, והוא
 הנקרא בלשון התלמוד ובערבי בשם זנגבילא.

והראה את נפשו טוב, הם שבעה ענינים מספר עליהם בספרו שהם טוב; והשני (סס ג' י"ג) וגם כל האדם שיאכל וישתה וראה טוב בכל עמלו מתת אלהים הוא, וזה עוד כולל ארבעה ענינים, המזון, מאמרו שיאכל ושתה, והקנין, מאמרו בכל עמלו, ומן ההתר, באמרו מתת אלהים הוא, ורומז אל השבעה ענינים, באמרו וראה טוב; והשלישי (סס ה' י"ח) הגה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה לאכול ולשתות, יש בו הארבעה ענינים אשר זכרנו, והוסיף עליהם אשר יפה, ורומז בזה שתהיה כל אחת מהמדות והאהבות בעת הראויה לה לא בזולתה, כמו שאמר מפורש בספר הזה (סס ג' י"ב), את הכל עשה יפה בעתו. וענין טובה הזכורה בפסוק הזה יש בו שלשה פנים מן החכמה, כאשר פרושם בספר הזה. ואמר טובה חכמה מכלי קרב (סס ט' י"ח) טובה חכמה מגבורה (סס ט"ז), טובה חכמה עם נחלה (סס ז' י"ב). ולכל פסוק מהם מדה מיוחדת. אך טובה חכמה עם נחלה, הוא מיוחד בחכמת הטבעיים ויצירת העולם, מפני שסופו ויותר לרואי השמש (סס); ואמרו טובה חכמה מגבורה, הוא מיוחד בהנהגת המלכות, כי הגרחה ובא אליה מלך גדול וסבב אותה (סס ט' י"ד); ואמרו טובה חכמה מכלי קרב, הוא מיוחד בעבודה וביראה, מפני שסופו וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. אבל פרושי השבע עניני טוב אשר זכרנו שהם מן הספר, מהם השם הטוב והזכר הטוב, אמר בו (סס ז' א') טוב שם משמן טוב; ומהם זכרון המות בעת המקרים ולא ישכח, אמר בו (סס ב') טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה; ומהם הכעס לכבוד הבורא, אמר בו (סס ג') טוב כעס משחוק; ומהם ראות אחרית הדברים, אמר בו (סס ח') טוב אחרית דבר מראשיתו; ומהם הסכל והמהון, אמר בו (סס ט) טוב ארך אפים מגבה רוח; ומהם חברת החכמים והצדיקים, אמר בו (סס י') טוב לשמוע גערת חכם; ומהם שיאמין האדם שאיננו נמלט מחטא, כדי שיכנע בעבור זה לפני אלהיו, אמר בו (סס י"ח) טוב אשר תאחזו בזה וגם מזה אל תנה ירך. וכבר התבאר כי החכם בעת שחקר עניני העולם, רמו אל אלה הי"א דברים, שבעה קראם טוב, ושלושה קראם טובה, והאחר קראו יפה, והוא עשות כל דבר אהוב ונמאס בעתו. ואלה האחד עשר אמנם יעשו אחר לקיחת המזון מהקנין המותר, ובמקום אשר נברא לו כאשר בארנו. ואחרי שקרבתי השער הזה ככל מה שיכולתי מדרכי הקירוב אומר, כי כל הספר איננו מועיל כי אם לזכות הלב וכונת חקונו, כמו שאמר (ליוז י"א י"ג) אם אתה הכינות לבך, ואמר החכם: בכל לבי דרשתיך בלבי צפנתי אמרתך (ההלים קי"ט). וראוי שיוכחו הלבבות ויכנעו לשם אלהינו יתברך, וכמו שאמר (מ"ב ל"ב י"ט) יען רך לבבך ותכנע מפני יי' בשמעך אשר דברתי על המקום הזה וגו'. הלא הראה כי הנאכל והנשתה והנראה והנשמע עושים עם כונת הלב

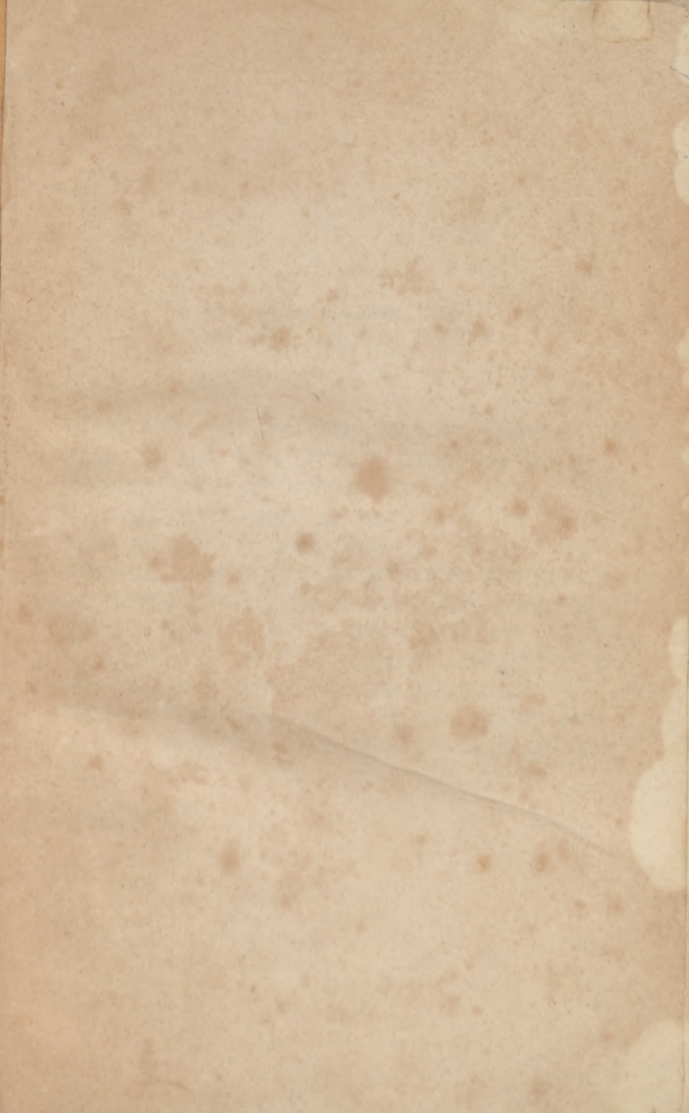
יותר ממה שעושים בלעדיה:
ואשאל מהאל יתברך ישימנו מן המאמינים, ולא מן התועים.
וישים בלבנו אהבתו ויראהו, כדי שנזכה לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא:

אל הקוראים.

אחר אשר היה עם לב הר"ר דוד סלוצקי ללכת למסעיו
טרם כלה את מלאכת העבודה, אשר לקח על שכמו,
ועוד לא הגיע בהגהותיו ופירושו לספר היקר הזה בלתי
אם עד דף 87, — קמתי אני תחתיו להגיה ולפרש את
השארית הנמצאה ככל אשר השיג ידו. ולכן אם המצא
ימצא מן הדף ההוא והלאה איזה משגה וחסרון, אם בדברי
הספר עצמו משוגות הדפוס, ואם בדברי ההערות מחסר
ההבנה, ידוע תדעו קוראים נכבדים, כי לא על הר"ר דוד
סלוצקי, כי אם עלי תלונתכם, כי אני אני הוא, אשר
הגהתי ואשר כתבתי את ההערות הקצרות האלה מן הדף
ההוא והלאה; ואני מה כי תלינו עלי, אחרי אשר עיני
בשר גם לי, וכראות אנוש ימות אראה גם אני? —

י' דינעם.

B

80.

